

Три товариші

Еріх Марія Ремарк

Еріх-Марія Ремарк

Три товариші

Переклад Миколи Дятленка та Аркадія Плюта

I

Небо ще було латунно-жовте й чисте, не закурене димом. За дахами фабричних корпусів воно аж сяло. Сонце от-от мало зійти. Я глянув на годинник. Ще не було восьми. Лишалось чверть години.

Я розчинив браму й наготовив бензиновий насос. Під цей час завше проїздили машини, яким треба було заправитись. Раптом позаду почулося якесь хрипке вищання; здавалося, ніби десь поблизу під землею накручували іржаву гайку. Я, прислухаючись, зупинився. Потім пройшов через двір до майстерні й потихеньку відхилив двері. В напівтемному приміщенні блукав якийсь привид. На ньому була забруднена біла хустка, синій фартух і грубі пантофлі; привид розмахував мітлою, важив з дев'яносто кіл і виявився... прибиральницею Матільдою Штос.

На якусь мить я спинився, дивлячись на неї. Вона з грацією бегемота топталася поміж радіаторами автомашин і глухим голосом наспівувала пісню про вірного гусара.

На столі біля вікна стояло дві пляшки з коньяком. Одна з них — майже зовсім порожня. А звечора ж була повнісінька. Я забув сховати її під замок.

— Але ж, фрау Штос... — вимовив я.

Спів обірвався. Мітла впала на долівку. Блаженна посмішка згасла. Тепер привидом став я.

— Боже праведний!.. — пробелькотіла Матільда, втупивши в мене погляд своїх почервонілих очей. — Вас я так рано не сподівалася...

— Це ясно. Ну як, сподобалось?

— Воно-то так... Але ж мені дуже ніяково... — Вона витерла губи. — Я просто розгубилася...

— Ну, це вже перебільшення. Ви просто здорово набралися. Набралися, як конопляний сніп — води.

Вона ледве трималася на ногах. Її вусики здригались, а повіки кліпали, як у старої сови. Та поступово у неї в голові трохи прояснилося. Вона рішуче зробила крок уперед.

— Пане Локамп... Людина — це ж тільки людина, та й годі... Спершу я тільки понюхала з пляшки... потім ковтнула трошечки, бо ж мене завжди чомусь нудить... а потім... потім біс мене, мабуть, попутав... А до того ж не слід бідну жінку на гріх наводити та пляшок тут наставляти...

Це вже не вперше я заставав її отакою. Матільда щоранку приходила на годину-дві прибирати в майстерні, і можна було лишити на столі скільки завгодно грошей — вона й не доторкнеться до них, — але на горілку кидалася, як кіт на сало.

Я підняв пляшку.

— Той, що для клієнтів, ви, звичайно, не зачіпали, але оцей добрячий коньячок пана Кестера висмоктали мало не до дна.

На підстаркуватому обличчі Матільди промайнула посмішка.

— Що правда, то правда, адже я розуміюся на цьому зіллі. Та хіба ви зрадите мене, пане Локамп? Мене, беззахисну вдову?

Я похитав головою:

— Сьогодні — ні!

Вона обсмикнула підтикану спідницю.

— Тоді мені краще втекти звідси. Бо ж коли пан Кестер прийде... тоді хай бог милує!

Я підійшов до шафи й відімкнув її.

— Матільдо!..

Вона перехильцем поспішила до мене. Я підняв коричньову чотиригранну пляшку.

Матільда на знак протесту звела руки:

— Це вже не я! Слово честі! Того я не чіпала!

— Знаю, — сказав я і налив повну стопку. — А чи знаєте ви, що це таке?

— Ще б пак! — вона облизнула губи. — Ром! Багатолітній ямайський ром!

— Добре. То випийте ж стопочку!

— Я?! — Матільда відсахнулась. — Пане Локамп, це вже забагато буде! Це ж на мою голову — як розжарене вугілля. Стара Штосиха потай випиває ваш коньяк, а ви потім ще частуєте її ромом. Та ви-свята людина, їй-бо, свята! Краще померти, ніж пережити таке!..

— Та невже? — сказав я, удаючи, ніби збираюся взяти стопку назад.

— Ну, та вже нехай... — Вона похапцем узяла стопку. — Від доброго гріх відмовлятися, навіть коли не знаєш, що воно і звідки взялося... За ваше здоров'я! Може, сьогодні ваш день народження?

— Авжеж, Матільдо. Вгадали.

— Та що ви кажете! — Схопивши мого руку, вона трясла її: — Вітаю сердечно! Побільше вам грошень, пане Локампі — Вона витерла губи. — Я така зворушена... За це треба б ще одну проковтнути. Адже я вас люблю, як рідного сина...

— Гарзд.

Я налив їй ще стопку. Вона одним духом осушила її і, нахваляючи мене, попрямувала, похитуючись, з майстерні.

Сховавши пляшку, я сів до столу. Бліде сонячне проміння падало крізь вікно мені на руки. Якесь дивне почуття викликає отакий день народження, навіть коли ти цілком байдуже сприймаєш його. Тридцять років! А був час, коли мені думалося, що й до двадцяти не доживу — таким це видавалось недосяжним. А потім...

Я витяг з шухляди аркуш поштового паперу й почав підраховувати. Дитинство, школа... цей етап життя здавався далеким-далеким — тепер уже майже неймовірним. Справжнє життя почалось лише в 1916 р. Тоді саме я став новобранцем — худорлявим,

дозгов'язим юнаком вісімнадцяти років, по команді вусатого унтер-офіцера вчився лягати і вставати на полі за казармою. Одного вечора, ще на початку служби, прийшла до казарми мати; вона хотіла мене одвідати, але їй довелося чекати понад годину. Я запакував свій ранець не за уставом і за те мусив у вільний час чистити вбиральню. Мати хотіла мені допомогти, але їй не дозволили. Вона плакала, а я так стомився, що заснув у неї на очах, ще до кінця побачення.

1917 рік. Фландрія. Ми з Міддендорфом купили в солдатській лавці пляшку червоного вина. Хотіли попразнувати. Та не вийшло. На світанку англійці почали інтенсивний обстріл. Опівдні поранило Кестера, надвечір убито Майєра і Детерса. А ввечері, коли ми вже думали, що настав перепочинок, і відкрили пляшку, почалась газова атака, і газ просочився в бліндаж. Ми, правда, вчасно наділи маски, але у Міддендорфа вона виявилася несправною. Коли він це помітив, було вже запізно. Поки її зірвали і знайшли нову, він уже вдихнув забагато газу і блював кров'ю. Наступного ранку помер. Обличчя його було чорнозелене, вся шия геть подряпана — це він намагався роздерти її нігтями, щоб дихнути свіжим повітрям.

1918 рік. Лазарет. За кілька днів до того прибув новий ешелон. Бинти з паперу. Тяжкопоранені. Цілий день сновигали туди й сюди пласкі операційні коляски. Часом вони поверталися порожні. Біля мене лежав Йозеф Штоль. Ніг у нього вже не було, але він ще про це не знав. Він не бачив свого горя, бо під ковдрою лежав дротяний кошик. Та він би й не повірив цьому, бо відчував біль у ногах. Уночі в нашій палаті померло двоє. Один умирав повільно й тяжко.

1919 рік. Знову вдома. Революція. Голод. На вулицях не вщухає грізне плювання кулеметів. Солдати проти солдатів. Товариші проти товаришів.

1920 рік. Путч. Карла Брегера розстріляли. Кестера й Ленца заарештували. Мати моя в лікарні. Рак, остання стадія.

1921 рік...

Я задумався. Не пригадав нічого. Цього року наче й не було. В 1922 році працював на залізниці в Тюрінгії, в 1923 — завідував відділом реклами на фабриці гумових виробів. Це було під час інфляції. Заробляв двісті мільярдів марок на місяць. Двічі на день сплачували гроші, а потім щоразу відпускали на півгодини, щоб можна було побігти до крамниць та дещо купити, поки не оголошено новий курс долара, бо ж тоді гроші вже знецінювалися вдвоє.

А потім? Дальші роки? Я поклав олівець. Не варто все це й згадувати. Та й забулося вже, як воно там було. Багато дечого довелося пережити.

Останнього разу я відсвяткував свій день народження в кафе "Інтернаціональ". До того працював там цілий рік тапером. Тоді ж зустрівся знову з Кестером і Ленцом. І от опинився в автореммайстерні — авторемонтній майстерні Кестера і К°. К° — це були ми з Ленцом, але майстерня належала, власне, одному Кестерові. Колись ми разом училися в школі, потім він був нашим командиром роти, пізніше-командиром літака, потому деякий час був студентом, тоді автогонщиком і, нарешті, купив оцю халабуду. Спершу до нього приєднався Ленц, що деякий час перед тим тинявся десь у Південній

Америці, а потім і я.

Я витяг з кишені сигарету. Зрештою, чого мені було журитись? Жилося мені непогано, робота в мене була, була й сила, і здоров'я було, як кажуть люди... Міг довго працювати без утоми. Але краще про це не думати так багато. Особливо на самоті. Та й увечері теж. Бо тоді часом насувалось щось із минулого і дивилося на тебе мертвими очима. Та від цього рятувала горілка.

Надворі рипнула брама. Я порвав записку з датами мого життя і кинув у кошик. Двері розчинилися навстіж. На порозі стояв Готфрід Ленц — довготелесий, худорлявий, солом'янобіла грива на голові, а ніс — наче з чужого обличчя.

— Роббі! — закричав він. — Ти, старий ласуне, встань та підбери живіт! З тобою розмовлятиме начальство!

— Ой боже! — Я підвівся. — А я сподівався, що ви про це не згадаєте. Змилуйтеся, хлопці!

— Чом не так! — Готфрід поклав на стіл пакунок, зацокотіло скло. За ним увійшов Кестер. Ленц виструнчився передо мною. — Роббі, що тебе найперш спіткало сьогодні вранці?

Я подумав.

— Стара жінка, що танцювала...

— Боже мій милий! Погана прикмета! Але до твого гороскопа пасує. Я його вчора склав. Ти народився під сузір'ям Стрільця, отож ти дитина ненадійна, нестала, як комиш на вітрі; до того ж у цьому році ти під знаком Сатурнових кілець та щербатого Юпітера. Ми з Отто заступили тобі батька й матір, отже, я передаю тобі насамперед щось захисне — бери ось цей амулет! Жінка з племені інків подарувала мені його колись. У неї була голуба кров, пласкі стопи, воші і дар провидиці. "Білошкірий чужинцю, — сказала вона мені, — цей амулет носили королі, в ньому сила сонця, місяця й землі, не кажучи вже про менші планети — дай мені за нього срібний долар на горілку — і він буде твій". Нехай щастя передасться й далі — дарую його тобі. Він тебе захистить, а твого непривітного Юпітера змусить тікати.

Він повісив мені на шию маленьку чорну фігурку на тоненькому ланцюжку,

— Ось так! Це-проти тяжкої скрути, а проти буденної ось це: шість пляшок рому від Отто! Ром цей удвоє старіший за тебе.

Ленц розгорнув пакет і виставив пляшки поодиноці на стіл. Під промінням вранішнього сонця вони засвітилися янтарем.

— Просто диво, — сказав я. — Де це ти їх дістав, Отто?

Кестер засміявся.

— Це була ціла історія. Надто довга, щоб її розповідати. Але скажи-но, як ти себе почуваєш? На всі тридцять?

Я махнув рукою.

— На шістнадцять і п'ятдесят водночас. Не вельми...

— І це ти називаєш не вельми? — заперечив Ленц. — Та це ж найліпше, що тільки й може бути. Тим самим ти підкорив собі час і живеш за двох!

Кестер глянув на мене.

— Дай йому спокій, Готфріде, — сказав він. — Дні народження дуже вражають почуття власної гідності. Особливо зрання. Та він очунає...

Ленц примружив очі.

— Чим менше людина думає про свою гідність, тим більше вона варта, Роббі. Це тебе втішає хоч трохи?

— Ні, — відповів я. — Аж ніяк. Коли людина чогось варта, то вона вже сама собі пам'ятник, та й усе. А це, на мою думку, обтяжує і нудить.

— Він філософствує, Отто, — сказав Ленц. — Значить, ще не пропаща душа! Він переборов хвилину страшної тиші! Той момент у день народження, коли сам собі дивишся в зіниці і раптом починаєш розуміти, яке ти жалюгідне курча... Тепер можна спокійно братися до буденної праці й мастити кишки старому кадилакові!

Ми працювали аж до сутінків. Тоді помилися й пере одягнулись. Ленц жадібно глянув на шеренгу пляшок.

— Скрутимо в'язи одній, га?

— Це вже як Роббі, — сказав Кестер. — Не личить, Готфріде, робити іменинникові такі грубезні натяки щодо подарунків.

— Ще менше личить мучити спрагою гостей, — відказав Ленц, відкриваючи пляшку.

Аромат миттю наповнив усю майстерню.

— Боже мій милий! — вимовив Готфрід. Ми всі потягли носом повітря.

— Просто неймовірно, Отто. Треба вдатись до високої поезії, щоб підшукати гідні порівняння.

— Надто шкода такого для нашої підсліпуватої халабуди! — заявив Ленц. — Знаєте що? Поїдемо кудись повечеряти, а пляшку заберемо з собою. А потім десь за містом, на вільному божому світі, розіп'ємо її.

— Блискуча ідея!

Ми відкотили кадилак, коло якого працювали по обіді. За ним стояла чудернацька штуковина на колесах. Це була гоночна автомашина Отто Кестера, гордість майстерні.

Свого часу Кестер купив на аукціоні за безцінь машину — стару лайбу з високими бортами. Фахівці, що були при тому, рішуче оцінили її як цікавий експонат для транспортного музею. Конфекціонер Больвіс, власник фабрики жіночих пальт і гонщик-любитель, порадив Отто переробити автомобіль на швейну машину. Але Кестера це аніскільки не бентежило. Він розібрав машину, як кишеньковий годинник, і цілі місяці з ранку до ночі працював коло неї. Тоді одного вечора з'явився на ній коло бару, де ми звичайно коротали час. Больвіс мало не луснув зо сміху, коли знову побачив ту ж машину-вигляд у неї був такий самий чудернацький. Задля жарту Больвіс запропонував Отто парі. Він ставив двісті марок проти двадцяти, якщо Кестер піде на перегони з його новою спортивною автомашиною; дистанція — десять кілометрів, один кілометр він давав фори. Кестер прийняв парі. Всі сміялися, передбачаючи сміховинне видовище. Але Отто пішов ще далі — відмовився від фори і, не моргнувши оком, підвищив заклад:

тисяча марок проти тисячі! Больвіс розгублено спитав, чи не завезти його до психіатричної лікарні. Замість відповіді Кестер запустив мотор.

Обоє зараз же рушили з місця, щоб вирішити змагання. Через півгодини Больвіс повернувся такий збентежений, наче побачив смаленого вовка. Він мовчки виписав чек, а тоді ще й другий. Він зараз же хотів купити ту машину. Але Кестер посміявся з нього. Він не віддав би її тепер ні за які гроші. В середині машина була бездоганна, але зовні все ще мала занедбаний вигляд. Для щоденного вжитку ми насадили на неї якийсь надто старомодний кузов, що якраз підходив розміром; лак на ньому вицвів, крила порепались, верхові було добрих десять років. Усе це ми могли б обладнати краще, але були причини, з яких ми цього не зробили.

Машину ми назвали "Карлом". "Карл", привид на автострадах.

"Карл" похуркував собі вздовж шосе.

— Отто, — сказав я, — а ось іще одна жертва.

За нами нетерпляче сигналив важкий бюїк. Він швидко наздоганяв нас. Незабаром радіатори обох машин порівнялися. Чоловік за кермом недбало глянув у наш бік. Поглядом він звисока зміряв обшарпаного "Карла". Потім одвернувся і забув, що ми є на світі.

Та через кілька секунд незнайомий переконався, що "Карл" усе ще йде на одному з ним рівні. Він трохи випростався, глянув на нас, ніби розважаючись, і піддав газу. Але "Карл" не здавався. Маленький і спритний, він і далі біг рівно поряд із тим блискучим локомотивом з нікелю й лаку, ніби фокстер'єр коло дога.

Чоловік міцніше стиснув руль. Нічого не підозріваючи, він глузливо скривив губи. Видно було, що йому захотілося показати нам, чого варта його "каре́та". Він так міцно натиснув на педаль, що вихлопна труба защебетала, наче сотня жайворонків, улітку. Але дарма — випередити нас йому не вдалося. Наш непоказний, бридкий "Карл", ніби заворожений, прилип до його машини. Чоловік здивовано поглядав на нас із свого високого сидіння. Видно, не міг збагнути, як це при швидкості понад сто кілометрів він ніяк не може позбутися якоїсь старомодної лайби. Потім спантеличено зиркнув на спідометр — може, там щось не до ладу. Аж тоді дав повний хід.

Тепер машини мчали одна поряд з другою по довгому прямому шосе. Через кілька сот метрів навпроти нас загуркотіла вантажна машина. Бюїк мусив сховатись за нас, щоб розминутись. Тільки-но він знову зрівнявся з "Карлом", як назустріч швидко проїхала похоронна машина — стрічки на вікнах тріпотіли на вітрі, — і йому знову довелося відстати. Але потім уже попереду не було нікого. З незнайомця між тим усю пиху як рукою зняло; зціпивши зуби, сердито сидів вія, подавшись усім тілом уперед, — гонщицька гарячка охопила його; здавалося, начебто вся його честь полягала в тому, щоб нізащо в світі не піддатись ось цьому цуцикові, що біг поруч із ним.

А ми удавали, ніби байдужісінько собі сидимо на своїх місцях. Бюїк для нас не існував. Кестер спокійно стежив за дорогою, я, ніби нудьгуючи, дивився просто поперед себе, а Ленц, хоч і напружився ввесь, як струна, витяг газету і удавав, ніби для нього найважливіше зараз саме читати.

Через кілька хвилин Кестер нам підморгнув. "Карл" непомітно знижував темп, а бюїк повільно виходив уперед. Його широкі блискучі крила просунулися повз нас. З вихлопної труби просто нам в обличчя пахнув синій чад. Поступово бюїк вирвався вперед метрів на двадцять, і тоді, як ми й сподівалися, перед нами у вікні з'явилося обличчя власника бюїка, осяяне тріумфальною посмішкою. Він гадав, що виграв змагання.

Але йому було цього замало. Він хотів ще й взяти реванш. Отож кивнув нам, щоб наздоганяли його. Та ще й кивнув зневажливо, звисока, як переможець.

— Отто! — наче підштовхнув Ленц Кестера.

Але він міг би цього й не робити. У ту ж мить "Карл" наче стрибнув уперед. Засвистів компресор. І рука, що кивала нам з віконечка, раптом зникла, бо "Карл" прийняв виклик і наздоганяв. Він наздоганяв нестримно, перекрив відстань між машинами, і тоді ми зробили вигляд, ніби тільки тепер помітили чужу машину. Ми наївно і запитливо дивилися на незнайомця за кермом, ніби хотіли дізнатися, чого це він нам кивав. Але той спересердя навмисне дивився кудись у другий бік, а "Карл" повним ходом подавався все далі вперед, брудний, зашморганий; його бризковики тріпотіли, але він переміг, цей жалюгідний замазур!

— Здорово ти його, Отто, — звернувся Ленц до Кестера, — йому тепер і вечера в пельку не полізе.

Саме заради таких перегонів ми й не міняли кузов "Карла". Тільки-но він з'являвся на дорозі, як зараз же хтось намагався його перегнати. На інші машини він справляв таке враження, як ворона з побитим крилом на зграю голодних котів. Він підбурював до змагання найзатишніші сімейні машини; найсолідніших бородачів невблаганно захоплювала пристрасть гонщика, як тільки вони бачили "Кардове" стареньке шасі, що торохтіло перед ними на шосе. Та й хто б це здогадався, що під тією кумедною шкаралупиною б'ється велике серце гоночного мотора!

Ленц твердив, що "Карл" веде виховну роботу. Він, мовляв, учить людей шанувати усе творче, що завжди криється під непоказною оболонкою. Так твердив Ленц, який про себе самого казав, що він — останній з романтиків.

Ми спинилися перед маленьким готелем і вилізли з машини. Вечір був гарний, тихий. Борозни піднятих парів відсвічували фіолетовим відтінком. Скибини землі горіли золотом і бронзою. Наче великі фламінго, пливли хмаринки на зеленкуватому небі, обережно прикриваючи вузький серп молодого місяця. Провесняні сутінки оповили куш ліщини; він стояв ще соромливо не вбраний, але вже сповнений надії незабаром розпустити свої бруньки. З маленького готелю надходив запах смаженої печінки. Пахло й цибулею. Радість наповнила наші серця.

Ленц кинувся на ці запахи, побіг до готелю. Коли повернувся, обличчя його сяло.

— Та ви б тільки глянули на цю смажену картоплю! Мерщій, бо найсмачніше з'їдять!

У цей момент почулося дзижчання, і під'їхала ще одна машина. Ми так і прикипіли на місці: той самий бюїк. Різко загальмувавши, він став поруч з "Карлом".

— От тобі й маєш! — вигукнув Ленц. У подібних випадках діло вже не раз доходило до бійки.

Незнайомець вийшов з машини. Високий, опасистий, у широкому брунатному реглані з верблюдячої вовни. Він невдоволено скоса глянув на "Карла", зняв товсті, жовті рукавички і підійшов до нас.

— Якої марки ваша машина? — скривившись як середа на п'ятницю, спитав він Кестера, що стояв найближче до нього.

Якусь мить ми всі мовчки дивились на незнайомого. Він, безперечно, сприйняв нас за автомеханіків, що, переодягшись у чисті костюми, виїхали погуляти на чужій машині.

— Ви щось сказали? — невпевнено спитав нарешті Отто, показуючи йому, що треба бути ввічливішим.

Чоловік почервонів.

— Я питаю ось про ту машину, — буркнув він тим самим тоном, що й раніше.

Ленц випростався, його довжелезний ніс тремтів. Він надавав надзвичайної ваги ввічливості саме інших людей. Але перш ніж він встиг щось сказати, чиясь невидима рука раптом відчинила другі дверцята бюїка, з машини вислизнув вузенький черевичок, за ним — вузеньке коліно, потім вийшла дівчина і повільно попрямувала до нас.

Ми, наче захоплені зненацька, презирнулися. Ми раніш не помітили, що в машині був іще хтось. Ленц зараз же змінив лінію поведінки. Через усе його зозулясте обличчя розлилася посмішка. І раптом ми всі усміхнулися невідомо чому й як.

Товстун остовпіло дивився на нас. Він втратив упевненість і, очевидно, не знав, що робити далі.

— Біндінг, — сказав він нарешті, трохи вклонившись, ніби спираючись на власне прізвище.

Дівчина підійшла вже до нас. Ми ставали дедалі привітніші.

— Покажи-но машину, Отто, — сказав Ленц, кинувши швидкий погляд на Кестера.

— Що ж, прошу, — відказав Отто і собі глянув на Ленца, хитрувато посміхаючись.

— А я й справді охоче роздивився б на неї, — відповів уже дещо привітніше Біндінг.

— Вона у вас таки достобіса швидка. Заганяла мене.

Біндінг і Кестер пішли до машини, і Кестер підняв кришку "Карлового" мотора.

Дівчина з ними не пішла. Струнка й мовчазна, стояла вона коло мене і Ленца. Сутеніло. Я сподівався, що Готфрід використає ситуацію і вибухне, як бомба. Бо він на такі справи був митець. Але хлопець наче язика проковтнув. Взагалі вмів туркотати, як голуб, але зараз ось стояв, як пень, і ані пари з уст.

— Пробачте, будь ласка, — втрутився я нарешті. — Ми не бачили, що ви були в машині. А то б ми такого не виробляли.

Дівчина глянула на мене.

— А чого ж би й ні? — сказала вона спокійненько якимсь несподівано глухим голосом. — Нічого поганого в тому не було.

— Поганого, може, й не було, але ж було це й не зовсім чесно. Наша машина може давати кілометрів двісті.

Вона трохи схилилась і сховала руки в кишені пальта.

— Двісті кілометрів?

— Точніше: сто вісімдесят дев'ять і дві десятих, це зафіксовано офіційно, — раптом випалив гордо Ленц. Вона розсміялась.

— А ми думали — так щось шістдесят-сімдесят...

— Бачите, — сказав я, — ви ж цього не могли знати.

— Ні, — відповіла вона, — цього ми справді не могли знати. Ми гадали, що бюїк удвічі бистріший за вашу машину.

— Так, — я відштовхнув ногою якусь гілку, — а виходить, що ми мали величезну перевагу. А пан Біндінг, мабуть, розсердився на нас.

Вона знову засміялась.

— На якусь мить, це так. Але ж треба уміти й програвати, а інакше як же тоді й жити.

— Та певно, що так...

Помовчали. Я глянув на Ленца. Але останній з романтиків тільки посміхався, поводив носом і не приходив мені на допомогу. Шелестіли берези. Десь за будинком кудкудакала курка.

— Чудова погода, — вимовив я нарешті, щоб порушити мовчанку.

— Так, прекрасна! — відповіла дівчина.

— І так тепло, — додав Ленц.

— Навіть незвичайно тепло, — доповнив я. Знову виникла мовчанка. Дівчина, мабуть, подумала, що ми якісь дурні, але мені, хоч убий, нічого не спадало на думку. Ленц повів носом,

— Тушковані яблука, — сказав він з піднесенням. — До печінки та ще й тушковані яблука — делікатес!

— Безперечно, — погодився я, проклинаючи в душі нас обох.

Повернулись Костер і Біндінг. За ці кілька хвилин Біндінг став зовсім інший. Він, здавалося, був одним з тих "автоболільників", що геть розкисають від блаженства, коли зусплять де-небудь фахівця, з яким можна поговорити.

— Повечеряємо разом? — спитав він.

— Та звичайно! — відповів Ленц. Ми ввійшли до готелю. На дверях Готфрід підморгнув мені і хитнув головою у бік дівчини.

— Слухай, ця дівчина вже разів десять звела нанівець оту прикмету, оту стару, що сьогодні вранці танцювала перед тобою.

Я низав плечима.

— Може й так, але навіщо ти змусив мене одного заїкатись перед нею?

Він засміявся:

— Треба ж і тобі колись учитися, дитинко!

— А я вже не маю охоти вчитися будь-чого...

Ми пішли слідом за іншими. Вони вже сиділи коло столу. Саме ввійшла господиня, несучи печінку і смажену картоплю. На почин вона принесла ще й велику пляшку горілки.

Виявилось, що Біндінг не говорить, а меле, як млин. Аж дивно було, чого тільки він не розказував про автомашини! Коли ж почув, що Отто навіть брав участь у перегонах, його прихильність до нас стала просто безмежною.

Я почав пильніше придивлятися до Біндінга. Це був гладкий, високий чоловік з густими бровами на червоному обличчі; дещо хвалькуватий, дещо галасливий, а втім — мабуть, добродушний, як усі люди, що мають успіх у житті. Я уявив собі, як він увечері, перш ніж лягти спати, роздивляється на себе в дзеркалі, серйозний, гідний, поважний.

Дівчина сиділа між Ленцом і мною. Вона скинула пальто і була вже в сірому англійському костюмі. На шиї зав'язала собі білу хусточку, ніби краватку наїзника. Волосся в неї було каштанове, шовковисте; при світлі лампи воно відсвічувало янтарем. Плечі мала дуже прямі, трохи схилені вперед, руки — вузьенькі, довгуваті, не по жіночому кістляві. Личко вузьеньке і бліде, але великі очі надавали йому якоїсь пристрасної сили. Вона була дуже гарна на вигляд-так мені здавалося, хоч це було мені зовсім байдуже.

А Ленц — той розійшовся. Його було не впізнати. Золотава чуприна поблискувала, як чубчик одуда. Він строчив дотепами, як з кулемета; за столом тільки й було чути його та Біндінга. Я сидів мовчки і мало чим міг себе проявити, — хіба що передавав миску або пропонував сигарети. Або ще цокався з Біндінгом. Це я робив таки частенько.

Раптом Ленц ляснув себе по лобі.

— А ром?! Роббі, давай-но сюди наш ром до дня народження!

— День народження? Хіба сьогодні в когось день народження? — спитала дівчина.

— У мене, — сказав я. — Мені через де цілий день спокою не дають.

— Не дають спокою? То ви не хочете, щоб вас віншували?

— Ні, — сказав я, — віншувати — це щось інше.

— Ну то всього вам найкращого в житті!

На якусь мить її рука опинилась у моїй, і я відчув її теплий, сухий потиск. Тоді я вийшов, щоб принести ром.

Ніч, глибока й мовчазна, стояла навколо маленького будиночка. Шкіряні сидіння нашої машини відсиріли. Я спинився і глянув на обрій, де на небі червоніла заграва вогнів міста. Ще б постояв, та Ленц почав гукати мене.

Біндінг не вмів пити ром. Це було помітно вже після другої стопки. Похитуючись, він вийшов у садок. Я встав і разом з Ленцом підійшов до стойки. Готфрід зажадав пляшку джину.

— Чудова дівчина, га? — сказав він.

— Не знаю, Готфріде, — відповів я, — я не дуже-то й придивлявся.

Він якусь мить дивився на мене розширеними зіницями своїх блакитних очей і похитав вогнистою головою.

— Нащо ти на світі живеш, скажи-но мені, дитинко?.

— Про це я й сам давно вже хочу дізнатись. Віл розсміявся.

— Та ти б не від того! Але це так легко не дається. Ну, я тепер насамперед хочу дізнатись, що спільного має ця дівчина з отим гладким автопрейскурантом...

І він попрямував у садок до Біндінга. Через деякий час обоє повернулись до стойки. Мабуть, Готфрід довідався про щось приємне і побачив, здається, що дорога вільна, бо з великим ентузіазмом з цього приводу тут-таки бурхливими темпами заприятелював з Біндінгом. Вони поставили перед собою пляшку джину, а за годину вже говорили один одному "ти". Ленц, якщо був в ударі, то захоплював собою так, що йому важко було чинити опір. Він і сам тоді вже не міг стримати себе. Ось і тепер просто заповонив Біндінга, і незабаром вони вже співали в альтанці солдатських пісень. І за цим заняттям останній з романтиків зовсім забув про дівчину.

Ми втрюх лишилися у залі. Раптом якось запанувала тиша. Цокав шварцвальдський годинник. Господиня прибирала кімнату і поглядала на нас доброзичливо, як добра мати на дітей. Коло печі простягся брунатний мисливський собака. Часом він гавкав уві сні, стиха, якось тоненько й жалісно. Надворі вітер шарудів коло вікон. Він доносив уривки солдатських пісень, і мені здавалось, ніби маленький зал здіймався в повітря і разом з нами нісся крізь ніч, крізь роки життя, крізь нескінченні спогади.

Настрій був дивовижний. Здавалося, ніби зупинився час-він уже не уявлявся тим потоком, що надходить з темряви і в темряві зникає, — він був ніби озером, у якому беззвучно віддзеркалювалося життя. Келих з ромом виблискував у мене в руці. Я пригадав ту записку, що вранці написав у майстерні. Тоді мені було трохи сумно. Тепер — ні. Скільки живеш — все одне й те саме. Я дивився на Кестера. Слухав, як він про щось розмовляв з дівчиною, але на зміст розмови не зважав. Я відчував легеньке піднесення першої стадії оп'яніння, яке розігріває кров, яке я так любив, бо воно всьому непевному надає характер чогось пригодницького. Надворі Ленц з Біндінгом співали пісню про Аргоннський ліс. Біля мене розмовляла незнайома дівчина, вона говорила стиха і повільно своїм глухуватим, збудливим, дещо хрипким голосом. Я спорожнив келих.

Ленц і Біндінг знову повернулись до нас. На свіжому повітрі вони дещо протверезилися. Ми почали збиратися додому. Я допоміг дівчині одягти пальто. Вона стояла зовсім близько від мене, м'яко розпростуючи плечі, відкинувши голову назад, трохи одкривши рота, посміхаючись обличчям, зверненим не до кого-небудь, а до стелі. На якусь мить я опустив пальто. І де в біса були весь час мої очі? Спав я, чи що? Раптом я зрозумів Ленцове захоплення...

Дівчина обернулася, запитливо глянула — я хутко підхопив пальто і глянув на Біндінга: він стояв біля столу, обличчя його було червоне, очі дивились якимсь застиглим поглядом.

— Ви думаєте, що він зможе вести машину? — спитав я.

— Та зможе...

Я й далі дивився на неї.

— Якщо він не дуже надійний, то може повести машину хтось із нас.

Вона вийняла пудреницю, розкрила її.

— Обійдеться й так, — сказала вона. — Він набагато краще веде машину, коли вип'є.

— Краще, але, мабуть, і не обережніше, — заперечив я.

Вона глянула на мене з-за свого маленького дзеркальця.

— Будемо сподіватися, що все буде гаразд, — сказав я. Таке припущення було надто сміливим, бо Біндінг ледве тримався на ногах. Але мені хотілося щось таке зробити, щоб вона не пішла так, ні з чим.

— Чи не можна завтра вам подзвонити, щоб дізнатись, чи все було гаразд? — спитав я.

Вона відповіла не зразу.

— Адже ми через нашу п'ятику до деякої міри відповідальні за це, — вів я далі, — особливо я з своїм ромом до дня народження...

Вона розсміялася.

— Ну, добре, як вам так хочеться: Захід-2796.

Надворі я зараз же записав собі номер. Ми подивились, як Біндінг од'їхав, а тоді випили ще по чарці. Потім пустили "Карла" так, що він аж заревів. Він мчав крізь тонкий березневий туман, ми дихали швидко, назустріч нам пливло місто, воно палахкотіло вогнями, коливаючись в імлі, з якої виринув, як різнобарвне освітлений корабель, бар Фредді.

Ми поставили "Карла" на якір. Коньяк лився золотавим струмом, джин виблискував аквамарином, а ром був, як саме життя. Ми прикипіли до наших табуретів коло стойки, хлюпотіла музика, життя здавалося таким прозорим і міцним, воно линуло в наші груди могутнім потоком; безрадісність наших мебльованих кімнат, де ніхто не чекав на нас, розпач боротьби за існування — все забуто, стойка бару була командним містком життя, а ми крізь бурю пливли у майбутнє.

II

Наступного дня була неділя. Я спав довго і прокинувся, аж коли сонце почало світити на моє ліжко. Хутко зірвався і розчинив вікна. Надворі було ясно і трохи холоднувато. Я поставив спиртовку на лавку і заходився шукати коробку з кавою. Моя хазяйка, пані Залевська, дозволила мені варити собі каву в кімнаті, її кава була надто слабка. Особливо, коли звечора вип'єш спиртного.

У пансіоні Залевської я мешкав уже два роки. Район цей мені подобався. Тут так чи інакше, а щось бува й скоїться, бо в одному місці зіткнулися будинок профспілок, кафе "Інтернаціональ" і зал засідань та зборів "армії спасіння". До того ж перед будинком, де містився пансіон, був старий цвинтар, давно вже закритий і занедбаний. Дерев на ньому росли, наче в парку, і коли вночі бувало тихо, здавалося, ніби живеш деś на селі. Але тиша наставала пізно, бо поруч із цвинтарем була товкучка з різними розвагами: каруселлю, гойдалками тощо.

Для пані Залевської цвинтар був доброю рекламою. Вона нахвалювала добре повітря і краєвид, що відкривався з вікон, і брала за це дорожчу ціну. А коли мешканці висловлювали якісь претензії, завжди казала:

— Але ж, панове, ви тільки подумайте, яка чудова місцевість!

Одягався я дуже повільно. І в цьому відчувалася неділя. Потім умивався, ходив по кімнаті, читав газету, варив каву, стояв коло вікна і дивився, як поливали вулицю, слухав, як у високих деревах на цвинтарі щебетали пташки — вони, мов маленькі срібні сопілочки Всевишнього, підспівували тихому, солодкому гудінню шарманок на товкучці, — довго перебирав свої кілька сорочок та шкарпеток, ніби вибирав їх із сотні, насвистуючи, спорожнив кишені — дрібні монети, ніж, ключ, сигарети і, нарешті, вчорашня записка з ім'ям та номером телефону дівчини. Патріція Гольман. Яке незвичайне ім'я: Патріція. Я поклав записку на стіл. Невже це справді було тільки вчора? А як далеко це було вже тепер — майже забуте в перлистосірому чаду алкоголю. Дивно якось буває, коли п'єш: швидко сходишся з людьми, але між вечором і ранком така відстань, наче минули цілі роки.

Я ткнув записку кудись під купу книжок. Подзвонити? Може, варто, а може, й ні. Удень такі речі завше мають інший вигляд, аніж увечері. Та, зрештою, і не хотілося розбурхувати себе. Досить було тривог за останні роки. Тільки нічого не підпускати до себе, як каже Кестер. Бо підпустиш-ухопишся, захочеш утримати. А утримати не можна нічого...

Саме в цю хвилину в сусідній кімнаті, як і кожного недільного ранку, почалася сварка. Я шукав капелюх, якого, мабуть, десь забув учора, і прислухався. Це там знову зчепилося подружжя Гассе. Обоє мешкали тут уже п'ять років у маленькій кімнаті. Люди вони були непогані. Якби їм трикімнатну квартиру, та кухню для жінки, та ще й дитину, то, мабуть, усе було б гаразд. Але на квартиру треба було мати гроші, а щодо дитини, то хто б міг собі це дозволити в такі непевні часи! Отож їм було надто тісно удвох, жінка стала істеричкою, а чоловік увесь час боявся, що втратить свою маленьку посаду. Тоді йому край. Бо мав сорок п'ять років. Якщо б він лишився без роботи, його б уже ніхто не взяв. Це ж бо був злиденний час — раніше люди сходили на пси поступово, до того ж завше була якась можливість видряпатись, а тепер кожного звільненого чекала безодня довічного безробіття.

Я хотів потихеньку втекти, але вже постукали в двері, і Гассе, спотикаючись, увійшов до кімнати й повалився на стілець.

— Несила більше терпіти...

Він, власне, був лагідною людиною, з трохи обвислими плечима і маленькими вусиками. Скромний, сумлінний служака. Але саме таким-то й було найтяжче в ті часи. Їм, мабуть, завше найтяжче. Скромність і сумлінність винагороджується лише в романах. А в житті з них скористаються та й відкинуть геть. Гассе звів руки вгору.

— Ви тільки подумайте: знову двох звільнили в нашій конторі. Тепер я на черзі, от побачите, що я!

Так він тремтів кожен місяць від першого до першого числа. Я налив йому горілки.

Він здригався всім тілом. Видно було, що йому от-от буде край. Для цього вже непотрібно було майже ніяких зусиль з його боку.

— І вічно ці докори... — прошепотів він. Мабуть, дружина дорікала йому за своє злиденне життя. Їй було сорок два роки, вона була дещо крихкотіла й блякла, але, безперечно, не така висотана, як її чоловік. Вона панічно боялася, що вже не встигне пожити. Втручатися в їхнє життя не було ніякого сенсу.

— Слухайте-но, Гассе, — сказав я, — сидіть тут у мене спокійненько, скільки вам захочеться. А мені треба йти. Коньяк — у шафі, якщо він вам більше до вподоби. А оце — ром. Ось лежать газети. А ввечері підіть кудись разом з дружиною. В кіно, чи що. Це вам коштуватиме стільки ж, як просидіти дві години в кафе, але там вражень буде більше. Не сушіть собі сьогодні голови над проблемами! — Я поплескав його по плечу, хоч сумління в мене було не зовсім чисте. А втім, кіно — це ж завжди хороша штука. Там кожен може мріяти про що хоче.

Двері поруч були відчинені. Дружина Гассе схлипувала так, що було чути аж сюди. Я пішов коридором далі. Знову двері. Прочинені. Значить, тут підслухували. Звідти тхнуло духами. Там мешкала Ерна Беніг, секретарка приватної особи. Як на свій заробіток, вона одягалась надто елегантно; але її шеф один раз на тиждень диктував їй аж до ранку... Тоді наступного дня вона звичайно була в дуже кепському настрої. Зате щовечора ходила на танці. Вона казала, що коли вже не зможе танцювати, то й не житиме. Мала двох приятелів. Один любив її і приносив квіти. Другого вона любила і давала йому гроші.

Поруч з нею жив ротмістр граф Орлов — російський емігрант, кельнер, кіностатист, платний ресторанний танцюрист з посивілими скронями, чудовий грець на гітарі. Молився щодня до казанської божої матері, щоб дарувала йому посаду метрдотеля в готелі середньої руки. Напившись, починав плакати. Двері далі. Фрау Бендер, медсестра в будинку для немовлят. П'ятдесят років. Чоловік загинув на війні. Двоє дітей померли в 1918 році від недоїдання. Мала рябу кішку. Це єдине, що мала.

Далі, поруч — Мюллер, рахівник на пенсії. Секретар якогось товариства філателістів. Ходяча колекція поштових марок, нічого більше. Щаслива людина. Коло останніх дверей я постукав.

— Ну, Георге, — сказав я, — і досі нічого?

Георг Блок похитав головою. Він був студентом четвертого семестру. Щоб мати змогу провчитися чотири семестри, два роки працював у шахті. Заощаджені гроші майже всі витратив, лишилося на якихось два місяці життя. Назад на шахту повернутися він не міг — надто багато було тепер безробітних шахтарів. Він всіляко намагався дістати якусь побічну роботу. Щось із тижднів працював роздавачем етикеток на маргариновій фабриці, але фабрика збанкрутувала. Невдовзі по тому влаштувався рознощиком газет і вже був полегшено зітхнув; та через три дні на світанку його затримали двоє невідомих, у кашкетах, забрали газети, порвали їх і заявили, щоб він більше не попадався їм на очі в ролі газетяра, не сідав не в свої сани, бо у них, мовляв, і своїх безробітних доволі. Проте він знову вийшов наступного ранку,

хоч і мусив оплатити подерті газети, його збили з ніг велосипедом, газети попадали в грязюку. Це коштувало йому дві марки. Він вийшов утретє і повернувся в подертому костюмі, з синцями на обличчі. Тоді він одступився. І ось тепер сидів, нещасний, у своїй кімнаті, зубрив, як навіжений, ніби це ще мало якийсь сенс. Їв раз на добу. До того ж було байдуже, чи провчиться він решту семестрів, чи ні — навіть після іспитів йому б довелося чекати щонайменше десять років на посаду. Я поклав йому пачку сигарет.

— Покинь цю бузу, Жорже! Я теж колись пробував вибитись у люди. Потім завжди зможеш розпочати все знову.

Він похитав головою.

— Я помітив ще тоді, після шахти: все забувається, якщо не працюєш над ним щодня, а вдруге у мене вже нічого не вийде.

Бліде обличчя, лапасті вуха, короткозорі очі, хиренна постать з запалими грудьми — горе, та й годі...

— Ну, бажаю успіху, Жорже... — Батьків у нього вже теж не було.

Кухня. Голова дикого кабана — пам'ять від небіжчика пана Залевського. Телефон. Півтемрява. Запах газу і дешевих жирів. Двері в коридор з багатьма візитними картками навколо кнопки дзвінка. Тут і моя: "Роберт Локамп, студ. філ., два довгих". Картка була жовта й брудна. "Студ. філ."! Неабияк. Та це справа давнього минулого. Я спустився по сходах і попрямував у кафе "Інтернаціональ".

"Інтернаціональ" — це великий, темний, прокурений, витягнутий кишкою зал з кількома бічними кімнатами. На передньому плані, коло стойки, — піаніно. Воно було розстроєне, бракувало кількох струн, клавіші з слонової кості теж були не всі, але я любив цю добру, хоч і заїжджену музичну шкапу. Ми з нею цілий рік прожили разом-це коли я був у кафе за тапера.

В бокових кімнатах проводили свої збори торговці худобою, часом власники атракціонів з товчка. В залі звичайно сиділи повії.

Зараз там не було нікого. Тільки кельнер, плоскостопий Алоїс, стояв за стойкою.

— Як завжди? — спитав він.

Я хитнув головою. Він приніс мені бокал портвейну, наполовину з ромом. Я сів до столу і бездумно дивився поперед себе. Велика смуга сонячного проміння простяглася скося крізь вікно. Вона засяяла на пляшках з напоями, що стояли на полицях. Черрі-бренді палала, як рубін.

Алоїс полоскав посуд. Кішка хазяїна сиділа на піаніно і муркотіла. Я, не кваплячись, викурив сигарету. Мене клонило на сон. Дивний якийсь голос був у тієї дівчини вчора. Глухуватий, дещо хрипкий, мало не грубий, а втім усе-таки ніжний.

— Дай-но мені кілька журналів, Алоїсе, — попросив я.

Тут рипнули двері. Ввійшла Роза. Роза, повія, що промишляла на цвинтарі, прозвана Залізною Конякою. Таке прізвисько їй дали за витривалість. Зайшла випити чашку шоколаду. Вона це собі дозволяла кожного недільного ранку, а потім їхала до Бургдорфа одвідати своє маля.

— Здоров, Роберте!

— Здоров, Розо! А як там твоє мале? — Ось поїду побачу. Везу їй дещо. Вона витягла з пакунка ляльку з червоними щоками і натиснула їй на живіт.

— Ма-ма! — пропищала лялька. Роза щасливо посміхалася.

— Чудово! — сказав я.

— Диви-но, — вона схилила ляльку назад. Очі клацнули і закрились.

— Неймовірно, Розо!

Задоволена, вона знову сховала ляльку.

— Ти розумієшся на таких речах, Роберте. З тебе вийде непоганий чоловік.

— Ну, це ще побачимо! — невпевнено сказав я. Роза дуже кохала своє маля. Місяців три тому, коди воно ще не вміло ходити, Роза тримала його при собі в своїй кімнаті. Незважаючи на свою професію, вона все ж таки влаштовувалась, бо поруч була якась комірчина. Коли вона ввечері приходила з кавалером, то, вигадавши якусь причину, примушувала його якусь мить постояти за дверима, а сама заходила попереду, пересувала коляску з дитинчам до комірчини, замикала двері і тоді вже впускала кавалера. Але в грудні маленькій доводилось надто часто пересуватись з теплої кімнати до неопалюваної комірчини. Вона застудилася і часто плакала, саме під час візитів. Розі довелось розлучитися з нею, хоч це їй було дуже тяжко. Вона віддала її до пристойного дитячого притулку. Там Розу вважали за благородну вдовицю. Інакше і не можна було — не прийняли б дитину.

Роза підвелась.

— Адже ти прийдеш у п'ятницю?

Я кивнув головою. Вона глянула на мене,

— Ти ж у курсі?

— Та звичайно.

Я не мав ніякої уяви про те, що саме трапилось, але й не мав ніякого бажання про це питати. Уже звик до цього отут за рік роботи тапером. Так воно було найзручніше. Так само я всім тим дівчатам говорив "ти", Інакше якось і не виходило.

— Бувай, Роберте!

— Бувай, Розо!

Я посидів ще трохи. Але справжнього спокою і бажання заснути, як це бувало звичайно, коли "Інтернаціональ" ставав для мене недільним пристановищем, я сьогодні не відчував. Отож випив ще рому, погладив кішку та й пішов.

Цілий день вештався по місту. Я і сам не знав добре, що мені, власне, робити, і ніде не затримувався надовго. Надвечір пішов до нашої майстерні. Кестер був саме там. Працював коло кадилака. Ми його нещодавно купили за безцінь як старий мотлох. Тепер відремонтували його вже як слід, і Кестер саме наводив на нього останній лиск. На цій спекуляції ми сподівалися добре заробити, хоч я й сумнівався, що з того щось вийде. У тяжкі часи всі охочіше купували невеликі машини, а хто ж купить отакий автобус?

— Засидимося ми в дівках із ним, Отто, — сказав я. Але Кестер не втрачав надії.

— Засиджуються тепер з машинами середнього розміру, Роббі, — пояснював він

мені. — Купують машини дешеві, але ж купують і дорогі. Бо є ще люди, що мають гроші. Або принаймні удають, що багаті.

— Де Готфрід? — спитав я.

— На якихось політичних зборах...

— Здурів, чи що? Навіщо це йому? Кестер засміявся.

— Цього він і сам не знає. Мабуть, відчув весну. А весною його завжди тягне до чогось нового.

— Може й так, — сказав я. — Давай допоможу тобі дещо...

Ми вовтузилися коло машини, аж поки не стемніло.

— Ну, годі, — сказав Кестер. Ми помились. — Знаєш, що тут у мене?, — спитав він, поплескуючи по бумажникові.

— А що?

— Квитки на бокс на сьогоднішній вечір. Два квитки. Адже ти підеш зі мною, га?

Я завагався. Отто здивовано дивився на мене.

— Стіллінг виступає проти Уоркера, — сказав він — Боротьба буде цікава.

— Бери з собою Готфріда, — порадив я йому; і сам собі здався смішним, що не йду з ним. Але не було справжньої охоти, невідомо навіть чому.

— Щось маєш на меті? — спитав мене Кестер.

— Ні.

Він глянув на мене.

— Піду додому, — сказав я. — Напишу листи тощо. Треба ж колись...

— Ти, може, хворий? — спитав він занепокоєно.

— Та де там, нівроку! Може, я теж трохи відчув весну...

— Ну, гаразд. Як хочеш...

Я поплентався додому. Але, опинившись у своїй кімнаті, не знав, що мені робити. Блукав з кутка в куток. Не розумію, чому саме мені хотілось додому. Нарешті пішов коридором до Жоржа. По дорозі натрапив на пані Залевську.

— Оце-то так! — витріщила вона очі на мене. — Ви тут?!

— Не стану заперечувати, — відповів я дещо роздратованим тоном.

Вона схилила набік свої сиві локони.

— Не гуляєте? Чудасія, та й годі!

У Жоржа я затримався ненадовго — за чверть години вже повернувся до себе. Подумав, чи не хочеться мені чогось випити. Ні, не хочеться. Сів до вікна, став дивитися на вулицю. Над цвинтарем кажановими крилами віяли сутінки. За будинком профспілок небо було зеленкувате, як нестигле яблуко. Вже світилися ліхтарі, але ще було не зовсім темно, і здавалося, ніби їм холодно. Я пошукав під книжками записку з номером телефону. Зрештою, чого б і не подзвонити? Я ж навіть трохи обіцяв, що подзвоню. Та, мабуть, дівчини геть і вдома немає.

Я пішов на площадку, де стояв телефон, підняв трубку, сказав номер. Чекаючи на відповідь, відчув, ніби з чорного ебоніту трубки підіймається м'яка, легка хвиля чекання. Дівчина була вдома. Коли її глухий, трохи хрипкуватий голос раптом залунав

у передпокої лані Залевської, майнув примарою поміж голів диких кабанів, крізь запах жирів і брязкіт посуду, коли дівчина заговорила тихо й повільно, ніби обдумуючи кожне слово, — невдоволення моє зникло. Я поклав трубку, не просто довідавшись, про що було умовлено, але й домовившись про зустріч на післязавтра. І раптом усе видалося мені не таким-то й нудним та безрадісним. "Ідіот!" подумав я собі і похитав головою. Тоді знову взяв трубку і подзвонив до Кестера.

— Квитки ще в тебе, Отто?

— Так.

— Добре! То я йду з тобою на бокс!

Після змагань ми ще деякий час блукали нічними вулицями міста. Було ясно й безлюдне. Сяяли вивіски, у вітринах марно горіло світло. В одній стояли голі манекени з підмальованими обличчями. Вони справляли враження привидів з аморальними смаками. Поруч виблискували дорогоцінності. Потім ми підійшли до універмагу, освітленого наче кафедральний собор. Вікна пінилися різнобарвними, яскравими шовками. Перед якимсь кіно стирчали бліді, зголоднілі постаті. Коло них виблискувала вітрина продуктового магазину. Консервні банки височіли бляшаними баштами, у ваті лежали ніжні яблука кальвіль, на шнурку погойдувалась, як білизна на вітрі, ціла зграйка жирних гусей; рум'яні кругленькі хлібини лежали між твердими сухими ковбасами; ніжно-жовто та рожево виблискували нарізані скибами сьомга та паштети з печінки.

Ми сіли на лаву поблизу вітрини. Було холоднувато. Місяць, ніби дугова лампа, висів над будинками. Було вже далеко запівніч. На брукові поблизу робітники поставили намет і працювали коло трамвайних рейок. Електрозварка шипіла, цілі снопи іскор сипались на темні, зайняті чимсь серйозним постаті. Коло них казани з асфальтовою смолою чаділи, як польові кухні.

Ми сиділи, думаючи кожен про своє.

— Дивна штука, отака-от неділя, Отто, га? Кестер кивнув головою.

— Навіть радієш, коли вона вже минає. Кестер знизав плечима.

— Так звикаєш до щоденної метушні, що коли маєш трохи вільного часу, то воно ніби й заважає... Я підняв комір пальта.

— А що, власне, заважає нам жити, Отто?

Він глянув на мене. й посміхнувся.

— Було таке, що заважало, Роббі. — Це вірно, — погодився я. — Та проте... З-під пневматичного свердла бризнуло над асфальтом яскраве зелене проміння. Освітлена зсередини палатка робітників здавалася темним затишним житлом.

— Гадаєш, кадилак у вівторок буде готовий? — запитав я.

— Може, й буде, — відповів Кестер. — А тобі навіщо?

— Та я тільки так...

Ми встали й пішли додому.

— Сьогодні мені якось не по собі, Отто, — сказав я.

— З кожним буває. На добраніч, Роббі.

— На добраніч, Отто.

У себе в кімнаті я ще трохи посидів. Моя комірчина раптом зовсім мені не сподобалась. Люстра була огидна, світло занадто різке, крісла якісь обдерті, лінолеум безнадійно прозаїчний, а потім цей умивальник, це ліжко, малюнок битви під Ватерлоо над ним... "Ні, сюди не приведеш, власне кажучи, жодної пристойної людини", подумав я собі. "Жінку й поготів. Хіба що повію з кафе "Інтернаціональ".

III

Ранком, у вівторок, ми сиділи у дворі перед нашою майстернею і снідали. Кадилак був готовий. Ленц тримав у руках аркуш паперу і триумфуюче дивився на нас. Він завідував у нас рекламою і тільки-но прочитав мені і Кестерові складене ним оголошення про продаж машини. Воно починалося словами: "Відпустка на південному узбережжі в розкішному екіпажі" і являло собою щось середнє між віршем та гімном.

Деякий час ми з Кестером помовчали. Треба було спершу отямитись після цього бурхливого потоку нестримної фантазії. Ленц вважав, що ми переможені.

— Тут тобі і поезія, і натхнення, хіба ні? — запитав він гордовито. — У нашу ділову епоху треба бути романтичним, у цьому ж і полягає трюк: протилежності приваблюють.

— Та не тоді, коли йдеться про гроші, — заперечив я.

— Автомобілі купують не для того, щоб зробити капіталовкладення, хлопче, — не погодившись зі мною, пояснив Готфрід. — Їх купують, щоб витратити гроші, а тут уже починається романтика, принаймні для ділової людини. А для більшості людей вона навіть на тому й кінчається. Як ти думаєш, Отто?

— Бачиш... — почав обережно Кестер.

— Та що тут довго балакати, — перебив я його. — Таким оголошенням рекламують курорт або якийсь косметичний крем, але не автомашину.

Ленц відкрив був рота...

— Стривай, — вів я далі, — ти ж думаєш, що нам ніяково сказати правду. От тобі моя пропозиція, Готфріде: спитаймо Юппа. Це ж бо голос народу!

Юпп був єдиним нашим службовцем. Цей хлопчина п'ятнадцяти років був у нас ніби за учня. Робив коло бензоколонки, дбав про наш сніданок, а ввечері приводив до порядку майстерню. Був він невеличкий на зріст, обсипаний ластовинням, вуха йому стирчали і були такі палаті, яких я ніколи і ніде не бачив. Кестер казав, що якби Юпп упав з літака, йому б нічого і нічого не сталося:

завдяки своїм вухам він ковзнув би крізь повітря і спокійненько приземлився.

Покликали Юппа. Ленц прочитав йому оголошення,

— Зацікавила б тебе така автомашина, Юппе? — запитав Кестер.

— Автомашина? — відповів, ніби не розуміючи, Юпп. Я зареготався.

— Ну, та певно ж, що автомашина. Ти, може, подумав, що коник-стрибунець, — пробурчав Готфрід.

— А чи має вона швидкохідну передачу, керований з кабіни розподільчий кулачковий вал та гідравлічні гальма? — щиро поцікавився Юпп.

— Дурнику, та це ж наш кадилак! — гримнув Ленц.

— Не може бути, — сказав Юпп, оскалившись так, що рот йому розтягся аж до вух!

— От маєш, Готфріде, — сказав Кестер. — Оце тобі сучасна романтика.

— Забирайся геть до своєї колонки, Юппе, клятий сину двадцятого століття!

Невдоволений Ленц поплентався до нашої халабуди, щоб, зберігаючи поетичний стиль оголошення, надати йому певного технічного змісту.

Через кілька хвилин у хвіртці раптом з'явився обер-інспектор Барзіг. Ми зустріли його надзвичайно шанобливо. Він працював інженером та експертом страхової автомобільної компанії "Фенікс". Через нього можна було дістати замовлення на ремонт машин. Стосунки з ним у нас були блискучі. Як інженер він був справжній сатана, нікому не давав спуску, але як знавець метеликів — м'який, як масло... У нього була велика колекція, а ми якось подарували йому товстого нічного метелика, що залетів до нас у майстерню. Барзіг аж зблід, коли ми урочисто передали йому того велетня. Це була так звана "мертва голова" — вельми рідкісна штука, якої саме бракувало йому в колекції. Він нам цього ніколи не забував і з того часу забезпечував нам ремонтні роботи, де тільки було можна. За це ми ловили йому кожну комашинку, що тільки траплялася під руки.

— Чарочку вермуту, пане Барзіг? — запитав Ленц, що вже знову був у доброму гуморі.

— До вечора не п'ю — це вже в мене принцип! — відповів Барзіг.

— Принципи треба ламати, інакше кому вони на радість! — сказав Готфрід і налив вина. — Вип'ємо за майбутнє "Бирючника", "Павлиного ока" і "Перлової скойки".

Якусь мить Барзіг вагався.

— Якщо ви до мене так підходите, не можу відмовитись, — сказав він і взявся за чарку. — Але тоді давайте цокнемось і за "Волове око"! — Він зніяковіло посміхнувся, ніби сказав щось двозначне про жінку. — Я, бачте, відкрив новий тип... З щетинистими вусиками.

— Овва! Честь і слава! — сказав Ленц. — Тоді ви, значить, один з піонерів у цій галузі, і ваше ім'я увійде в історію природничих наук!

Ми випили ще по чарці за щетинисті вусики. Барзіг витер вуса.

— А я до вас із доброю звісткою. Можете забирати форда. Дирекція погодилась, щоб ремонт робили ви.

— Чудово! — сказав Кестер. — Нам це зараз дуже зручно. А як там справа з нашим кошторисом?

— Теж схвалено.

— Без відрахувань? Барзіг примружив око.

— Саме від цього хазяї відмовитися і не хотіли. Але кінець кінцем...

— Повну чарку за страхову компанію "Фенікс"! — сказав Ленц і знову налив. Барзіг устав і попрощався.

— Подумайте тільки, — сказав він виходячи, — жінка, що сиділа в форді, все ж таки померла кілька днів тому. А мала ж тільки порізи. Мабуть, втратила забагато крові.

— Скільки ж їй було років? — запитав Кестер.

— Тридцять чотири, — відповів Барзіг. — Була вагітна на четвертому місяці. Застрахована на двадцять тисяч марок.

Ми зараз же поїхали забрати машину. Вона стояла у власника булочної. Чолов'яга був напідпитку і вночі з розгону врізався в стіну. Пораненою виявилася тільки його дружина, сам він не дістав і подряпини.

Його самого ми добачили в гаражі, коли вже взяли машину на буксир. Деякий час він стояв і мовчки розглядав нас; спина в нього була кругла, шия коротка, голова трохи похилена наперед. Обличчя мав нездорового кольору, як у всіх булочників. У напівтемряві він скидався на товстого кволого шашеля. Потерпілий підійшов до нас.

— Коли буде готова машина? — спитав він.

— Тиждень за три, — пообіцяв Кестер. Булочник показав на верх машини.

— І це теж?

— А це чого? — запитав Отто. — Адже він зовсім не пошкоджений. Булочник нетерпляче ворухнувся.

— Звичайно. Але ж при ремонті можна викроїти і на новий верх. Адже замовлення для вас досить значне. Гадаю, ми розуміємо один одного.

— Ні, — сказав Кестер.

Він дуже добре зрозумів його. Булочник хотів мати задарма новий верх; верх у страховку не входив, отож він хотів дістати його з нагоди ремонту. Ми трохи посперечалися з цього приводу. Булочник загрожував анулювати замовлення і зажадати нового кошторису від більш покладливої майстерні. Кінець кінцем Кестер поступився. Він би не зробив цього, якби нам не була так потрібна робота.

— Ну от, давно б так, — сказав булочник, криво посміхаючись. — Цими днями я зайду, щоб підібрати матеріал. Думаю взяти беж. Світлі тони.

Ми поїхали. На вулиці Ленц показав на сидіння форда. На них були великі чорні плями.

— Кров його померлої дружини. А новий верх собі видунив. Беж, світлі тони. Що й казати. Можна сподіватись, що він ще й страховку вимагатиме на дві особи. Адже дружина була вагітна.

Кестер знизав плечима.

— Він, мабуть, гадає, що одне з другим немає нічого спільного.

— Може й так, — сказав Ленц. — Але ж безперечно є люди, яким отаке-от — просто розрада в нещасті. А нам через це п'ятдесят марок як корова язиком злизала...

Надвечір я, вигадавши якийсь привід, пішов додому. На п'ять годин я домовився про побачення з Патріцією Гольман, але в майстерні нічого про це не сказав. Не тому, що хотів це приховати, ні, але раптом ця зустріч видалася мені неймовірною.

Місцем зустрічі вона призначила якесь кафе. Я там ніколи не був, але знав, що це маленький, елегантний куточок. Отож пішов собі туди, не сподіваючись нічого прикрого. Але, ввійшовши, відсахнувся з переляку. В залі стояв гамір жіночих голосів. Я потрапив до типової дамської кондитерської.

Мені ледве пощастило захопити столик, що тільки-но звільнився. Зніяковіло

озираючись, я помітив, що в кафе, крім мене, тільки двоє чоловіків, та й ті мені одразу ж не сподобалися.

— Вам кави, чаю чи шоколаду? — запитав кельнер, змітаючи серветкою тістечкові кришки прямо мені на костюм.

— Подвійну порцію коньяку, — відповів я. Той приніс. Але тут-таки привів ціле товариство, що

шукало собі місця; на чолі його була дебела літня жінка в капелюшку з страусовим пір'ям.

— Ось чотири місця, прошу! — сказав офіціант, показуючи на мій стіл.

— Стоп, — відказав я, — стіл зайнятий. Я чекаю ще когось...

— Не можна, пане! — сказав кельнер. — У цю пору не можна бронювати місця.

Я глянув на нього. Потім — на дебелу жінку, що щільно підійшла до столу і вхопилася за спинку крісла. Я подивився їй в обличчя і припинив опір. Цю особу й гарматами не відженеш від стола, який вона вирішила захопити.

— Може б, ви принесли мені принаймні ще порцію коньяку? — гримнув я па кельнера.

— Але ж, прошу пана... Знову подвійну?

— Так.

— Будь ласка. — Він уклонився. — Цей стіл — на шість персон, пане, — сказав він, ніби перепрошуючи.

— Та годі вже. Давайте-но коньяк!

Дебела жінка належала, мабуть, до товариства тверезості — вона так вирячила очі на моє вино, ніби це була стухла риба. Щоб її подратувати, я замовив ще одну порцію, а тоді й собі витріщив очі на даму. Вся ця пригода видалася мені раптом смішною. Що мені тут треба? І чого мені треба від дівчини? Я ж навіть не знав, чи впізнаю її серед цього гармидеру. Спересердя я одним махом випив свій коньяк.

— Салют! — сказав хтось у мене за спиною. Я здригнувся. Це була вона!

— Еге, та ви починаєте вчасно! — сказала вона сміючись.

Я поставив чарку, яку все ще тримав у руці, на стіл. І раптом зник. Дівчина мала зовсім інший вигляд, ніж її образ у моїй пам'яті. Поміж багатьма добре відгодованими жінками, що їли тут тістечка, вона була юною, стрункою амазонкою, холодною, променистою, впевненою і неприступною. "Нічого у нас із нею не вийде", подумав я собі й сказав:

— Звідки це ви так непомітно з'явилися? Адже я весь час стежив за дверима.

Вона показала кудись праворуч.

— Там є ще один хід. Але ж я запізнилася. Ви давно вже чекаєте?

— Та ні, щонайбільше дві-три хвилини. Я й сам тільки-но прийшов.

Товариство коло нашого столу припинило. Я відчував у себе на потилиці критичні погляди чотирьох солідних матрон.

— Посидимо тут? — запитав я.

Дівчина ковзнула швидким поглядом по столу. На устах її майнула посмішка, коли

вона, звертаючись до мене, сказала:

— Боюсь, що всі кафе скрізь однакові... Я похитав головою.

— Коли в них мало людей, вони ліпші. А тут така бісова тіснота, що тебе й за людину не вважають. Краще вже піти до якогось бару.

— До бару? Хіба є такі бари, що відкриті вдень?

— Я тут знаю один, — сказав я. — Там принаймні тиша і спокій. Якщо ви не від того...

— Часом і не від того...

Я звів очі на неї. В цю мить не міг збагнути, що саме вона хотіла сказати. Я нічого не мав проти іронії, коли вона не була спрямована проти мене, але сумління в мене було нечисте.

— Ну то ходімо! — сказала вона. Я кивнув пальцем кельнеру.

— Три подвійних порції коньяку, — прокричав він голосом пугача, ніби передавав рахунок замогильному клієнтові. — Три марки тридцять!

Дівчина обернулася.

— Три порції коньяку за три хвилини? Темпи у вас — що й казати!

— Тут дві порції вчорашні...

— От брехун, — просичала мені навздогін дебела жінка від столу. Вона ж бо довго сиділа мовчки... Я обернувся і вклонився.

— Щасливого різдва вам, пані! — і швидко пішов геть.

— Ви посварились? — запитала мене дівчина на вулиці.

— Та ні... Але я несприятливо впливаю на добропорядних домогосподарок.

— Я теж, — відповіла вона.

Я подивився на неї. Вона видалася мені істотою з іншого світу. Я аж ніяк не міг собі уявити, що вона являє собою і як живе.

У барі я почував себе як удома. Коли ми входили, бармен Фред стояв саме за стойкою і протирав великі стопки до коньяку. Він привітався зі мною так, ніби бачив мене вперше і ніби це не він мусив два тижні тому ввести мене додому. Це був добре вишколений і досвідчений чоловік.

В залі було порожньо. Тільки коло одного столика всидів, як мало не завжди, Валентин Гаузер. Я знав його із часів війни — ми були в одній роті. Одного разу він під артобстрілом приніс мені на передову листа, думаючи, що то від матері. Він знав, що я чекаю на цей лист, бо матері саме зробили операцію. Але він помилився — це була реклама на підшлемники з кропивною тканини. Верстаючись назад, він був поранений у ногу.

Невдовзі після війни Валентин дістав спадщину. Відтоді почав її пропивати. Він твердив, що треба святкувати таке щастя, як повернення живим з фронту. Після війни минуло вже чимало років, але це було йому байдуже — він казав, що ще недосить вшанував своє щастя. Це був один з тих, кому війна гостро врізалася в пам'ять. Лій всі інші багато дечого забули, а він пригадував кожний день і кожну годину.

Я зрозумів, що він випив уже чимало, бо сидів у куточку обважнілий і байдужий до

всього. Я підняв руку.

— Салют, Валентине?

Він глянув на мене й кивнув:

— Салют, Роббі!

Ми з дівчиною сіли у куточку. Підійшов бармен.

— Чого б ви хотіли випити? — спитав я у дівчини.

— Хіба, може, мартіні, — відповіла вона. — Сухого мартіні.

— На це Фред мастак! Фред нерішуче всміхнувся.

— А мені — як завжди! — сказав я. У барі було свіжо і напівтемно. Пахло розлитим джином та коньяком. Запах був пряний — ніби від яловцю і хліба. Зі стелі звисала вирізьблена з дерева модель парусного судна. Стіна за стойкою була оббита міддю. Люстра кидали на неї тьмяне світло, і воно грало червоними бліками, наче віддзеркалювався підземний вогонь. З усіх невеличких кованих бра горіли тільки два — одне коло Валентина, друге — біля нас. На них були жовті пергаментні абажури, зроблені з старих географічних карт, через що вони мали вигляд вузьких освітлених шматочків світу.

Мені було трохи ніяково, я не знав, з чого почати розмову. Дівчини ж я зовсім не знав, а чим довше я на неї дивився, тим незнайомішою вона мені видавалася. Давно вже я ні з ким не сидів отак удвох, розучився... Мені більше було зазвичай у чоловічому товаристві. Там, у кафе, для мене було надто галасливо, а тут раптом — надто тихо. Через цю тишу кожне слово набирало такої ваги, що невимушена розмова ніяк не клеїлась. Мені мало не забажалося назад у кафе.

Фред приніс бокали. Ми випили. Ром був свіжий і міцний. Він мав присмак сонця. Цей напій заслуговував всілякої уваги. Я спорожнив келих і тут-таки віддав його Фредові.

— Подобається вам тут? — спитав я. Дівчина кивнула головою.

— Краще, як там у кондитерській?

— Ненавиджу кондитерські, — відповіла вона.

— Тоді чого ж ми саме там зустрілися? — спитав я здивовано.

— Не знаю... — Вона зняла берет. — Мені не спало на думку щось інше...

— Тим краще, що вам тепер ось тут до вподоби. Ми тут буваємо часто. Ввечері ми в цій халабуді наче в себе вдома.

Вона розсміялася.

— Хіба ж це не трагічно?

— Ні, — відповів я. — Цілком по-сучасному.

Фред приніс мені другу чарку. До неї — зелену гаванську сигару.

— Від пана Гаузера.

Валентин з свого кутка помахав рукою і підняв келих,

— 31 липня 17 року, Роббі! — сказав він глухим голосом.

Я кивнув йому і теж підняв чарку.

Він завше мусив пити до когось, я бачив уже, як він часом увечері десь у сільській

пивничці пив до місяця або до бузкового куща. При цьому він згадував якийсь певний день з окопного життя, коли саме було дуже тяжко, і був вдячний за те, що ще живе й сидить ось тут.

— Це мій друг, — сказав я дівчині. — Товариш з часів війни. Це єдина з відомих мені людина, яка з великого лиха зуміла зробити своє маленьке щастя. Він не знає, що йому робити з життям, отож і щасливий просто з того, що ще живе.

Вона замислено подивилась на мене. Смуга світла впала навскоси на її чоло і уста.

— Це я можу зрозуміти, — сказала вона. Я підняв очі.

— Не може цього бути. Для цього ви надто молода. Вона посміхнулася. Легенькою посмішкою, що майнула тільки в очах. Обличчя при цьому майже не змінилося, воно тільки стало яснішим, ніби освітлене зсередини.

— Надто молода, — сказала вона, — це вже так говорить. А я вважаю, що надто молодим ніколи не буваєш. Хіба що надто старим.

Я помовчав хвилинку.

— Проти цього можна б заперечувати, — відповів я і зробив знак Фредові, щоб він приніс мені щось винити. Дівчина трималася так впевнено й невимушене, а я відчував себе поруч з нею, мов необтесана колода. Я б залюбки повів легеньку грайливу розмову, отаку доречну розмову, яка звичаєм тоді спадає тобі на думку, коли лишишся на самоті. Ленц умів так, а в мене це завжди виходило якось важко й незграбно. Готфрід слушно твердив про мене, що як співрозмовник я стою десь на рівні секретаря поштового відомства.

На щастя, Фред був хлопець розумний. Замість носити вино маленькими наперстками, він поставив мені одразу добрячу склянку. Отож йому не треба було бігати туди й сюди, і тому не так було помітно, скільки я п'ю. А пити треба було, бо інакше як же позбутися цього задушливо важкого настрою.

— Чи не взяти вам ще мартіні? — запитав я у дівчини.

— А що це ви там п'єте?

— Це — ром...

Вона подивилась на склянку.

— Ви ж це й тоді пили...

— Так, — відповів я, — здебільшого я його й п'ю.

Вона похитала головою.

— Не можу собі уявити, щоб воно було смачне...

— Чи воно смачне, я й сам не знаю. Вона глянула на мене.

— Нащо ж ви його тоді п'єте?

— Ром... — почав я, зрадівши, що знайшов тему, на яку я можу говорити. — Ром не дуже-то розбирають, чи

він добрий, чи ні. Це не просто собі напій, це скоріше друг. Друг, з яким легше жити на світі. Він змінює світ. А для цього ж і п'ють... — Я відсунув склянку. — Але ж чи не замовити мені для вас ще мартіні?

— Краще вже рому, — сказала вона. — Треба ж і мені його покуштувати...

— Гаразд, — відповів я, — але не цього. Цей на почин надто міцний. Принеси-но "Баккарді-коктейль"! — гукнув я Фредові.

Фред приніс чарки. Він поставив ще й мисочку з соленим мигдалем та підсмаженими кофейними зернами.

— А мою пляшку тут і постав коло мене, — сказав я.

Поступово все прибирало певної форми і звучання. Нерішучість зникла, слова з'явилися самі собою, а я не дуже-то й зважав на те, що говорив. Я пив собі й пив, відчуючи, як насувається на мене, охоплює мене велика, м'яка хвиля, як беззмістовні сутінки сповнюються образами, як понад байдужими, сірими проявами існування таємниче виринає мовчазний натовп мрій. Стіни бару розсувалися, і раптом це вже був не бар, а якийсь куточок світу, затишний притулок, напівтемний бліндаж, навколо якого точилася одвічна бійка хаосу, в якому ми сиділи заховані, загадково навіяні один одному присмерком часу. Дівчина сиділа, знітившись, на своєму стільці, чужа, таємнича, наче кинута сюди з потойбічного життя. Я чув свої слова, але мені видавалося, ніби це вже не я, ніби це говорить хтось інший, хтось, ким я хотів би бути. Слова були не ті, що треба, вони зсувалися, просякаючи в інші, барвистіші сфери, аніж сфера дрібних подій мого власного життя; я знав, що це вже не правда, що це вже фантазія, брехня, але мені було байдуже — правда була безрадісна й сіра, і тільки відблиск і відчуття мрій було життям.

У мідяній купелі бару жевріло світло. Час від часу Валентин підіймав свій келих і мурмотів собі якусь дату. За вікнами глухо текла вулиця, сповнена крику хижих птиць — автомашин, її зойки вдиралися до бару, коли хтось розчиняв двері. Це були зойки лайливої, заздрісної, старої жінки.

Було вже темно, коли я одвів Патріцію Гольман додому. Повертався я повільно, раптом відчув себе самотнім і спустошеним, йшов дрібний дощ. Я спинився перед вітриною. Тепер помітив, що випив забагато. Я це ясно відчував, хоч і твердо стояв на ногах.

Раптом мені стало жарко. Я розстебнув пальто і зсунув назад капелюх. Чорти б його взяли — як це воно мене знову так зненацька вхопило? Чого тільки я там їй не наплів? Я не наважувався й подумати про це докладніше. Та де там — я вже й не пам'ятав, що саме говорив, от що найгірше. Тут, на самоті, на холодній вулиці, де гуркотіли автобуси, все здавалось зовсім не таким, як у напівтемному барі. Я кляв себе самого. Гарне враження справив я на дівчину — що й казати! Вона ж усе помітила. Адже вона сама майже нічого не пила. Прощаючись, дівчина якось так дивно на мене подивилася...

Боже ж мій!.. Обернувшись, я зіткнувся з низеньким опасистим чоловіком.

— Ну! — розлютовано сказав я.

— Вам повилазило, чи що, ви, солом'яне опудало! — загавкав на мене товстун. Я витріщив на нього очі.

— Людей не бачили, чи що? — захлинався він далі. Саме така зусіріч була мені потрібна.

— Людей безперечно бачив, — сказав я, — але щоб пивні бочки прогулювалися, такого ще не бачив.

Товстун не схаменувся й на секунду. Він спинився, набираючись гніву.

— Знаєте що? — запінився він. — Ідіть до зоопарку! Застріляним кенгуру немає чого робити на вулиці!

Мені стало ясно, що лаятися він уміє добре. Треба було, незважаючи на пригнічений настрій, відстояти свою честь.

— Мандруй далі, недоношений псих, — сказав я і, піднявши урочисто руку, благословив його. Він не звернув уваги на цей виклик.

— Впорсуй собі бетон у голову, зморшкуватий гібрид собаки з мавпою! — прогавкав він.

На це я вилаяв його плоскостопим виродком. Він мене — какаду в клітці, я його — безробітним обмивачем трупів. На це він, уже дещо з пошаною, обізвав мене коров'ячою головою, хворою на рак, а я його тоді, щоб нарешті покласти цьому край, — ходячим кладовищем біфштексів. І раптом його обличчя проясніло, — Кладовище біфштексів — це здорово! — сказав він. — Не знав цього досі. Заведу до свого репертуару! Отож... — Він трохи підняв капелюх, і ми розійшлися, сповнені пошани один до одного.

Лайка мене відсвіжила. Але пересердя не минало. Навпаки: чим більш я тверезішав, тим сильнішим воно ставало. Я видавався сам собі мокрою хустиною, з якої тільки-но видушили воду. Але поступово почав сердитись уже не тільки на себе, але й на геть усе, навіть на дівчину. Адже вона спричинилася до того, що я напився. Я підняв комір пальта. Хай думає про мене, що хоче, мені це тепер байдуже, хай одразу знає, з ким має діло. Та нехай все це йде під три чорти — про мене, що сталося, те й сталося. Вдіяти вже нічого не можна було. Та, може, воно так навіть і краще...

Я вернувся назад до бару і тепер уже напився як слід.

IV

Надворі стало тепло і сиро, кілька днів підряд ішов дощ. Потім проясніло, сонце почало припікати, і коли я в п'ятницю рано прийшов до майстерні, то побачив Матільду Штос: вона стояла посеред двору, спершись на мітлу, і обличчя в неї сяяло, як у розніженого бегемота.

— Ось подивіться, пане Локамп, на цю красу! Хіба ж це не чудо?!

Я вражений спинився: стара слива коло бензинової колонки за ніч пишно розцвіла.

Цілу зиму вона стояла крива й гола, ми вішали на неї старі покришки, натикали на сучки каністри з-під масла для просушки, вона правила нам хіба що за зручну вішалку на все, що хочете, — починаючи від ганчір'я і аж до капота мотора; ще кілька днів тому на ній тріпотіли на вітрі щойно випрані сині полотняні комбінезони, ще вчора на ній ледве можна було щось помітити, — і раптом за одну ніч вона, ніби в казці, перетворилася на ніжну рожевобілу хмаринку, хмаринку ясного цвіту; здавалося, ніби у наш брудний двір залетіла зграйка метеликів,

— А як пахне! — застріяно сказала Матільда, закативши очі. — Чудово, точнісінько,

як ваш ром...

Я не відчував жодного запаху. Але одразу ж усе зрозумів.

— Пахне скорше коньяком, що ми тримаємо для клієнтури, — відказав я.

Матільда рішуче заперечила:

— Пане Локамп, ви чи не застудилися? Або, може, у вас поліпи в носі. Тепер поліпи мало не в кожного. Адже у старої Штосихи ніс, як у хорта, можете мені повірити, що це ром, старий ром...

— Ну гаразд, Матільдо...

Я налив їй чарку рому і пішов до бензоколонки. Юпп уже був там. У заржавілій консервній банці перед ним стояли зрізані з дерева розквітлі гілочки.

— Це що в тебе? — здивовано запитав я.

— Це для дам, — пояснив Юпп. — Коли дама під'їжджає, щоб заправити машину, то дістає безкоштовно ось таку гілочку. Таким чином я продав уже не дев'яносто літрів більше, ніж звичайно. Це ж не дерево, а золото, пане Локамп. Якби в нас його не було, то треба було б поставити штучне.

— А в тебе хист є до комерції, хлопче! Він усміхнувся. Сонце просвічувало крізь його вуха, як крізь рубінові церковні вікна.

— Мене вже двічі сфотографували на фоні дерева, — доповів Юпп.

— Стривай-но, ти ще станеш кінозіркою, — сказав я і пішов до оглядової ями, з якої саме з-під форда вилазив Ленц.

— Роббі, — сказав він, — знаєш, що мені спало на думку? Треба було б зайнятися тою дівчиною, що була з Біндінгом.

Я пильно подивився на нього.

— Цебто як?

— А отак, як я й сказав. Але чого ти так очі витріщив?,

— І не думав.

— Та де ж ні, ти їх просто вирячив. Як же її звати, ту дівчину? Пат, але як далі?

— Не знаю, — відповів я.

Він підвівся.

— Не знаєш? Ти ж записав її адресу! Я сам бачив.

— Загубив записку.

— Загубив?! — Він занурив обидві руки в свою жовту чуприну. — І це для того я тоді цілу годину відволікав од вас Біндінга? Загубив! Ну, то, може, Отто ще пам'ятає адресу?

— Отто її теж не знає. Ленц подивився на мене.

— Жалюгідний дилетант! Тим гірше. Хіба ж ти не бачив, що це була чудесна дівчина? Боже ж ти мій! — Ленц звів очі до неба. — Коли, нарешті, нам трапилось щось путнє, то цей зігнибіда губить адресу!

— Не така вже вона й чарівна...

— Бо ти ж осел, — відказав Ленц, — йолоп, який не знається на тому, що виходить за рівень повій з кафе "Інтернаціональ". Ех ти, тапер! Кажу тобі ще раз: це було просто щастя, особливе щастя, ота дівчина! Ти ж про таке і поняття не маєш! Ти роздивився

на її очі? Звісно, що ні; ти ж бо дивився у свою чарку!

— Прикуси язика! — перервав я його, бо натяк на чарку вразив мене, як по болячці.

— А руки, — вів Ленц далі, не звертаючи на мене уваги, — тоненькі, довгі ручки, як у мулатки, — Готфрід на цьому розуміється, можеш мені повірити! Боже ж мій милий! Нарешті натрапили на дівчину, таку як слід — прекрасну, невимушену і — а це найважливіше — з атмосферою... — Він осікся. — А ти знаєш взагалі, що таке атмосфера?

— Повітря, яке накачують у балон, — пояснив я похмуро.

— Ну та звичайно ж, — сказав він співчутливо, але й з презирством, — звичайно ж, повітря! Чарівна атмосфера, променисте тепло, таємничість — те, що одухотворяє і оживляє красу — але що тобі говорити... твоя атмосфера — це запах рому.

— Перестань, а то дістанеш чимось по макітрі, — пробурчав я.

Але Готфрід невгавав, і я його не зачіпав. Адже він і не підозрівав, що трапилось, не знав, що кожне його слово вражає мене в саме серце. Особливо кожне слово про пиятику. Я вже був пережив це і втішився, а він знову все розбурхав. Нахвалював дівчину, аж поки мені здалося, ніби я й справді втратив щось особливе, втратив, без вороття.

О шостій я роздратований пішов до кафе "Інтернаціональ". Це ж був мій притулок, адже й Ленц так казав. Зайшовши туди, я побачив, на своє здивовання, що в кафе завізно. На стойці стояли торти, тістечка, а плоскостопий Алоїс протупотів у бічну кімнату з підносом, повним кофейного посуду. Я спинився. Кава, цілими кухлями? То, мабуть, ціле товариство, тяжко перепившись, лежить під столами.

Але хазяїн усе мені роз'яснив. Сьогодні в одній з бічних кімнат святкують прощання з Ліллі, приятелькою Рози. Я ляснув себе по лобі — та й справді! Адже мене сюди запрошено! Запрошено як єдиного чоловіка, Роза це виразно підкреслила, бо ж опухлого Кікі, що був тут, до уваги не брали. Я швиденько вийшов і повернувся з букетом квітів, ананасом, брязкальцем і плиткою шоколаду.

Роза зустріла мене посмішкою великосвітської дами. На ній було чорне декольтоване плаття. Вона була господинею стола, її золоті зуби блищали. Я запитав, як ідеться її дівчаткові, і передав для маляти целулоїдове брязкальце і шоколад. Роза сяяла.

З ананасом і квітами я звернувся до Ліллі.

— Сердечно вітаю і бажаю щастя!

— Він, як і завжди, справжній джентльмен, — сказала Роза. — А тепер іди-но сюди, Роббі, сідай поміж нами.

Ліллі була найліпшою подругою Рози. Вона зробила блискучу кар'єру. Стала тим, що було недосяжною мрією кожної рядової повії, — дамою при плелі. Дама при готелі не йде шукати собі клієнтів на вулиці, вона живе в готелі і там-таки знайомиться з чоловіками. Мало хто з повій добивається такого становища — обмаль туалетів та й грошей замало, щоб можна було певний час чекати на женишка... Хоч Ліллі жила і в провінціальному готелі, але за кілька років заощадила щось із чотири тисячі марок.

Тепер вона виходила заміж, її майбутній чоловік тримав невеличку водопровідно-слюсарну майстерню. Він добре знав минуле Ліллі, і це йому було байдуже. Щодо майбутнього, то він міг не турбуватися: коли така дівчина виходила заміж, то це вже було надійно. Такі-бо дівчата знають, де раки зимують, таке життя їм остогидло. З них виходили вірні дружини.

У понеділок мало бути весілля. Сьогодні Роза влаштувала їй прощальну вечірку з кавою. Всі прийшли, щоб ще раз побути разом з Ліллі. Після одруження вона ж бо не зможе більше сюди приходити.

Роза налила мені чашку кави. Алоїс підбіг з величезним пирогом, нашпигованим ізюмом, мигдалем і зеленими цукатами. Вона поклала мені здоровецький шматок. Я знав, що треба робити. Покуштував шматочок з виглядом знавця, а тоді удав страшенно здивованого.

— Хай мене грім поб'є, але ж він — безперечно, не купований!

— Сама пекла, — вдоволено відповіла Роза. Вона була чудова господиня і любила, коли її за це хвалили. Щодо гуляшу та пирогів, то вона була неперевершена. Недурно ж вона була чешка.

Я озирнувся навколо. Ось вони сиділи навколо столу, трудівниці божого виноградника, непохибні знавці людських душ, солдати кохання — ось Валлі-красуня, в якої нещодавно вкрали песця під час нічної прогулянки в автомобілі, ось Ліна з дерев'яною замість однієї ноги — вона й досі знаходила собі ще коханців; ось Фріці, дебела дівка, що кохала плоскостопого Алоїса, хоч давно могла б мати власну квартиру і приятеля, який би її утримував; ось Марго, червонощока Марго, що завжди ходила вбрана, як домашня служниця, і цим приваблювала елегантних кавалерів; ось Маріон, наймолодша з них усіх, промениста й безжурна; ось Кікі, що не правив за чоловіка, бо носив жіночу одіж і рум'янився; ось Мімі, бідне створіння сорока п'яти років; їй, з розширеними венами на ногах, уже нелегко було бігати по вулицях... Було тут ще кілька жінок-подавальниць з бару, просто гостей — їх я не знав. І, нарешті — другий почесний гість — матінка, маленька, сивенька, зморшкувата, як зимове яблуко, матінка, довірена особа всіх нас, втіха й підтримка нічних мандрівців, матінка, що торгувала гарячими сосисками на розі Ніколаїштрассе, нічний пересувний буфет і міняльна лавка. Поряд з франкфуртськими сосисками торгувала вона потайки ще й сигаретами та гумовими виробами; можна було в неї і гроші позичити.

Я зрозумів, як треба було поводитись. Сьогодні — жодного слова про звичайні їхні справи, жодного недоречного натяку. На сьогодні треба було забути про неймовірну витривалість Рози, за яку її прозвано Залізною конякою, про розмови Фріці з скототорговцем Стефаном

Гріголяйтом про кохання, про танці Кікі на світанку навколо кошика з солоними бубликами. Сьогоднішня бесіда мала пасувати будь-якому дамському товариству.

— Все вже готове, Ліллі? — запитав я. Вона кивнула.

— Посаг я вже давно наготувала.

— Чудовий посаг, — втрутилася Роза. — Все є до останньої мереживної накидочки...

— А навіщо ці мереживні накидочки? — запитав я.

— Та ти що, Роббі!? — Роза глянула на мене з таким докором, що я мерщій признався, ніби, нарешті, згадав. Мереживні накидочки — це ж в'язані чохла на меблі, символ дрібнобуржуазного добробуту, священний символ шлюбного життя, втраченого раю... Всі ж бо вони не були повіями по натурі, їх вибило з колії нормального життя. Потай вони мріяли про шлюбну постіль, а не про розпусту. Але в цьому вони б ніколи не призналися.

Я сів за піаніно. Роза вже на це чекала. Вона, як і всі ці дівчата, любила музику. На прощання я загравав ще раз усі її та Лілліні улюблені мелодії. Спочатку "Молитву діви". Хоч назва не надто пасувала до нашого кафе, зате це була гучна бравурна п'єска. Тоді загравав "Вечірню пісню пташок", "Альпи палають", "Коли вмирає любов", "Мільйони Арлекіна", а наприкінці "Хотів би знов на батьківщину". Ця остання пісня особливо подобалась Розі. Адже повії — найчерствіші і водночас найсентиментальніші з людей. Підспівували всі. Опухлий Кікі вторив.

Нарешті Ліллі встала з-за столу. Їй треба було зайти за нареченим. Роза широко розцілювалася з нею.

— Держись, Ліллі! Не піддавайся!

Обтяжена подарунками, вона пішла. І біс його знає — обличчя в неї було зовсім не таке, як раніш. Жорсткі риси, що вирізьбляються в кожного, хто має справу з людською підлотою, наче стерлися, обличчя полагіднішало, на ньому проступало щось молоде, дівоче.

Ми вийшли за двері і помахали вслід Ліллі. Мімі раптом розридалася. Вона сама була колись одружена. Чоловік її помер на війні від запалення легенів. Якби його було вбито, вона б мала хоч маленьку пенсію і не була б змушена піти на вулицю. Роза поплескала її по спині.

— Ну, Мімі, тільки не розкисай. Ходімо, вип'ємо ще ковточок кави!

Вся компанія повернулася до темного приміщення, як стадо курей до шопи. Але потрібного настрою вже не було.

— Заграй-но нам, Роббі, ще щось на прощання! — сказала Роза. — Щось бадьоре!

— Гаразд, — відповів я. — Довбанемо "Марш старих ветеранів"!

А потому вже й я розпрощався. Роза ткнула мені пакет з печивом. Я віддав його синові "матінки", який на вулиці готував уже бачок на сосиски.

Я роздумував, куди податись. До бару аж ніяк не хотілося, до кіно — теж, хіба до майстерні? Нерішуче глянув на годинник. Була восьма. Кестер, мабуть, уже повернувся. А при ньому Ленц, не стане знову розводити теревені про дівчину. Я пішов.

У майстерні горіло світло. Не тільки в приміщенні. воно заливало й усе подвір'я. Кестер був сам.

— Що тут сталося, Отто? — запитав я. — Ти, може, продав кадилака?

Кестер засміявся.

— Ні, це Готфрід влаштував невеличку ілюмінацію. Світилися обидві фари кадилака. Машина стояла так, що снопи світла падали крізь вікно на двір, просто на

квітнучу сливку. Вона біліла в світлі, як крейда, видовище було чудове. У темряві обабіч дерева, здавалося, шуміло море.

— Яка розкіш! — сказав я. — А де ж він?

— Пішов купити щось попоїсти.

— Блискуча ідея! Щось мене трохи похитує. Може, це просто через те, що я зголоднів. Кестер кивнув.

— Їсти завжди треба. Основний закон усіх старих вояк. А мене сьогодні ввечері теж довго похитувало та й хитнуло — записав "Карла" на перегони.

— Як? — вирвалося в мене. — На шосте? Він кивнув.

— Бий його сила божа, Отто, адже там беруть участь класні машини! Він знову кивнув.

— Я пустив його по класу спортивних машин такого типу, як у Браумюллера. Я засукав рукава.

— Тоді берімось до діла, Отто. Протиємо як слід маслом нашого улюбленця!

— Стоп! — гукнув останній з романтиків, саме входячи до приміщення. — Спершу треба заправитись!

Він виклав на стіл вечерю: сир, хліб, тверду, як камінь, вуджену ковбасу, шпроти. До цього було й холодне пиво. Ми їли, як загін зголоднілих молотників. Тоді взяли за "Карла". Години зо дві вовтузилися з ним, перевірили й помастили всі підшипники. По цьому ми з Ленцом повечеряли вдруге. Готфрід засвітив тепер ще й форда. Випадково одна з його фар уціліла під час аварії. Тепер вона стирчала на задертому вгору шасі, дивлячися скося в небо.

Ленц, задоволений, обернувся.

— Так, Роббі, неси-но сюди пляшки. Справимо "свято квітучого дерева"!

Я поставив на стіл коньяк, джин і дві чарки.

— А ти? — запитав Готфрід.

— Я не питиму нічого.

— Як це так? Чого?

— Бо не маю більш охоти до цієї проклятої пиятики. Ленц уважно подивився на мене, а тоді, звертаючись до Кестера, сказав:

— Наша дитина з'їхала з глузду.

— Облиш його, якщо не хоче. Ленц налив собі повну чарку.

— Хлопець уже з деякого часу трохи божевільний.

— Це ще не найгірше, — промовив я. Місяць, великий і червоний, викотився з-за фабричної покрівлі. Якийсь час ми сиділи мовчки.

— Скажи-но мені, Готфріде, — почав я, — ти фахівець у справах кохання, правда ж?

— Фахівець? Я старий майстер у справі кохання, — відповів скромно Ленц.

— Добре. Я б хотів знати, чи при цьому завжди поводяться по-дурному?

— Як це так, по-дурному?

— Та от так, ніби напідпитку. Базікають, плетуть дурниці, брешуть...

Ленц зареготався.

— Дитинко моя! Все кохання-це омана. Чудесна омана матері-природи. Глянь на цю сливу! Вона саме тепер обманює нас. Причепурилась, стала кращою, ніж буде потім. Було б жахливо, коли б кохання та мало діло з правдою. Хвалити бога, проклятуші моралісти не все це змогли підкорити собі. Я підвівся.

— Так ти гадаєш, що без деякої омани цього взагалі не буває?

— Не буває, дитинко.

— Але ж через це можна здорово в дурні пошитися... Ленц осміхнувся.

— Запам'ятай, хлопче: ніколи в світі не пошиєшся в дурні перед жінкою, якщо робиш будь-що заради неї. Навіть коли б грав найбанальнішу комедію! Роби, що хочеш — ходи на голові, плети дурниці, пишайся, як павич, співай їй серенади, тільки одного не роби: не будь діловим, не будь розсудливим!

Я пожвавішав.

— А ти як думаєш, Отто? Кестер сміявся.

— Мабуть, і справді так...

Він встав і відкрив капот мотора на "Карлі". Я приніс свою пляшку з ромом і поставив її на стіл. Отто завів машину. Мотор заторохтів глухо й спокійно. Ленц поклав ноги на підвіконня і вдивлявся в ніч. Я підсів до нього.

— Доводилось тобі коли-небудь напиться, коли був разом з жінкою?

— Частенько, — відповів він не ворухнувшись.

— Ну й як?

Він глянув на мене скося.

— Ти хочеш сказати: а що робити, як чогось накоїв? Ніколи не перепрошуйся, дитинко! Нічого не говори. Посилай квіти. Без записки. Самі квіти. Вони покривають усе. Навіть могилу.

Я глянув на нього. Він сидів нерухомо. Очі його виблискували в яскравому світлі, що відбивалося знадвору. Мотор все ще працював, стиха похуркуючи; здавалося, ніби під нами легенько здригалася земля.

— А я, власне кажучи, випив би чогось, — сказав я, відкриваючи пляшку.

Кестер вимкнув мотор. Потім звернувся до Ленца:

— Тепер місяць уже добре світить, Готфріде, отож чарку й так можна знайти. Погаси ілюмінацію. Зокрема, на форді. Це дрантя своєю навскісною фарою нагадує мені війну. Коли такі штуки бува вночі намацували літака — не до жартів було. Ленц кивнув.

— А мені це нагадує... ну, та однаково... — Він встав і вимкнув фари.

Місяць піднявся над фабричною покрівлею. Він дедалі яснішав і висів тепер, як жовтий лапціон на сучках сливи. Гілки стиха погойдувалися на слабкому вітрі.

— Дивна річ, — сказав трохи згодом Ленц, — чого це ставлять пам'ятники різним людям, а чому не місяцеві або ось такому квітучому дереву...

Незабаром я попрямував додому. Відчинивши двері до коридора, почув музику — грамофон Ерні Беніг, секретарки. Тихенько співав чийсь ясний жіночий голос. Потім глухо забриніли скрипки і банджо. І знову той самий голос, ніжний, але настирливий,

ніби сповнений щастя. Я прислухався, щоб розпізнати слова. Спів, тихий жіночий спів, звучав якось зворушливо саме тут, в темному коридорі, поміж швейною машиною пані Бендер і чемоданами подружжя Гассе. Видно було чучело голови дикого кабана над дверима кухні, чути, як служниця брязкотить посудом.

"Як тільки могла я жити без тебе..." співав голос ось тут, за кілька кроків за дверима.

Я знизав плечима і пішов до себе в кімнату. Було чути, як поруч сваряться сусіди. За кілька хвилин до мене постукав Гассе і увійшов до кімнати.

— Не заважаю? — спитав він стомленим голосом.

— Аж ніяк, — відповів я. — Може, чогось вип'єте?

— Краще вже ні. Ось трохи посиджу... Він потупив очі в підлогу.

— Вам добре, — сказав він раптом, — ви собі сам один...

— Дурниці, — заперечив я. — Завше отак сидіти на самоті, це теж пса варте... можете мені повірити...

Він якось осів у кріслі, очі його здавалися скляними в напівтемряві кімнати, сповненої відблиском вуличних ліхтарів. Плечі вузькі, похилі...

— Життя я уявляв собі зовсім інакше, — сказав він трохи згодом.

— Як і всі ми... — підтримав я.

За півгодини він знову пішов до себе, щоб дійти якось згоди з дружиною. Я дав йому кілька газет і недопиту пляшку лікеру "Кюрасо", що ще відколи стояла в мене на шафі; неприємне, солодке питво, але йому згодиться, адже він на цьому не розумівся. Він вийшов тихенько, майже беззвучно, наче тінь у сутінках, що вже згасали. Я причинив за ним двері. З коридора наче майнула шовкова хустка-долинула музика: скрипки, приглушені банджо... "Як тільки могла я жити без тебе..."

Я сів до вікна. Блакитне сяйво місяця заливало цвинтар. Барвисті вогні світлової реклами шугали на верхів'ях дерев, надмогильні плити маячили в темряві. Сумирні, і нічого моторошного не було в них. Повз них ширяли автомашини, лунали сирени; сяйво фар ковзало по їхніх посічених непогодою написах.

Я сидів досить довго і думав про різні речі. Думав і про те, як ми повернулися з війни, молоді, позбавлені віри в будь-що, як шахтарі з заваленої шахти. Ми хотіли рушити в похід проти брехні, егоїзму, жадоби й інертності наших душ — адже все це завинило в тому, що ми пережили; ми були тверді, мали довіру лише до товариша, що йшов поруч, тільки до конкретних речей, що ніколи не підведуть, — до неба, тютюну, дерева, хліба й землі... Але що з цього вийшло? Все завалилося, перевернулось, забулося. А хто не зміг забути, тому лишилися хіба тільки безсилля, розпач, байдужість і горілка. Час великих мрій, мрій людських і чоловічих, минув. Заповзятливі тріумфували. Корупція. Злидні.

"Вам добре, ви сам один", каже Гассе. Ну, що ж — справді, хто був сам один, того не було кому покинути. Але часом увечері штучна будівля добробуту розвалювалася, життя перетворювалося на якусь нестримну мелодію ридання, затягувало у вир шалених поривань, нестерпних бажань, туги й надії-вирватися геть із цього безглузлого

запаморочення, геть із безглуздої нудоти цієї одвічної шарманки, геть-будь-куди, аби геть! Ах, ця жалюгідна снага — хоч трохи тепла: дві руки і прихильне обличчя — чому ж ні? Або й це теж було тільки ілюзією, самозреченням, втечею? Хіба ж бо буває щось інше, крім самотності?

Я зачинив вікно. Ні, справді нічого іншого не буває. На все інше у нас надто хиткий ґрунт під ногами.

Але наступного ранку я зірвався раненько і ще перед тим, як іти до майстерні, зайшов на квартиру до квіткаря. Пішов з ним до його крамнички, вибрав собі букет троянд і попросив зараз же їх надіслати. Трохи було мені дивно, коли я не поспішаючи написав на картці адресу: Патріції Гольман.

V

Кестер, одягнувши свій найстаріший костюм, поїхав до фінінспекції. Хотів добитися зниження податків. Ми з Ленцом лишилися в майстерні удвох.

— Ну, Готфріде, — сказав я, — давай-но візьмемося за товстого кадилака.

Напередодні з'явилося наше оголошення. А значить, уже сьогодні могли прийти покупці, якщо взагалі це когось могло зацікавити. Отож треба було мати машину наготові.

Насамперед ми пройшлися по лаку ще й політурою. Від нього машина заблищала, як сонце, і наче подорожчала на цілу сотню марок. Потім залили в мотор найгустіше масло, яке тільки буває. Поршні були вже не першокласні і трохи стукотіли. Але густе масло вирівнювало хід, і машина працювала дуже спокійно. Передачу і дифер ми теж намастили густим жиром, щоб усунути будь-які шуми.

Тоді виїхали з двору. Поблизу був відтинок дуже поганої дороги. Ми поїхали по ній з швидкістю в п'ятдесят кілометрів. Кузов стукотів. Ми зменшили тиснення в балонах на чверть атмосфери і спробували ще раз. Пішло трохи краще. Спустили ще чверть атмосфери. Тепер усе пішло як по маслу.

Ми вернулися до майстерні, помастили капот мотора, щоб не пищало, втиснули туди ще гумову прокладку, залили до радіатора гарячої води, щоб мотор одразу ж заводився, а знизу обдали машину ще раз гасом з розпилювача, щоб вона й там блищала. Тоді Готфрід Ленц звів руки до неба й сказав:

— Тепер гряди до нас, благословенний покупцю! Гряди, люб'язний посідаче пузатого гаманця! Ми чекаємо на тебе, як жених на наречену!

Проте наречена не поспішала. Тому ми пересунули на оглядову канаву паровоз булочника і заходилися монтувати передню вісь. Декілька годин ми попрацювали спокійно, без зайвих балачок. Аж ось я почув, що Юпп біля колонки почав насвистувати мелодію пісні: "Слухай, що це надходить до нас..."

Я виліз із ями і виглянув у вікно. Навколо кадилака походжав маленький присадкуватий чоловік. Він мав вигляд солідного буржуа.

— Глянь-но, Гогфріде, — прошепотів я, — може, це й справді наречена?

— Безперечно! — сказав Ленц, як тільки глянув на гостя. — Подивись на його обличчя. Він ще ні з ким не говорив, а вже сповнений недовіри. Мерщій туди! А я

залишусь тут у резерві. Надійду, якщо ти не впораєшся. Пригадай мої прийоми!

— Добре. — Я вийшов до покупця. Гість поглянув на мене розумними чорними очима. Я відрекомендувався:

— Локамп!

— Блюменталь!

Це був перший прийом Готфріда: насамперед відрекомендуватися. Він твердив, що це зараз же створює інтимнішу атмосферу. Другий прийом полягав у тому, щоб починати розмову надто стримано і вислухати уважно покупця і потім учепитися там, де це було б вигідно.

— Ви з приводу кадилака, пане Блюменталь? — запитав я. Він кивнув. — Ото він стоїть, — сказав я і показав на машину.

— Бачу, — відповів Блюменталь.

Я кинув на нього швидкий погляд. "Увага, — подумав я собі, — це підступний тип!"

Ми пішли через двір. Я відчинив дверцята машини й запустив мотор. Тоді трохи помовчав, щоб дати Блюменталю час оглянути машину. Безперечно, він знайде що покритикувати, ось тоді я й хотів почати наступ.

Але Блюменталь нічого не оглядав, нічого й не покритикував. Він і собі мовчав і стояв, як стовп. Нічого іншого мені не лишалось, як тільки розпочати наступ навмання.

Я почав повільно і систематично описувати кадилака, як мати свою дитину, і при цьому намагався вивідати, чи цей чоловік розуміється хоч трохи на таких речах. Якщо це фахівець, то треба було розводитись більш про мотор і шасі, якщо він нічого не розуміє — про комфорт і різні витребеньки.

Але він і тут нічим не зрадив своїх намірів чи думок.

Він не переривав мене, аж поки мені й самому не набридло говорити.

— Для чого саме ви купуєте машину? Щоб їздити в місті чи для подорожі? — спитав я нарешті, щоб, може,

хоч тут за щось зачепитися.

— Для всього, чого хочете, — відповів Блюменталь.

— Ага! А їздитимете самі чи з водієм?

— Як коли.

Як коли. Відповіді він давав, як папуга. Він чи не належав до ордена братів-мовчальників. Щоб пожвавити його, я намагався добитися того, щоб він щось випробував. Тоді, звичайно, покупці стають приступніші. Я боявся, щоб він у мене часом не заснув.

— Кришка кузова розсувається й закривається аж надто легко як для такого великого кабріолета, — сказав я. — Ось спробуйте самі його закрити. Ви це зробите однією рукою.

Але Блюменталь сказав, що не треба, він, мовляв, і так це бачить. Я, грюкнувши, захопнув дверцята і похитав за ручки.

— Ніщо не зношене. Непохитні, як руль. Спробуйте самі...

Але Блюменталь не пробував. Він вважав, що так і треба. Ну й твердий до біса

горіх!

Я показав йому, як відчиняються вікна.

— Викручуються легесенько, просто забава! І на будь-якій висоті тримаються міцно. Він не ворухнувся.

— До того ж і скло незвичайне — не б'ється, — вів я далі, хоч мене вже почав охоплювати розпач. — Це ж безцінна вигода! Ось у нас у майстерні стоїть форд... — І я розповів історію з дружиною булочника, до того ще й прикрасив її трохи, додавши, ніби разом з дружиною загинула й дитина.

Але те, що робилося в душі Блюменталю, було замкнено щільно, як сейф.

— Небитке скло є на всіх машинах, — перервав він мене, — тут немає нічого особливого.

— Таке скло на жодній марці машин не ставлять серійно, — відповів я лагідно, але різко. — Хіба що на деяких типах машин тільки передню шибку. Але ні в якому разі не великі бокові вікна.

Я показав роботу сигналів і перейшов до опису внутрішнього комфорту-багажників, сидінь, бокових кишеньок, щитка водія, розписував кожну дрібничку, подав навіть Блюменталю запальничку і, скориставшись з цієї нагоди, запропонував йому сигарету, щоб його, може, хоч цим трохи розворушити, але він одмовився.

— Дякую, я не курю, — сказав він і подивився на мене таким змученим поглядом, що в мене раптом виникла страшна підозра: а може, йому зовсім не до нас треба було, може, він тільки заблудився, а хотів купити щось зовсім інше, ну, скажімо, машину, що метає петлі для гудзиків, або радіоприймач, і ось тепер стоїть тут в нерішучості, але зараз піде собі геть.

— Давайте проїдемо трохи, пане Блюменталь, — запропонував я нарешті, бо вже здорово втомився.

— Проїдемо? — відповів він так, наче я сказав щось зовсім незрозуміле.

— Так, проїдемо на спробу. Треба ж вам побачити, як працює машина. Вона біжить по шосе рівненько, як по рейках. А мотор тягне так, ніби це не важка машина, а пушинка.

— А, ці пробні поїздки... — він заперечливо махнув рукою. — Нічого вони не показують. Чого машині бракує, те помічається завжди лише згодом.

"Ще б пак, — подумав я сердито, — а ти, чавунний чортяко, думав, може, що я тебе носом ткну у вади".

— Ну, гаразд, тоді не треба, — сказав я, втративши будь-яку надію. Було ясно, що цей тип машини не хотів.

Коли оце він раптом обернувся, глянув мені просто у вічі і сказав стиха, але чітко й дуже поспішно:

— Скільки коштує машина?

— Сім тисяч марок, — відповів я, не моргнувши і оком; сказав як відрубав. Чоловік не повинен був помітити, що я розмірковував хоч би й хвилину, це я знав твердо. Загаявся б я хоч на хвилину — це могло б коштувати тисячу марок, яку б він

виторгував. — Сім тисяч марок нетто, — повторив я твердо і подумав: "Як даси п'ять, то й забирай її собі".

Але Блюменталь не давав ніскільки. Він тільки трохи засопів.

— Надто дорого!

— Звичайно, що дорого, — сказав я, остаточно зневірившись в успіху.

— Тобто як це "звичайно?" — спитав Блюменталь раптом якимсь людським голосом.

— Пане Блюменталь, — відказав я, — чи бачили ви тепер когось, хто б на будь-яку ціну відповів щось інакше?

Він уважно подивився на мене. Тоді на його обличчі з'явилося щось подібне до тіні посмішки.

— Слушно. Але ж машина справді надто дорога. Я не повірив тому, що почув. Ось нарешті правильний тон! Тон справжнього покупця! А може, це знову якийсь виверт?

Саме в цей момент до подвір'я зайшов якийсь елегантно вбраний джинджик. Він витяг з кишені газету, перевірів ще раз номер будинку, а тоді попрямував до мене.

— Чи це тут продається кадилак?

Я кивнув і мовчки остовпіло дивився на жовту бамбукову тростинку джинджика та на його рукавички з чортової шкіри.

— Можна оглянути? — запитав він спокійно далі.

— Та ось він, — сказав я, — а може, ви зачекаєте хвилинку, я зараз зайнятий. Може, ви поки що посидите в конторі?

Джинджик якусь мить послухав роботу мотора, глянув на машину спершу критично, потім ніби схвально, а тоді вже пішов за мною до майстерні.

— Ідіот, — буркнув я до нього і швиденько повернувся до Блюменталю.

— Коли ви хоч один раз проїдете машиною, то інакше думатимете за ціну, — сказав я. — Можете випробовувати її, скільки схочете. Або, може, мені заїхати за вами якимсь увечері і зробити спробну поїздку, якщо вам це більш підходить?

Але його раптове пожвавлення вже зникло. Блюменталь знову застиг на місці, як гранітний монумент президента музичного товариства.

— Облиште, — сказав він, — мені тепер треба йти. Якщо я схочу зробити спробну поїздку, то подзвоню вам. Я побачив, що поки що більш нічого не вдієш. Такого намовити важко.

— Гаразд, — погодився я, — та чи не дали б і ви мені свій номер телефону, щоб я міг вас повідомити, якщо машиною зацікавиться хтось інший?..

Блюменталь якимось дивно глянув на мене.

— Зацікавиться-це ще не значить купити. Він вийняв портсигар і простягнув його мені. То, як виявляється, він-таки курить. Та ще й марку "Корона" — мабуть, у нього грошей — як сміття! Але мені це вже було байдуже. Я взяв сигару.

Він привітно подав мені руку й пішов. Я дивився йому вслід і вилаявся стиха, але міцно. І тоді пішов назад до майстерні.

— Ну, то як? — привітав мене джинджик Готфрід Ленц. — Здорово в мене вийшло, га? Побачив, що тобі вже терпець уривається, вирішив допомогти. Добре, що Отто

якраз переодягнувся для фінансового управління та лишив тут свій хороший костюм! Я за нього та у вікно, та з подвір'я, а тоді назад чимчикую як солідний покупець! Здорово втнув? Скажеш, ні?!

— По-дурному втнув! — відповів я. — Цей тип хитріший за нас обох. Глянь-но на сигару! Півтори марки штука! Ти мені мільярдера сполохав!

Готфрід узяв мені з рук сигару, обнюхав її і запалив.

— Я сполохав тобі дурисвіта! Мільярдери таких сигар не палять. Хіба що по десять пфенігів за штуку...

— Дурниці, — відповів я. — Дурисвіт не назве себе — Блюменталь! Відрекомендується: граф Блюменау абощо...

— Та він ще прийде, — впевнено, як завжди, вимовив Ленц, пускаючи мені в обличчя дим моєї ж сигари.

— Ні, не прийде, — відказав я переконливо. — Але ж звідки в тебе цей бамбуковий дрючок і ці рукавички?

— Позичив. Он там у крамниці Бенна і К°. У мене там продавщиця знайома. Я, може, тростинку собі й залишу. Подобається вона мені. — Він самовдоволено покрутив товстою ломачкою у повітрі.

— Готфріде, — сказав я, — у тебе тут талант пропадає. Знаєш що? Іди до вар'єте. Там ти будеш на місці.

— Вам дзвонили, — сказала Фріда, косоока служниця пані Залевської, коли я опівдні забіг на хвилинку додому.

Я обернувся.

— Коли?

— З півгодини тому. Якась дама...

— Що ж вона сказала?

— Вона хотіла ще раз подзвонити увечері. Але я зараз же їй відказала, що це марна справа — вас-бо ввечері ніколи немає вдома...

Я витріщив на неї очі.

— Що? То ви так сказали?! Коли ж, до біса, вас хтось навчить нарешті розмовляти по телефону?

— Я вмю розмовляти по телефону! — чванькувато заявила Фріда. — Але ж вечорами вас майже ніколи не буває вдома.

— Це вас зовсім не обходить! — розлютився я. — Ви ще наступного разу розкажіть, чи в мене шкарпетки діряві, чи ні!

— Що ж, можу розказати, — дала вона відкоша, глянувши на мене в'їдливо своїми червонуватими, запаленими очима. Ми давно вже ворогували.

Мені дуже хотілося пхнути її в каструлю з супом, але я стримався — витяг з кишені марку, сунув їй в руку, і лагідно спитав:

— Назвала дама своє прізвище?

— Це-то ні...

— А який же в неї голос? Дещо глухуватий і низький?

Такий, ніби вона трохи охрипла?

— Або я знаю... — флегматичне відповіла Фріда так, ніби я ніколи й не думав дати їй марку.

— Гарна обручка у вас на руці, справді чудова обручка, — сказав я. — Та ну-бо подумайте як слід, може ж якраз і пригадаєте...

— Ні, — відповіла Фріда, і злорадна посмішка так і сяяла на її обличчі.

— Ну то повісся, чортове помело! — гримнув я на неї та й пішов собі геть.

Рівно о шостій годині вечора я прийшов додому. Відчинивши двері, побачив досить незвичайну картину. Посеред коридора стояла пані Бендер — няня з притулку для немовлят; пансіонські дами щільно обступили її.

— А йдіть-но сюди! — гукнула пані Залевська. Зібралися вони всі, як виявилось, навколо причепуреного бантами немовлятки, якому було, може, з півроку. Пані Бендер привезла його у візочку з будинку, де служила. Було це звичайне собі дитинча, але дами скупчилися над ним і так несамовито виказували своє захоплення, ніби це було перше немовля, яке побачило світ. Вони цмокали над ним, ляскали пальцями перед очима бідолашного створіння, витягували до нього губи. Навіть Ерна Беніг у своєму драконовому кімоно брала участь у цій оргії платонічного материнства.

— Хіба ж це не чарівне створіння?, — запитувала пані Залевська, закочуючи очі.

— Це буде видно років через двадцять-тридцять, — відповів я, скоса поглядаючи на телефон. Хоч би не подзвонили саме тепер, коли тут оце збіговисько.

— Але ж подивіться на нього як слід, — закликала мене пані Гассе.

Я подивився. Немовля як немовля. Нічого особливого. Хіба що неймовірно маленькі рученята — дивно було подумати, що й сам колись був такий мацюпенький.

— Бідна крихітка, — сказав я, — він ще не має уяви. що тільки його чекає! Цікаво, під яку нову війну він саме виросте...

— Жорстока ви людина, — відрізала мені пані Залевська. — Серця у вас нема!

— Аж надто, — відповів я, — інакше б мені таке і на думку не спало.

Я повернувся та й пішов геть до своєї кімнати. Через хвилин десять задзвонив телефон. Почувши своє ім'я, я вийшов. Так я й знав — усе товариство було ще там. Вони не розійшлися й тоді, коли я, взявши трубку, почув голос Патріції Гольман, що дякувала за квіти. Немовля, що, очевидно, було найрозумніше з них усіх, раптом, знудившись з їх вихилянь, заревло на всю силу.

— Пробачте, — сказав я у розпачі до телефонної трубки, — я нічого не чую, тут галасує немовля; тільки воно, звісно, не моє...

Дами засичали, як гадюче гніздо, щоб заспокоїти крикуна, але добилися тільки того, що він ще більше роз-приндився. Тільки тепер я помітив, що це й справді було особливе немовля — легені були в нього, мабуть, чи не до колін, інакше не можна було зрозуміти, звідки брався цей трубний голос. Становище моє було досить складне: очима я кидав злісні погляди на цю материнську комедію, що розігрувалася передо мною, а устами намагався говорити в трубку привітні слова, — отже, від маківки до носа я був, як гроза, а від носа до підборіддя — як весняний краєвид, залитий сонцем...

Не можу і збагнути, як я попри все це зумів умовитися з дівчиною на наступний вечір.

— Вам треба завести собі звуконепроникливу телефонну будку, — звернувся я до пані Залевської. Та вона була язиката.

— А це навіщо?! — насипалась вона на мене. — Про які це таємниці ви збираєтеся говорити у будці?!

Я замовк і прикусив язика. Розбурхані материнські почуття зачіпати не слід, — адже на їх боці одвічна мораль!

Ми умовилися зібратися ввечері у Готфріда. Повечерявши в маленькому ресторанчику, я попрямував до нього. По дорозі купив собі в елегантному галантерейному магазині чудовий новий галстук — треба ж було відзначити урочистість дня! Мені все ще видавалося неймовірним, що все склалося так добре. Я запрягнувся бути завтра таким серйозним, як генеральний директор похоронного бюро.

Готфрідова комірчина нагадувала музей. Вся вона була завішена сувенірами, які він привіз з Південної Америки. На стінах — барвисті килими, маски, засохлий людський череп, якісь кумедні глечики, списи і, нарешті, — вінець усього — чудова колекція фотографій, що займала стіну: індіанки та креолки, вродливі, смуглясті, гнучкі створіння-незбагненна грація і невимушеність!

Окрім Ленца й Кестера, я застав там ще Браумюллера і Грау. Тео Браумюллер — загорілий, як мідний казан, — сидів на диванному валику і захоплено розглядав Готфрідову колекцію фотографій. Він був гонщиком від автозаводу і здавна приятелював з Кестером. Шостого числа Браумюллер мав узяти участь в тих перегонах, на які Отто записав "Карла".

Масивна, роздута фігура Фердінанда Грау спиралася на стіл; він був уже добре напідпитку. Побачивши, що я тут, він своєю широкою лапою потягнув мене до себе.

— Роббі, — сказав він глухим голосом, — чого тобі треба тут, серед загиблих? Тобі тут немає чого робити! Іди собі геть! Рятуй себе — ще не пізно!

Я глянув на Ленца, той підморгнув мені.

— Фердінад — на висоті! Уже два дні як пропиває тут одну небіжчицю... Продав портрет і гроші зараз же отримав...

Фердінад Грау був художник. Та проте він давно вмер би з голоду, коли б не спеціалізувався на одній справі — по фотографії він чудово малював життєвірні портрети померлих. Замовляли їх шанобливі родичі. З цього він і жив та й непогано жив. А його прекрасні пейзажі ніхто не купував. Через те його розмова завше мала дещо песимістичний присмак.

— На цей раз це був шинкар, Роббі, — розповідав Грау, — шинкар та його тітка, померла в маринаді з оцтом та олією; вона лишила йому спадщину... — Він здригнувся всім тілом: — Аж моторошно!

— Слухай-но, Фердінанде, — втрутився Ленц, — не слід би тобі вживати таких різких виразів. Адже ти сам заробляєш на одній з найпрекрасніших людських властивостей — на шануванні ближніх.

— Дурниці, — відповів Грау, — я заробляю на усвідомленні людьми своєї провини. Шанування — це ж не що інше, як усвідомлення своєї провини. Хочуть люди виправдатись за те, що вони любенькому небіжчику накоїли та напобажали за все його життя...

Череп його палав, Грау повільно провів по ньому рукою.

— Ось подумай собі, скільки разів отой мій шинкар накликав своїй тітці смерть, а тепер звелів намалювати її найвитонченішими фарбами та й повісив собі над диваном. Такою вона йому більш до вподоби. Шанування! Мало хороших властивостей у людини; та й про них вона згадує тільки тоді, коли вже запізно. Тоді її зворушує думка: яким же ж я міг бути благородним... Отож вважатиму себе за добродішну людину... Добродішність, доброта, благородство, — він махнув своєю могутньою лапою, — всіх цих властивостей люди щиро бажають іншим, щоб їх легше обдурити...

Ленц усміхнувся.

— Ти підриваєш основи людського суспільства, Фердинанде!

— Основи людського суспільства — це жадоба, страх і корупція, — відрізав Грау. — Людина — зла, але любить добро, коли його чинить хтось інший.

Він простяг до Ленца руку з бокалом.

— А тепер налий мені та не базікай цілісінький вечір — дай іще комусь слово сказати.

Я переліз через диван до Кестера. Мені раптом щось спало на думку.

— Отто, зроби-но мені послугу — дай мені завтра на вечір кадилака.

Браумюллер припинив надто уважний розгляд фотографії якоїсь дуже легко одягненої креолки-танцюристки.

— А ти вже вмієш робити повороти? — спитав він. — Я досі думав, що ти вмієш їхати тільки по прямій та ще коли хтось за тебе тримає руля.

— Заспокойся, Тео, — відповів я, — з тебе ми на перегонах шостого зробимо котлету! Браумюллер зашкварив од сміху.

— Ну то як же ж, Отто? — наполягав я.

— Машина не застрахована, Роббі, — сказав Кестер.

— Я повзтиму, як слимак, а гучатиму, як автобус. Мені тільки на кілька кілометрів тут у місті...

Отто примружив очі так, що лишилась тільки маленька шпаринка, і посміхнувся.

— Гаразд, Роббі, про мене то й візьми...

— Тобі машина потрібна, мабуть, чи не до нового галстука, — підійшовши, спитав Ленц.

— Замовкни, — відказав я, відпихаючи його. Але він не відступився.

— Покажи-но, дитинко! — Він обмацав шовкову тканину. — Чудово! Наше дитинча в амплу танцюриста! Здається, чи не збираєшся ти на оглядини?

— Сьогодні твої дотепи мені не дошкуляють, ти, ілюзіоністе з цирку! — відповів я.

— Оглядини? — Фердинанд Грау підвів голову. — А чому б йому й не піти на оглядини? — Він ніби ожив, во-вернувся до мене, сказав: — Іди, іди, Роббі, іди

спокійненько! У тебе є з чим іти. Адже щоб кохати, треба бути простецьким хлопцем. А ти такий. Бережи свою наївність і простоту. Це — божий дар. Хто його втратить, ніколи вже не набуде.

— Не уболювай надто за цим, — осміхнувся Ленц. — Народитися дурненьким — це хіба сором? Ось умерти таким — це вже хіба щось інше.

— Помовчи, Готфріде. — Грау ніби відкинув його кудись геть одним рухом своєї могутньої лапи. — про тебе мова. Ти ж тиловий романтик. Тебе й не шкода.

— Тобі треба спокійно виговоритись, Фердінанде, — сказав Ленц. — Як виговоришся, то й на душі стане легше.

— Ти шкурник, — промовив Грау, — патетичний шкурник і дезертир.

— А ми всі такі, — всміхнувся Ленц, — ми живемо хіба тільки ілюзіями, живемо в кредит.

— Слушно, — сказав Грау і оглянув нас усіх по черзі з-під своїх кущуватих брів. — Живемо ілюзіями з минулого та в кредит на майбутнє. — Тоді, звертаючись знову до мене: — Наївність і простота, так я сказав, Роббі? Тільки заздрісні люди звуть це глупотою. Не ображайся на це. Це не вада, це — хист.

Ленц хотів щось сказати, але Фердінанд вів далі:

— Ти ж розумієш, куди я веду. Простецький характер, не зіпсований скепсисом та надмірною інтелектуальністю. Парсіфаль був дурний. Бо якби він був розумний, то ніколи не здобув би чаші святого Грааля. Тільки дурний перемагає в житті, а розумний бачить всілякі перешкоди, і поки ще до діла, то він уже вагається. У важкі часи наївність і простота — найкоштовніші блага, це — шапка-невидимка, під нею не видно небезпеки, на яку ніби під гіпнозом наражається зарозумілий.

Він випив ковток, подивився на мене своїми великими блакитними очима, що, наче клапоть неба, сяяли на його порізаному зморшками обличчі, а тоді сказав:

— Не жадай знати надміру, Роббі! Чим менше знаєш, тим легше жити. Знання — це воля, але це й нещастя. Ходи-но сюди, випий зі мною за наївність, простоту, глупоту та за те, що з ними переплетене: за кохання, за віру в майбутнє, за мрії про щастя... Отож — за славетну глупоту, за втрачений рай!

Обважнілий, неповороткий, він раптом ніби глибоко занурився в самого себе, в свою сп'янілість. Наче самотній горбок у степу, оповитий неприступною ні для кого тугою. Життя його було знівечене, він знав, що не впорядкує його вже ніколи. Він закопався в своєму великої му ательє, жив з своєю економкою. Жінка вона була з характером, груба, а Грау — навпаки, дарма що був огрядний, — чутливий і нестримний. Позбутися цієї жінки він не міг, та йому це вже, мабуть, було й байдуже. Йому вже минуло сорок два роки.

Хоч я й розумів, що це наслідок сп'яніння, але мені ставало якось моторошно, коли я бачив його таким. Приходив він нечасто, пив майже завжди на самоті у себе в ательє. А це руйнує людину найшвидше.

По обличчю Грау майнула посмішка. Він втиснув мені бокал у руку.

— Пий, Роббі! Шукай рятунку! Думай про те, що я тобі сказав!

— Добре, Фердінанде, добре...

Ленц накрутив грамофон. У нього була ціла купа пластинок з негритянськими піснями, він поставив декілька — про Міссісіпі, про збирачів бавовни, про гарячі задущливі ночі на берегах синіх тропічних річок.

VI

Патріція Гольман жила в одному з великих жовтих будинків, що тяглися на цілий квартал і відокремлювалися від вулиці вузькою смужкою газону. Перед парадним ходом стояв ліхтар. Саме коло нього я й спинив кадилака. Світло мерехтіло, і машина видавалася в ньому якимсь величезним слоном, чорна шкіра якого виблискувала й мінилась.

Я вдосконалив свій костюм: до галстука придбав ще новий капелюх і пару рукавичок, до того ж на мені було ще й демісезонне пальто Ленца, прекрасне сіре пальто з найтоншої шотландської вовни. Отак спорядившись, я мав на меті остаточно звести нанівець те перше враження, що я справив тоді на дівчину, коли був добре-таки напідпитку.

Я посигналив. Зараз потому, немов ракета, спалахнуло освітлення в п'яти вікнах — у сходовій клітці всіх п'яти поверхів. Задзижчав ліфт. Мені було видно, як він плавно спускається вниз, — світла підйомна кліть, що ніби сходить з неба. Патріція Гольман відчинила двері і швидко збігла по сходах. На ній була коротка коричньова хутряна шубка і вузька коричньова спідничка.

— Галло! — Вона простягла мені руку. — Я така рада, що можу вийти прогулятись. Цілісінький день просиділа вдома.

Мені сподобалось, як вона подає руку — тисне сильніше, ніж можна було б сподіватись. Ненавиджу людей, що подають руку розслаблено, наче мертву рибину.

— Чому ж ви мені раніш про це не сказали? Адже я міг би за вами заїхати ще опівдні.

— Хіба у вас так багато вільного часу?

— Це-то ні... Але я б уже якось звільнився. Вона глибоко зітхнула.

— Чудове повітря! Пахне весною.

— Якщо маєте охоту, можемо поїздити на свіжому повітрі скільки завгодно, можна поїхати за місто, у ліс — адже зі мною машина.

Тут я показав на кадилака таким недбайливим жестом, наче б це був якийсь старенький форд.

— Кадилак? — Вона здивовано глянула на мене. — Це ваша машина?

— На сьогоднішній вечір — моя. А взагалі вона належить нашій майстерні. Ми її відремонтували, а тепер хочемо зробити на ній грандіозний гешефт.

Я відчинив дверцята.

— Чи не поїхати нам спершу до "Виногрона" і попоїсти? Як, на вашу думку?

— Попоїсти можна, але чому саме в "Виногроні"? Я остовпіло глянув на дівчину. "Виногроно" був єдиний відомий мені фешенебельний ресторан.

— Одверто кажучи, я не знаю нічого іншого. Та думаю, що кадилак нас до чогось

зобов'язує... Вона засміялась:

— У "Виногроні" буде безперечно чопорно і нудно. Давайте поїдемо кудись в інше місце!

Я стояв цілком безпорадний — мої серйозні наміри розвіялися, як дим.

— Тоді запропонуйте ви щось... В інших ресторанчиках, які я знаю, публіка скрізь дещо зухвала. Це — не для вас.

— Чого це ви так думаєте?

— Та видко ж...

Вона кинула на мене швидкий погляд.

— Можна ж, нарешті, спробувати...

— Гаразд.

Я рішуче відкинув усю свою попередню програму.

— Тоді я маю на меті дещо... Якщо ви не з лякливих... Їдьмо до Альфонса!

— Альфонс — це вже звучить непогано. А сьогодні ввечері я справді не з лякливих...

— Альфонс — це хазяїн пивнички, хороший приятель
Ленца.

— У Ленца, мабуть, приятелі всюди, — сказала вона сміючись.

Я кивнув головою на знак згоди:

— Він швидко заприятелюється. Ви ж бачили, як він заприятелював з Біндінгом...

— Та й справді, — відповіла вона, — це в них хутко вийшло...

Ми поїхали.

Альфонс був огрядний, лагідний чоловік. Випнуті вилиці. Очі маленькі. Рукава сорочки — підкатані. Руки, як у горили. Кожного небажаного клієнта він сам викидав за двері. Навіть спортсменів з товариства "Вірність батьківщині". На випадок ускладнених конфліктів у нього під прилавком лежав наготові молоток. Пивничка містилася на вигідному місці-поруч з лікарнею. Отож Альфонс заощаджував на транспортних видатках...

Хазяїн провів волохатою лапою по столику з світлого ялинового дерева.

— Пива? — запитав він.

— Горілки та й закусить... — відповів я.

— А для дами? — спитав Альфонс.

— І дама вип'є чарочку горілки, — сказала Патріція Гольман.

— Здорово, здорово, — промовив Альфонс. — Є бігос — свинячі реберця з квашеною капустою.

— Сам забив кабана? — спитав я.

— Авжеж сам!

— Але ж дама, певно, схоче на закуску щось легше, Альфонсе...

— Не зможе вона відмовитись від бігосу, — сказав Альфонс. — Ви спершу гляньте на нього!

Він гукнув кельнеру, щоб той показав порцію.

— Це була знаменита льоха! — вів Альфонс далі. — Премійована! Дві перших

премії!

— Тут-то й справді вже ніхто не встоїть, — заявила раптом Патріція Гольман з такою впевненістю, ніби вона давно вже вчащала до цього шинку. Я аж здивувався... Альфоніс підморгнув:

— Отже дві порції? Вона кивнула.

— Добре! Піду сам підберу, що є кращого! Він подався на кухню.

— Своє застереження щодо цього закладу беру назад, — сказав я. — Ви штурмом завоювали Альфонса. Тільки для своїх сталих відвідувачів він сам підбирає порції!

Альфонс повернувся.

— Поклав вам туди ще й свіженької ковбаси.

— Непогано! — зауважив я.

Альфонс доброзичливо позирав на нас. Принесли горілку. Три чарки. Одну — для Альфонса.

— Ну то будьмо ж! — сказав він. — Щоб наші діти та були здорові!

Випили. І дівчина випила, не пригубила.

— Здорово, здорово, — знову промовив Альфонс і почвалав до стойки.

— Ну, як горілка? — спитав я. Дівчина здригнулась.

— Трохи міцна. Але не можна ж мені осоромитися перед Альфонсом...

Бігос був — самий смак! Я з'їв дві великі порції, та й Патріція Гольман з'їла значно більше, ніж я від неї сподівався. Мені дуже подобалось, що вона так добре підтримує компанію і відчуває себе в пивниці, як удома. Без церемоній вона випила з Альфонсом ще чарочку горілки.

Альфонс потайки підморгнув мені, мовляв, усе йде гаразд. А Альфонс був знавець! Не так він знався, може, на красі та культурі, але скорше на самій суті справи, на її змісті.

— Якщо вам пощастить, то ви дізнаєтесь, що й Альфонс має одну людську пристрасть, — сказав я.

— Хотіла б дізнатись, — відповіла дівчина. — Подивитись на нього, то не скажеш, що він може мати будь-яку пристрасть.

— А таки має! Ось гляньте! — я показав на столик біля прилавка.

— Як?! Грамофон?!

— Не грамофон. Хор! Альфонсова пристрасть — хорові співи. Не танці, не класична музика, а тільки хор — чоловічий, змішаний... Всі оті пластинки, що там лежать, це все хорові співи. Та ось і він іде...

— Ну, як? Смакує? — спитав Альфонс.

— Як у рідної матінки, — відповів я.

— А як сподобалось дамі?

— Такого смачного бігосу ще ніколи не їла, — сміливо заявила дама.

Альфонс задоволене кивнув.

— Зараз заграю вам свою нову пластинку. Ви такого ще не чули.

Він пішов до грамофона; Голка дряпнула по пластинці — і в залі могутньо загримів

чоловічий хор, дужими голосами заспівав "Лісову тишу". Це була аж надто гучна тиша, хай йому всячина!

З першого такту в пивничці запанувала тиша. Не виказати благоговіння до Альфонсових хорів було просто небезпечно. Він стояв, спершись волохатими руками на стойку. Під впливом співу обличчя його змінилося, воно стало замріяним-наскільки може бути замріяним обличчя горили. Хорові співи мали над Альфонсом незбагненну силу. Під їх впливом він ставав лагідним, як ягня. Він міг встрянути в колотнечу — та нехай в самому розпалі бійки забринить чоловічий хор, як він одразу ж кине, ніби його вразили магичною паличкою, почне слухати, готовий замиритися. Раніш, коли він був ще запальніший, жінка завше тримала наготові його улюблені пластинки. Тільки-но ситуація була почне розпалитися, а Альфонс виймає вже з-під прилавка молоток, як вона швиденько опускає голку на пластинку — і він кидає молоток, слухає і заспокоюється. З часом потреба в цьому відпала: жінка померла, її портрет — дарунок Фердінанда Грау, який за це міг харчуватися в пивничці безкоштовно, — висів над стойкою, та й сам Альфонс постарів і став спокійніший.

Пластинка кінчилася. Альфонс підійшов до нас.

— Чудово! — сказав я.

— Особливо перший тенор, — додала Патріція Гольман.

— Слушно! — сказав Альфонс і вперше за цей вечір якось пожвавішав, — а ви розумієтеся на таких речах! Перший тенор тут — це співець високого класу.

Ми розпрощалися з хазяїном. — Вітайте від мене Готфріда, — сказав він. — Скажіть, нехай заходить!

Ми спинилися на вулиці. Перед будинком стояло старе гіллясте дерево, плями світла й тіні від ліхтарів неспокійно шугали по дереву аж до густої крони, гілки вже вкривалися легким зеленим пушком, в невиразному мигтячому світлі дерево здавалося ще могутнішим і вищим, здавалося, що крона його розпливається в сутінках там десь угорі — ніби велетенська розчепірена рука, що в незмірному тужливому пориванні хоче вхопитися за небо.

Патріція Гольман злегка здригнулася.

— Вам холодно? — запитав я. Вона підняла плечі і засунула руки в рукава своєї хутряної шубки.

— Лише першу мить... Бо ж у приміщенні було досить тепло.

— Ви надто легко одягнені. Адже ввечері ще холодно. Вона похитала головою.

— Не люблю дуже теплого одягу. Та й хочеться, щоб нарешті було тепло. Не люблю холоду. Принаймні тут у місті.

— У машині тепло, — сказав я. — Про всякий випадок я взяв з собою ковдру.

Я допоміг їй сісти в машину і накрив її коліна ковдрою. Вона підтягла її вище.

— От тепер чудесно. А то холод навіває сум.

— Не тільки холод... Проїдемося трохи? — запитав я, сідаючи за руль.

Вона кивнула головою:

— Охоче.

— А куди?

— Так просто, потихеньку вулицями... Однаково куди...

— Добре...

Я запустив мотор, і ми повільно поїхали містом просто так, навмання. Це були вечірні години — пік вуличного руху. Майже беззвучно линули ми вулицями — так тихо похуркувала машина. Здавалося, що це й не автомашина, а корабель, що безшумно лине барвистими каналами життя. Вулиці пропливали повз нас, освітлені портали, вогні, ряди ліхтарів: нас оповило солодке, ніжне вечірнє збудження, що так властиве людській душі, овіяло лагідним трепетом осяяної вогнями ночі, а над усім цим, поміж дахами, височіло залізносіре, глибоке небо, поглинаючи заграву, що підіймалася з міста...

Дівчина мовчки сиділа біля мене, світло й тіні падали на її обличчя крізь віконце машини, жваво шугали по ньому. Часом я поглядав на неї збоку, і вона тепер знову нагадувала мені той вечір, коли я її вперше побачив. Обличчя її було тепер серйозніше, ніж тоді, здавалося, дещо чуже, але прекрасне — те саме обличчя, що так схвилювало мене тоді і глибоко запало в моїй пам'яті. Мені здавалось, ніби в ньому панував якийсь таємничий спокій, притаманний речам, близьким до природи-деревам, хмаринам, звірам, а часом — і жінці.

Ми в'їхали у тихі вулиці передмістя. Вітер міцнішав. Він ніби гнав перед собою ніч. На великому майдані, навколо якого у маленьких садочках дрімали маленькі будиночки, я спинив машину.

Патріція Гольман наче прокинулась від сну.

— Чудесно так... — промовила вона трохи згодом. — Коли б у мене була машина, я б щовечора отак потихеньку собі їздила. Щось фантастичне є в тому, щоб ось так беззвучно шугати скрізь мимо всього. Не спиш, а в той же час бачиш сни. Мені уявляється, що тоді, в такий вечір, і людське товариство не потрібне...

Я витяг з кишені пачку сигарет.

— А загалом увечері хочеться, щоб хтось був поруч, правда ж?..

— Увечері — так... — погодилась вона. — Коли темніє, то постає якийсь дивний настрій. Я розкрив пачку.

— Це — американські сигарети. Курите такі?

— Так. Навіть охочіше, ніж будь-які інші. Я дав їй прикурити. На якусь мить тепле і близьке світло сірника осяяло її обличчя і мої руки, і раптом у мене в голові промайнула шалена думка, ніби ми з нею давно вже близькі люди.

Я опустил шибку, щоб витягало дим з машини.

— Може, самі трохи поведете машину? — спитав я. — Адже, напевно, вам це подобається...

Вона обернулась до мене.

— Мені й справді хотілося б... Але ж я не вмію.

— Справді не вмієте?

— Ні. Ніколи не вчилась. Я відчув у цьому свій козир:

— Адже Біндінг давно вже міг би вам це показати. Вона засміялась:

— Біндінг надто закоханий у свою машину, він до неї нікого не підпускає.

— Це вже просто безглуздя, — заявив я, задоволений, що можу дати ляпаса товстому Біндінгу. — Я вам дозволю без усякої підготовки вести машину. Ось давайте!

Відкинувши всі застереження Кестера, я виліз з машини, щоб пустити дівчину до руля. Вона розхвилювалась:

— Адже я й справді не можу вести машину.

— Можете, — заперечував я, — можете. Ви просто цього й самі не знаєте.

Я показав, як запускати мотор, як переводити швидкість.

— Ось так... А тепер давайте поїдемо...

— Одну хвилину! — Вона показала на автобус, що самотньо їхав вулицею. — Нехай той проїде...

— Ні в якому разі! — я швидко ввімкнув мотор, дав швидкість.

Вона судорожно вхопилась за руль і напружено вдивлялась у дорогу.

— Боже ж мій! Ми їдемо занадто швидко!

— Ми їдемо із швидкістю двадцять п'ять кілометрів, — сказав я, глянувши на спідометр, — насправді це лише двадцять. Добра швидкість для бігуна на далекі дистанції...

— А мені здається, не менше вісімдесяти... Через кілька хвилин вона переборола страх. Ми їхали широкою, прямою вулицею. Кадилак похитувало трохи туди й сюди, наче йому в бак залили замість бензину коньяк, часом він мало не торкався обочини тротуару, але поступово діло пішло зовсім як слід, і сталося так, як я й передбачав: я дістав перевагу, бо ми раптом були вже вчитель і учень, а таку ситуацію можна було використати.

— Увага! — скрикнув я. — Онде стоїть поліцай!

— Спинитись?

— Це вже тепер запізно!

— А що буде, як він мене зламає? Адже в мене немає прав...

— То нас обох заберуть.

— Та що ви!

Вона злякано шукала ногою гальма.

— Газуйте! — закричав я. — Газуйте мерщій. Міцніш на педаль! Треба швидко й самовпевнено проїхати повз поліцаю. Найкращий засіб проти закону — нахабство!

Поліцай не звернув на нас жодної уваги. Дівчина полегшено зітхнула.

— Я не знала досі, що вуличні поліцаї можуть бути страшні, як вогнедишні дракони... — сказала вона, коли ми од'їхали вже на кілька сот метрів.

— Вони страшні тільки тоді, коли на них наїдеш. Ось тут чудова бічна вулиця — безлюддя! — сказав я, повільно гальмуючи хід машини. — Отут ми допіру потренуємось як слід. Насамперед — запуск мотора і гальмування!

Патріція Гольман кілька разів підряд глушила мотор. Вона розстебнула хутрянку шубку і сказала:

— Аж зігрілася! Але треба ж навчитись! Старанно і уважно спостерігала вона, сидючи біля руля, все, що я їй показував. Аж тоді, хвилюючись, навіть стиха скрикуючи, вона зробила на машині перші повороти, лякаючись зустрічних фар, як чортів, радіючи, коли вони благополучно нас минали. І невдовзі в маленькій кабіні, тьмяно освітленій щитком управління, запанувала та товариська атмосфера, що так швидко створюється на спільній роботі, в справах технічних та інших. І коли ми за півгодини помінялися місцями, щоб їхати назад, ми вже запізналися краще, аніж коли б розповіли одне одному повну свою автобіографію.

Поблизу Ніколаїштрасе я знову спинив машину. Над нами височіла червона кінореклама. Асфальт під нею тьмяно відсвічував бляклим пурпуром. На обочині виблискувала велика чорна олійна пляма.

— От тепер, — сказав я, — ми чесно заробили, щоб випити по чарці. Де б це нам зробити? Патріція Гольман хвилинку подумала.

— Ходімо знову до того чудового бару, де оті парусні судна... — запропонувала вона.

Я одразу ж страшенно занепокоївся. У тому барі тепер безперечно сидів останній з романтиків. Я уявив собі його обличчя...

— Ах, — швиденько відказав я, — хіба там щось особливе в тому барі? Є значно приємніші ресторанчики...

— Не знаю... Мені тоді там так сподобалося...

— Справді? — розгублено спитав я. — Вам там сподобалось?

— Авжеж, — відповіла вона сміючись, — навіть дуже сподобалось!..

"На тобі таке, — подумав я, — а я ж собі за це так докоряв!"

— Але мені здається, що там у цю пору дуже завізно, — спробував я ще раз урятувати ситуацію.

— Можна ж подивитись...

— Справді можна... — Я розмірковував собі, щоб це його зробити.

Під'їхавши, я хутко вискочив з машини.

— Швиденько гляну, як воно там... Зараз повернуся. Крім Валентина, знайомих у барі не було.

— Скажи-но, — спитав я його, — був уже Готфрід тут?

Валентин ствердно хитнув головою.

— Був. І Отто з ним. Півгодини тому пішли.

— Шкода, — відповів я, полегшено зітхнувши, — охоче б з ними зустрівся.

Повернувшись до машини, я сказав:

— Можна спробувати, сьогодні тут випадково не так-то й повно.

Проте для обережності я поставив кадилака за рогом найближчої вулиці в глибокому затінку.

Але не минуло й десяти хвилин, як жовтоволоса голова Ленца з'явилася біля стойки. "Під три чорти, — подумав я собі, — от і влип! Краще б уже тижнів на два пізніше..."

Готфрід, здавалося, зайшов на хвилинку. Я вже думав, що небезпека минула, коли

тут Валентин показав Ленцу на мене. Не треба було мені брехати, ніби хотів з ним побачитися! Готфрідове обличчя, коли він нас помітив, було чудовим взірцем для кіноартиста, що старанно опановує свій фах. Очі він виричав, нижня щелепа йому мало не відпала — я аж злякався. Шкода, що в барі в цей момент не було якогось режисера; я певний, що він би негайно запросив Ленца на якусь роль. Наприклад, на роль матроса, перед яким після аварії корабля з морської безодні виринає й сичить велетенський змії. Але Готфрід хутко опанував себе. Я кинув йому погляд, яким настирливо благав його забратися геть звідси. Він відповів на це мерзенною посмішкою, обсмикав піджак і попрямував до нас.

Я розумів, чого треба було сподіватись, і тому зараз же перейшов у наступ.

— Ти вже завіз фройляйн Бомблат додому? — спитав я, щоб зараз же його знейтралізувати.

— Так, — відповів Готфрід, не зрадивши жодним рухом, що він секунду тому й поняття не мав про якусь там фройляйн Бомблат. — Вона передавала тобі поклін і просила подзвонити їй завтра ж уранці.

Це був добрий контрудар! Я кивнув головою.

— Подзвоню. Сподіваюся, що вона таки купить машину.

Ленц знову відкрив був рота, але я штовхнув його в голінку і так на нього подивився, що він, посміхнувшись, замовк. Ми випили по чарці. Я пив тільки з лимонним соком. Боявся, щоб самого себе знову не збити на слизке.

Готфрід був у чудовому настрої.

— Тільки-но заходив до тебе, — сказав він. — Думав, що підемо кудись разом. Тоді обійшов атракціони. Там нова чудова карусель. Ходімо туди, га?

Він глянув на Патріцію Гольман.

— Негайно! — відповіла вона. — Я люблю карусель над усе!

— Тоді рушили зараз же! — сказав я, радіючи, що ми йдемо з бару — на вулиці все було простіше.

Шарманщики — перші форпости товкучки. Чути меланхолійно-солодке дзижчання. На злинялих оксамитових килимчиках, якими звичайно вкривають шарманки, сидить часом папуга або змерзле мавпеня в червоній сукняній курточці. Пронизливо лунають голоси продавців замазки до порцеляни, алмазів, шербету, повітряних шариків, мануфактури. Карбідні лампи дають холодне синювате світло і специфічний запах. Ясновидці, астрологи, палатки з медовими пряниками, човни-гойдалки, павільйончики з атракціонами, нарешті — сповнені гучної музики, барвисті, блискучі, освітлені, наче палаци, кружляли башти каруселей.

— Нумо, дітки! — Ленц кинувся на "американські гірки", аж чуприна йому розвівалась. Тут був найпотужніший оркестр. З роззолочених ніш павільйончика виходило шестеро фанфаристів, вони оберталися на всі боки, сурмили, салютували інструментами і відступали назад. Це було помпезно!

Ми сіли у великого лебедя і помчали вгору і вниз. Навколишній світ блискав і шугав повз нас, коливався і провалювався в чорний тунель, крізь який ми мчали під

стук барабанів, а тоді виринали назустріч блиску і фанфарам.

— Далі!

Готфрід попрямував до літаючої каруселі з дирижаблями і аеропланами. Ми захопили на абордаж цепелін і на ньому зробили три круги.

Засапані, ми знову опинилися внизу.

— А тепер до чортового колеса! — запросив Ленц. Чортове колесо — це великий, рівний, в центрі трохи піднесений диск, що обертається все швидше й швидше; треба при цьому зуміти вдержатись! Готфрід вийшов на нього щось із двадцятьма особами. Він бігав по колу, як навіжений, і зірвав оплески. Під кінець він лишився на колі тільки вдвох з якоюсь куховаркою, відгодованою, як добра льоха. Ця хитруха, побачивши, що справа ускладнюється, просто сіла на диск, а Готфрід шугав коло неї по колу. Інших усіх уже поскидало. Нарешті, ця ж сама доля спіткала й останнього з романтиків — він поточився просто в обійми куховарки і скотився разом з нею з диска. Він причимчикував до нас, ведучи куховарку під ручку, називаючи її просто — Ліна. Ліна соромливо посміхалася. Готфрід спитав, чим її можна похастувати. Ліна відповіла, що пиво, мовляв, добре вгамовує спрагу. Обоє зникли в якомусь павільйончику баварського танцю.

— Ну, а ми? Куди нам тепер піти? — запитала Патріція Гольман; очі її блищали.

— До лабіринта привидів, — відповів я, показуючи на великий павільйон.

Лабіринт був повний несподіванок. Ви зробили кілька кроків — і ось уже захиталася під вами підлога, якісь руки намацували вас у темряві, якісь страшні пики вилізли з кутків, завивали привиди. Ми щиро сміялися, але одного разу дівчина раптом кинулася назад від якогось освітленого зеленим черепа. На якусь мить вона опинилася у мене в обіймах, я відчув на обличчі її віддих, а на устах — її волосся, але зараз же вона знову розсміялася, і я випустив її з рук.

Я випустив її з рук, але щось у мені самому не випускало її. Ми давно вже вийшли з лабіринта, а я все ще відчував її плече на своїй руці, відчував її м'яке волосся, відчував ледве помітний персиковий запах її шкіри. Я уникав тепер дивитися на неї. Вона раптом стала для мене якоюсь іншою.

Ленц уже чекав на нас. Він стояв сам один.

— А де ж Ліна? — запитав я.

— П'є, — відповів він, показуючи головою на баварський павільйончик. — З ковалем.

— Співчую! — вимовив я.

— Дурниці, — сказав на те Готфрід, — давай-но краще візьмемось до серйозної чоловічої роботи.

Ми пішли до палатки, де на гачки накидали кільця з твердої гуми і вигравали таким чином всілякі речі.

— Так-от, — звернувся Ленц до Патріції Гольман, збиваючи капелюх на потилицю, — зараз ми вам назбираємо посаг.

Він кинув перший і виграв будильник. За ним кинув я і здобув плющового

ведмедика. Власник палатки передав нам наші виграші і став голосно про них розводитись, щоб принадити інших клієнтів.

— Скоро ти прикусиш язика, — осміхнувся Готфрід і здобув сковороду. А я — ще одного плющового ведмедика.

— Оце-то везе! — сказав власник палатки, передаючи нам речі.

Він ще не знав, що його чекало далі. Ленц найкраще з усієї нашої роти кидав гранати, а взимку, коли не було чого робити, ми протягом цілих місяців тренувалися в тому, щоб накидати наші капелюхи на найрізноманітніші гачки. Порівняно до тих вправ накидати отут кільця було сміховинним ділом. Далі без будь-якого зусилля Готфрід виграв собі кришталеву вазу для квітів. Я — півдесятка грамофонних пластинок. Власник палатки мовчки підсунув нам наші виграші, тоді перевірів свої гачки. Ленц націлився і виграв кофейний сервіз, другий приз! Коло нас зібрався вже натовп глядачів. Я швидко накинув аж три кільця на один і той самий гачок. Результат: "Покута святої Магдалини" у золотій рамі.

Власник палатки скривився як середа на п'ятницю й odmовився давати нам кільця. Ми були не від того, щоб перестати, але глядачі підняли скандал. Вони зажадали, щоб нам і далі дозволено було грати. Вони хотіли побачити, як розтарабанять власника палатки. Найбільше галасувала Ліна, що раптом з'явилася тут разом із своїм ковалем.

— Кидати мимо — то це можна, га? — кричала вона. — А як влучати, то ні?!

Коваль бурчав і собі щось, підтримуючи її.

— Гаразд, — погодився Ленц, — нехай кожен кине ще по разу.

Я кинув перший і виграв таз, глек та мильницю. Тоді підійшов Ленц і взяв п'ятеро кілець. Швидко накинув чотири з них на один і той самий гачок. Перед п'ятим зробив паузу, як справжній митець, витяг сигарету. Аж троє подали йому вогню. Коваль поплескав його по спині. Ліна так хвилювалась, що аж гризла хусточку. Тоді Готфрід націлився і кинув легенько, щоб не відскочило, останнє кільце на чотири попередніх. Воно повисло на гачку. Глядачі схвально заревли, як бугаї, — Ленц ухопив головний виграш: дитячий візок з рожевою ковдрою й мережаними подушечками.

Власник палатки, проклинаючи все на світі, викотив візок. Ми поклали туди все, що було виграно, і пішли до іншої палатки. Ліна котила візок. Коваль кидав з цього приводу такі дотепи, що я зважив за краще трохи відстати разом з Патріцією Гольман. У сусідній палатці треба було накидати кільця на пляшки з вином. Якщо кільце падало правильно, то ви вигравали пляшку. Ми виграли шість пляшок. Ленц оглянув етикетки і подарував вино ковалеві.

Була іще одна халабудка такого ж типу. Але власник пронюхав, що діється, і, коли ми підійшли, заявив, що його заклад уже зачинено. Побачивши, що тут можна вигравати пляшки з пивом, коваль хотів зняти галас, але ми відмовились: власник палатки був без руки.

В супроводі цілої компанії ми пішли до кадилака.

— Ну, що ж тепер робити? — сказав Ленц, чухаючи потилицю. — Чи не прив'язати нам ззаду дитячий візок?

— Звичайно, — сказав я, — але ти сядеш туди і будеш рулити, щоб він не перекинувся.

Патріція Гольман запротестувала, її непокоїло, що Ленц і насправді так зробить.

— Гаразд, — сказав Готфрід, — тоді давайте ділити. Обох плюшових ведмедиків неодмінно вам. Грамофонні пластинки теж вам. Що ми зробимо з сковородою?

Дівчина похитала головою.

— Переходить тоді у власність майстерні, — заявив Готфрід. — Бери її собі, Роббі, ти ж старий мастак смажити яечню... А кофейний сервіз?

Дівчина хитнула головою в напрямі Ліни. Куховарка зашарілася. Готфрід передав їй усі предмети з сервізу урочисто, наче видавав премію. Потім витяг фаянсовий таз.

— А цей вмивальний посуд? Пану сусідові, правіла ж? Зможе використати у себе в майстерні. Так само й будильник. Адже ковалі сплять міцно...

Я вручив Готфрідові вазу на квіти. Він передав її Ліні. Вона хотіла, пробелькотівши щось, відмовитись, її очі вп'ялися в "Покуту Магдалини". Вона подумала, що як візьме вазу, то картину дістане коваль.

— Я над усе люблю мистецтво, — вимовила вона нарешті. Її жадоба була зворушлива — вона стояла і від збудження гризла свої червоні пальці.

— Шановна пані, — спитав Ленц, зробивши широкий жест і повернувшись до фройляйн Гольман, — що ви на це скажете?

Дівчина взяла картину і віддала куховарці.

— Це дуже гарна картина, Ліно, — сказала вона.

— Повісь її над ліжком і подумай добре над тим, що там намальовано, — додав Ленц.

Ліна ухопила картину. На очах їй виступили сльози. Вона так була вдячна, що аж почала заїкатися.

— Ну, а тепер ти, — замислено звернувся Ленц до дитячого візка.

Ліна, забувши, що тільки-но милувалася з портрета Магдалини, знову витріщила свої жадібні очі на візок. Коваль висловив думку, що, мовляв, ніколи не знатимеш, коли така штука раптом стане в пригоді, і так розреготався з цього приводу, що аж упустив одну з пляшок з вином. Але Ленц не хотів так просто розв'язати це питання.

— Одну хвилинку, я ось там дещо бачив... — сказав він і зник. Через кілька хвилин він повернувся за візком і покотив його кудись геть. Назад прийшов уже без візка, сказавши:

— Все в порядку! Ми сіли в кадилак.

— Як на різдво! — сказала Ліна, щаслива своїми дарунками, і простягла нам на прощання свою червону лапку/

Коваль одвів нас на хвилиночку вбік.

— Слухайте-но, — сказав він, — якщо вам треба буде когось відлупцювати, я живу на Лейбніцштрассе, 16, у дворі, ліворуч, на третьому поверсі. Якщо їх буде, може, декілька, то й я прийду з своїм товариством...

— Домовились, — відповіли ми і поїхали. На розі майданчика Готфрід показав

кудись крізь віконце машини. Ми побачили наш дитячий візок, а в ньому справжню дитину; коло візка стояла якась бліда жінка, що й досі не могла отямитися від подарунка, — вона все ще розглядала його.

— Правда ж, добре? — сказав Готфрід.

— Віддайте їй ще й плюшових ведмедиків! — скрикнула Патріція Гольман, — їм місце саме там!

— Буде з неї й одного, — сказав Ленц, — а другий нехай лишиться вам.

— Ні, віддайте обох!

— Гарзд.

Ленц вискочив з машини, кинув плюшових звіряток жінці на руки і, перш ніж вона встигла щось сказати, кинувся тікати, ніби хтось за ним гнався.

— Ну, от, — сказав він, засапавшись, — тепер мені аж млосно зробилося від власного мого благородства. Підвезіть мене до кафе "Інтернаціональ". Мені конче треба випити чарку коньяку.

Він виліз, а я завіз дівчину додому. Це було вже не те, що останнім разом. Вона стала на дверях, світло ліхтаря мигтіло на її обличчі. Вона була прекрасна. Я охоче пішов би за нею.

— На добраніч, — сказав я, — спіть спокійно.

— На добраніч!

Я дивився їй услід, аж поки не згасло освітлення на сходах, тоді поїхав кадилаком геть. Почував я себе якось дивно. Це було не так, як звичайно, коли ввечері бува захопишся якоюсь дівчиною. Тут була якась велика ніжність. Ніжність і бажання дати собі повну волю. Волю полинати кудись в невідоме...

Я поїхав до кафе "Інтернаціональ", щоб побачитися з Ленцом. У кафе майже нікого не було. У куточку сиділа Фріці з своїм дружком, кельнером Алоїсом. Вони про щось сперечалися. Готфрід сидів з Мімі і Валлі на дивані біля стойки. Він привітно розмовляв з обома, навіть з бідною підстаркуватою Мімі.

Дівчата незабаром пішли, їм треба було "на діло" — саме був час. Мімі стогнала і зітхала, бо мучили спазми. Я присів до Готфріда.

— Ну, давай, викладай, — сказав я.

— А навіщо, дитинко, — відповів він на моє здивування. — Ти правильно дієш.

Мені стало легше на серці, що він все це сприймає так просто.

— Годилось би мені про це раніше хоч слівцем обмовитись... — сказав я. Він махнув рукою:

— Дурниці.

Я замовив рому.

— А знаєш, — сказав я трохи згодом. — мені про неї нічого ніяк невідомо — хто вона й що. Не знаю навіть, які в неї стосунки з Біндінгом. Він тобі про це тоді що-небудь сказав?

Ленц глянув на мене:

— Це тебе турбує?

— Ні.

— Я так і думав. А це пальто тобі, між іншим, добре личить...

Я почервонів.

— Чого ти засоромився? Адже ти на вірному шляху.

Я б і сам не від того...

Трохи помовчавши, я нарешті спитав:

— Як це треба розуміти, Готфріде?

— А так, що все інше — це сміття, мотлох. Бо немає тепер нічого такого, щоб було чогось варте. Подумай над тим, що вчора розповів тобі Фердінанд. Він не помилявся, цей старий товстий мертвописець. Ну, іди-но сідай до ящика та заграй кілька старих солдатських пісень.

Я заграв "Три лілеї" та "Аргоннський ліс". У безлюдному кафе вони прозвучали, наче пісні привидів. Бо насувалися спогади про те, де й коли ми їх бува співали.

VII

Якось через два дні Кестер поспіхом вийшов з нашої "контори".

— Роббі, твій Блюменталь щойно дзвонив, щоб ти об одинадцятій привів йому кадилака. Хоче зробити спробну поїздку.

Я кинув викрутку та французький ключ.

— Друже, Отто! Якби ж то наше теля та вовка ззіло!

— А що я вам казав, — почулося з оглядової канави, де Ленц порпався під фордом.

— Я ж казав, що він ще прийде. Слухати треба Готфріда!

— Замовкни, ситуація надто поважна! — крикнув я йому. — Отто, на скільки я можу відступити від нашої ціни?

— Щонайбільше — на дві тисячі. У крайньому разі — на дві тисячі двісті. Коли вже інакше нічого не вийде — на дві з половиною. Коли побачиш, що маєш діло з божевільним — на дві шістсот. Але скажеш йому, що ми його тоді будемо проклинати довіку.

— Добре!

Ми надраjali машину, щоб блищала. Коли я сів за руль, Кестер сказав, поклавши мені руку на плече:

— Роббі, подумай собі, що ти як солдат відстоював ще й не таке. Захищай аж до крові честь нашої майстерні. Умирай стоячи, поклавши руку на гаманець Блюменталю.

— Буде зроблено! — осміхнувся я. Ленц викопирсав з кишені якусь медаль і ткнув її мені під ніс.

— Потримайся за мій амулет, Роббі!

— Про мене... — Я взяв у руку медаль.

— Абракадабра, великий Шіва, — почав молитися Ленц, — благослови цього боягуза, надай йому мужності й сили! Стривай, ось ще краще — візьми його з собою! Ось так, а тепер плюнь ще три рази!

— Порядок, — сказав я, плюнуv йому під ноги і поїхав геть, мимо Юппа, який схвильовано відсалютував мені бензиновим шлангом.

По дорозі я купив собі кілька гвоздик і прикрасив ними із смаком кришталеві вази в машині. Цим я хотів вплинути на пані Блюменталь.

На жаль, Блюменталь прийняв мене в конторі, а не вдома. Довелося чекати з чверть години. "Любчику мій, — подумав я собі, — ці штучки ми знаємо, цим ти мене не візьмеш". У приймальні я розпитав про фірму гарненьку друкарку, підкупивши її гвоздичкою, яку вийняв з петельки свого піджака. Трикотажні вироби, торгівля йде добре, у конторі працює дев'ять осіб, є компаньйон, лагідний, є запеклий конкурент — фірма "Майер і син", там власник їздить на червоному двомісному есексі... Це все, про що я встиг дізнатися до того, як Блюменталь запросив мене до кабінету.

Він одразу ж почав насідати на мене.

— Хлопче, — сказав він, — часу в мене небагато. Ціна, про яку ви тоді говорили, це-фантастична мрія. Отож. руку на серце — скільки коштує машина?

— Сім тисяч марок, — відповів я. Він різко одвернувся.

— Тоді нічого не буде.

— Пане Блюменталь, — сказав я, — подивіться ще раз на машину.

— Не треба, — перебив він мене, — я тоді ще добре до неї придивився.

— Придивитися можна по-різному, — пояснив я. — Треба придивитися до деталей. Лакіровка — першорядна, фірми "Фоль і Рурбек", собівартість двісті п'ятдесят марок, покришки нові, ціна за преїскурантом — шістсот марок, то це вже маємо вісімсот п'ятдесят! Оббивка найкращого корду...

Він махнув рукою. Я почав знову. Я закликав його оглянути розкішний інструмент, чудову шкіру на кузові, хромований радіатор, найновітніші поршні-шістдесят марок за пару; я рвався до кадилака, як дитина до матері, намагаючись умовити Блюменталю піти до машини. Я знав, що в мене, як у Антея на землі, виростуть нові сили. Ціна здається не такою вже й страшною, коли замість абстрактного торгу покупцеві покажеш товар.

Але ж і Блюменталь так само знав добре, що його сила — ось тут, за письмовим столом.

Він зняв окуляри і аж тільки тепер взявся до мене як слід. Ми боролися, як тигр з удавом. Удавом був Блюменталь. Не встиг я і вгору глянути, як він уже відторгував півтори тисячі марок.

Мені стало моторошно. Я поліз до кишені і міцно вхопився рукою за Готфрідів амулет.

— Пане Блюменталь, — сказав я, уже добре висотаний, — зараз перша година, вам, безперечно, час обідати!

Мені будь-що хотілося тікати геть з цієї контори, де ціни тануть, як сніг.

— Я обідаю лише о другій, — твердо сказав Блюменталь, — але знаєте що? Можемо зараз зробити спробну їздку.

Я полегшено зітхнув.

— А тоді знову поговоримо, — додав він.

Я знову зітхнув.

Ми поїхали до його домівки. На моє здивування, він у машині раптом став інший — наче його підмінили. Спокійненько розказав давно відомий мені анекдот про імператора Франца-Йосифа. Я й собі розказав йому на те про трамвайного кондуктора, він мені тоді — про саксонця, що збився з дороги, я йому віддячив анекдотом про двох закоханих шотландців — і тільки вже коли під'їжджали до його домівки, враз знову споважнішали. Він попрохав зачекати, поки приведе дружину.

— Любий мій огрядний кадилаче! — звернувся я до машини, поплескуючи її по радіатору, — за цими анекдотами, безперечно, криється якесь нове чортовиння. Але не турбуйся — ми вже якось влаштуємо тебе. Він купить тебе, бо коли єврей прийшов удруге, то вже купить. Коли християнин приходить удруге, це ще зовсім не значить, що він таки купить. Він зробить не одну спробну їздку, щоб заощадити на таксі, а тоді йому раптом спаде на думку, що замість машини йому потрібне обладнання до кухні. Ні, братіку, краще вже мати діло з євреями, вони знають, чого хочуть. Але присягаюся тобі, мій любий товстуне: якщо я спущу цьому прямому нащадку задержаного Юди Маккавея ще хоч сто марок, — бодай би я тоді довіку не випив і чарки горілки!

Вийшла пані Блюменталь. Я пригадав собі всі поради Ленца і з бійця перетворився на джентльмена. Блюменталь на це тільки підло посміхався. Він був ніби залізний. Йому більш личило б продавати локомотиви, а не трикотажні вироби.

Я подбав про те, щоб він сів позаду, а жінка — біля мене.

— Куди ж вас повезти, шановна пані? — спитав я улесливо.

— Та куди хочете, — відповіла вона, поблажливо всміхаючись.

В дорозі я дав волю своєму мові. Добре, що мав справу з простодушною людиною. Говорив я так тихо, що Блюменталь навряд чи що й розумів. Та це мені було й зручніше. І так уже було досить прикро, що він сидів позаду.

Ми зупинились. Вийшовши з машини, я впевнено глянув на свого супротивника.

— Адже мусите погодитись, пане Блюменталь, що машина йде як по маслу.

— Та де там те масло, юначе, — заперечив він якимсь надивовижу миролюбним тоном, — коли податки з'їдають усе. За машину треба платити великі податки. Це щоб ви знали!

— Пане Блюменталь, — сказав я, намагаючись говорити йому в тон, — ви людина ділова, з вами я можу говорити одверто. Це ж не податки, це — накладні витрати. Скажіть-но самі, що потрібне нині, щоб вести якесь діло? Ви ж знаєте: це вже не капітал, як раніше, це — кредит, довір'я клієнтів! А як здобути кредит? Тільки через показний зовнішній вигляд. Кадилак — солідна машина, швидка і зручна, до того ж не старомодна, в ній — дух здорового бургерства, це-жива реклама для фірми. Блюменталь це розвеселило; він заговорив до жінки:

— Єврейська голова в нього, га? Юначе, — звернувся він тоді до мене в тому ж фамільярному тоні, — тепер найкраща реклама солідності — обшарпаний костюм та їзда автобусом. Коли б у нас були ті гроші, які ще не сплачено за всі ці елегантні автомашини, що мчать вулицями, то ми б могли покинути діло та спокійненько спочивати. Це, щоб ви знали, це я вам по секрету.

Я глянув на нього з недовірою. Куди приведе оцей привітний тон? Чи, може, присутність жінки тамує його бойовий дух? Я вирішив розрядити пістолет.

— Кадилак, це ж вам не есекс, чи ж не так, шановна пані? Молодший з власників фірми "Майєр і син" їздить на есексі, але мені така машина й дурно не потрібна, драбиняк якийсь, та ще й червоний, як перець, аж очі пече...

Почувши, як засопів Блюменталь, я швидко вів далі:

— А оцей колір вам дуже добре пасує, шановна пані, — синій кобальт у м'яких тонах, а ви — блондинка...

Раптом Блюменталь оскалився, ніби мавпа в тропічному лісі.

— "Майєр і син" — це здорово, здорово, — раптом аж застогнав він. — Та й теревені ваші... Влучно!..

Глянувши на нього, я не повірив своїм очам: моя тирада і справді припала йому до смаку! Я зараз же натиснув на ту саму кнопку:

— Пане Блюменталь, дозвольте дещо спростувати Теревені перед жінкою — це вже не теревені, це — компліменти, що в наші жалюгідні часи, на жаль, усе рідшають. Жінка — це не суцільнометалеві меблі, це — квітка, їй потрібна не ділова розмова, а веселі, як сонце, теревені. Краще сказати їй щодня щось гарне, аніж ціле життя працювати на неї, зберігаючи серйозність. Це, щоб ви знали, кажу вам теж по секрету... А я, між іншим, і не розводив теревені, а тільки послався на основний фізичний закон: синє добре пасує до білявого.

— Добре співаєш, соловейку, — сказав Блюменталь, аж променіючи від доброго настрою. — Послухайте-но, пане Локамп! Я знаю, що міг би виторгувати у вас ще не менш тисячі марок...

Я відступив на крок... "От диявол підступний, — подумав я, — ось той удар, якого я й боявся..." Я вже думав про те, що лишусь довіку трезвеником, і кинув на пані Блюменталь погляд замордованого ягняти...

— Але ж, таточку... — промовила вона.

— Облиш, мамочко, — відповів він, — ото ж я міг би, але не зроблю цього. Мені, як людині діловій, було приємно вас послухати — оце робота! Трохи забагато фантастики, та проте... а оце з "Майєром і сином", це просто здорово Ваша матінка не єврейка часом?

— Ні.

— Працювали колись у конфекції?

— Так.

— От бачите, звідти у вас і цей стиль роботи. А в якій галузі?

— У душевній, — відповів я, — хотів стати учителем.

— Честь і хвала вам, пане Локамп, — сказав Блюменталь, — якщо будете колись без роботи, подзвоніть до мене!

Він виписав і подав мені чек. Я не вірив власним очам... Гроші наперед! Це ж чудо!

— Пане Блюменталь, — сказав я переборений, — дозвольте мені додати безплатно дві кришталеві попільнички і першорядний гумовий килимчик під ноги...

— Добре, — погодився Блюменталь, — значить, і старому Блюменталю хоч раз дістався якийсь подарунок.

Тоді запросив мене повечеряти з ними наступного дня. Пані Блюменталь посміхнулась мені привітно, як мати.

— Буде фарширована щука, — сказала вона ніжно.

— Делікатес! — підтвердив я. — То я разом і машину приведу. А завтра вранці оформимо папери.

Птицею помчав я назад до майстерні. Але Ленц і Кестер пішли саме обідати, отож мені довелося трохи стримати свій тріумф. На місці був тільки Юпп.

— Продали? — спитав він.

— А тобі вже не терпиться взнати, шибенику! — сказав я. — На ось тобі талер. Збудуй собі за це літака!

— Значить, продали! — оскалився Юпп.

— Поїду тепер пообідати. Але якщо ти їм щось скажеш, поки я повернусь, то начувайся!

— Пане Локамп, — запевнив він мене, підкидаючи монету в повітря, — я ж могила.

— Можна подумати... — сказав я і дав газ. Коли я приїхав знов у двір, то Юпп подав мені знак.

— Щось сталося? Уже розбовкав усе? — запитав я.

— Пане Локамп! Я ж камінь! Але... — він осміхнувся. — Той хазяїн форда — тут...

Поставивши кадилака у дворі, я пішов до майстерні. Будочник саме схилився над книжкою із зразками фарб. На ньому було картате пальто з паском, на рукаві — широка пов'язка з траурного крепу. Поруч з ним стояла гарненька особа: жваві, чорні оченята, одкрите пальтечко, оздоблене обшарпаним кролячим хутром; малесенькі лакові черевички. Брюнетка була за світлу кіновар, але булочник — проти червонуватих тонів, бо була ж жалоба. Він запропонував бляклий жовтуватосірий колір.

— Та ну його! — накопили губки чорнява. — Форда треба лакувати яскравими фарбами, щоб у вічі впадав. А інакше він не матиме ніякого вигляду.

Вона кидала на нас змовницькі погляди, знизувала плечима, коли булочник схилився над зразками, кривила рота і підморгувала до нас. Моторне дитинча! Нарешті обоє дійшли згоди на резедово-зеленому кольорі. Дівчина хотіла до цього світлий верх. Але тут булочник запручався — десь-то треба було показати траур. Він настояв на тому, щоб верх був із чорної шкіри. На цьому він ще трохи й заробив, бо ж верх він діставав безплатно, а шкіра була дорожча за тканину.

Вони пішли, але на подвір'ї спинилися.

Тільки-но брюнетка побачила кадилак, так і кинулась до нього.

— Поглянь-но, котику, оце-то машина! Чудесна! Оце мені до вподоби!

Через хвилину дверцята були вже відчинені, і вона сиділа в машині, закочуючи очі від захоплення.

— Оце-то сидіння! Чудо! Як фотелі! Це не те, що той форд.

— Та йди вже, — невдоволено мурмотів "котик".

Ленц підштовхнув мене, щоб я включився в розмову і спробував нав'язати будочникові машину. Я зміряв Готфріда поглядом зверху донизу, але промовчав. Він пхнув мене дужче. Я й собі дав йому стусана і повернувся до нього спиною.

Нарешті булочник видобув свою чорну перлину з машини і, роздратований, згорблений, подався з нею геть.

Ми дивилися їм услід.

— Цей не забариться! — мовив я. — Машину відремонтував, нову жінку привів, — молодець, що й казати!

— Ну, — заперечив Кестер, — ця жіночка ще дасться йому взнаки!

Ледве парочка зникла за рогом вулиці, як Готфрід заторохтів на мене:

— Що це тобі вже зовсім запаморочило, чи що? Проґавив таку нагоду! Адже тут і школяреві ясно, що треба було наскочити на нього!

— Унтер-офіцер Ленц! — відповів я. — Станьте струнко, коли розмовляєте з начальством! Чи, може, ви думаєте, що я бігаміст і двічі просватаю нашу машину? Варто було в цей момент подивитися на Готфріда! Очі в нього зробилися, як млинові кола.

— Не жартуй святими речами, — промурмотів він. Не звертаючи на нього ніякої уваги, я заговорив з

Кестером:

— Отто, розпрощайся з нашим дитям, з кадилаком! Він нам більше не належить! Віднині він стане прикрасою фірми, що торгує кальсонами! Сподіваюся, там його чекає добре життя! Не таке геройське, як у нас, зате забезпеченіше.

Я витяг чек. Ленц мало не луснув.

— Та невже!.. Невже... оплачено? — хрипко видушив він з себе.

— А як ви думали, зелений початківцю? — запитав я, розмахуючи чеком. — Ану, вгадайте!..

— Чотири! — вигукнув Ленц, заплющивши очі.

— Чотири п'ятсот! — сказав Кестер.

— П'ять! — закричав Юпп біля бензоколонки.

— П'ять з половиною! — гаркнув я. Ленц вирвав мені чека з рук.

— Не може бути! По ньому не заплатять!

— Пане Ленц, — звернувся я до нього тоном, сповненим гідності, — чек настільки ж надійний, наскільки ненадійні ви. Мій друг Блюменталь може сплатити більшу суму. Мій друг, зрозуміло? Друг, у якого я завтра ввечері їстиму фаршированого щупака. Вчіться на зразкових прикладах! Завести дружбу, одержати оплату наперед та ще й запрошення на вечерю — от що значить продати! Ось так воно, а тепер можете стояти вільно!

Готфрід потроху отямився. Спробував останній козир:

— А оголошення, що я написав? А мій амулет?

Я кинув йому медаль.

— На тобі твій собачий номерок. Я був зовсім забув за нього.

— Спродав бездоганно, Роббі, — сказав Кестер. — Хвалити бога, позбулися цієї лайби. А грошенята нам саме дуже й дуже потрібні!

— Даси мені авансом п'ятдесят марок? — спитав я.

— Навіть сто. Бо заслужив!

— Може б ти ще взяв на аванс моє сіре пальто? — спитав Готфрід, примруживши очі.

— Може б ти забрався до лікарні, нещасний язикатий бастарде? — дав я йому здачі.

— Хлопці, на сьогодні — шабаш! — запропонував Кестер. — Досить заробили за один день. Не треба бога гнівити... Поїдемо на "Карлі" та потренуємось до перегонів.

Юпп давно вже кинув бензиновий шланг і схвильовано потирав руки:

— Пане Кестер, тоді я на цей час знову беру на себе команду?

— Ні, Юппе, — розсміявся Отто, — ти поїдеш з нами. Насамперед ми поїхали до банку, щоб здати чек. Ленц ніяк не заспокоювався, аж поки не переконався, що він у порядку. А тоді ми понеслися так, що аж іскри сипнули з вихлопної труби.

VIII

— Де горить? — запитала пані Залевська, коли я заступив їй дорогу.

— Ніде не горить. Просто хочу сплатити гроші за кімнату.

До строку лишалося ще три дні, і тому пані Залевська мало не зомліла від подиву.

— Це щось неспроста, — сказала вона підозріло.

— Та що ви! — відповів я. — Чи не можна б сьогодні ввечері взяти парчеві крісла з вашого салону?

Вона войовничо вп'яла руки в свої товсті стегна.

— От воно що! То вам уже ваша кімната не сподобалась?!

— Кімната хороша. Але ваші парчеві крісла подобаються мені більше.

Я пояснив їй, що мене, можливо, відвідає кузина, і мені хотілось би трохи причепурити кімнату. Пані Залевська зареготала так, що їй аж груди заколихалися.

— Кузина? — повторила вона зневажливо. — А коли ж має прийти та кузина?

— Це ще зовсім непевне діло, — сказав я, — але коли й прийде, то, звичайно, не пізно, рано ввечері, на вечерю. Хіба не буває на світі кузин, пані Залевська?

— Часом бувають, — відповіла вона, — але для них не позичають крісел.

— А я позичаю, — ствердив я, — бо я дуже хороший сім'янин.

— Можна подумати! Волоцюги ви всі! Можете взяти парчеві крісла. А червоні плюшові можете на цей час поставити до салону.

— Дуже вдячний. Завтра все поверну. І килим теж...

— Килим?! — вона аж обернулася. — Хто сказав тут слово "килим"?!

— Я сказав. Та й ви сказали. Ось допіру... Вона обурено дивилася на мене.

— Адже килим належить до гарнітура, — сказав я, — крісла ж на ньому стоять...

— Пане Локамп, — велично промовила пані Залевська, — вгамуйтеся. "Помірність у всьому", так говорив небіжчик Залевський. Це б і вам слід усвідомити!

Я добре знав, що небіжчик Залевський; попри цей девіз, спився вщент. Про це мені принагідне не раз розповідала сама пані Залевська. Але їй було це байдуже: вона використовувала свого чоловіка, як інші люди біблію, для цитат. І чим більш часу минало від його смерті, тим універсальнішими уявлялись їй його вислови. Небіжчик тепер годився на всі випадки — як і біблія.

Я заходився причепурити свою комірчину. По обіді розмовляв по телефону з Патріцією Гольман. До того вона була хворіла, і я не бачив її щось із тижднів. А тепер я запропонував поужити в мене, а потім піти в кіно. Ми домовилися на вісім годин.

Парчеві крісла і килим справляли помпезне враження, але освітлення не пасувало аж ніяк. Тому я постукав у двері до Гассе, щоб позичити в них настільну лампу. Пані Гассе, стомлена, сиділа біля вікна, чоловік ще не приходив з роботи. Він-бо щодня добровільно працював на годину або дві довше — боявся, щоб не звільнили. Жінка чимось нагадувала хвору пташину. В її зів'ялих, старіючих рисах все ще можна було розпізнати вузеньке личко дитини, розчарованої сумної дитини.

Я сказав, за чим прийшов. Вона пожвавішала, подала мені лампу.

— Так, так, — зітхаючи сказала вона, — коли тільки здумати, як ото я раніше...

Історія була мені відома. Йшлося про перспективи, що мали відкритися перед нею, коли б вона не побралася з Гассе. Знав я цю історію і в редакції самого Гассе. Тут вже йшлося про перспективи, які були б у нього, коли б він лишився холостяком. Це була, мабуть, чи найпоширеніша в світі історія. Та й чи не найбезнадійніша.

Послухавши трохи, відповівши кількома банальними фразами, я пішов до Ерні Беніг, щоб взяти у неї грамофон.

Пані Гассе згадувала про Ерну лише з презирством. Вона зневажала її, бо заздрила їй. А мені Ерна дуже подобалася. Вона знала життя, знала, що треба міцно за нього триматися, якщо хочеш урвати собі шматок того, що звуть щастям. Вона знала і те, що за цей шматок треба часом сплатити подвійну, а то й потрійну ціну. Бо щастя було найнепевнішою і найдорожчою річчю на землі.

ерна, ставши на коліна перед чемоданом, підшукувала мені пластинки.

— Хочете фокстроти? — спитала вона.

— Ні, не вмію танцювати.

Вона здивовано підвела на мене очі.

— Не вмієте танцювати? Що ж ви робите, як ідете кудись?

— Танцюю з чаркою. Це зовсім непогано. Вона похитала головою.

— Чоловікові, який не вміє танцювати, я б дала відкоша.

— У вас дуже суворі принципи, — відповів я. — Але ж є й інші пластинки. Ви оце нещодавно ставили одну дуже хорошу, — жіночий голос під гавайську гітару...

— А ця й справді чудесна. "Як тільки могла я жити без тебе" — вона?

— Вона! Чого тільки не придумують ці автори модних пісеньок! Думаю, це єдині романтики, які ще є на цім світі.

ерна засміялась.

— Та й справді! Грамофон — це ніби щось подібне до альбома на вірші; раніш

писали туди вірші, а тепер дарують пластинки. Коли мені хочеться про щось згадати, то тільки поставлю пластинку з тих часів — і все переді мною знову оживає.

Я глянув на купи пластинок, що лежали на долівці.

— Якщо по цьому міряти, то у вас, Ерно, мабуть, чимало згадок...

Підвівшись, вона провела рукою по своєму рудуватому волоссю.

— Так, — сказала вона, відсунувши ногою купу пластинок, — але нехай би краще була одна, та справжня...

Виклавши все, що купив на вечерю, я накрив на стіл, застосовуючи все своє уміння. Сподіватися допомоги з кухні не було як, бо стосунки з Фрідою були для цього надто кепські. Вона мені хіба щось би перекинула, та й годі. Але я й так обійшовся, і скоро мою стару комірчину було не впізнати — так вона заблищала по-новому! Крісла, лампа, накритий стіл — я відчував, як неспокій чекання опановує мене.

Хоч було ще більше години часу в запасі, я вийшов назустріч. Надворі вітер довгими поривами шугав з-за рогів будинків. Ліхтарі вже світилися. Сутінки сірили між будинками, як море. Кафе "Інтернаціональ" пливло по ньому, наче розснащене військове судно. Я заскочив туди.

— Гей, Роберте! — гукнула Роза.

— А ти що тут робиш? Не йдеш хіба "на діло"?

— Ще трохи рано. Беззвучно підскочив Алоїс.

— Звичайну порцію? — запитав він.

— Ні, потрібну, — відповів я.

— Берешся здорово! — висловила свою думку Роза.

— Хочу бути в ударі, — сказав я і спорожнив чарку з ромом.

— Заграєш що-небудь? — спитала Роза. Я похитав головою.

— Сьогодні щось не маю охоти. Якийсь непевний настрій. А що поробляє мала?

Вона посміхнулась, показавши всі свої золоті зуби.

— Нівроку. Завтра йду до неї. За цей тиждень добре заробила — старі кнури відчули вже весну. Отож занесу їй нове пальтечко з червоної вовни.

— Червона вовна — це ж останній крик моди!

— Ти джентльмен, Роббі!

— Ой, коли б не помилилась! Іди-но, випий зі мною чарочку! Анісової, га?

Вона кивнула. Ми цокнулись.

— Скажи-но, Розо, що таке, власне, любов? — запитав я. — Адже ти дещо на цьому розумієшся.

Роза несамовито розреготалася.

— Покинь про це, — сказала вона трохи згодом. — Любов! Ах, мій Артур... Коли тільки подумаю про цього негідника, то мені й тепер ще робиться млосно. Скажу тобі ось що, Роббі, і скажу серйозно: життя людське надто довге для любові. Просто-таки надто довге. Це мені мій Артур пояснив, коли саме накивав п'ятами... І це вірно. Любов — чудова річ. Але одному з партнерів вона завше видається надто довгою. А тоді другий осамотніє, сяде та й витріщить очі. Витріщить очі, як божевільний.

— Ясно, — сказав я. — Але ж без любові люди, власне кажучи, тільки мерці у відпустці, та й нічого більш,

— А ти зроби так, як я, — відповіла Роза. — Заведи собі дитинча. Ось і буде кого любити та й спокій матимеш.

— Добре вигадала, — сказав я, — мені тільки цього й бракувало.

Роза мрійно поколихала головою.

— Яких стусанів тільки не діставала я від мого Артура, а попри все це, коли б він ото зараз зайшов у своєму котелку, збитому на потилицю, — ех, хлопче! Мене аж трусить, як тільки здумаю про це.

— То вип'ємо ж чарку за здоров'я Артура! Роза розсміялась:

— Хай живе чортів кнур! Будьмо! Випили.

— До побачення, Розо! Бажаю успіху сьогодні ввечері!

— Дякую! До побачення, Роббі!

Грюкнули парадні двері.

— Галло! — гукнула Патріція Гольман. — У такій глибокій задумі?!

— Ні, зовсім ні! Але як же вам ідеться? Як ваше здоров'я? Що там у вас було?

— Ах, нічого особливого! Застудилась і трохи температурила.

Виглядом вона аж ніяк не скидалася на хвору або висотану хворобою. Навпаки — очі її ніколи ще не видавалися мені такими великими й променистими, обличчя трохи розчервонілося, рухи були гнучкі, наче в стрункого гарненького звірятка.

— У вас чудовий вигляд, — сказав я, — зовсім здоровий! Можемо сьогодні багато дечого вдіяти!

— Це було б гарно, — відповіла вона, — але сьогодні нічого не вийде. Я сьогодні не можу. Я остовпіло дивився на неї.

— Не можете?..

— На жаль, не можу.

Я все ще нічого не розумів. Подумав собі, що вона, мабуть, не схотіла піти до моєї кімнати і там повечеряти.

— Я вже дзвонила до вас, — сказала вона, — щоб ви даремно не приходили. Але вас уже не було вдома. Аж тепер я зрозумів.

— Ви справді не можете? Цілий вечір не можете? — запитував я.

— Сьогодні — ні. Мені треба в одне місце. На жаль, я й сама про це дізналася лише півгодини тому.

— А відкласти не можна?

— Ні, не вийде, — усміхнулася вона, — це, знаєте, так, ділове побачення...

Я стояв вражений. Всього міг сподіватись, тільки не цього. Я не вірив жодному її слову. Ділове побачення! Які в неї там справи! Це хіба тільки виверти! Та навіть і напевно виверти... Які ввечері до біса ділові розмови? Такі речі роблять зрання. Та й не дізнаються про це за півгодини. Просто їй не хочеться, оце й усе.

Я був розчарований просто-таки по-дитячому. Лише тепер відчув, як радів був, чекаючи цього вечора. Мене злостило, що я так розчарувався, і не хотілось, щоб вона

це помітила.

— Ну, гаразд, — сказав я, — значить, нічого не вийде. До побачення!

Вона допитливо глянула на мене.

— Спішити ще нема куди. Я домовилась лише на дев'яту. Можемо ще трохи пройтись. Я цілий тиждень не була надворі.

— Добре, — погодився я без усякої охоти, раптом відчувши себе стомленим і спустошеним.

Ми пішли вздовж вулиці. Небо надвечір проясніло, між дахами будинків миготіли зорі. Ми проходили мимо сквера, де в затінку височіли якісь кущі. Патріція Гольман спинилася.

— Бузки! — сказала вона. — Пахне бузками! Але хіба ж це можливо, ще ж не час!

— Не відчуваю ніякого запаху, — заперечив я.

— А проте... — вона схилилась над огорожею.

— Це *daphnia indica*, пані! — пролунав з темряви чийсь хрипкий голос.

Міський садівник у форменому картузі з латунною кокардою стояв, спершись на дерево. Потім, трохи похитуючись, підійшов до нас. З кишені його виблискувала шийка пляшки.

— Ми її сьогодні посадили, — пояснив він, погикуючи. — Ось вона там стоїть.

— Дуже вдячна, — сказала Патріція Гольман і звернулася до мене: — Ви й тепер не відчуваєте ніякого запаху?

— Ні, тепер уже дещо відчуваю, — відповів я неохоче, — відчуваю добру, стару горілку.

— Вгадали точнісінько! — сказавши це, садівник гучно відригнув.

Я виразно відчув солодкий, міцний запах, що надходив з ніжнього присмерку садка, але нізащо в світі не підтвердив би цього.

Дівчина розсміялася, розправила плечі.

— Коли довго посидиш удома, то так це гарно! Аж надто шкода, що мені треба йти. Цей Біндінг... завше він спішить... і все в останню хвилину... Міг би зрештою відкласти справу на завтра...

— Біндінг? У вас побачення з Біндінгом?

— З Біндінгом і ще з одною особою... У цій особі вся й справа... Серйозна й ділова. Уявляєте собі?

— Ні, — відповів я, — не можу собі цього уявити. Вона знову засміялась і про щось заговорила, але я не слухав. Біндінг! Це мене вразило, як грім. Я забув, що вона була з ним знайома значно довше, ніж зі мною, — мені ввижався його могутній, блискучий бюїк, його коштовний костюм, його портмоне... Бідна моя, добра, причепурена комірчина! І що це тільки я собі забрав у голову! Лампа подружжя Гассе, крісла пані Залевської... Та дівчина ж взагалі до мене не пасує,.. Що я за один? Харпак, що якимось позичив собі кадилак, незграбний п'янчуга, більш нічого! Такого знайдеш на кожному базарчику... Мені ввижалося, як порт'є з "Виногрона" схиляється перед Біндінгом, ввижались затишні, світлі, розкішні зали ресторану, хмаринки сигаретного диму,

елегантні відвідувачі... Мені чулася вже й музика, і сміх, а сміялися — з мене... "Тікати, — подумав я собі, — мерщій тікати". Та й що, власне, це все було — чекання, сподіванки... Це ж безглуздо пускатися на таке... А тепер — тікати!

— Якщо хочете, можемо зустрітися завтра ввечері, — сказала Патріція Гольман.

— Завтра ввечері мені ніколи, — відповів я.

— Тоді, може, післязавтра або десь на цьому тижні. У мене на найближчі дні немає жодних планів.

— Це буде важко, — сказав я. — Ми сьогодні дістали термінове замовлення, ото ж, мабуть, увесь тиждень доведеться працювати аж до ночі.

Це все я вигадав, але інакше не міг, — мене душили люті і сором. Перейшовши площу, ми попрямували вулицею повз кладовище. Від кафе "Інтернаціональ" наближалася Роза; виблискували її високі полуботики. Я ще міг звернути та й зробив би це, звичайно, але тепер попрямував далі їй назустріч. Роза дивилася кудись мимо, наче ми ніколи не були й знайомі. Це вже так було зазвичай: жодна з цих дівчат не признавалася на вулиці до знайомого, коли той був не один.

— Добрий вечір, Розо, — сказав я.

Вона спантеличено глянула сперш на мене, потім на Патріцію Гольман, тоді похапцем кивнула головою і, збентежена, побігла далі. За нею, розмахуючи ридикюлем і колихаючи стегнами, чимчикувала Фріці; губи її були щедро підмальовані. Вона прошила мене байдужим поглядом, ніби глянула крізь віконну шибку.

— Привіт, Фріці! Дай боже здоров'я! — привітався я.

Вона схилила голову, як королева, і нічим не виказала своє здивування, але я почув, як вона, проминувши нас, пішла швидше, — хотіла поговорити з Розою про цю зустріч. Я й тепер міг би ще звернути у якусь бічну вулицю, бо знав, що зараз з'являться ще й інші дівчата — саме був час першого ґрунтового обходу вулиць. Але, наче наперекір усьому, я йшов простісінько вперед — чого це я мав їх обминати? Адже я знав їх набагато краще, ніж оцю дівчину, що йшла поруч, з її Біндінгом та бюїком. Хай побачить їх, хай добре до них придивиться.

Всі повії проходили довгою шеренгою, одна по одній, ніби вуличні ліхтарі — красуня Валлі, бліда, струнка, елегантна, Ліна з дерев'яною замість ноги, кремезна Ерна, курчатко Маріон, червоновида Марго, пухлий Кікі в білячому пальті і, нарешті, Мімі, бабуся із спазмами судин, що своїм виглядом нагадувала облізлу сову. Я здоровкався з усіма, а коли ми потім пройшли коло "матінки", що торгує гарячою ковбасою, то я щиро потиснув їй руку.

— А у вас тут чимало знайомих, — зауважила трохи згодом Патріція Гольман.

— Таких і справді чимало, — відповів я задерикувато. Я відчув на собі її погляд.

— Думаю, що нам треба повертати назад, — сказала вона.

— Та й я так думаю, — погодився я. Ми спинились перед її парадним.

— На все добре, — попрощався я, — нехай вам буде весело!

Вона не відповіла. Зробивши певне зусилля, я одвів погляд від кнопки дзвінка на дверях і подивився на неї. Я не повірив власним очам: замість образи, вона, здавалосьь,

ледве стримувала сміх, в очах її замерехтіли вогники, і от вона розсміялась, щиро, безтурботно, ніби висміюючи мене...

— Яка ж ви дитина, — сказала вона, — боже, яка ж ви ще дитина!

Я витріщив на неї очі.

— Авжеж, — нарешті заговорив я, — ще б пак... — І раптом я знайшов правильний тон: — Ви, певно, вважаєте мене мало чи не за ідіота?

Вона сміялась... Я швидко зробив крок уперед, міцно притяг її до себе — хай думає, що хоче. Її волосся лоскотало мої щоки, обличчя було перед самими очима, я відчув тонкий персиковий запах її шкіри, очі її наблизились до моїх, і раптом я відчув її губи у себе на устах.

Перш ніж я зрозумів, що саме сталося, вона зникла.

По дорозі назад я знову спинився коло казана з ковбасками нашої "матінки".

— Дай-но мені велику порцію ковбаси! — зажадав я весело.

— З гірчицею? — спитала "матінка", вбрана в чистий білий фартух.

— Побільше гірчиці, матінко!

Отак стоячи, я зі смаком з'їв ковбасу; з кафе "Інтернаціональ" Алоїс виніс мені до неї кухлик пива.

— Людина — це чудернацьке створіння, правда, матінко? — сказав я.

— Авжеж, — завзято підтвердила "матінка", — вчора підходить один пан, з'їдає дві віденських ковбаски з гірчицею, а грошей — немає. "Що ж, — думаю собі, — уже пізно, навколо ні душі, що його вдієш — нехай собі йде, адже буває часом і таке". І що ж ти думаєш, приходить він сьогодні, платить за ті віденські ковбаски та ще й на чай мені дає...

— Це — людина довоєнних часів, матінко! А як загалом ідуть справи?

— Погано. Вчора сім пар віденських і дев'ять сардельок. Знаєш, якби не дівчата, давно б мені була скрута

Дівчата — це були повії, що допомагали "матінці" чим тільки могли. Підчепивши кавалера, вони використовували будь-яку нагоду, щоб провести його повз казан старенької, а тоді з'їсти сардельку — нехай же й "матінка" щось заробить.

— Тепер оце незабаром потеплішає, — вела "матінка" далі, — але взимку, коли мокро та холодно, ось тоді одягай що хочеш, однаково зима дається взнаки.

— Дай-но мені ще одну сардельку, — сказав я, — смакує мені сьогодні життя! Ну, а як удома справи?

Глянувши на мене своїми маленькими, безбарвними очима, вона сказала:

— Усе те саме. Оце недавно він продав ліжко. "Матінка" була одружена. Десять років тому її чоловік скочив на ходу в поїзд метро, зірвався, і його переїхало. Довелося відняти обидві ноги. Нещастя це дивно якось на нього вплинуло. Ставши калікою, він настільки соромився перед жінкою, що перестав з нею спати. До того ж у лікарні він звик до морфію. Морфій почав його швидко виснажувати, а він зв'язався з гомосексуалістами, і ось людина, що п'ятдесят років жила нормально, злигалася тепер з розпусними хлопцями, не соромилась перед ними, бо ж і вони були чоловічої статі.

Для жінок він був каліка, певний, що збуджує лише огиду й співчуття, а цього він не зносив; для чоловіків він був людиною, з якою трапилось нещастя. Щоб діставати грошей на хлопців та на морфій, він забирав у "матінки" все, на що була натрапить, і продавав усе, що тільки можна було продати. Але "матінка" жаліла його, хоч він і бив її частенько. З своїм сином вона щоночі вистоювала коло казана з ковбасами аж до четвертої години ранку. Удень прала білизну, мила сходи.

Вона давно вже хворіла шлунком і важила сорок п'ять кіл, та проте була завше привітна до людей. Вона вважала, що їй живеться ще зовсім непогано. Часом чоловік, коли йому було дуже важко, приходив до неї і плакав. Це були її найщасливіші години.

— Ти все ще на добрій посаді? — спитала мене "матінка".

— Атож. Заробляю тепер добре.

— Отож дбай про те, щоб її не втратити.

— Та вже подбаю, матінко...

Повернувшись додому, застав на площадці, наче самим богом викликану туди, служницю Фріду.

— Ви дуже симпатична, — сказав я, бо мав охоту вчинити щось хороше. Фріда скривилася.

— Ні, справді, — не вгамовувався я. — Навіщо ото раз у раз сваритись! Життя коротке, Фрідочко, сповнене усяких випадковостей і небезпек. Під такий час треба жити дружно. Давайте помиримось!

Не звернувши уваги на мою простягнену руку, вона промимрила щось про чортових пияків та й забралася геть, грюкнувши дверима.

Я постукав до Георга Блока. З-під його дверей крізь шпарину пробивалося світло — зубрив!

— Ходімо, Георге, пожремо чого-небудь, — звернувся я до нього.

Він підвів на мене очі. Його бліде обличчя зашарілось.

— Я не голодний.

Він гадав, що це я з співчуття до нього. Тому й не хотів.

— А ти спершу подумай як слід, — сказав я. — Бо інакше буде кепсько. Я ж по дружбі прошу...

Проходячи з ним коридором, я побачив, що двері Ерні Беніг причинені нещільно. За ними мені почувся чийсь легкий віддих. "Ага", подумав я собі і в ту ж мить почув, як у кімнаті Гассе тихенько клацнув замок, а двері одійшли і теж лишилися трохи відхилені. Очевидячки, весь пансіон чатував на мою кухню.

З-під стелі яскраве світло заливало мою комірчину, а в ній — парчеві крісла пані Залевської. У сяйві настільної лампи, позиченої в Гассе, виблискував ананас, найвитонченіша ліверна ковбаса, сьомга, пляшка шеррі...

Коли ми з оторопілим Георгом саме взялися добре підрубати, у двері постукали. Я зрозумів, що зараз буде.

— Увага, Георге! — прошепотів я, а тоді гукнув: — Заходьте!

Двері розчинилися, зайшла, завмираючи від цікавості, пані Залевська. Уперше в

житті вона власноручно принесла мені пошту — бандероль, якусь афішку, що закликала мене невідкладно перейти до споживання сирих продуктів. Пані Залевська вбралася казково, як великосвітська дама старих добрих часів: мережана сукня, шаль з бахромою, брошка з портретом небіжчика Залевського в медальйоні. Солодка усмішка враз застигла їй на обличчі, спантеличено дивилася вона на збентеженого Георга. А я безсоромно розреготався. Господиня вмить опанувала себе.

— Ага, дістали гарбуза! — в'їдливо сказала вона.

— Авжеж дістав, — погодився я, все ще захоплений її пишним вбранням. Яке щастя, що моя гостя не прийшла!

Пані Залевська невдоволено глянула на мене.

— А ви ще смієтесь? Я завжди казала: де в інших людей серце, там у вас стирчить пляшка з горілкою.

— Добре сказано, — відповів я, — але чи не зробили б ви нам честь, шановна пані?..

Вона вагалась, але нестерпне бажання довідатись, може, про дещо перемогло. Я відкрив пляшку шеррі,

Пізно ввечері, коли все стихло, я взяв пальто, ковдру і пробрався коридором до телефону. Ставши навколішки перед столом, де стояв апарат, я накинув собі на голову пальто і ковдру, зняв трубку правою рукою, а лівою знизу притримував пальто. Тепер я був певний, що мене ніхто не зможе підслухати. Бо в пансіоні Залевської вуха були на диво довжелезні. Мені пощастило — Патріція Гольман була вдома.

— Давно ви вже повернулися з свого таємничого побачення?

— Уже з годину.

— Шкода. Якби ж я знав...

— Ні, однаково нічого б не вийшло, — засміялася вона. — Лежу в ліжку і знову температуру. Дуже добре, що повернулася додому рано.

— Температурите? А це чого?

— Ах, нічого особливого. А ви що сьогодні ввечері робили?

— Розмовляв з хазяйкою про міжнародне становище. А ви? Ваша справа вдалася?

— Сподіваюсь, що вдасться.

У мене під накриттям створилася страшенна задуха. Щоразу, коли дівчина говорила, я підіймав "завісу" і похапливо дихав свіжим повітрям, а потім закривав "кватирку" і говорив сам, щільно притуливши рота до трубки.

— Чи є серед ваших знайомих хтось, кого звуть Робертом?

Вона розсміялась:

— Не знаю... Думаю, що ні...

— Шкода. Я б охоче послухав, як ви це вимовляєте. Може, проте, все ж таки спробуєте?

Вона знову розсміялася.

— Ось так, жартома... — сказав я. — Приміром таке: Роберт — осел!

— Роберт-дитина!

— У вас чудова вимова, — сказав я. — А тепер давайте спробуємо з Роббі... Отже:

Роббі — це...

— Роббі — це пияк, — стиха вимовив далекий голосок, — а тепер треба спати, я прийняла снотворне, і в голові вже гуде.

— Ну, то на добраніч, спіть спокійно!

Поклавши трубку, я відсунув пальто і ковдру. Випроставшись, я скам'янів. На крок від мене, наче при вид, стояв пенсіонер — фінансовий радник, що мешкав у кімнаті поруч з кухнею. Я щось сердито пробурчав собі під ніс.

— Тсс! — прошепотів він, оскаливши зуби.

— Тсс! — прошепотів я й собі, посилаючи його в думках під три чорти.

Він підняв палець:

— Не розляпаю ні слова... а скажіть: це ви про політику, га?

— Що таке?! — здивувався я. Він підморгнув:

— Не турбуйтеся! Сам належу до крайнього правого крила. Ви потайки розмовляли на політичну тему? Я зрозумів і теж осміхнувся.

— На високополітичну!

Він кивнув головою і прошепотів:

— Хай живе його величність!

— Слава, слава, хай живе! — відповів я. — А тепер ось про що інше: чи не знаєте ви часом, хто винайшов телефон?

Він здивовано похитав лисою головою.

— Не знаєте? І я не знаю. Але той, хто винайшов, — хлопець хоч куди!

IX

Неділя. День перегонів. Останнього тижня Кестер тренувався щодня. А тоді вечорами ми до пізньої ночі розбирали "Карла" аж до найдрібнішого гвинтика, мастили, приводили до ладу. Тепер ось ми сиділи коло складу запчастин і чекали на Кестера — він пішов на стартову площадку.

Зібралися ми тут усі: Грау, Валентин, Ленц, Патріція Гольман і, зрозуміло ж, Юпп — у комбінезоні, шлемі і захисних окулярах. Юпп мав бути напарником Кестера, бо важив найменше. Ленц, щоправда, мав свої сумніви. Він твердив, що Юппові величезні лапасті вуха чинять надто сильний опір повітрю, отож машина або втратить кілометрів двадцять швидкості, або перетвориться на літак.

— Звідки у вас, власне кажучи, англійське ім'я? — запитав Готфрід Патріцію Гольман, що сиділа поруч з ним.

— Мати моя була англійка, її теж так звали-Пат.

— А, Пат — це вже щось інше. Це вже легше вимовляти. — Він видобув чарку й пляшку. — Отже, за дружбу, Пат! Мене звуть Готфрід!

Я пильно подивився на нього. Коли я все ще тупцював навколо проблеми, як звертатися до дівчини, він втнув отаке серед білого дня — йому й непереливки! А вона собі на це сміється і справді називає його Готфрідом!

Але Фердінанд Грау пішов іще далі. Він зовсім здурів і не зводив з дівчини очей. Він декламував звучні вірші і заявив, що писатиме її портрет. Він дійсно сів на якийсь ящик

і почав малювати.

— Слухай-но, Фердінанде, старий пугаче, — сказав я, забираючи в нього блокнот, — не зачіпай живих людей, май діло з своїми трупами. І говори більш на загальні теми, бо за дівчину я можу образитись.

— А будете потім пропивати зі мною рештки гонорару за тітку шинкаря?

— Чи все проп'ємо, не знаю. Але дещо допоможемо, це напевно.

— Гаразд. Ну то я вже змилююсь над тобою, хлопче...

Стукіт моторів, наче кулеметними чергами, зривався то тут, то там на біговій доріжці. Пахло перегаром масла, бензином, рициною. Цей чудовий запах збуджував, як збуджував і чудовий барабанний стукіт моторів!

Поблизу гомоніли автомеханіки в своїх добре устаткованих кабінах. Наші запаси були надто злиденні. Деякий інструмент, запальовальні свічки, пара коліс з резервними покришками, що ми дурно дістали від одного заводу, декілька дрібніших запчастин — оце й усе. Адже Кестер брав участь у перегонах не від якого-небудь підприємства, а приватне. За все треба було платити свої гроші. Тому у нас всього було обмаль.

Прийшов Отто, за ним Браумюллер, уже в костюмі гонщика.

— Ну, Отто, — почав він розмову, — якщо в мене свічки сьогодні витримують, то ти пропав! Та вони не витримують!

— Побачимо! — відповів Кестер. Браумюллер погрозився "Карлу":

— Стережись мого цокотуна!

Цокотун — це була нова машина Браумюллера, машина важкого типу; вона вважалася за фаворита.

— Ось "Карл" дасть тобі духу, Тео! — крикнув до нього Ленц.

Браумюллер хотів був утнути щось у відповідь на бравому солдатському жаргоні старих часів, але, побачивши з нами Патріцію Гольман, поперхнувся, витріщив на неї очі, осміхнувся якось просто себе та й подався геть.

— Наша взяла! — з задоволенням відзначив Ленц.

Над біговою доріжкою загавкали мотоцикли. Кестер мав уже бути готовим. "Карла" включили до категорії спортивних машин.

— Великої допомоги від нас не сподівайся, Отто, — сказав я, оглядаючи інструмент. Він махнув рукою.

— Немає в цьому потреби. Якщо "Карл" ламається, то не допоможе й ціла майстерня.

— А може, нам все ж таки виставляти щити, щоб ти знав, як ти ідеш, на якому місці?

Кестер не погодився.

— Адже всі стартують одночасно. То я й сам бачитиму. До того ж ще й Юпп буде стежити.

Юпп енергійно закивав. Він уже аж трусився від збудження і безнастанно їв шоколад. Але це хіба що тепер. Гримне постріл на старті — і він притихне, як черепаха.

— Ну, поїхали! Ні пуху ні пера! Ми випхнули "Карла" на старт.

— Отож не спинись на старті, ти, чортова худоба, — сказав Ленц, поплескавши "Карла" по радіатору. — Не підведи свого старенького тата, "Карле"! "Карл" поїхав, ми дивилися йому вслід.

— Диви-но, от кумедна бандура, — сказав раптом хтось поблизу. — Диви, диви, задній міст — страус, та й годі!

Ленц випростався:

— Це ви чи не про білу машину? — запитав він, почервонівши, як буряк, але ще зберігаючи рівновагу.

— Атож! — відповів йому кремезний автомеханік з сусідньої кабіни, навіть не обернувшись до нього, і подав своєму сусідові пляшку пива. Ленц почав був щось белькотіти від люті і намагався перелізти через низеньку дощану перегородку бокса. Але, хвалити бога, його лайки в боксі не почули. Я потяг його назад.

— Не роби дурниць! — насипався я на нього. — Ти нам і тут потрібний. А ти вже до лазарету захтів?

Уперто, наче осел, Ленц рвався до бійки — він раптом не міг нікому нічого датовати, що стосувалося "Карла".

— Бачите, — звернувся я до Патріції Гольман, — ось цього навіженого цапа вважають за останнього з романтиків! Чи повірите, що він колись і вірші писав?

Це було вразливе місце Готфріда — він зразу ж вгамувався.

— Це було давно, ще задовго до війни, — сказав він, ніби перепрошуючись. — А до того ж, дитинко, шаліти під час перегонів — хіба ж це сором? Ну, скажіть. Пат?!

— Шаліти — це взагалі не сором... Готфрід урочисто вклонився:

— Добре сказано!

За гуркотом моторів нічого не було чути. Повітря здригалось. Здригалися земля й небо. Поле мчало мимо.

— Іде передостаннім, — пробурчав Ленц. — От бестія, знову заговтався на старті...

— Байдуже! — відповів я. — Старт — це для "Карла" біда! Він повільно одривається, але потім ти його й не вдержиш.

Гуркіт трохи вщух, тоді залунала мелодія гучномовців. Ми не повірили власним вухам: Бургер, один з найсильніших конкурентів, зовсім не рушив з місця.

Машини з гуркотом наближались до нас. Здаля вони підскакували по доріжці, як сарана, далі більшали й більшали і промчали нарешті навпроти нас повз трибуни, завернувши на довгому повороті, їх було шестеро, Кестер все ще йшов передостаннім. Ми тримались наготові. Від повороту чути було то сильніший, то слабший відгомін гуркоту машин. За поворотом уся згряя рвонулась вперед. Одна машина йшла попереду всіх, щільно за нею — друга й третя, а за ними — Кестер. На повороті він обійшов одну і був тепер четвертим.

З-за хмарин виглянуло сонце. Широкими смугами світло й тіні линули на бігову доріжку, вона раптом стала плямистою, як тигр. Тіні від хмарин ковзали по людській юрбі на трибунах. Завзяття моторів пронизало нас, наче звуки грандіозного хоралу. Ленц нетерпляче крутився туди й сюди, я розжував зубами сигарету, Патріція Гольман,

роздуваючи ніздрі, жадібно втягувала повітря, як молоде лоша весняним ранком. Тільки Валентин та Грау мирно сиділи під яскравим сонячним промінням.

Велетенський пульс машин знову застукотів коло трибун. Ми напружено вдивлялись у Кестера. Він захитав головою — не хотів міняти покришок. Тепер він дещо виривався вперед — зрівнявся з задніми колесами третьої. Тут машини помчали по нескінченній прямій.

— От чорт! — Ленц відпив ковток із пляшки.

— Він на це натренувався, — звернувся я до Патріції Гольман, — обганяти на поворотах. В цьому він фахівець!

— А трохи ковтнути з пляшечки, Пат? — запитав Ленц.

Я кинув на нього сердитий погляд. Він, не кліпнувши очима, витримав мій погляд.

— Краще вже із склянки, — відповіла Пат. — Я ще не навчилась пити з пляшки.

— Так я й знав! — Готфрід простяг руку і захопив склянку. — Це недоліки сучасної системи виховання.

У наступних кругах пасмо машин розтяглося. Першим ішов Браумюллер. Перші чотири машини поступово вийшли вперед на якихось триста метрів. Кестер зник за трибуною, зрівнявшись з третім гонщиком уже й передніми колесами. І от знову заторохтіли машини. Ми поскакували з місць. А де ж третій? За двома першими несамовито гнався один тільки Отто. Коли ось — ага, загудів і третій! Задні покришки метляли, мов ганчір'я! Ленц злорадісно вискалив зуби, машина спинилася коло сусіднього бокса. Кремезний механік вилаявся. За хвилину машина побігла знову.

Наступні круги нічого не змінили в розстановці сил. Ленц поклав секундомір і почав підраховувати, а тоді сповістив:

— "Карл" ще має дещо в резерві!

— Боюсь, що й інші теж мають, — сказав я.

— Маловіре! — він кинув на мене нищівний погляд, На передостанньому крузі Кестер теж покрутив головою. Він ішов натиск — не міняти покришок! Було ще не так тепло, щоб вони не могли витримати.

Коли машини вийшли на останній круг, над широким полем і трибунами запанувало прозоре й ясне напруження.

— Хапайтеся всі за дерево! — скрикнув я, захопившись за держак молотка. Ленц ухопив мене за голову, я відпхнув його. Він оскалився і захопився за бар'єр.

Гудіння переходило в рев, рев — у шалене виття, виття — у несамовитий стукіт; тонко, із свистом співали мотори на максимальних обертах!.. Браумюллер високо шугнув на повороті, зразу ж за ним помчав другий; задні колеса його здіймали куряву й скреготіли, вони пішли глибше, ближче до центра, очевидно, він хотів, роблячи коротший поворот, обминути першу машину низом.

— Невірно! — закричав Ленц.

Коли ось і Кестер шугнув за ними, з дзижчанням винеслась машина на повороті аж до самого краю, на якусь мить ми скам'яніли — здавалося, він перелетить за бар'єр, але мотор заревів, і машина розвернулась.

— Він розвернувся на повній швидкості! — скрикнув я.

Ленц підтвердив:

— Збожеволів!

Ми перехилилися за бар'єр, тремтячи від збудження, від страху, чи все буде гаразд. Я допоміг Патріції Гольман стати на ящик з інструментами.

— Так вам буде видніше. Спірайтеся на моє плече.

Ось стривайте, він і цього наздожене саме на повороті!

— Уже наздогнав! — скрикнула вона. — Він уже й обминув його!

— Наздоганяє Браумюллера! Боже ж мій милий, а, їй-бо, так! — закричав тепер і Ленц. — Обминув другого і наздоганяє Браумюллера.

Наче з грозової хмари виринули три машини, помчали на нас, ми кричали, як навіжені, кричав і Валентин, чути було і здоровецький бас Грау, — адже Кестерові удався його одчайдушний трюк: на повороті він, ринувши зверху, обігнав другу машину, бо її гонщик прорахувався і на крутому повороті втратив швидкість.

Тепер Кестер шулікою кинувся на Браумюллера, який раптом опинився всього на якихось двадцять метрів поперед нього, — мабуть, чи не забарахлили свічки.

— А дай-но йому, Отто! Дай йому! Бий цокотуна! — ревли ми, махаючи руками.

Машини зникли на останньому повороті. Ленц уголос молився до всіх богів Азії та Південної Америки, просячи допомоги та розмахуючи своїм амулетом. Я й собі дістав свого. Патріція Гольман, спершися на моє плече, вся подалася, вдивляючись уперед, ніби фігура жінки на бугшприті корабля.

Ось вони показалися! Мотор Браумюллерової машини все ще пихкав, працюючи з переборами. Я заплющив очі, Ленц обернувся спиною до бігової доріжки — ми хотіли підкупити долю. Крик змусив нас хутко обернутися. Ми ще встигли побачити, як Кестер, випередивши свого конкурента на два метри, пройшов фініш.

Ленц наче одурів. Він жбурнув інструмент на землю, а на покришках зробив стойку.

— Як ви тоді сказали, — проревів він, ставши на ноги, до механіка-геркулеса, — як ви сказали? Бандура?

— Що ти на мене гавкаєш, чоловіче добрий? — незадоволено відповів механік. І вперше за весь час, що я його знаю, останній з романтиків не розлютувався від цієї грубості, а тільки почав вихилатися від реготу.

Ми чекали на Отто — він затримався десь там біля жюрі.

— Готфріде, — промовив раптом чийсь хриплий голос коло нас.

Ми обернулися... Перед нами височіла гора в образі людини: тіснуваті смугасті штани, тіснуватий піджак-маренго і чорний котелок.

— Альфонс! — скрикнула Патріція Гольман.

— Власною персоною, — погодився він.

— Ми виграли, Альфонсе! — знову закричала Пат.

— Здорово, здорово. То я, виходить, запізнився, га?

— Ти ніколи не запізнюєшся. Альфонсе! — сказав Ленц.

— Хотів, власне кажучи, трохи підгодувати вас — оце буженина та трохи солонини — самі реберця. Я все вже нарізав.

— Давай-но сюди та сідай з нами, хлопчино! — гукнув Готфрід. — Зараз ми тобі все розповімо.

Він розгорнув пакет.

— Боже, — здивувалась Патріція Гольман, — цього вистачить на цілий полк!

— Це тільки потім буде видно, — зауважив Альфонс. — До речі, ось ще трохи холодного кюммелю...

Він вийняв дві пляшки.

— Пробки вже вийнято.

— Здорово, здорово, — вимовила Патріція Гольман.

Альфонс доброзичливо їй підморгнув.

Підкотився запінений "Карл", Кестер і Юпп вискочили з нього. Юпп пишався, ніби молодий Наполеон, вуха його світилися рожево, мов церковні вітражі. В руках він тримав велетенський срібний кубок, дібраний без будь-якого смаку.

— Це вже шостий, — сказав сміючись Кестер.

— Дивно, що людям ніколи не спаде на думку щось інше.

— Тільки оцей глек? — по-діловому запитав Альфонс. — А гроші?

— Є й гроші, — заспокоїв його Отто.

— Тоді в нас грошей — як сміття! — зауважив Грау.

— Буде, здається, непоганий вечір...

— У мене? — запитав Альфонс.

— Справа честі, — відповів Ленц.

— Гороховий суп з свинячим шлунком, вухами та ніжками, — почав Альфонс, смакуючи кожне слово так, що навіть на обличчі Патріції Гольман з'явився вираз глибокої пошани.. — Звичайно, я частую, — додав він.

Підійшов, проклинаючи свою невдачу, Браумюллер, він тримав цілу жменю замашених запалювальних свічок.

— Заспокойся, Тео! — гукнув до нього Ленц. — Перший приз на наступних перегонах дитячих візків тобі забезпечено.

— Можна мені взяти реванш коньяком? — запитав Браумюллер.

— Хоч би й у пивних кухлях! — сказав Грау.

— Навряд чи виграєте, пане Браумюллер, — авторитетно заявив Альфонс, — Кестера я ще ніколи не бачив п'яним.

— "Карла" я теж ніколи ще не бачив поперед себе, — відказав Браумюллер, — хіба що сьогодні.

— Терпи, не гнись, — сказав Грау. — Ось бери чарку, Вип'ємо за занепад культури через машину.

Рушивши в путь, ми хотіли забрати рештки Альфонсового провіанту — там лишалося ще не менш як на двох. Але ми побачили тільки папір.

— Що за чорт, — сказав Ленц, — ага, ось воно що! — він показав на Юппа, що

зніяковіло всміхався — в нього були ще повні жмені їжі, а живіт вип'явся, як барабан. — І це рекорд!

Як на мене, то Патріція Гольман мала надто великий успіх у барі Альфонса. Грау я застукав на тому, що він знову набивався малювати її портрет. Вона сміялася й казала, що це для неї задовга справа, що сфотографуватися зручніше.

— Це йому якраз більше до фаху, — сказав я ущипливо. — Може, він потім за вашою фотографією намалює й портрет.

— Заспокойся, Роббі, — впевнено відказав Фердінанд, втупивши в Пат свої великі блакитні дитячі очі. — Ти від горілки лютієш, а я стаю людянішим. Ось у тому й різниця між нашими поколіннями.

— Він років на десять старший за мене, — подав я репліку.

— А це, на сьогодні, — різниця на ціле покоління! — вів далі Фердінанд. — На ціле життя! На ціле тисячоліття! Хіба ж ви, хлопці, знаєте, що таке життя? Ви ж боїтесь своїх власних почуттів. Ви не пишете листів — ви розмовляєте телефоном, ви не мрієте, ви їдете з коханою у недільну екскурсію, ви розсудливі у коханні і нерозсудливі в політиці — жалюгідне плем'я!

Я слухав його одним вухом, бо другим наслуховував, що казав Браумюллер. А він, дещо похитуючись, саме умовляв Патріцію Гольман учитися в нього водити машину. Він, мовляв, навчить її всім своїм трюкам.

Тільки трапилась нагода, як я одвів його осторонь.

— Дуже нездорово для спортсмена, Тео, приділяти стільки уваги жінкам.

— Мені це не завадить, — відказав він, — у мене залізне здоров'я!

— Добре. Тоді я скажу тобі про щось таке, що й для тебе буде здорово, як дістанеш оцією пляшкою по голові...

Він оскалив зуби.

— Кинь сокирку під лавку, хлопчику! Знаєш, по чому пізнають джентльмена? Він поводить себе пристойно, навіть коли і п'яний. А ти знаєш, хто я такий?

— Знаю. Хвалько!

Мене не турбувало, що хто-небудь з них насправді візьметься до дівчини; цього поміж нас не було. Але в мене не було такої впевненості щодо дівчини — могло статися, хтось із них раптом їй би дуже сподобався. Ми ще були надто мало знайомі для того, щоб я не відчував небезпеки. А коли взагалі можна не відчувати такої небезпеки?

— Давайте підемо собі непомітно, — запропонував я.

Вона погодилася.

Ми йшли вулицями. Мрячило. Туман, сріблястозелений туман насувався на місто. Взявши руку Пат, я засунув її до кишені свого пальта. Так ми ходили довго.

— Стомилися? — запитав я.

Вона похитала головою і посміхнулася.

Я показував на кафе, мимо яких ми проходили.

— Може, кудись зайдемо?

— Ні. Знову те саме — не хочеться.

Ми пішли далі, дійшли до цвинтаря. Він був наче тихий острів серед кам'яного потоку будівель. Дерев шуміли, але верхівок не було вже видно. Ми знайшли вільну лаву і сіли.

На обочині вулиці дрижали великі оранжеві плями — сяйво ліхтарів. Усе густіший насувався туман. Туман і світло — одвічна казка. Хрущі сп'яніло злітали з лип, кружляли навколо ліхтарів, з розбігу стукались об вогке скло. Туман заворожував навколо все, підносив кудись у височінь, пускав у глибину — готель навпроти нас був уже океанським пароплавом з освітленими каютами над чорним морем асфальту, сірий силует церкви став фантастичним парусним судном з високими щоглами, що губилися десь високо в сірочервоній заграві, а ось і каравани будинків почали рухатись, кудись плвли...

Ми мовчки сиділи разом. У тумані все ставало нереальним, фантастичним, і ми — теж. Я подивився на дівчину — в її широко розкритих очах виблискувало сяйво ліхтарів.

— Іди ближче до мене, — сказав я, — бо туман понесе тебе геть...

Вона повернула до мене личко... Воно всміхалося, уста були напіврозкриті, зуби виблискували, великі очі дивилися на мене, але мені видавалося, ніби вони мене зовсім не бачать, ніби вона всміхається не мені, а сіро-сріблястим тіням, що пливуть повз нас, ніби її причарували подихи вітру у верхів'ях дерев, струмочки туману, що котилися вниз по стовбурах, ніби вона прислухається до глухого, неясного заклику, що лунає десь поза деревами, десь за краєм світу, ніби їй оце зараз треба встати й піти геть, крізь туман, впевненим кроком кудись просто себе, піти за глухим таємничим покликом землі і життя.

Ніколи не забуду цього обличчя, ніколи не забуду, як воно потім прихилилося до мене, як воно мовчки прибрало повного виразу, як сповнилось ніжності і ласки, тихого сяйва, наче розквітло; ніколи не забуду, як її губи розкрилися мені назустріч, як очі її наблизилися до моїх, як вп'ялися в них, запитливі, серйозні, великі і блискучі, як вони потім повільно закрилися, ніби здаючись...

А туман усе насувався... Хрести на могильних пам'ятниках неясно височіли за імистою завісою. Я загорнув Пат до себе в пальто. Місто зникло. Час зупинився.

Так ми сиділи довго. Потроху міцнішав вітерець, тіні заколивалися перед нами в сірому тумані. Заскрипіли чийсь кроки, почулося тихе мурмотіння, потім приглушене бренькання гітар. Я підвів голову. Тіні наближалися, перетворювалися на темні фігури, сходилися в коло. Запанувала тиша. І раптом пролунав голосний спів:

Я аж підскочив... Потім прислухався. Що це там таке? Хіба це ми десь на небі? Це ж бо був справжнісінький хор, жіночий двоголосий хор...

— Вставай-но, грішнику убогий... — залунало над кладовищем у ритмі полкового маршу.

— Це щось зовсім незрозуміле, — сказав я, витріщивши очі на Пат.

— Іди, покайся і молись, — прозвучало далі вже в швидкому темпі.

І раптом я здогадався:

— Святий боже, та це ж "армія спасіння"!..

— Тікай від згуби, гріх тамуй, — закликали знову тіні, переходячи до кантилени високих тонів.

У карих очах Пат заблимали вогники, губи її здригалися, плечі тремтіли.

Хор нестримно заревів з усієї сили:

— Пекла жар, вогненні муки-

Це для грішника розплата;

Бог до тебе простре руки —

Кайся, блудний сину й брате!

— Ану, тихо там, чорти б вас забрали! — проревів раптом чийсь сердитий голос із туману.

На мить запанувала тривожна тиша. Але "армія спасіння" звикла до обструкцій. Хор заспівав ще дужче.

— Чого жадаєш в світі ти, самотній? — зазвучало жалібно в унісон...

— Дівчат лапати жадаю, щоб вам добра не було, дайте хоч тут спокій, — залунав той самий сердитий голос.

— Бісове діло зваблює тебе, — прозвучало з несподіваним піднесенням у відповідь.

— Ви, старі шкапи, давно вже не можете мене звабити! — хутко відповіли з туману.

Я аж пирснув зо сміху. Та й Пат не змогла вже більше стримуватись. Ми аж затрусилися від сміху — адже на цвинтарі відбувалась справжня дуель. В "армії спасіння" добре знали, що лави тут були притулком для закоханих пар, які не мали куди дітись у великому місті. Отож "армія спасіння" взялася до солідної операції — зробила в неділю облаву на грішні душі. Побожно, благочестиво й голосно ревли любительські голоси свій текст, а гітари своїм бреньканням створювали гучний акомпанемент.

Цвинтар потроху оживав. З туману почулися вигуки, хихикання. Здавалося, ніби всі лави були зайняті. До самотнього борця за волю кохання приєдналися невидимі, але численні однодумці. Швидко організувався хор протесту. У цьому взяли участь, мабуть, і колишні військові, яких розбурхала мелодія маршу, бо незабаром могутньо залунала невмируща пісня:

— У Гамбургу я побував, там бачив світ прекрасний...

— О, не пручайся більше ти, — проверещав ще раз хор аскетів, капелюхи закивали — армія спасіння відчула себе в стані облоги.

І зло перемогло: з грубих горлянок у відповідь заревло на всю силу:

— Своє ім'я я не назву, бо я продажна дівка...

— От тепер час і нам піти, — звернувся я до Пат. — Пісню я цю знаю. В ній чимало куплетів, один кращий за інший. Ходімо звідси!

От і знову місто — гучали машини, гуділи колеса. Але воно було, як і раніш, заморожене. Туман перетворив автобуси на великих казкових звірів, автомашини нечутно сновигали вулицями, фари їх світилися, мов кошачі очі, вітрини видавалися барвистими безладними печерами.

Ми пішли вулицею повз цвинтар, перейшли товкучку. У замряченому повітрі височіли каруселі — галасливі башти, сповнені музики і блиску... Чортове колесо іскрилося пурпуром, золотом і сміхом; синіми вогнями мерехтів лабіринт.

— Благословенний лабіринт! — вирвалося в мене..

— Чому? — запитала Пат.

— Адже ми якось побували там удвох...

Вона кивнула головою.

— Мені видається, ніби це було колись дуже-дуже давно...

— Може, підемо туди ще раз?

— Ні, — сказав я, — тепер уже не треба. Хочеш чогось випити?

Вона відмовилась. Вигляд її був прекрасний — туман оповивав її, наче легенькою вуаллю, під якою вона ще яскравіше променіла.

— Ти, може, стомилася?

— Ще ні...

Ми підійшли до палаток з кільцями й гачками. Попереду висіли карбідні лампи, світло їх було біле, різке.

Пат глянула на мене.

— Ні, — сказав я, — сьогодні не накидатиму. Жодного кільця. Хоча б була нагода виграти усю винницю Олександра Македонського.

Ми рушили далі через площу та міський сквер.

— Отут десь мусить бути *daphnia indica*, — зауважила Пат.

— Так, її запах чути над газонами вже здалека. Чути зовсім ясно. А може, ні?

Пат подивилась на мене.

— Ні, таки справді чути...

— Вона, мабуть, розквітла. І пахне тепер на все місто...

Я обережно озирнувся направо й наліво, чи немає де вільної лави. Але чи завинила тут *daphnia indica*, чи неділя, чи ми самі, але лави я не знайшов. Усі були зайняті. Я глянув на годинник. Було вже запівніч.

— Ходімо до мене, — звернувся я до Пат, — там ми будемо справді тільки удвох...

Вона не відповіла нічого, але ми пішли назад. Коло цвинтаря ми побачили щось несподіване. "Армія спасіння" дістала підкріплення: хор вишикувався аж у чотири шеренги. І це вже були не тільки "сестри" — аж два ряди "братів" у формі вишикувались із ними разом. Спів лунав тепер не на два голоси, а аж на чотири, як орган. У ритмі вальса понад надгробними пам'ятниками розносилося: "Небесний Єрусалиме..."

Опозиції було й не чути. Її наче змело геть.

— Наполегливість! — говорив завше мій директор гімназії Гіллерман. — Краще наполегливість і ретельність, аніж геній та безпутність.

Відімкнувши двері, я розмірковував тільки одну мить, тоді ввімкнув світло. Жовтий, огидний коридор розверзся перед нами, як довга кишка.

— Заплющ очі, — стиха сказав я Пат, — бо це видовище хіба тільки для задубілих

нервів.

Одним ривком я підняв її на руки й, повільно йдучи своїм звичайним кроком, так ніби я був сам один, поніс її мимо чемоданів і газових плиток аж у свою кімнатку.

— Аж страшно, га? — говорив я збентежений, озираючись на плюшовий гарнітур, що стояв перед нами.

Ех, тепер стали б у пригоді парчеві крісла пані Залевської, килим, лампа Гассе...

— Зовсім не так страшно, — сказала Пат.

— Та де там не страшно, — заперечив я, підходячи до вікна. — Але принаймні перспектива з вікна прекрасна. Може, підсунемо до вікна крісла?

Пат ходила по кімнаті.

— Зовсім тут не так-то й погано... Насамперед тут тепло, а це ж чудесно...

— Тобі хіба холодно?

— Я люблю тепло, — відповіла вона, злегка піднявши плечі. — Не люблю холоду й дощу. До того ж вони мені просто шкідливі.

— Боже ж мій! А ми весь час сиділи надворі та ще в такий туман...

— Тим краще тепер побути тут...

Вона потягнулася, а тоді знову заходила по кімнаті своєю красивою ходою. Зніяковілий, я швидко озирнувся. Хвалити бога, великого безладу в кімнаті не було. Свої подерті нічні пантофлі я одним рухом ноги жбурнув під ліжку.

Пат стала перед одержною шафою і глянула нагору. Там лежав старий чемодан, подарований мені Ленцом. Чемодан був заліплений різнобарвними етикетками з часів його пригодницьких мандрівок.

— Ріо-де-Жанейро, — перечитувала Пат, — Манаос, Сант-Яго, Буенос-Айрес, Лас Пальмас.

Вона засунула чемодан глибше й підійшла до мене.

— І це ти вже там скрізь побував?

Я щось промимрив. Вона взяла мене за руку.

— Давай розкажуй мені про це... Про всі ці міста... Це ж чудесно, подорожувати по таких далеких країнах...

Що було робити? Ось вона була переді мною, прекрасна, юна, повна надій, — метелик, що якимось щасливим випадком влетів до моєї обшарпаної злиденної кімнати, залетів до мого нікому не потрібного, безглуздового життя, ось він у мене, але — один тільки подих, він здійсметься, полетить, і нема його більше-отож лайте мене, проклиняйте, але я не міг інакше, я не міг сказати "ні", не міг сказати, що я там ніколи не був, принаймні не міг так сказати саме в цей момент.

Ми стояли біля вікна, туман насувався, просякав крізь шибки, а мені ввижалося, що там десь за туманами чатує щось мовчазне, приховане, минуле, дні липкого страху, пуста, грязюка, пошматоване, зотліле існування, безпорадність, пропадає сила безглуздо відтарабаненого життя, — а тут, ось біля мене, в нічному присмерку, так приголомшуюче близько, — легкий віддих, незбагнене сучасне, тепло, ясне життя, — треба було його втримати, здобути... Я почав:

— Ріо... Ріо-де-Жанейро — казкова гавань... Сім разів вигинається море, створюючи бухту, а над нею височить і мерехтить білими будинками місто...

Я розповідав про гарячі міста і нескінченні рівнини, про жовтий намул річок, про мерехтливі острови з крокодилами, про ліси, де губляться дороги, про ягуарів, що скрикують уночі, коли річкою пливе стиха пароплав, пливе крізь задумливі пари ванілі, аромат орхідей, запах тління й темряву... Про все це я чув від Ленца, але тепер мені здавалося, ніби я все це пережив сам — так по-дивному якось змішалися спогади і пориви з бажанням осяяти своє обмежене, темне, заплутане життя якимсь блиском, щоб не пустити від себе це незбагненне прекрасне обличчя, цю раптом виниклу надію, це розквітле щастя, якого я сам, такий як я є, не був вартий. Потім колись я все поясню, потім, коли стану чимсь більшим, коли все стане певнішим, але не тепер...

— Манаос, — казав я, — Буенос-Айрес, — і кожне слово було просьбою і благанням.

Ніч. Надворі почався дощ. Краплини його падали м'яко, ніжно. Вони вже не лопотіли, як місяць тому, коли натрапляли на голі гілки лип, тепер вони тихенько шаруділи, пробиваючись до молодих, податливих листочків, стікаючи по них униз — це було містичне свято таємничого просякання аж до коріння дерев, звідки вони знову потечуть угору, щоб стати листочками, які знову чекатимуть весняними ночами на дощ.

Запанувала тиша. Замовкли вулиці, на тротуарі мигтів одинокий ліхтар. Ніжне листя дерев, освітлене знизу, здавалося майже білим, мало не прозорим, а верхівки мінілися, як ясноцвітні паруси на вітрі.

— Послухай, Пат, дощ...

— Чую...

Вона лежала біля мене. Волосся її темною плямою вирізнялося на білій подушці. На фоні цієї чорної плями обличчя видавалося дуже блідим. Одне плече дещо піднялось угору і виблискувало в якомусь непевному світлі, як матова бронза, вузька смужка цього світла падала й на її руку.

— Диви-но, — сказала вона раптом і підняла до того світла обидві руки.

— Це чи не від ліхтаря надворі, — сказав я.

Вона підвелася. Тепер і обличчя її було осяяне, світло шугнуло по її плечах, по грудях; жовте, як полум'я воскової свічки, воно мінілося, зливалось, ставало оранжовим, крізь нього блимали сині кола. і раптом поза спиною Пат засяяв ніжночервоний ореол, він метнувся вище і повільно поповз по стелі...

— Це з того боку вулиці світлова реклама сигарет.

— От бачиш, як гарно в твоїй кімнаті.

— В ній гарно, бо ти тут. Ця кімната ніколи не буде вже такою, як була раніше, бо ти тут побувала.

Вона стала в ліжку на коліна, вся осяяна блідою блакиттю.

— Але ж я тепер часто буватиму тут, часто...

Стомлений, спокійний, щасливий, я лежав тихенько, дивлячись на неї. Я бачив усе, ніби уві сні — ніжному, ясному сні.

— Яка ти прекрасна. Пат! Прекрасна, саме так, прекрасніша, ніж у будь-якому вбранні!

Вона посміхнулась і схилилася до мене.

— Ти повинен мене дуже, дуже кохати, Роббі! Не знаю, що я й робитиму без кохання!

Очі її втупилися в мої. Обличчя щільно наблизилось до мого. Воно було сповнене життя, пристрасної сили.

— Ти повинен міцно тримати мене в руках, — шепотіла вона, — мені потрібен хтось, щоб мене міцно тримав. Інакше я впаду. Мені страшно...

— Подивитись на тебе, то не скажеш, що тобі страшно, — відказав я.

— А мені от страшно. Це я тільки удаю, ніби мені не страшно. А насправді — страшно. Навіть часто.

— Не бійся, я міцно триматиму тебе в руках, — сказав я, все ще перебуваючи в тому ж нереальному стані напівсну, в якомусь прозорому, далекому сні. — Я триматиму тебе в руках як слід, Пат. Ти й уявити собі не можеш, як міцно...

Вона взяла моє обличчя в руки.

— Правда?

Я кивнув головою. Плечі її одсвічували зеленим, наче були глибоко в воді. Я схопив її за руки і притягнув до себе — наче хвиля насунулась на мене, м'яка хвиля, що світилася, дихала, рвонулася вгору і заплеснула все.

Вона спала в мене на руці. Я часто прокидався і дивився на неї. Здавалося, ночі не буде й краю. Ми жили десь поза межами простору й часу. Все сталося так швидко, що я ще не міг цього збагнути. Я не міг збагнути, що мене може кохати якась людина. Мені було добре зрозуміло, що для чоловіка я міг бути добрим товаришем, але мені важко було уявити собі, що мене може покохати жінка. Я думав, що це, мабуть, триватиме оцю тільки ніч; прокинувся — і все мине.

Темрява посіріла. Я лежав тихо-тихо. Рука моя у Пат під головою отерпла, я її не відчував. Але я й не ворухнувся. Тільки коли вона повернулася вві сні і притулилася до подушки, я витяг руку. Тихенько вставши, я безшумно почистив зуби, поголився. Взяв трошки одеколону, намочив волосся, шию. Дивно це якось було — беззвучні рухи в напівтемній кімнаті, голова, повна думок, надворі темні обриси дерев. Обернувшись, я побачив, що Пат лежить з розплющеними очима і дивиться на мене. Я застиг на місці:

— Іди сюди, — покликала вона.

Підійшовши, я сів на ліжко.

— Чи це все ще правда? — запитав я.

— Чого ти питаєш?

— Не знаю. Мабуть, тому, що вже ранок.

Розвиднялось.

— Ти тепер дай мені мої речі, — сказала Пат.

Я підняв з підлоги тонку шовкову білизну, її була маленька жменька, легка, як пух. Я тримав її в руці. "Навіть і це щось зовсім інше, — подумав я собі. — Хто ось таке

носить, той не такий, як усі. Не збагну я таку людину, ні, не збагну".

Віддав їй речі. Вона обняла мене за ший і поцілувала.

Тоді я повів її додому. Ми розмовляли мало, ідучи рядом у сріблястому світлі раннього ранку. Візки молочниць гуркотіли по бруку; розносили газети. Якийсь старий спав, сидючи перед будинком. Підборіддя його трусилося, наче мало от-от одвалитись. Проїздили на велосипедах розвізники булочок — на вулиці пахло свіжим теплим хлібом. Високо над нами літак занурювався у блакить.

— Сьогодні? — спитав я у Пат перед під'їздом.

Вона тільки посміхнулася.

— О сьомій? — запитав я.

Вона аж ніяк не виглядала стомленою, була свіжа й бадьора, наче спала довго-довго. На прощання поцілувала мене. Я постояв перед будинком, поки не побачив, що в її кімнаті спалахнуло світло.

Тоді пішов назад. По дорозі мені багато чого спало на думку такого, що треба б було їй сказати, багато хороших слів. Я блукав вулицями і думав про те, що б я тільки міг сказати і зробити, коли б не був такий, як я є.

Потім пішов до критого ринку. Машини з городиною, м'ясом і квітами були вже там. Я знав, що тут за ту саму ціну можна купити втричі більше квітів, ніж у крамницях. На всі гроші, які в мене були, я купив тюльпанів. Вони були чудесні, зовсім свіжі, з краплинами води на пелюстках. Мені дали їх цілий оберемок. Продавщиця пообіцяла надіслати їх об одинадцятій годині до Пат. Вона сміялася до мене, обіцяючи це, і додала до букета ще добрий кущик фіалок.

— Принаймні тижнів зо два буде ваша дама тішитися з цього букета, — сказала вона. — Тільки час від часу треба вкидати в воду таблетку пірамідону.

Я кивнув головою і дав їй гроші. А тоді помаленьку побрів додому.

Х

Форд стояв у майстерні готовий, відремонтований. А нова робота не надходила. Треба було щось шукати.

Ми з Кестером пішли на аукціон. Там продавався таксомотор, і ми вирішили його купити. Таксомотори завжди досить легко було перепродати.

Аукціонний зал містився у флігелі, в одному з північних районів міста. Крім таксі, там продавалася ціла купа різних речей. Деякі з них стояли у дворі. Ліжка, розхитані столи, позолочена клітка з папугою, що кричав "Будь здоровенький, любчику!", годинник-тумба, книжки, шафи, старий фрак, кухонні стільці, посуд — увесь злиденний мотлох покаліченого безнадійного життя.

Коли ми прийшли, було ще рано, аукціонера ще не було.

Я почав копатися у виставлених речах і роздивлятися деякі книжки; це були затріпані дешеві примірники грецьких та римських класиків з багатьма рукописними нотатками на полях. На збляклих, пошарпаних сторінках були вже не вірші Горація чи пісні Анакреона — це був зойк злиденного, безпорадного, загиблого життя. Комусь ці книжки були захистком, він тримався за них аж до останку, а хто вже їх здав сюди, на

аукціон, тому прийшов край.

Кестер через моє плече глянув на книжки.

— Сумна штука оце, га?

Я ствердно хитнув головою і показав на інші речі:

— Та й це теж. Кухонні стільці та одержні шафи не принесуть сюди для розваги.

Ми підійшли до автомашини, що стояла в кутку двора. Лакіровка була стара, облуплена, але машина чиста, навіть і грязезахисні крила були чисті. Присадкуватий чоловік з грубими руками, що безпорадно звисали додолу, стояв поблизу і байдуже дивився на нас.

— Ти оглянув машину? — спитав я Кестера.

— Ще вчора, — відповів він. — Розхитана вже добре, але тримали її в бездоганному порядку.

Я погодився:

— Та воно й видко. Машину ще й сьогодні вранці помито. Цього тобі аукціонер не зробить.

Кестер похитав головою і кинув погляд на присадкуватого чоловіка.

— Це чи не власник. Він і вчора тут був — чистив машину.

— От біда, — вирвалось у мене, — вигляд у нього, як у собаки, що потрапив під колеса...

Якийсь молодик ішов через двір до машини. На ньому було пальто з паском, але у всій фігурі — щось неприємно хвацьке.

— Оце, мабуть, та лайба! — сказав він, звертаючись ніби чи до нас, чи до власника машини, і постукав своєю тростинкою по кришці радіатора.

Я помітив, що в очах присадкуватого чоловіка щось здригнулось.

— Нічого, нічого, — великодушно заговорив молодик з паском, — лакіровка так чи інакше вже й копійки не варта. Солідна бандура! Годиться, власне кажучи, у музей, га?

Він розреготався на цей свій дотеп і, певний свого успіху, глянув на нас. Але ми не засміялись. Тоді він звернувся до власника:

— Що ви хочете за цього дідугана?

Чоловічок проковтнув слину й мовчав.

— Підє як брухт, га? — радісно, аж променіючи від доброго настрою, промекав юнак і знову обернувся до нас: — Панове теж зацікавлені в цій машині? — А тоді, притишивши голос: — Можна домовитися... Купити машину за дурничку, а тоді бариш поділити. Навіщо людям задурно гроші під ноги кидати? До речі: Гвідо Тіс від "АУГЕК'и".

Він накручував свою бамбукову паличку і підморгував нам по-товариськи, але з відтінком переваги.

"Це двадцятип'ятирічне гадючення вже знає всі прийоми", подумав я сердито. Мені зробилося шкода мовчазного чоловічка, власника машини.

— Вам треба було б зватись не Тіс, а якось інакше, — зауважив я.

— Та що ви кажете! — відповів він, думаючи, мабуть, що я хочу до нього

підлеститись. Він, очевидно, звик до компліментів з приводу своїх здібностей.

— Авжеж так, — вів я далі, — вам треба було б зватись "Шмаркач". Гвідо Шмаркач! Він одскочив назад.

— Ага, — вимовив він нарешті, — двоє проти одного!..

— Якщо в цьому справа, то я згоден піти з вами сам один, куди ви тільки побажаєте.

— Дякую, — холодно відповів Гвідо, — щиро дякую! — і пішов.

Присадкуватий з розгубленим виразом на обличчі стояв, втупившись очима в машину, ніщо його, здавалось, не обходило.

— Не треба нам її купляти, Отто, — сказав я.

— Тоді її купить цей паскуватий звіряка, Гвідо, — відказав Кестер. — Ми нічим не можемо допомогти власникові.

— Це то так, — погодився я. — А все ж тут щось негаразд...

— А де в наш час усе гаразд, Роббі? Повір мені — для цього чоловічка навіть краще, що ми тут. Таж він, може, дістане трохи більше за свою машину. Але я попереджаю тебе: якщо цей паскуватий не вчепиться, то й я не полізу.

Прийшов аукціоніст. Він поспішав, роботи в нього, мабуть, було багато. Адже щодня провадились десятки аукціонів. Перебираючи округлими рухами злидений мотлох, він почав його продавати. Сипав дубовими дотепами, тримався діловито, як людина, що має щодня діло з злиднями, які його особисто не обходять.

Речі продавались за безцінь. Кілька крамарів скупили мало не все. Коли аукціоніст кидав на них погляд, вони недбало підіймали палець або похитували головою. Але за поглядом аукціоніста стежила часом пара інших очей, очей на змарнілому жіночому обличчі, очі ці дивились на пальці крамарів, як на руки вседержителя — з страхом і надією...

Таксі почали торгувати трое, першим був Гвідо. Він запропонував триста марок — курям на сміх. Присадкуватий чоловічок підійшов ближче. Губи його беззвучно рухались. Здавалося, і він хоче щось запропонувати. Але рука не піднялась, він одійшов.

Наступна пропозиція була чотириста марок. Гвідо накинув п'ятдесят. Охочих поторгуватись, здається, не було.

Аукціоніст оглядав присутніх, виголошуючи:

— Чотириста п'ятдесят марок-раз, чотириста п'ятдесят марок — два...

Власник таксі стояв, розкривши очі і похиливши голову, ніби чекав удару по потилиці.

— Тисяча! — сказав Кестер. Я глянув на нього. — Вона трьох варта, — промурмотів він. — Не можу дивитись, як знущаються з людини.

Гвідо робив нам одчайдушні знаки. Він уже забув, що його назвали шмаркачем, бо ж ішлося про гешефт!

— Тисяча сто, — промекав він, кліпаючи нам обома повіками. Якби в нього були очі на спині, то він, мабуть, почав би кліпати й ними.

— Тисяча п'ятсот, — сказав Кестер.

Аукціоніст розійшовся — наче капельмейстер, він розмахував своїм молоточком. Це ж бо були гроші, а не дві — дві з половиною марки, як дотепер.

— Тисяча п'ятсот десять, — видушив з себе Гвідо.

— Тисяча вісімсот, — кинув Кестер.

Гвідо постукав себе по лобі і відступився. Аукціоніст метушився. Раптом я згадав про Пат.

— Тисяча вісімсот п'ятдесят! — несподівано вирвалося в мене.

Кестер здивовано озирнувся на мене.

— Ці п'ятдесят я доплачу, — поспішно сказав я. — Це я так, про-всякий випадок-перестраховка...

Кестер кивнув.

Аукціоніст присудив нам машину. Кестер зараз же сплатив гроші.

— Диви на них! — сказав Гвідо, що не міг удержатись і підійшов до нас, наче нічого й не трапилось. — Ми б цю коробку могли купити і за тисячу марок. Адже третього ми враз віднадили...

— Будь здоровенький, любчику! — скрикнув у нього за спиною чийсь жерстяний голос. Це був папуга в позолоченій клітці; до нього саме підійшла черга...

— Шмаркач, — додав я до слів папуги.

Гвідо, низавши плечима, забрався геть.

— Отож, бачите... — сказав я, підійшовши до власника машини; бліда жінка стояла вже поруч з ним.

— Я все зрозумів, — відповів він.

— Нам би краще не встрявати, — сказав я. — Але тоді ви дістали б ще менше...

Він кивнув головою, нервово перебираючи руками.

— Машина добра, — раптом заговорив він покvapливо, — добра машина, вона цих грошей варта, безперечно варта, ви не переплатили, тут не в машині справа, ні, зовсім не в машині, тут, бачите...

— Зрозуміло, — подав я репліку.

— Ми з цих грошей нічого не дістанемо, — зауважила жінка. — Все заберуть...

— Яюсь-то воно буде, рідна, — заспокоював її чоловік, — яюсь виберемося з біди...

Жінка нічого не відповіла.

— Коли вмикаєш, вона перескакує з першої на другу швидкість, — знову заговорив чоловік, — але це не вада, вона як і нова була, то так було.

Він розповідав далі, ніби мова йшла про дитину:

— Машина вже три роки в нас, і ніколи нічого не трапилось. Ось тільки... спочатку я хворів, а тоді один тут мене підвів... приятель один...

— Негідник один, — суворо сказала жінка.

— Облиш, матусю, — сказав чоловік, кинувши на неї погляд, — я викараскаюсь знову... Правда, матусю?

Жінка не відповіла. Чоловік обливався потом.

— Дайте мені вашу адресу, — сказав Кестер. — Може, нам колись потрібен буде водій...

Чоловік старанно написав адресу своїми огрубілими, чесними руками. Я глянув на Кестера; ми обоє розуміли, що було б чудо, коли б з цього та щось вийшло. А чудес тепер не бувало. А як і бували, то хіба тільки негативного характеру.

А чоловік і далі говорив, як у лихоманці. Аукціон закінчився. Ми лишилися у дворі самі. Колишній власник машини давав нам поради, як поводитися взимку стартер. При цьому він щоразу знову хапався за машину. Нарешті — заспокоївся.

— Ну, ходімо вже, Альберте, — сказала жінка.

Ми подали йому руку. Подружжя рушило з двору. Ми зачекали, поки вони відійдуть далі, а тоді завели машину.

На виїзді з двору ми побачили маленьку стару жінку, що несла в руках клітку з папугою, одбиваючись від дітлахів. Кестер зупинив машину.

— Вам куди? — запитав він стару.

— Та в мене ж, люди добрі, немає грошей на таксі! — відказала старенька.

— Не треба грошей, — сказав Отто. — У мене сьогодні день народження-везу задарма.

Вона недовіжливо глянула, міцніше вхопившись за клітку.

— А тоді скажете, щоб таки щось та заплатила...

Ми заспокоїли її, вона сіла в машину.

— Навіщо ви купили папугу, матусю? — спитав я, коли вона вийшла.

— На вечори, — відповіла стара. — А ви думаєте, що його прокормити буде дорого?

— Ні, цього я не кажу, але як це розуміти: на вечори?

— Він же говорити вміє, — відповіла вона і подивилась на мене своїми ще ясними старечими очима. — Тоді хоч є хто, щоб слово сказав...

— Ах, ось воно що...

Надвечір прийшов за своїм фордом булочник — блідий, засмучений. Я був сам у дворі.

— Чи до вподоби вам колір? — запитав я.

— Авжеж до вподоби, — відповів він, якимсь нерішуче поглядаючи на машину.

— Верх вийшов напрочуд гарний...

— Атож...

Ставши біля машини, він, здавалося, ніяк не наважувався поїхати. Я чекав, чи не захоче він ще виторгувати задурно якусь дрібницю: домкрат, попільничку або щось подібне.

Але вийшло інакше. Походивши і посопівши трохи навколо машини, він Подивився на мене своїми налитими кров'ю очицями і сказав:

— Тільки подумати: якихось кілька тижнів тому вона сиділа в цій самій машині, здорова й весела...

Мене дещо здивувало, що він раптом так розм'як, і я подумав собі, що оте прудке чорняве чортеня, що останнім разом було з ним, мабуть, чи не далось йому вже добре

взнаки. Люди швидше стають сентиментальні від досади, ніж від любові.

— Добра була жінка, — вів він далі, — душевна жінка. Ніколи нічого не вимагала. По десять років одне й те саме пальто носила. Блузки та всякі оті дрібнички сама собі шила. А господарювала сама, без робітниці...

"Ага, — подумав я собі, — а ця, нова, мабуть, нічого цього не робить".

Будочника прорвало — він почав розповідати, яка економна була дружина. Аж дивно було, як спогади про заощаджувані гроші зворушували цього пропитого гуляку. Ніколи не було в неї порядної фотографії, це ж бо коштувало, на її думку, великі гроші. Отож йому залишилося тільки фото, зроблене на весіллі, та кілька маленьких карточок з моментальної фотографії.

Це навело мене на думку:

— Вам би треба замовити добрий портрет вашої дружини. Тоді у вас буде пам'ять назавжди. Фотографії з часом бліднуть... А тут якраз є один художник, який робить такі портрети...

Я розповів йому, як працює Фердінанд Грау.

Він зараз же насторожився і сказав, що це, мабуть, дуже дорого. Я заспокоїв його, сказав, що піду з ним і тоді з нього візьмуть небагато. Він спробував ухилитись. Але я не відставав од нього, почав умовляти, що коли йому справді така дорога пам'ять дружини, то не можна не зробити такої простої речі. Нарешті він погодився. Я подзвонив до Грау і сказав йому, в чім справа. Тоді поїхав з будочником забрати жінчині фотографії.

Чорнява вискочила з крамниці, почала бігати навколо форда.

— Червоним було б краще, котику! Але ж ти будь-що мусив настояти на своєму!

— Та облиш ти... — похмуро буркнув "котик".

Піднялись на другий поверх, у квартиру. Чорнява — за нами, прудкі оченята нишпорять скрізь. Булочник нервував — не хотів при ній шукати фото.

— Залиш-но нас самих, — сказав він нарешті досить грубо.

Задирливо погойдуючи бюстом під туго напнутим джемпером, вона повернулась і вийшла. Булочник вийняв з альбома в зеленій плюшевій оправі кілька фотографій і показав мені. Жінка у весільному вбранні, він поруч з нею — вуса хвацько підкручені, у жінки на устах усміх... А на іншій вона вже худа, висотана, затуркана, сидить на краєчку стільця. Тільки дві маленьких фотографії, а в них — ціле життя.

— Годиться, — сказав я, — тут можна зробити все, що треба.

Фердінанд Грау зустрів нас у сюртуку — урочистий, сповнений гідності. Цього вимагали інтереси справи. Адже він знав, що для багатьох людей, які втратили близьких, повага до їх душевних страждань була важливіша, ніж самі страждання.

По стінах ательє висіли солідні портрети масляними фарбами в золотих рамах, під ними — маленькі фото, що послужили для них оригіналом. Отож кожен клієнт міг враз побачити, що можна було зробити на підставі навіть маленької збляклої фотокартки.

Фердінанд провів булочника по ательє і запитав його, якого типу портрети йому найбільше до вподоби. Булочник відповів на це запитанням: чи залежить ціна від

розміру. Фердінанд пояснив, що справа не в квадратних метрах, а в тому, що саме треба виконати на портреті. Тоді булочнику найкраще сподобався найбільший портрет.

— У вас непоганий смак, — похвалив його Фердінанд, — це портрет принцеси Боргезе. Коштує вісімсот марок. З рамою.

Булочник одсахнувся.

— А без рами?

— Сімсот двадцять.

Булочник запропонував чотириста марок. Фердінанд затряс своїм могутнім черепом.

— За чотириста марок ви можете мати щонайбільше саму голову в профіль. Але не до колін і не анфас. Це ж подвійна робота.

Булочник сказав, що досить з нього і портрета, де тільки голова в профіль. Тоді Фердінанд звернув його увагу на те, що на обох фотографіях його дружина знята анфас. За такими фотографіями і Тіціан не намалює портрета в профіль. Булочник обливався потом, видно було, що він аж до розпачу доходить — який же він був необачний тоді, коли жінка фотографувалась... Та нарешті погодився, що Фердінанд має рацію— адже анфас треба малювати на півобличчя більше, ніж у профіль. Отож це виправдує дорожчу ціну. Але він усе ще вагався. Фердінанд до цього поводився досить стримано, але тепер почав насідати на булочника. Його могутній бас глухо лунав в ательє. Мушу сказати як фахівець, що він тут працював бездоганно: булочник незабаром "дозрів" і здався, нарешті, тоді, коли Фердінанд розписав йому вплив такого помпезного портрета на недоброзичливих сусідів.

— Гаразд, — сказав він нарешті, — але десять процентів знижки, бо я ж плачу готівкою!

— Згода, — відповів Фердінанд, — десять процентів знижки, але ви платите авансом триста марок — на фарби, полотно тощо.

Вони ще трохи посперечались, нарешті дійшли згоди і заговорили про оформлення самого портрета. Булочник хотів, щоб спеціально домалювали нитку перлин і золоту брошку з брильєнтами. На фотографіях їх не було видно.

— Само собою зрозуміло, — заявив Фердінанд, — оздобу вашої дружини буде намальовано. Найкраще було б, коли б ви її якось принесли сюди на годину, щоб малюнок якнайбільше відповідав натурі.

Булочник почервонів.

— Її в мене вже немає. Вона... десь-то в родичів...

— Он як... Ну, то й так зроблю. Чи не була брошка подібна до тієї, що на тому портреті?

Булочник ствердно кивнув головою:

— Хіба тільки не така велика...

— Добре. От і зробимо її такою. А перлової нитки нам і не треба, адже всі перлини на один копил.

Булочник полегшено зітхнув.

— А коли буде готовий портрет?

— За півтора місяця.

— Добре.

Булочник розпрощався.

Ми з Фердінандом посиділи ще трохи самі в ательє.

— Невже тобі на це потрібно півтора місяця? — запитав я.

— Та де там! Чотири-п'ять днів, але я ж йому цього сказати не можу, бо він тоді вирахує, скільки я заробляю за годину, і подумає, що його обдурили. А півтора місяця — це солідно. Так, як і принцеса Боргезе. Оце, любий Роббі, людська натура: якби я йому сказав, що то звичайна швачка, то й його портрет утратив би для нього цінність. До речі, це вже шостий раз трапляється таке, що померлі жінки мали ту саму оздобу, що он на тому портреті. Буває й таке... А портрет симпатичної дами Луїзи Вольф чудово приваблює — вдалий рекламний трюк!

Я озирнувся. По стінах висіли портрети, не взяті або ще не оплачені родичами; з нерухомих облич дивились очі, що давно вже зотіли в могилі; і все це були люди, що колись жили, дихали, плекали якісь надії...

— Чи не зробило все це з тебе поступово меланхоліка, Фердінанде?

Він знизав плечима.

Ні, хіба що циніка... Меланхоліком стаєш, коли розмислюєш над життям, а циніком, коли бачиш, як більшість людей це життя проживає.

— Ну, дехто проживає життя й глибше...

— Слушно. Але такі портретів не замовляють.

Фердінанд підвівся.

— Воно й добре, Роббі, що людиносять ще з ось такими дрібничками, це їх живить, тішить... Самотність, справжня самотність без будь-яких ілюзій призводить тільки до божевілля або самогубства.

Велика, нічим не обставлена кімната розпливалася у вечірньому присмерку. Десь поблизу чути було тихі кроки — хтось походжав туди й сюди. Це була економка; вона ніколи не виходила, коли тут бував хтось із нас; вона ненавиділа нас, бо думала, що ми намовляємо Грау проти неї.

Я вийшов. Шум вулиці омив мене, наче тепла купіль.

XI

Я йшов до Пат. Це був мій перший візит до неї. Досі тільки вона бувала в мене або я заходив за нею, і ми йшли собі кудись. Але щоразу це справляло таке враження, ніби вона до мене приходила тільки в гості. Мені хотілось більше взнати про неї, хотілося знати, як вона живе.

Мені спало на думку, що добре було б принести їй квіти. Це було неважко зробити: у міських скверах, за товкучкою, було повно квітів. Перескочивши через парканчик, я почав ламати білий бузок.

— Що це ви тут робите? — несподівано пролунав чийсь дужий голос.

Підвівши очі, я побачив червоновидого дідугана з підкрученими сивими вусами; він

з обуренням виричався на мене. Це був не поліцай і не сторож. Відставний офіцер, та ще й з вищих чинів, видно було одразу.

— Не важко здогадатись, — ввічливо відповів я. — Ламаю бузкові гілочки.

Дідуган на якусь мить втратив дар мови.

— Хіба ви не знаєте, що це міський сквер? — гнівно проричав він.

— Звичайно ж знаю, — сміючись відказав я, — невже ви думаєте, що я вважаю це місце за Канарські острови?

Дідуган мій аж посинів від люті; я злякався, чи не вразить його часом апоплексичний удар.

— Геть звідси, хлопче, і негайно! — закричав він голосом, добре натренованим у казармі. — Ви зазіхаєте на муніципальне майно! Зараз же звелю вас забрати!

Тимчасом бузку у мене було вже досить.

— Ну, то спіймай мене, діду! — підбурих я старого, перескочив через паркан і подався геть.

Перед будинком, де мешкала Пат, я ще раз оглянув свій костюм. Тоді піднявся по сходах і озирнувся довкола. Будинок був новий, збудований за останнім словом техніки — різкий контраст із моїм зужитим "розкішним" бараком! Сходи були вкриті червоною доріжкою; цього в пані Залевської не велося, не кажучи вже про ліфт.

Пат мешкала на третьому поверсі. На дверях було прибито солідну латунну дощечку: "Егберт фон-Гаке, підполковник". Я довго дивився на неї, якось мимоволі поправив галстук, а тоді подзвонив.

Мені відчинила покоївка у білому чепчику і білосніжному кокетливому фартушку — її й рівняти не можна було з нашою косою незграбною Фрідою! Я раптом відразу ж зніжковів.

— Пан Локамп? — запитала дівчина.

Я ствердно кивнув головою.

Покоївка провела мене через маленький передпокій, а тоді відчинила двері до кімнати. Мене б не дуже здивувало, коли б там раптом з'явився підполковник Егберт фон-Гаке у повній формі і почав би мене допитувати, як і що, — так поважно й суворо дивились на мене, цивільну людину, обвішані орденами генерали з портретів на стінах передпокою! Але вже назустріч мені йшла своєю красивою повільною ходою Пат, і кімната раптом сповнилась тепла і радощів. Зачинивши двері, я спочатку обережно обняв дівчину, а потім передав їй крадений бузок.

— Ось, — сказав я, — з привітом від муніципалітету!

Вона поставила квіти у велику світлу глиняну вазу, що стояла на підлозі біля вікна.

Тим часом я оглядівся в кімнаті. Вона була оздоблена в м'якій, неяскравій тоні; старовинні красиві меблі, матовосиній килим, фіранки ніжних відтінків, невеликі зручні крісла, оббиті збляклим оксамитом.

— Боже ж мій, як це ти знайшла собі таку кімнату, Пат? Адже люди, здаючи житло, обставляють його хіба тільки уламками від гарнітурів та непотрібними подарунками на день народження.

Вона обережно присунула вазу з квітами до вікна. Мені видко було її тоненьку зігнуту шию, прямі плечі, худорляві руки. Вона стояла коло вази навколішках і здавалась дитиною, яка потребує захисту. Але в неї були рухи гнучкого звірятка, і коли вона випросталась і притулилась до мене, то вже не здавалась більше дитиною-в її очах, на її устах знову було якесь запитливе чекання, якась таємниця, що бентежила мене, про яку ще тоді, в перший раз, я подумав: ні, такого не буває на цьому грішнім злиденнім світі...

Я обняв її за плечі; саме так я сильніше відчував, яка вона прекрасна.

— Це все мої власні речі, Роббі. Квартира належала колись моїй матері. Після її смерті я віддала квартиру, а дві кімнати лишила собі.

— Значить, квартира твоя? — запитав я, відчуючи полегшення. — А підполковник Егберт фон-Гаке просто наймає її в тебе?

Вона похитала головою.

— Тепер уже ні. Я не змогла зберегти її за собою, продала решту меблів, а квартиру віддала цілком. Тепер я тут наймаю оці кімнати... Але чого це тебе так обходить старий Егберт?

— Аж ніяк не обходить. Просто в мене природний страх перед поліцаями та штаб-офіцерами. Це в мене з часів військової служби.

Вона розсміялась:

— А мій батько був майор.

— До майора включно — це ще не так страшно...

— А ти хіба знаєш старого Гаке? — запитала Пат.

У мене раптом виникло недобре передчуття.

— Це такий маленький, кремезний, червоновидий, з сивими вусами і гучним голосом? Любить прогулюватись у міських скверах?

— Еге ж! — вона глянула на бузки, а тоді сміючись на мене. — Ні, він високий, блідий, в рогових окулярах.

— Тоді я його не знаю.

— Хочеш познайомитись? Він дуже симпатичний.

— Хай бог милує! Я поки що належу до товариства автомеханіків та пані Залевської!

У двері постукали. Та ж сама покоївка вкотила в кімнату маленький столик на коліщатках. Тонкий білий фарфор, срібний піднос з тістечками, другий-з фантастично крихітними бутербродами, серветки, сигарети — чого тільки там не було! Засліплений, я дивився на всю цю розкіш.

— Змилуйся, Пат! Це просто як у кінофільмі. Я ще на сходах помітив, що ми з тобою стоїмо на різних

соціальних щаблях. Не забудь, що я звик їсти з промасленого паперу на підвіконнику пані Залевської поруч із вірною спиртовкою... Змилуйся над мешканцем безрадісних пансіонів, якщо він, збентежений, перекине тобі, може, чашку...

Вона сміялась...

— Ні, цього не роби, це тобі не личить, адже ти спеціаліст по моторах. Ти повинен бути спритним.

Вона взялась за ручку чайника.

— Тобі чаю чи кави?

— Чаю чи кави? А хіба є і те й інше?

— Є. Ось глянь!

— Чудово! Як у найкращих кафе! Бракує тільки музики...

Пат нахилилася й ввімкнула невеличкий портативний радіоприймач, якого я зовсім і не помітив раніше.

— Ну, то чого ж тобі наливати, чаю чи кави?

— Кави, звичайної кави. Я ж із села. А ти?

— Я вип'ю з тобою кави.

— А, взагалі, ти п'єш чай?

— Атож...

— От тобі й на...

— Я вже потроху звикаю до кави. Хочеш тістечка до кави? Чи бутерброд?

— І те й інше, Пат. Треба ж скористатися з нагоди. А потім ще й чаю вип'ю. Треба покуштувати всього, що тільки в тебе тут є.

Вона розсміялась і наклала мені повну тарілку. Я почав відмовлятися:

— Та буде вже, годі! Не забудь, що ми поблизу підполковника! Військові люблять поміркованість у нижніх чинів.

— Це тільки щодо напоїв, Роббі. Старий Егберт залюбки і сам їсть тістечка із збитими вершками.

— Щодо комфорту, теж, — відказав я. — У свій час вони нас ґрунтовно відучили від комфорту.

Я посовав столик на гумових коліщатах туди й сюди. Він наче вабив до цього. Беззвучно котився по килиму. Я озирнувся. Все було в одному певному стилі.

— Так, Пат, ось так, значить, жили наші предки!

Вона розсміялась.

— Що це ти вигадуєш!

— Нічого я не вигадую. Це реальні факти.

— Ці речі, Роббі, опинились у мене цілком випадково.

— Ні, не випадково. Та справа й не в речах. Справа в тому, що вони означають. А вони означають забезпеченість. Цього ти не можеш зрозуміти. Це розуміє тільки той, хто таку забезпеченість втратив.

Вона глянула на мене.

— Ти теж міг би себе так забезпечити, коли б тількихотів.

Я взяв її за руку.

— Ото ж бо то й є, Пат, що я не хочу. Я б тоді вважав себе за авантюриста. А нашому братові найкраще живеться так — будь, що буде... Ми до цього звикли. Такі тепер часи.

— Та це й дуже зручно, так...

Я розсміявся.

— Може й зручно. А тепер дай мені трохи чаю. Хочу його покуштувати.

— Ні, — відповіла вона, — будемо пити каву. Але ж їж ще! Отак, будь, що буде...

— Хіба що так... Але ж чи не сподівається цей ласун Егберт, що й йому дещо залишать?

— Можливо. Але нехай зважає на те, що нижні чини можуть помститися. Тепер такі часи... Їж, не лишай йому нічого.

Очі її блищали, вигляд був чудовий.

— А знаєш, — спитав я, — де не можна діяти отак — будь, що буде?

Вона глянула на мене, але нічого не відповіла.

— З тобою! — відповів я. — А тепер нумо, хлопці, до зброї проти Егберта!

Я в обід випив був тільки чашку бульйону в шоферській пивничці. Тому мені не важко було з'їсти все, що було подано. До цього я, заохочуваний Пат, спорожнив усю посудину з кавою.

Ми сиділи біля вікна й курили. Вечірня зоря полум'яніла над дахами будівель.

— Гарно в тебе, Пат, — вимовив я. — Можна зрозуміти, що й за цілий тиждень не хочеться вийти звідси... Щоб забути, нарешті, увесь отой мотлох, усю ту метушню...

— Було й так, — посміхаючись сказала Пат, — що я й не сподівалася взагалі вийти звідси.

— Коли ж це?

— Коли була хвора.

— Це щось інше. А що в тебе було?

— Нічого страшного. Але треба було лежати. Я надто швидко росла, а харчування було недостатнє. Адже під час війни та й зараз же по війні всього було обмаль.

Я кивнув.

— А скільки ж ти лежала?

На якусь мить вона завагалася.

— Близько року...

— Це й справді дуже довго.

Я пильно подивився на неї.

— Це вже давно було. Але тоді це видавалося мені довгим, як ціле життя. Ти якось оце розказував мені в барі про твого друга Валентина. Що він по війні ніколи не забуває, яке це щастя — жити! І що це відчуття зробило його байдужим до всього іншого.

— А ти добре це запам'ятала.

— Бо я це добре розумію. Я відтоді теж з цього радію... Я, здається, дуже легковажна.

— Легковажні тільки ті люди, що думають, ніби вони не такі.

— А я безперечно така. Я мало розуміюся на великих проблемах життя. Хіба тільки на чомусь гарному... Оцей бузок, наприклад, щасливить мене...

— Це не легковажність, це — філософія наших часів.

— У мене це не філософія. Я легковажна й поверхова

— Я — теж.

— Не так, як я. Ти говорив оце недавно щось про авантюризм. Я — справжня авантюристка.

— Так я й думав, — подав я репліку...

— Так, так. Мені треба б уже давно мати іншу квартиру, мати якусь спеціальність та заробляти гроші. А я все відкладаю. Мені заманулося пожити так, за власним вподобанням. Чи це раціонально, чи ні — байдуже. Ось я так і живу.

Я засміявся.

— А чого це ти так задерикуватو про це говориш?

— Бо всі мені казали, що це аж надто легковажно, що мені треба було б заощаджувати ті невеликі гроші, що в мене є, і подбати про роботу, про певну посаду. А мені забажалося жити весело й легко, жити вільно, робити, що захочу. Це було після того, як померла мати, після того, як я ото так довго хворіла.

— Є в тебе брати чи сестри? — запитав я.

Вона похитала головою.

— Та я б цього собі не міг і уявити, — сказав я.

— Ти згоден, що я діяла легковажно?

— Ні, мужньо.

Де там та мужність! Хіба я мужня? Мені часом таки добре бувало страшно. Як тому, що сидить у театрі не на своєму місці, а все ж не сходить з нього.

— Значить, ти й була мужня, — підтвердив я ще раз. — Мужність тільки там, де страх. Але до того ж це було й раціонально. Бо інакше ти б тільки збавила гроші. А так ти хоч щось та мала від них. Що саме ти вчинила?

— Та, власне кажучи, нічого. Жила отак для себе...

— Честь і слава! Це ж найліпше в світі!

Вона посміхнулась.

— Але тепер уже годі. Незабаром почну працювати.

— Де саме? Оце, може, з цього приводу й було твоє ділове побачення з Біндінгом?

— Так. З Біндінгом та з доктором Максом Матушайтом, директором фірми електрот та грамофонів. Потрібна продавщиця, що знає музику.

— Ну, — сказав я, — нічого кращого Біндінгу і не спаде на думку.

— Ні, було й краще, але я не схотіла...

— Та й я б не радив йому пропонувати тобі таке. Коли ти почнеш роботу?

— Першого серпня.

— Ну, то ще маємо час. Може, знайдемо й щось інше. В усякому разі, ми — твої клієнти, це я тобі гарантую.

— Хіба в тебе є грамофон?

— Ні, але ж, зрозуміла річ, негайно собі його придбаю. Щоправда, вся ця історія мені поки що не до вподоби.

— А я не від того. Адже я нічого путнього не вмію. А це все тепер значно простіше для мене, тепер, коли в мене є ти... Але, мабуть, не треба було тобі про це розповідати.

— Ні, ти завжди повинна мені розповідати все.

Якусь мить вона уважно дивилась на мене.

— Добре, Роббі.

Тоді, вставши, підійшла до якоїсь шафки.

— Знаєш, що тут у мене? Ром для тебе. Думаю, що непоганий ром...

Поставивши на стіл чарку, вона очікувально подивилась на мене.

— Ром добрий, це я відчуваю ще здаля. Але ж. Пат, чи не краще було б трохи заощаджувати, га? Щоб не треба було незабаром мати діло з грамофонами?

— Ні, — відповіла вона.

— Ну, то й добре, — сказав я.

Ром був розбавлений, це я помітив зразу ж по кольору. Крамар безперечно обдурих Пат. Я випив чарку.

— Першокласний ром, — похвалив я, — налий-но мені ще. Звідки він у тебе?

— З магазину ось тут на розі.

"Ага, — подумав я собі, — так і є: триклята гастрономічна крамничка". Я вирішив при нагоді зайти туди і поговорити з крамарем.

— Треба б мені тепер, мабуть, іти, Пат, га? — запитав я.

Вона глянула на мене.

— Ще ні...

Ми стояли біля вікна. Внизу спалахували вогні міста.

— Покажи-но мені твого спальню, — сказав я.

Вона відчинила двері і ввімкнула світло. Я зупинився на порозі і заглянув у кімнату. Різні думки шугали мені в голові.

— То це твоє ліжко, Пат... — сказав я нарешті.

Вона посміхнулася.

— А чиє ж воно може бути, Роббі?

— Та й справді!

Я підняв на неї погляд.

— А оце й телефон. Тепер я й це знаю... Ну, тепер піду. Прощай, Пат!

Вона стиснула мені скроні долонями. Було б чудово залишитися тепер тут, саме тепер, коли завечоріло, бути близько один до одного під м'якою, синьою ковдрою спальні... але щось мене стримувало. Це не була ніяковість або страх чи обережність, ні, це була просто надто велика ніжність, ніжність, сильніша за жагу...

— Прощай, Пат, — сказав я. — Гарно було в тебе. Краще, ніж ти, може, думаєш... А ром... і як це ти тільки за це подумала...

— Та це ж так просто...

— Для мене не просто. Бо я до такого не звик.

Знов пансіон пані Залевської. Я замислившись, сидів у своїй кімнаті. Не подобалось мені, що Пат має чимсь завдячувати Біндінгу. Врешті попрямував коридором до Ерні

Беніг.

— Я до вас у серйозній справі, — почав я. — Як із попитом на жіночу роботу, Ерна?

— От тобі й на! — відповіла вона. — Що це ви з таким запитанням — наче сніг на голову? А втім, попит аж надто малий...

— Нічого не можна вдіяти? — запитав я.

— А в якій галузі?

— Ну, секретарка, помічниця тощо.

Вона махнула рукою:

— Сотні тисяч без роботи. Може, ваша дама вміє щось особливе?

— Вона має прекрасну зовнішність, — сказав я.

— Скільки слів? — спитала Ерна.

— Що!?

— Скільки слів вона записує за хвилину? На скількох мовах?

— Поняття не маю, — відповів я, — я думав так, для представництва...

— Любий мій хлопче, — заговорила Ерна, — все це я знаю напам'ять: дама з доброї родини, колись бачила кращі дні, змушена тепер... і так далі і тому подібне. Безнадійна справа, скажу вам одверто. Хіба що хтось зацікавиться з особливих причин і впхне її кудись. Ви ж добре розумієте, з яких саме причин. Але ж ви цього не схочете?

— Дивне запитання, — пробурмотів я.

— Не таке вже й дивне, як ви собі думаєте, — відказала Ерна гірким тоном, — буває по-всякому.

Мені спали на думку її стосунки з шефом.

— Але я дам вам пораду, — вела Ерна далі. — Постарайтеся заробити на двох. Це — найпростіший вихід. Одружіться!

— Непогано було б, — сказав я сміючись. — Хотів би я мати стільки довіри до самого себе...

Ерна якось дивно глянула на мене. Раптом попри всю свою жвавність вона наче постаріла, ніби зів'яла.

— От що я вам скажу, — заговорила вона знову. — Мені живеться добре, є в мене все, навіть і таке, що мені й непотрібне. Але повірте мені: якби прийшов один якийсь та схотів разом жити, отак насправді, по-чесному, я б кинула отут усенький цей мотлох і переїхала б з ним хоч би й на мансарду, коли б на те пішло. — Обличчя її знову стало таким, як і раніш. — Ну, Тоді про це — кожна людина буває часом сентиментальна. — Вона підморгнула мені крізь дим сигарети: — Здається, ви теж?

— Та де там, — вирвалося в мене.

— Ну, ну! — наполягала Ерна. — Саме коли цього не ждеш, аж воно тебе й зуспить...

— Мене — ні! — заперечував я.

До восьмої години я ще так-сяк витримав у своїй комірчині, аж тоді мені вже набридло сидіти на самоті, і я пішов до бару, щоб там когось зустріти.

Валентин був уже там.

— Сідай-но, — запросив він мене. — Чого вип'єш?

— Рому, — відповів я. — Від сьогодні у мене з ромом особливі стосунки.

— Ром для солдата — як молоко, — сказав Валентин. — А в тебе добрий вигляд, Роббі.

— Хіба?

— Авжеж. Помолодів!

— І це добре. Будьмо здорові, Валентине!

— Будьмо, Роббі!

Ми поставили чарки на стіл і подивились один на одного. Тоді не втримались і... обоє враз розсміялися.

— Ах ти, юначе бувалий! — сказав Валентин.

— Ах ти, бита голово! — відказав я. — А тепер чого вип'ємо?

— Того самого ще...

— Гарзд!

Фред налив.

— Ну, то будьмо ж, Валентине!

— Будьмо, Роббі!

— Чудесна приповідка оце: "Будьмо!"

— Приповідка над усіма!

Ми повторили її ще кілька разів. Тоді Валентин пішов.

Я лишився в барі. Крім Фреда, там не було вже нікого. Я розглядав старі освітлені картини, судна з пожовклими парусами. Здумав про Пат. Мені дуже хотілося їй подзвонити, але я змусив себе не робити цього. Я не дозволяв собі навіть думати про неї так багато. Мені хотілося сприймати її як несподіваний дарунок щастя, не більш, дарунок, що дістався мені на якийсь час, а тоді зникне назавжди. Я й не припускав думки, що це щось більше, значніше. Я надто добре знав, що всяка любов хоче бути вічною, а в цьому її одвічна мука. Немає нічого сталого. Нічого.

— Дай-но мені ще чарку, Фреде! — звернувся я до бармена.

Увійшла якась парочка. Вони пили коктейль біля стойки. Жінка була стомлена, чоловік дивився на неї жадібно. Незабаром вони пішли.

Випивши чарку, я подумав, що, може, краще було б не ходити ввечері до Пат. Я не міг забути цієї картини: овіяна присмерком кімната, ніжноблакитні вечірні тіні, зігнута постать прекрасної дівчини, яка невиразним глухуватим голосом розповідає про своє життя, про жагу до життя... Під три чорти, я стаю сентиментальним! Але ж хіба те, що було досі нестримною, зненацька захоплюючою пригодою, не розпливлося вже в тумані ніжності, хіба не захопило воно мене глибше, ніж я цього хотів і знав, хіба я не відчув сьогодні, саме сьогодні, як я вже сильно змінився? Чому я пішов, чому не лишився коло неї, як це мені й хотілося? Достобіса — не хочу більш про це думати, ні про те, ні про інше. Хай буде, як буде, нехай я збожеволю від горя, коли втрачу її — про мене! Адже тепер вона тут, вона — моя, а все інше — байдуже, нехай собі хоч згорить! Хіба це так важливо забезпечити собі щось стале на своє коротеньке життя? Однаково прийде

день, коли велика, невловима хвиля насунеться і змиє все.

— Вип'ємо по одній разом, Фреде, га? — запитав я.

— Завжди готовий, — "відповів він.

Випили дві чарки абсенту. Потім розіграли ще дві. Я виграв, але мене це не задовольнило. Тому ми повели гру далі. Але я програв аж на п'ятому разі, а тоді вже — тричі підряд.

— Чи це я п'яний, чи щось гримить надворі, — запитав я.

Фред прислухався.

— Ні, справді гримить. Перша в цьому році гроза!

Ми стали на дверях і подивились угору. Нічого, не видно. Було тепло, час від часу гриміло.

— За це можна б, власне кажучи, ще одну випити, — запропонував я. І Фред був не від того.

— От бісова лакриця, — сказав я, ставлячи порожню чарку на прилавок. Фред погодився, що можна б випити чогось міцнішого. Він був за вишневу, я — за ром. Щоб не сперечатись, випили по черзі і того й іншого. Щоб Фредові було менш клопоту з наливанням, узяли чарки побільше. Настрій у нас був чудовий. Час від часу ми виглядали надвір, чи не блискає. Дуже хотілося побачити блискавку, але нам не щастило: вона блискала саме тоді, коли ми були в приміщенні.

Фред розповів мені, що має наречену, дочку власника закусочної-автомата. Фред не спішив з одруженням, чекав, поки помре старий, щоб точно знати, чи дістане дочка в спадщину закусочну. Я вважав, що це зайва обережність, але він почав доводити, що старий — страшенне стерво і зможе в останню хвилину заповісти закусочну общині сектантів-методистів. Тут я здався. До того ж Фред був настроєний досить оптимістично. Старий застудився, і Фред сподівався, що це, може, грип, а це ж небезпечна хвороба. Довелося його розчарувати, пояснивши, що алкоголіки дуже легко переносять грип, навпаки, часом кволі вже алкоголіки від грипу розцвітають і навіть гладшають. Фред сказав, що не в грипі справа — може, старий попаде під якусь машину. Я підтвердив, що така можливість надто реальна на мокрому асфальті. Фред з тим погодився і побіг дивитись, чи не йде вже дощ. Але було сухо, тільки дуже гриміло.

Я поставив перед ним склянку з лимонним соком, а сам пішов до телефону. В останній момент пригадав собі, що не хотів був дзвонити. Я махнув рукою апаратові і хотів зняти перед ним капелюх, аж тоді тільки помітив, що в мене його нема.

Повернувшись на своє місце, побачив Кестера і Ленца.

— Ану, дихни на мене! — сказав Готфрід.

Я дихнув.

— Ром, вишнева, абсент, — констатував він. — Пив абсент? От свиня...

— Якщо думаєш, ніби я п'яний, то помиляєшся... — відказав я. — Звідки це ви?

— Зі зборів. Політика! Та Отто там не сподобалось... А що там Фред п'є?

— Лимонний сік.

-Випий і ти склянку...

— Завтра. А тепер треба чогось з'їсти.

Увесь цей час Кестер занепокоєно дивився на мене.

— Не дивись так на мене, Отто, — сказав я, — ну, трохи підпив, але не від горя, ні — від доброго настрою...

— Тоді добре, — погодився він, — але як би там не було, іди поїж з нами.

Об одинадцятій я знову був тверезий, як риба. Кестер поцікавився, що ж тепер робить Фред. Ми пішли знову до нього і знайшли його напівмертвого за стойкою.

— Перенесіть його до кімнати поруч, — сказав Ленц, — а я тим часом буду за бармена.

Ми з Кестером протверезили Фреда, дали йому теплого молока, наслідки були негайні ж... Тоді посадовили його на стілець і наказали відпочити ще з півгодини, Ленц, мовляв, сам упорається за стойкою.

Готфрід і справді упорався. Він знав усі ціни, всі ходові рецепти коктейлів. Він розмахував відерцем, де розмішують коктейлі, так, ніби все своє життя нічого іншого й не робив.

За годину підійшов і Фред. Шлунок у нього був вилуджений, отож він очунював швидко.

— Пробач, Фреде, — сказав я, — треба було нам спершу попоїсти...

— Та я вже в порядку, — відказав він. — Часом воно так і треба.

— Певно, що так...

Підійшовши до телефону, я подзвонив Пат. Все, що я перед тим передумав, розвіялось геть. І коли почув у трубці її голос, то випалив:

— За чверть години буду коло парадного!

Зараз же повісив трубку, бо побоювався, чи не скаже, що стомилася і не схоче вийти. А мені конче хотілося її бачити.

Вона вийшла. Коли вона відмикала парадні двері, я поцілував скло в тому місці, проти якого була її голова. Вона хотіла щось сказати, але я не дав — поцілував її, і ми, швидко пішли разом вулицею, аж поки не натрапили на таксі. Гриміло, видно було й блискавку.

— Скоріш, а то дощ піде! — гукнув я.

Ми сіли в машину, і зараз же перші краплини застукотіли по верху таксі. Машина підскакувала на поганому брукові. Все було якимсь чудесним, бо на кожній вибоїні я відчував Пат. Все було чудесне: дощ, місто, напої, все було якесь безмежне і прекрасне. У мене був чудовий настрій — якийсь прозорий, піднесений, такий, який буває, коли сп'янієш, а тоді перебореш своє сп'яніння. Зніяковілість зникла, ніч була сповнена глибокої сили і блиску, не було ніякої небезпеки, ніякої фальші.

Дощ почався саме тоді, коли ми виходили з машини. Поки я платив, брук був у темних цяточках від краплин дощу, наче пантера, але ми ще не підійшли до дверей, як він почорнів і бризнув сріблом — так уже лила на нього вода. Я не вмикав світла. Блискавки освітлювали кімнату. Гроза була саме над містом. Грім гуркотів безперервно.

— Тепер тут хоч кричи — ніхто не почує! — гукнув я до Пат.

Вікно полум'яніло. Чорні силуети дерев на цвинтарі вирізнялися на якусь секунду на фоні сліпучосинього неба, а тоді з тріском враз зникали в ночі; на мить промайнула серед ночі й півми гнучка постать Пат, освітлена фосфоричним блиском шибок. Я обняв її за плечі; вона притулилась до мене; я відчув її уста, її віддих, думки мої шугнули кудись геть...

XII

У нашій майстерні все ще було порожньо, як на току перед жнивами. Отож ми вирішили не перепродавати таксомотор, що купили були на аукціоні, а поки що самим використати його як таксі. Ми з Ленцом повинні були робити це по черзі. Кестер з Юппом могли й самі впоратися в майстерні, поки буде робота.

Ми з Ленцом кинули жеребок, кому їхати першому.

Виграв я. Набравши повну кишеню дрібних грошей та взявши документи, я повільно поїхав вулицями, підшукуючи собі насамперед добру стоянку. Я вперше вів таксі і почував себе трохи дивно, адже кожен бовдур міг мене зупинити і звеліти кудись-то їхати... Відчуття було не з дуже приємних...

Нарешті я знайшов собі місце стоянки; там стояло лише п'ять машин. Це було проти готелю "Вальдекер Гоф", у діловому кварталі, де можна було сподіватися на жвавіший попит. Я вимкнув мотор і вийшов з таксі.

З однієї з машин, що стояли попереду, виліз здоровий хлопчина у шкіряному пальті і підійшов до мене.

— Забирайся геть звідси! — пробурчав він.

Я спокійно дивився на нього, міркуючи собі, що коли вже на те піде, то найкраще застосувати удар знизу — аперкот. У своєму пальті він не зможе швидко підняти руки для захисту.

— Не второпав? — допитувався шофер у шкіряному пальті і виплюнув сигарету мені під ноги. — Геть забирайся! Досить нас тут і без тебе!

Його злостило, що під'їхав ще один — це було цілком зрозуміло, але ж і я мав цілковите право виїхати на стоянку.

— Я поставлю відступного... — сказав я.

Це було все, що я міг зробити; так звичайно робили всі новаки на стоянках. Підійшов якийсь молодий шофер.

— Ну, добре, колего. Облиш, Густаве!

Але Густавові щось у мені не сподобалось. Я добре розумів, що саме. Він відчував, що я новак і в цій професії.

— Лічу до трьох, — заявив Густав. Він на голову був вищий за мене і, очевидно, вбачав у цьому свою перевагу.

Я вже бачив, що словами нічого не доб'юся. Треба було або від'їжджати, або ж битися. Справа була надто ясна.

— Раз! — сказав Густав і розстебнув пальто.

— Та схаменись, — спробував я ще раз його вгамувати. — Краще пропустимо по

чарці!

— Два! — буркнув Густав.

Я зрозумів, що він хоче-таки мені як слід полічити ребра.

— Ще раз — і буде .. — він збив картуза набакир.

— Замовкни, ідіоте! — раптом гаркнув я.

Від несподіванки він розкрив рота і наблизився на крок до мене, підійшовши саме на ту відстань, що була мені потрібна. В ту ж мить я його і вдарив. Ударив, як молотом-усією вагою свого тіла. Мені Кестер показав цей прийом, бо з мене, власне, був кепський боксер, я не надавав цьому значення, бо вважав, що боксерська виучка здебільшого має значення лише при першому ударі.

Мій удар виявився непоганий. Густав гепнувся на землю.

— Так йому й треба, старому скандалістові, — сказав молодий шофер.

Ми поклали Густава на сидіння його машини.

— Очуняє! — запевнив молодий шофер.

Але мене дещо непокоїло: я вдарив Густава надто поспішно і не так як треба тримав великий палець руки — та й звихнув його. Якщо він очуняє, то зможе бити мене, як тільки схоче. Я сказав про це молодому шоферові і спитав, чи не втекти мені часом.

— Дурниці, — відповів він, — нічого не буде. Ходімо до пивнички, поставиш одступного. Ти не шофер за спеціальністю, га?

— Ні...

— Я теж ні. Я — артист.

— Ну, то й як, воно?

— Та що там — треба ж якось жити, — відповів він сміючись, — а комедій скрізь і без театру досить.

Нас було п'ятеро — двоє вже літніх людей, троє молодих. Через деякий час у пивничці з'явився і Густав. Він тупо виричав очі на наш стіл і підійшов. Я стиснув лівою рукою зв'язку ключів у кишені і вирішив будь-що оборонятися, аж поки не знепритомнію.

Але до цього не дійшло. Густав підсунув ногою стілець і з невдоволеною міною гепнувся на нього. Хазяїн поставив і перед ним чарку. Стали пити всі разом. Випив і Густав. Хильнули по другій. Густав скося зиркнув на мене. Підняв чарку.

— Будьмо! — звернувся він до мене, але вищирив зуби, як пес.

— Будьмо! — відповів я і випив.

Густав витяг пачку сигарет. Простягнув мені, а на мене й не глянув. Я взяв одну, а йому дав вогню. Тоді я замовив подвійного кюммелю на всіх. Випили. Густав знову збоку подивився на мене.

— Дурило!... — сказав він, але вже зовсім іншим тоном.

— Телепень! — відповів я у тому ж тоні.

Тоді він обернувся до мене:

— Добрий був удар...

- Та це, може, й випадково... — Я показав йому свій великий палець.
- Не пощастило... — оскалився він. — Мене, між іншим, звуть Густав...
- А мене — Роберт...

— Добре. Ну, то як. Роберте, все в порядку? Я думав собі, що ти який-небудь матусин синок...

— Усе в порядку, Густаве!

Відтоді ми з ним заприятелювали.

Машини на стоянці повільно посувалися вперед. Артистові, якого всі звали Томмі, пощастило — попався пасажир до вокзалу. А Густав за якихось тридцять пфенігів мав їхати до найближчого ресторану. Він мало не луснув від люті, бо через яких-небудь десять пфенігів прибутку мусив знову ставати останнім у чергу на стоянці. А я дістав зовсім рідкісне доручення — везти пристаркувату англійку оглядати місто, їздив з нею майже цілу годину. А повернувшись на стоянку, підхопив ще пару дещо дрібніших доручень. Отож в обідню пору, коли ми всі знову сиділи в пивничці і поїдали наші бутерброди, я рже видавався сам собі досвідченим водієм. Щось у цій професії нагадувало братство старих солдатів. Тут сходилися люди найрізноманітніших спеціальностей. Не більше половини хіба завше займалися цим ділом, решта приблудились сюди різними шляхами.

Надвечір я в'їхав на подвір'я нашої майстерні у досить доброму настрої. Ленц і Кестер уже чекали на мене.

- Ну, скільки ви заробили, хлопці? — спитав я.
- Сімдесят літрів бензину, — відрапортував Юпп.
- Оце й усе?

Ленц з розпачливим виразом обличчя видивлявся у небо.

— Коли б же та дощ пішов! А тоді б якась невеличка аварія на мокрому асфальті під самісінькими воротами! Потерпілих хай би не було! Але добрячий, солідний ремонт!

— Дивіться-но сюди! — І я показав їм на долоні тридцять п'ять марок.

— Чудово! — вимовив Кестер. — З них двадцять марок — чистий прибуток, їх ми сьогодні роздушимо. Треба ж відзначити перший виїзд!

- Будемо пити крющон з маренкою, — заявив Ленц.
- Крющон? — запитав я. — Чому саме крющон?
- Бо з нами буде Пат.
- Пат?

— Не роззявляй так широко рота, — сказав останній з романтиків, — ми давно вже про все домовилися. О сьомій заїдемо за нею. Вона в курсі. Якщо це тобі не спадає на думку, то ми собі самі якось-то зарадили. Адже ти з нею познайомився через нас.

— Отто, — звернувся я до Кестера, — ти бачив колись щось нахабніше за цього рекрута?

Кестер сміявся...

- Що це в тебе з рукою, Роббі? Ти її держиш якось навскіс...
- Думаю, чи не звихнув.

Я розповів історію з Густавом.

Ленц оглянув руку.

— Таки звихнув! Я християнин і відставний студент медик я тобі її відмасажую, незважаючи на все твоє хамство. Ходімо, ти, майстер боксу!

Ми пішли до майстерні, і Готфрід, взявши трохи масла, заходився розтирати мені руку.

— А ти сказав Пат, що ми відзначаємо наш одноденний ювілей як шофери таксі? — запитав я Ленца.

Він свиснув крізь зуби.

— А ти, може, стидаєшся, хлопче?

— Замовкни, ти, — сказав я сердито, бо знав, що Ленц не помилився. — Сказав ти це чи ні?

— Кохання, — заявив непохитно Ленц, — чудесна річ! Але воно псує характер.

— А самотність робить людину нетактовною, ти, горе-соліст!

— Такт — це мовчазна угода не помічати один в одного вад, замість того, щоб їх позбутися. Отож — це жалюгідна акція компромісу. На це німець — ветеран війни — не піде, дитинко!

— Що б ти зробив на моєму місці, — сказав я, — коли б хтось тобі телефоном замовив таксі, а тоді б ти побачив, що це Пат?

Ленц оскалив зуби.

— Я б ні в якому разі не взяв би з неї грошей за їзду, сину мій...

Я дав йому такого стусана, що він упав з свого триногого табурета.

— Ах ти, сарано бісова! Знаєш, що я зроблю? Я сьогодні ввечері просто заїду за нею на таксі.

— Правильно! — Готфрід підняв руки, ніби щоб мене благословити. — Тільки щоб воля була! Вона цінніша за любов! Та про це дізнаються вже потім. Але таксі тобі не дамо. Воно потрібне, щоб забрати Фердінанда Грау та Валентина. Це буде вечірка серйозна, урочиста!

Ми сиділи в садку маленького ресторанчика десь за містом. Вологий місяць, як червоний смолоскип, низько висів над лісами. Ніжно сяяли бліді свічки каштанів, за паморочливо пахнув бузок, а велике скляне барильце на столі перед нами, повне запашного вина, ясним опалом іскрилося в непевному світлі тільки-но згаслого дня; останній його відблиск синюватою і перламутровою плямою жеврів у вині. Хазяїн уже вчетверте наповнив його нам.

Фердінанд Грау очолював стіл. Пат сиділа поруч з ним. Вона пришпилила собі блідорожеву орхідею, яку він їй подарував.

Фердінанд виловив у своєму бокалі якусь комашку і обережно розплатав її на столі.

— Гляньте-но сюди, — звернувся він до нас. — Які крильця! Порівняно з ними оксамит — просто ганчірка! І оце створіння живе лише один день, а тоді — кінець...

Він подивився на всіх нас по черзі.

— А знаєте, брати мої, що найзловісніше в світі?

— Порожня чарка, — відповів Ленц.

Фердінанд ураз вивів його з ладу.

— Найбезчесніше в світі, Готфріде, це коли чоловік стає дотепником. — Тоді знову звернувся до нас: — Найзловісніше, брати мої, це час! Так, час! Ота мить, в яку ми живем і якою ніколи не володіємо.

Він вийняв годинник і простягнув його Ленцові перед очі.

— Ось воно, ти, паперовий романтику! Пекельна машина, цокає собі й цокає, невпинно цокає туди, в пільму, в ніщо! Можеш спинити лавину, гірський обвал, але цього не спиниш, ні!

— А я й не хочу його спиняти, — заявив Ленц. — Хочу тихо й мирно старіти. До того ж я люблю зміни...

— Людина цього не терпить, — сказав Грау, не звертаючи на Ленца ніякої уваги. — Та й не може стерпіти. Тому вона вигадала собі мрію. Стару, зворушливу, безнадійну мрію людськості — вічність!

Готфрід розсміявся.

— Найтяжча в світі хвороба, Фердінанде, це — мислити! Вона невидужна.

— Якби то була єдина хвороба, то ти б уже був безсмертний, — відказав Грау. — Що ти таке? Згусток вуглеводів, вапна, фосфору та трохи заліза, на коротку мить свого перебування на землі званий Готфрідом Ленцом.

Готфрід з задоволенням оскалив зуби. Фердінанд затряс своїм могутнім черепом.

— Життя, брати мої, це хвороба, а вмирання починається з дня народження. Кожен віддих, кожне биття серця — це вже елементи вмирання, це вже наближення до могили.

— І кожен ковток — теж, — додав Ленц. — Будьмо, Фердінанде! Часом умирання проходить надто просто.

Грау підняв свій бокал. По його широкому обличчю шугала посмішка, наче блискавка без грому.

— Будьмо, Готфріде! Ти — моторна блоха на кам'янистому струмі часу. І що, власне, думала собі та примарна сила, що рухає нами, коли створювала тебе?

— Хай вона себе сама за це картає. А зрештою саме тобі, Фердінанде, не годиться так негативно говорити про такі речі. Коли б люди жили вічно, ти був би безробітним, старий нахлібнику смерті!

Плечі Грау затрусилися — він сміявся. Потім звернувся до Пат.

— Що скажете про нас, балакунів, ви, квіточка на бурхливій воді?

Потім ми з Пат пішли вдвох у садок. Місяць піднявся вище, луки ніби пливли в сивому сріблі. Тіні дерев, чорні й довгі, лежали наче дороговкази в невідоме. Ми пішли аж до озера, тоді повернулись назад. По дорозі помітили Готфріда Ленца: він узяв собі садового стільчика, засунув його глибоко в бузкові кущі і сидів там — тільки його білява чуприна і сигарета палахкотіли в заростях. На землі біля нього стояв бокал і рештки майського крешону.

— Оце-то місце! — вирвалося в Пат. — У самому бузку!

— Витримати можна, — сказав Готфрід встаючи. — Спробуйте-но!

Пат сіла на стільчик. Обличчя її мерехтіло поміж квітів.

— Я схибнувся на цих бузках, — заявив останній з романтиків. — Для мене туга за рідним краєм — це бузки. Весною 1924 року раптом стрімголов виїхав з Ріо-де-Жанейро тільки через те, що згадав був: адже тут саме цвітуть бузки. А коли приїхав, то виявилося, що вже запізно... — Він засміявся: — Так воно завше буває.

— Ріо-де-Жанейро... — Пат притягла до себе гілочку бузку. — То ви там разом були? Готфрід остовпів. Мені раптом мороз поза шкірою пішов.

— Гляньте-но на місяць — швидко сказав я, в той же час благально наступаючи Ленцові на ногу.

Спалахнула сигарета, і я побачив, як він легенько посміхнувся і підморгнув мені. Це був рятунок.

— Ні, ми там були не разом, — пояснив Готфрід. — Я тоді був сам один. А чи не випити нам по останньому ковточку цього напою?

— Я — ні, — захитала головою Пат. — Я не можу пити так багато вина.

Почувши, що нас кличе Фердінанд, ми пішли до нього. Його масивна фігура стояла на дверях.

— Заходьте, діти! — сказав він. — Таким людям, як ми, вночі нема чого робити на лоні природи. Вночі вона хоче лишитися на самоті. Селянин, рибалка — то щось інше, а нам, городянам з притупленими інстинктами, нема чого... — Він поклав руку на Готфрідове плече. — Ніч, Готфріде, це протест природи проти прокази, яку несе цивілізація. Пристойна людина цього довго не витримає. Вона помітить, що її вилучено, виштовхнуто з мовчазного оточення дерев, тварин, зірок, несвідомого життя. — Він посміхнувся тою дивною посмішкою, в якій ніколи не можна було розпізнати, сумна вона чи весела. — Заходьте, діти! Хай нас зігріють спогади! Ах, чудовий час, коли ми були ще травинками або ящірками, отак п'ятдесят або шістдесят тисяч років тому. Боже, як ми відтоді деградували! — Він узяв Пат за руку. — Коли б ми не любили хоч трохи красу, все було б пропало. — Ніжним рухом своїх велетенських лап він поклав її руку на своє плече. — Срібна падаюча зірка над вируючою прірвою, хочете випити чарку з одвічним мешканцем всесвіту?

— Так, — погодилася Пат. — Все, що ви хочете. Вони пішли до приміщення. Поряд з ним Пат здавалася його дочкою. Струнка, смілива і юна дочка стомленого велетня, що лишився від доісторичних часів.

Об одинадцятій ми поїхали назад. Валентин і Фердінанд їхали в таксі, вів машину Валентин. Ми всі останні їхали "Карлом". Ніч була тепла, Кестер поїхав не на простець до міста, а об'їздом через села, що мирно спали обабіч шосе; де-не-де блимали поодинокі вогні, гавкали собаки. Ленц сидів поруч з Отто і щось наспівував. Ми з Пат припишкли на задньому сидінні. Кестер чудово вів машину. Повороти він брав, як птиця, так упевнено, що здавалось, ніби це для нього дитяча гра. Він їхав не рвучко, як здебільшого їздять гонщики. На звивистій дорозі можна було спокійно спати — так плавно йшла машина; швидкості ви й не помічали.

По зміні тону покришок ми помічали, коли мінялось покриття шосе. На асфальті вони свистіли, на бруківці глухо гуркотіли. Світло фар мчало перед нами, як два блідих довжелезних хорти, вихоплюючи з темряви то тремтячу алею беріз, то ряд тополь, то телеграфні стовпи, які шугали повз нас, то низенькі хатини, то вишикувані в мовчазному параді дерева на узлісках. А над нами пливло величезне небо в супроводі тисяч зірок, вився світлий туман Чумацького Шляху...

Швидкість зростала. Я вкрив Пат нашими пальтами.

Вона посміхалась до мене.

— Чи ти ж любиш мене? — питав я.

Вона захитала головою.

— А ти мене?

— Ні. Це ж щастя, правда ж?

— Велике щастя!

— Тоді з нами нічого і не скоїться, правда ж?

— Нічогісінько! — відповіла вона, схопивши під пальтами мою руку.

Дорога пішла на повороті вниз, мимо залізничного насипу. Замерехтіли рейки. Далеко перед нами замиготів червоний вогник. "Карл" заревів і кинувся навздогін. Попереду був експрес із спальними вагонами і яскраво освітленим вагоном-рестораном. Ми наздогнали поїзд і незабаром були з ним на одному рівні. З вікон нам махали люди, але ми не відповідали. Ми проїхали далі. Я озирнувся. Паровоз викидав дим, сипав іскрами. Він глухо тупотів у синій ночі. Ми перегнали його, — але ми їхали до міста, де таксі, ремонтні майстерні, мебльовані кімнати... А він тупотів мимо узлісь, через поля і річки в далечінь, у пригодницький світ просторів.

Нам назустріч хитнулись вулиці й будинки. "Карл" ішов повільніше, але все ще ревів, наче дикий звір. Кестер зупинив машину поблизу цвинтаря. Він не поїхав ані до Пат, ані до мене, а став просто десь поблизу, очевидно, думаючи, що ми хочемо побути самі. Ми вийшли з машини. Кестер і Ленц негайно ж, не оглядаючись, помчали далі. Я подивився їм услід. На якусь мить мене охопило дивне почуття. От вони поїхали, поїхали мої товариші, а я лишився, не поїхав з ними.

— Ходімо, — сказав я Пат, відганяючи ці думки.

Вона подивилась на мене так, ніби про щось здогадалась.

— Їдь з ними, — сказала вона.

— Ні, не поїду, — відказав я.

— Тобі ж хочеться поїхати...

— Таке скажеш!.. — відповів я, знаючи добре, що вона говорить правду. — Ходімо!

Ми пішли вздовж кладовища, ще трохи похитуючись од вітру і швидкої їзди.

— Роббі, — звернулась до мене Пат, — я б краще додому пішла.

— Чому?

— Не хочу, щоб ти заради мене чогось зрікався...

— Що це ти надумала, чого це я зрікаюсь?

— Своїх товаришів...

— Я зовсім не зрікаюсь їх, адже я завтра вранці їх знову побачу.

— Ти ж розумієш, про що я говорю, — сказала вона, — ти раніше багато більше бував з ними.

— Бо тебе не було, — відповів я і відімкнув двері.

Вона похитала головою.

— Це зовсім інше.

— Звісно, що інше. Хвалити бога!

Я підняв її і поніс коридором до своєї кімнати.

— Тобі потрібні товариші, — сказала вона мені в саме вухо.

— Ти мені теж потрібна, — відказав я.

— Але не так, як вони...

— Це ще ми побачимо...

Я пхнув двері і спустив Пат на долівку. Вона не пускала мене.

— Я — дуже поганяй товариш, Роббі.

— Може й так. Але я й не хочу мати жінку за товариша. Хочу мати кохану.

— А я й не кохана, — промурмотіла вона.

— Хто ж ти така?

— Не половинка й не ціле. Так, фрагмент...

— А це найкраще! Це збуджує фантазію. Таких жінок люблять довіку. Стопроцентні жінки швидко надокучають. Повноцінні теж. А от "фрагменти" ніколи.

О четвертій годині ночі я провів Пат додому і повертався назад. Почало вже займатися на світ. Пахло ранком.

Я йшов додому вздовж цвинтаря, мимо кафе "Інтернаціональ". Коли ось відчинились двері шоферської пивнички біля будинку профспілок — вийшла дівчина. Маленький капелюшок, потерте червоне пальтечко, високі лакові черевики— я вже пройшов був мимо, коли раптом пізнав її...

— Ліза!

— То й ти ще живеш на цім світі? — сказала вона.

— Звідки це ти? — запитав я.

Вона зробила якийсь невиразний жест рукою.

— Ось чекала тут. Думала, що ти проходитимеш мимо. Адже це саме час, коли ти приходиш додому.

— Так, це вірно.

— Підеш зі мною? — спитала вона.

Я завагався.

— Не можна...

— Грошей не треба, — швидко вимовила вона.

— Не в тому справа, — відповів я необачно, — гроші в мене є...

— Ах, ось воно що, — грірко сказала вона і відступила на крок.

Я схопив її за руку.

— Ні, Лізо...

Худорлява і бліда, стояла вона на безлюдній сірій вулиці. Такою я зустрів її кілька років тому; жив я тоді самотній і безрадісний, ні про що не думаючи, ні на що не надіючись. Спочатку вона була недовірлива, як і всі ці дівчата, але згодом, коли ми кілька разів порозмовляли, стала довірлива й віддана. Стосунки у нас були не зовсім звичайні — часом я не бачив її цілі тижні, а тоді раптом вона десь стояла і чекала на мене. Обоє ми під ті часи не мали нічого й нікого, отож та крихітка тепла і сумісного життя, яку ми могли один одному дати, важила для кожного з нас більше, ніж то звичайно буває. Тепер я давно вже її не бачив, а відколи познайомився з Пат — ні разу.

— Де це ти так довго була, Лізо?

Вона знизала плечима.

— Хіба не однаково... Оце хотіла з тобою побачитись. Ну, то я піду собі...

— Як же ти живеш?

— Облиш... — відповіла вона. — Не силуй себе...

Уста її тремтіли, обличчя було зголодніле.

— Я трохи пройдуся з тобою, — сказав я.

Її злиденне, байдуже обличчя повії пожвавішало, прибрало дитячого виразу. По дорозі, в одній з шоферських пивничок, що були відкриті всю ніч, я купив їй трохи їстівного. Спочатку вона не хотіла, тільки коли я сказав, що й сам хочу їсти, погодилась. Але стежила за тим, щоб мене не скривдити, щоб мені не дісталися гірші шматки. Не хотіла, щоб я взяв півфунта шинки, на її думку, досить було й чверть фунта, якщо ми ще беремо франкфуртські сосиски. Але я взяв-таки півфунта та ще й дві порції сосисок.

Ліза мешкала в мансарді, яку вона собі трохи обставила. На столі-гасова лампа, коло ліжка у пляшці— свічка. По стінах-фото, вирізані з журналів та прикріплені кнопками. На комоді — декілька книжок — детективні романи, поруч з ними — пачка похабних фотографій. Деякі відвідувачі, особливо жонаті, люблять подивитися на таке.

Ліза жбурнула ці картки до шухляди і вийняла звідти злинялу, але чистеньку скатерку.

Я почав розгортати покупки. Ліза тим часом переодяглася. Спершу вона зняла плаття, хоч, як я знав, їй завше найдужче болять ноги — стільки ж треба побігати... Вона стояла передо мною у своїх лакових напівчеревиках до колін та в чорній білизні.

— Ну, як мої ноги? — спитала вона.

— Високий клас, як завжди!

Вона була задоволена з цієї оцінки і з полегшенням сіла на ліжку, щоб розшнурувати напівчеревики. Тоді простягла їх мені:

— Сто двадцять марок коштують! Поки такі гроші заробиш, то вони вже й розлізуться...

Витягла з шафи кімоно і пару збляклих оксамитових черевичків ще з кращих часів. При цьому всміхалася так, ніби в чомусь завинила — хотілось сподобатись... Мені раптом щось наче перетяло серце, наче тут, у цій комірчині, помер хтось близький мені.

Ми сиділи разом, я обачливо розмовляв з нею. Але вона все ж помічала, що це вже не те, що було. В очах у неї з'явився страх. Між нами ніколи не було нічого більше від того, до чого призводив випадок. Але, може, саме це й зобов'язувало і єднало нас більше, як щось інше.

— Ідеш уже? — спитала вона, коли я встав; спитала так, наче давно вже цього побоювалась.

— Я в одному місці умовився...

Вона глянула на мене:

— Так пізно?

— У справі. Дуже для мене важливій, Лізо. Треба спробувати знайти одного... Під цей час він сидить звичайно в "Асторії".

Жодна жінка не буде така кмітлива щодо цього, як дівчата Лізиного типу. Але таким дівчатам і не збрешеш так, як іншій жінці. Обличчя Лізи стало якимсь спустошеним.

— У тебе є інша жінка...

— Але ж, Лізо... ми з тобою так рідко бачимося... ось уже близько року зовсім не... ти ж можеш собі уявити...

— Ні, ні, я не про це. У тебе є жінка, яку ти любиш! Ти змінився, я бачу..

— Ах, Лізо...

— Авжеж змінився. Ну, скажи!

— Я й сам не знаю. Може й так.

На хвилинку вона завмерла на місці. Тоді кивнула.

— Так, звичайно, що так... А я дурна... Адже у нас із тобою нема нічого спільного...

Вона провела рукою по лобі.

— Не знаю, звідки це в мене...

Я дивився на її тоненьку фігурку, нужденну, знесилену... Оксамитові черевички... кімоно... довгі самотні вечори, спогади...

— До побачення, Лізо...

— Ідеш?.. Не побудеш іще трошки? Ідеш... отак?

Я знав, що в неї на думці. Але я не міг. Дивна штука, але... не міг, дуже добре відчував, що не можу. Раніш такого зі мною не було. Я не надавав великого значення поняттю вірності. Але просто якось не виходило. Я раптом відчув, як далеко я вже відійшов від усього такого.

Вона стояла на порозі.

— Ідеш... — Потім побігла назад у кімнату. — Ось, я знаю, ти поклав для мене гроші... під газету... не хочу їх... Ось вони, ось... на, іди вже...

— Треба йти, Лізо...

— Ти вже не прийдеш тепер...

— Прийду, Лізо...

— Ні, ні, не прийдеш, я знаю! Та й не треба тобі приходити! Іди-но, та йди ж уже!..

Вона заплакала. Я пішов униз по сходах не оглядаючись.

Я ще довго блукав вулицями міста. Дивна якась була ніч. Я був дуже збуджений, спати не хотілось. Проїшов мимо кафе "Інтернаціональ", згадав про Лізу, про минулі роки, про багато дечого, про що вже давно забув, але все це видавалося якимсь далеким, неприналежним до мене. Тоді я пройшовся по вулиці, де мешкала Пат. Вітер міцнів, у всіх вікнах її будинку було темно, ранок на сірих ногах прокрадався попід дверима. Я попрямував нарешті додому.

"Боже мій, — подумав я, — здається, це — щастя!"

XIII

— Не треба вам ховатися з вашою дамою, що це до вас ходить, — сказала пані Залевська, — нехай собі приходить одкрито, та й усе... Вона мені сподобалась...

— Та ви ж її ще й разу не бачили, — відказав я.

— Будьте певні: я її таки бачила! —якось підкреслено підтвердила пані Залевська. — Я бачила її, і вона мені сподобалась... Навіть дуже сподобалась... Але це жінка не для вас...

— Ви так думаєте?

— Ні, не для вас. Мені навіть дивно стало, як це ви видобули таку по ваших шинках. Але правду кажуть, що волоцюга...

— Ми ухиляємось від теми, — перебив я.

— Це жінка, — сказала пані Залевська, впершись руками в стегна, — для чоловіка, що посідає певне й непогане становище. Коротко кажучи — для багатого чоловіка!

"От тобі й на, — подумав я, — тут я й пропав. Саме цього й бракувало".

— Це ви можете сказати про першу-ліпшу жінку, — відповів я роздратовано.

Вона затрусила своїми сивими локонами.

— Постривайте! Майбутнє покаже, що я мала рацію!

— Ах, майбутнє!.. — Я сердито кинув запонки на стіл. — Хто це тепер піклується про майбутнє! Навіщо вже тепер ламати собі над цим голову?

Пані Залевська занепокоєно заколихала своєю величною головою.

— І що то ви всі за люди, ви, молодь! Минуле ви ненавидите, сучасне-зневажаєте, майбутнє вам байдуже! Хіба може отаке кінчитися добром?!

— А що ви називаєте кінчатися добром? Кінець може бути добрий тоді, коли все до того було кепське. А тоді вже кепський кінець багато краще...

— Це єврейські виверти, — з почуттям власної гідності відповіла пані Залевська і рішуче попрямувала до дверей. Але вже взявшись за дверну ручку, раптом спинилася, наче прикута.

— Смокінг? — здивовано прошепотіла вона. — У вас?!

Вирячивши очі, вона роздивлялася костюм Отто Кестера, що висів на дверцятах шафи. Я позичив його, щоб увечері йти з Пат до театру.

— Так, у мене! — в'їдливо відповів я. — Ви аж надто здогадливі, шановна пані...

Вона пильно подивилась на мене. По її гладкому обличчю промайнула ціла буря думок. Нарешті все завершилося широкою лукавою посмішкою.

— Ага! — сказала вона. А тоді ще раз: — Ага!

І вже вийшовши з кімнати, вона, озирнувшись, вимовила хитрувато, ніби смакуючи, наче сповнена одвічної радості жінки, що відкриває таємницю:

— От значить, куди діло пішло!

— Так, он воно куди пішло, чортова плетухо, — пробурчав я їй услід, коли вже впевнився, що вона мене не почує. Тоді жбурнув на підлогу свої нові лакові черевики разом з коробкою... Багатий чоловік!.. Ніби я й сам цього не розумію.

Я зайшов за Пат. Вона вже чекала на мене в своїй кімнаті, одягнена, готова йти. Коли я її побачив, мені перехопило дух — вперше за весь час нашого знайомства вона була у вечірньому вбранні.

Плаття було із сріблястого оксамиту, воно м'яко і струнко спадало з прямих плечей Пат. Здавалось, ніби плаття надто вузьке, а в той же час воно було й широкіше і не гамувало красивих довгих кроків дівчини. Спереду плаття було закрито до самої шиї, але на спині було глибоке, вирізане під гострим кутом декольте. У матовому синьому присмерку Пат здавалась у ньому срібним смолоскипом, дівчина ніби раптово якось дивно змінилась, стала урочистою й далекою. Наче привид, поставала поза нею фігура пані Залевської з піднятим угору пальцем.

— Добре, що я зустрів тебе вперше не в цьому платті, — сказав я. — Я б тоді ніколи не наважився наблизитись до тебе...

— Це тобі тільки так здається, Роббі. — Вона всміхнулася. — Подобається тобі?

— Просто аж моторошно якось... Ти в цьому платті наче зовсім не та жінка.

— В цьому немає нічого моторошного. Адже на те й одяг...

— Може й так. Мене це аж пригноблює. До нього тобі потрібен інший чоловік, в якого багато грошей...

Вона розсміялась:

— Ті, в яких багато грошей, Роббі, здебільшого огидні люди...

— Але гроші не огидні... правда ж?

— Ні, — відповіла вона, — гроші ні...

— Так я й думав...

— А ти хіба не тої ж думки?

— Тої самої, — відповів я, — гроші, щоправда, щастя не дають, але дуже якось заспокоюють...

— Більше того, любий мій, вони дають незалежність. Але якщо хочеш, я можу надіти й інше плаття.

— Ні в якому разі! Це — прекрасне! Віднині я розцінюватиму кравців вище, як філософів. Вони ж бо вносять красу в життя. Це в сто разів цінніше, ніж найглибинніші думки! Стривай, я ще в тебе закохаюсь!

Вона сміялась. Я обережно оглянув себе з голови до ніг. Кестер був трохи вищий за мене, і довелося закріплювати штани вгорі англійськими шпильками, щоб вони якось-то сиділи. Хвалити бога, нічого не було помітно...

Ми поїхали в таксі до театру. По дорозі я говорив мало, не знаю й сам, чому. Коли вийшли з машини, я, розплачуючись, глянув на шофера. Наче мене хтось до цього

примусив! Я побачив невиспані, розчервонілі очі, невіголене, дуже стомлене обличчя. Байдужим рухом водій взяв гроші.

— Добре заробив сьогодні? — спитав я стиха.

Він звів на мене погляд.

— Та нічого... — відповів він стримано. Мабуть, подумав, що я просто з цікавих.

На якусь мить мене опанувало бажання — сісти поруч з ним і поїхати геть звідси... Але я обернувся... Передо мною стояла Пат, худенька, гнучка, на сріблястому платті — короткий сріблястий жакет з широкими рукавами. Пат, прекрасна і сповнена чекання.

— Іди мерщій, Роббі, зараз почнеться!

Коло входу товпилися люди. Була велика прем'єра, прожектори освітлювали театр, одна за одною підїжджали автомашини, з них виходили дами в вечірніх туалетах, оздоблені дорогоцінностями, чоловіки у фраках; вони сміялись — веселі, радісні, обличчя рожеві, випещені, упевнені в собі і безтурботні... А таксі зі стомленим водієм з рипом і скреготом попленталось собі геть.

— Та йди вже, Роббі! — гукнула Пат, дивлячись на мене радісно й схвильовано. — Хіба щось забув?

Вороже подивився я на всю цю юрму.

— Ні, — відповів я, — нічого не забув.

Тоді підійшов до каси і поміняв квитки. Взяв два місця в ложі, хоч це коштувало цілу купу грошей. Не схотів, щоб Пат сиділа посеред цих упевнених людей, для яких усе на світі було доступне. Не схотів, щоб вона належала до їх компанії. Хотів бути з нею сам на сам.

Давно вже я не був у театрі. Та й тепер не пішов би, якби не Пат. Театри, концерти, книжки — я вже втратив смак до всіх цих буржуазних звичок. Не ті часи були. Досить комедій розігрувалося в політичному житті, щовечора стрілянина давала концерти іншого порядку, а велетенська книга людської недолі та злиднів вражала сильніше, ніж усі книгозбірні світу.

На ярусах і в партері було повно. Тільки ми знайшли наші місця, як згасло світло. Лише відблиск вогнів рампи слабо освітлював зал. Гучно забриніла музика, підхопила і понесла за собою все...

Я відсунув стілець у куток ложі. Так я міг не бачити ні сцени, ані глядачів з їх блідими обличчями. Я тільки чув музику і бачив обличчя Пат.

Музика заворожувала зал. Вона була наче полудневий вітер, наче тепла ніч, наче напнутий вітром парус десь у піднебессі — така зовсім нереальна, фантастична ця музика до "Гофманових казок". Під її впливом усе ширшало, ставало барвистим, у ній ніби шумів могутній потік життя, не було вже ні меж простору, ані ваги тіл, лишилися тільки блиск, мелодія, любов; не можна було збагнути, як це десь там зовні панувала недоля, муки й розпач, панували в той самий час, коли звучала ця музика.

Обличчя Пат таємниче освітлювало саяво зі сцени. Музика захопила її всю, я любив її саме за те, що вона не сперлася на мене, не шукала моєї руки, навіть не дивилася на мене, а, здавалося, зовсім і не думала, забула за мене. Я ненавидів, коли

змішували різні речі, ненавидів це тваринне прагнення один до одного саме тоді, коли людину охоплює краса й сила великого твору, ненавидів ці блудливі погляди закоханих парочок, це тупоголове пригортання один до одного, це непристойне бараняче щастя, неспроможне піднятися над собою, ненавидів усю цю балаканину про злиття двох закоханих душ в одну, бо вважав, що двоє повинні лишатися двома, а не ставати одним, що треба якнайчастіше віддалятися один від одного, щоб зустрічатися знов і знов. Тільки той, хто часто, раз у раз самотніє, знає, що таке щастя з'єднання. Все інше тільки руйнує таємницю напруженого пориву. А що сильніше відкидало людину до магічних сфер самотності, як не вир почуттів, не підкорення душевному зворушенню, не сила стихії, буря, ніч, музика? А любов...

Спалахнуло світло. На хвилинку я заплющив очі. Про що це я думав? Пат обернулася. Я побачив, що люди посунули до дверей. Великий антракт.

— Не хочеш вийти? — запитав я.

Пат похитала головою.

— Хай бог милує! Ненавиджу, як ото там, висолопивши очі, оглядають одне одного...

Я подався до буфету, щоб принести їй бокал апельсинового соку. Там виявилось дуже завізно. Музика у багатьох дивним якимсь чином збуджує апетит. Гарячі сосиски поїдали так, ніби вибухла епідемія голодного тифу.

Повернувшись з бокалом до своєї ложі, я побачив якогось чоловіка за кріслом Пат. Обернувши голову назад, вона жваво з ним розмовляла.

— Це — пан Бройєр, Роберте, — сказала Пат.

"Пан Дурило", подумав я собі, скося на нього поглядаючи. "Роберт" сказала вона, не "Роббі"... Я поставив бокал на бар'єр і став чекати, щоб цей тип пішов. На ньому був чудово пошитий смокінг. Але він розводився про режисуру, про склад учасників і не йшов. Пат звернулася до мене:

— Пан Бройєр питає, чи не схочемо ми потім піти до "Каскаду"?

— Якщо тобі так хочеться...

Пан Бройєр сказав, що можна б трохи потанцювати. Він тримався дуже ввічливо і загалом подобався мені.

Але була в ньому та неприємна елегантність і невимушеність, які, так мені здавалося, мусили вплинути на Ват і яких мені самому бракувало. Раптом — я просто сам собі не повірив — я почув, як він звертався до Пат на "ти". І хоч на це могла бути сотня не вартих уваги причин, я б залюбки викинув цього типа вниз, до оркестру.

Пролунав дзвоник. Музиканти настроювали інструменти. Тоненько попискували скрипки.

— Отже, домовилися, зустрінемося на виході, — сказав Бройєр і нарешті пішов.

— А що це за бродяга? — запитав я.

— Це не бродяга, а симпатична людина. Старий знайомий.

— До старих знайомих я маю деякі претензії, — відказав я.

— Любий, слухай краще музику...

"Каскад", — подумав я собі, підраховуючи гроші, — там здеруть добре..."

Похмурий, але цікавий, що саме там буде, пішов я з Пат. Мало, що пані Залевська мені наврочила, бракувало мені ще цього Бройера... Він уже чекав на нас біля виходу.

Я гукнув таксі.

— Облиште, — сказав Бройер, — у моїй машині досить місця.

— Гарзд, — погодився я. Смішно було б вчинити щось інше. І все ж таки це мене злостило.

Пат знала Бройерову машину — великий пакард, що стояв навскоси від театру, на стоянці — і просто попрямувала до нього.

— А! Він уже по-новому полакований, — зауважила вона, спинившись перед машиною.

— Так, сірим, — відповів Бройер, — тобі так більш до вподоби?

— Значно більше!

Бройер звернувся до мене:

— А вам? Чи до вподоби вам цей колір?

— Я ж не знаю, який колір був раніш...

— Чорний.

— Чорний колір дуже показний...

— Певне, що так. Але ж треба часом поміняти колір! Ну, на осінь знову по-новому пофарбуємо...

Поїхали до "Каскаду". Це був дуже елегантний танцзал з прекрасним оркестром.

— Здається, все зайнято, — зрадів я, коли ми підійшли до входу кафе.

— Шкода, — вимовила Пат.

— Ах, це ми зараз влаштуємо, — заспокоїв Бройер і заговорив з управителем. Здається, його тут добре знали, бо для нас і справді внесли стіл, кілька стільців, і за якихось кілька хвилин ми сиділи вже на найкращому місці в залі, з якого видно було всю танцювальну площадку. Оркестр грав танго. Пат перехилилась за бар'єрчик.

— Ах, давно вже я танцювала...

Бройер устав.

— Прошу!

Вона радісно глянула на мене.

— А я тим часом щось замовлю, — сказав я.

— Добре.

Танго тривало довго. Танцюючи, Пат час від часу поглядала на мене і посміхалася мені. Я відповідав — кивком голови, але почував себе трохи ніяково. Пат мала чудовий вигляд і танцювала прекрасно. Але й Бройер, на жаль, танцював добре, і обоє якнайліпше пасували одне до одного. Вони танцювали так, ніби їм уже часто доводилось танцювати удвох. Я замовив собі подвійну порцію рому. Пат з Бройером повернулися. Бройер пішов привітатися де з ким з одвідувачів, і на якусь хвилину я залишився з Пат сам на сам.

— Давно ти вже знаєш цього хлопця? — запитав я.

— Вже давно. А чого ти питаєш?

— Та так тільки Ти часто з ним тут бувала?

Вона пильно подивилась на мене.

— Я вже й не пригадую, Роббі...

— Такого не забувають, — наполягав я, хоч і зрозумів, що вона цим хотіла сказати.

Вона похитала головою і посміхнулася. У цю мить я її дуже любив. Вона хотіла показати мені, що все, що колись було, уже забуте. Але щось та не давало мені спокою. Я знав, що це щось сміховинне, але позбутися цієї думки ніяк не міг. Я поставив чарку на стіл.

— Можеш спокійно про все сказати мені. Тут нічого нема такого...

Вона знову глянула на мене.

— Невже ти думаєш, що ми б у такому разі прийшли сюди?

— Ні, не думаю, — відповів я, і мені стало соромно.

Знову загравав оркестр. Підійшов Бройер.

— Блюз, — сказав він, звертаючись до мене. — Чудово! Не хочете танцювати?

— Ні! — відказав я.

— Шкода.

— Та ти б спробував, Роббі, — сказала Пат.

— Краще вже ні.

— Але чому ж ні? — запитав Бройер.

— Мене це не цікавить, — відповів я непривітно. — Та я й не вчився ніколи. Часу не було. А ви танцюйте, танцюйте, я вже тут сам якось розважатимусь.

Пат вагалася.

— Але ж, Пат, — сказав я, — ти ж це так любиш!

— Це-то так, але чи ти справді тут розважатимешся?

— Ще й як! — я показав на свою чарку. — Це також своєрідний танець...

Вони пішли. Я кивнув кельнеру і допив чарку. Тоді сидів собі коло столу та лічив солоні горішки. Навколо мене витала тінь пані Залевської.

Бройер привів до нашого столу кілька своїх знайомих: двох гарненьких жінок і молодика з зовсім лисою, маленькою головою. Потім до нас приєднався ще й четвертий. Всі вони трималися невимушено, впевнено, елегантно. Пат була знайома з усіма чотирма.

Я відчував себе якимсь бовдуром. Досі завжди був з Пат сам на сам, а тепер оце вперше опинився серед людей, з якими вона була знайома раніше. Я не знав, як мені з ними поводитись. Вони рухались непомітно, невимушено, вони жили в умовах, де все робиться само собою, де не бачать нічого такого, чого не хочуть бачити, вони жили в зовсім іншому світі. Був би я тут сам або з Ленцом чи Кестером, мене б це не турбувало, мені було б байдуже. Але ж тут була Пат, це були її знайомі, а через це — все здавалося не таким, як треба, сковувало мене, змушувало до порівнянь.

Бройер запропонував піти до іншого ресторану.

— Роббі, — звернулася до мене на виході Пат, — може, краще підемо додому?

— Ні, — відказав я, — а чого?

— Та тобі ж нудно...

— Аж ніяк. Чого це мені має бути нудно? Навпаки! А тобі ж це так до вподоби!

Вона подивилась на мене, але не сказала нічого.

Я почав пити. Не так, як досі, але таки добре пити. Молодик з лисою головою почав до мене придивлятися. Спитав, що саме я п'ю.

— Ром, — відповів я.

— Грог? — перепитав він.

— Ні, ром, — ствердив я.

Він і собі покуштував та й поперхнувся.

— Фу! Щоб його... До цього треба звикнути... — сказав він з повагою в голосі.

Тепер і обидві жінки почали придивлятися до мене.

Пат з Бройером танцювали. Пат часто поглядала до нашого столу. Я не відповідав на ці погляди. Знав, що це несправедливо, але щось на мене раптом насунулося. До того ж мене злостило, що інші почали придивлятися, як я п'ю. А мені не хотілося хвалитися цим перед ними, я ж уже не гімназист! Я встав і пішов до стойки. Пат видалася мені раптом якоюсь зовсім чужою. Нехай іде під три чорти з своїми знайомими! Це — її компанія!.. Ні, не її!.. Ні, все ж таки її...

Лисоголовий теж підійшов до стойки. А ми з міксером випили по чарці російської горілки. З міксером завжди можна відвести душу. З ними без слів порозумієшся, де б не було. І цей був такий. А лисоголовий швидко розкис. Хотів розповісти, що в нього на серці. А на серці в нього була якась Фіфі. Та незабаром у нього це пройшло. Він почав розказувати мені, що Бройер давно вже закоханий у Пат.

— Он як? — вирвалося в мене.

Він захихикав. Я заткнув йому пельку цілою купою устриць. Але мені не виходило з голови те, що він допіру сказав. Мене злостило, що я цим цікавлюсь. Злостило, що воно для мене щось значить. Злостило, що я не вдарив кулаком по столу. А десь у глибині я відчував холодне бажання зруйнувати щось у собі, не в інших, а в самому собі.

Лисоголовий забелькотів щось і зник. Я залишився.

Раптом відчув на своїй руці чийсь міцні тверді груди. Це була одна з жінок, яких привів Бройер. Вона сіла і присунулася близенько до мене. Її косуваті, сірозелені очі поволі обмацували мене. Погляд їх був такий, що після нього вже не було чого говорити — треба було лише діяти.

— Як це дивно, що ви можете стільки випити, — сказала вона через деякий час.

Я мовчав. Вона простягла руку до моєї чарки. Рука її скидалася на ящірку — іскрилася своїми оздобами, була суха й жиlava. Рухалася вона повільно, ніби підповзала. Я знав, чим це пахне. "З тобою я впораюся враз", подумав я собі. "Ти мене недооцінюєш, бо бачиш, що мене роззлюстили. Але помиляєшся! З жінками я вже якось та впораюсь, от з любов'ю не можу собі дати ради... Нездійсненне завжди завдає мені суму".

Жінка почала щось говорити. Голос у неї був крихкий, ніби зі скла. Я помітив, що

Пат поглядала на нас. Але мене це не хвилювало. Не хвилювала мене й жінка, що сиділа біля мене. Я відчував, ніби лечу по якійсь рівній трубі кудись у безодню.

Бройер і його компанія були тут ні при чому. Навіть і Пат була ні при чому. Справа була в жорстокій таємниці: дійсність збуджує прагнення, але ніколи не може їх задовольнити; кохання починається в одній людині, але не кінчається на ній; все може змішатись: людина, кохання, щастя, життя — і всього цього завжди замало — аж жах бере, і чим більше цього собі уявляєш, тим менше його стає.

Крадькома я позирав на Пат. Ось вона проходить у своєму сріблястому платті, молода й прекрасна, світлий вогник життя, я люблю її і тільки скажу: іди сюди — вона прийде, ніщо не стане нам на перешкоді, ми можемо стати такі близькі, як тільки можуть взагалі бути близькі люди... Та дарма — все часом у якийсь загадковий спосіб укривається тінню, я не міг видобути дівчину з цієї сукупності речей, не міг вирвати її з кола реального існування, яке було над нами і в нас, яке нав'язувало нам свої закони, своє дихання і смерть, сумнівний блиск сучасного, яке невпинно точиться кудись у ніщо, мінливу ілюзію почуття, яке опановує, щоб знову втратити...

І ніколи цього не спиниш, ніколи! Ніколи не розірвеш дзвінкого ланцюжка часу, ніколи невсипущість не стане сном, шукання — спокоєм, падіння — зупинкою. Навіть випадково я не зміг одірвати її од її минулого, од того, що було до нашого знайомства, від тисяч думок, спогадів, від того, що сформувало її, коли мене ще не було коло неї, навіть від компанії оцих людей я не зміг би її одірвати...

Коло мене своїм крихким голосом говорила жінка. Вона шукала собі компаньйона на ніч, шматка чужого життя, щоб підстьобнути себе, щоб забути себе, а разом і ту болісну, але й ясну істину, що ніколи нема нічого сталого — ні мене, ні тебе, ні, тим більше — нас! Хіба вона, по суті, не шукала того самого, що й я? Компаньйона, щоб забути самотність життя, товариша, щоб здолати безглуздість існування?

— Ходімо назад до столу, — звернувся я до неї. — Те, чого ви хочете, — безнадійна справа, те, чого хочу я, — теж.

Якусь мить вона дивилась на мене. Тоді відкинула голову назад і розреготалась.

Ми побували ще в кількох ресторанах та кафе. Бройер розпалився, розбалакався, був в ударі. Пат притихла. Вона ні про що мене не питала, нічого мені не дорікала, не намагалася щось там пояснити, вона просто була ось тут. Часом вона танцювала, і тоді здавалось, ніби крізь натовп маріонеток і карикатур лине тихий, прекрасний, вузький кораблик; часом вона мені всміхалася.

Дрімотність нічних ресторанів своїми сірожовтими руками накладала відбиток на стіни й обличчя. Здавалось, що музика грає десь під скляним катафалком. Лисоголовий пив каву. Жінка з руками ящірки втупила кудись свій погляд, сиділа мовчки. Бройер купив у якоїсь стомленої квіткарки троянди і роздав їх Пат і обом жінкам. На напіврозкритих бутонах, наче перлини, дрижали маленькі, чисті крапельки води.

— Потанцюємо ж тепер і з тобою, — звернулася до мене Пат.

— Ні, — відповів я, думаючи про всі ті руки, які торкалися її сьогодні, — ні, — повторив я, почувавши себе дещо смішним і нещасним.

— Та потанцюємо ж, — наполягала вона, очі її потемнішали.

— Ні, — знову відказав я, — ні, Пат...

Нарешті зібралися йти.

— Я завезу вас додому, — звернувся до мене Бройер.

— Добре.

У машині Бройера була ковдра; він поклав її Пат на коліна. Вона раптом стала бліда й стомлена. Жінка, що була сиділа зі мною біля стойки, прощаючись, втулила мені в руку записку. Я удав, ніби нічого не помітив, і сів у машину. Дорогою я виглядав у вікно. Пат сиділа в куточку не ворухнувшись. Я навіть не чув її віддиху. Бройер поїхав спершу до неї. Він, очевидно, добре знав, де вона живе. Приїхали. Пат вийшла, Бройер поцілував її руку.

— На добраніч! — сказав я Пат, навіть не глянувши на неї.

— Де вас висадити? — запитав мене Бройер.

— На найближчому розі, — відповів я.

— Я охоче підвезу вас додому, — сказав він дещо поквалливо і надто ввічливо.

Він чи не хотів мені перешкодити повернутися назад, до Пат. Я розмірковував, чи не дати йому доброго ляпаса. Але він був мені надто байдужий.

— Добре, тоді підвезіть мене до бару "Фредді", — сказав я.

— Хіба під цей час ви ще зможете туди увійти?

— Дуже мило з вашого боку, що ви так за мене дбаєте, — відповів я, — але будьте певні: я ще всюди зможу увійти!

Я сказав оце, та й стало мені його шкода. Він же безперечно вважав, що цілий вечір був на висоті. А такі уявлення не слід розвіювати.

Я розпрощався з ним привітніше, ніж з Пат.

У барі ще було досить людно. Ленц і Фердінанд Грау грали в покер з конфекціонером Больвісом та кількома іншими.

— Підсаджуйся, — сказав Готфрід, — сьогодні покерна погода.

— Ні, не хочу, — відповів я.

— Глянь ось на це, — сказав він, показуючи на купу кредиток. — Без обману! Мать сама в руки

пливе!

— Гарзд, — погодився я, — давай.

Я з двома королями змусив спасувати аж чотирьох гравців.

— Ого! — зауважив я. — Та сьогодні тут, здається, ще й шулерська погода!..

— Вона завжди така, — відповів Фердінанд і передав мені сигарету.

Мені не хотілося засиджуватися. Але тепер я відчув уже деякий ґрунт під ногами. На душі в мене було не дуже-то добре, але ж тут я почував себе, як удома.

— Постав-но мені сюди півпляшки рому, — гукнув я Фредові.

— Долий портвейну, — сказав Ленц.

— Ні, — відказав я. — Не маю часу на експерименти. Хочу упитися.

— Тоді пий солодкі лікери. Посварився?

— Дурниці...

— Не кажи так, дитинко. Не плети дурниць своєму старому татові Ленцу, що добре обізнаний з усіма закутками людського серця. Скажи "так" і пий.

— З жінкою посваритися не можна. Можна щонайбільше на неї злоститись.

— Це надто тонкі нюанси для трьох годин ночі. А я, між іншим, сварився з кожною. Коли вже не сварився, то, значить, скоро всьому край.

— Добре, — відповів я, — хто здає?

— Ти, — відказав Фердінанд Грау. — Здається, чи не захопила тебе, Роббі, світова скорбота. Плюнь на це діло! Життя барвисте, але недосконале. До речі, ти попри всю твою світову скорботу чудово граєш. Два королі... — це ж нахабство!

— Якось я бачив партію, — кинув Фред з-поза стойки, — там проти двох королів поставили сім тисяч франків.

— Швейцарських чи французьких? — запитав Ленц.

— Швейцарських.

— Твоє щастя. З французькими ти б не посмів перервати гру...

Ми грали ще з години. Я виграв досить багато. Больвіс увесь час програвав. Я пив, але не п'янів, тільки голова розболілась. Зелений змії не з'являвся перед очі...

Лише все відчувалося гостріше. У шлунку щось палало.

— Ну, тепер кінчай та з'їж чого-небудь, — сказав мені Ленц. — Дай йому, Фреду, сандвіч і кілька сардинок. Сховай гроші, Роббі.

— Ще один кін.

— Добре. Останній. Ставка подвійна? Дфемшоф

— Подвійна! — погодились інші.

Я досить безглуздо прикупив до десятки трєф та до короля три карти: валета, даму й туза. Цим самим я виграв у Больвіса, який мав на руках чотири вісімки і зарвався з ними чортзна-куди. Вилаявшись, він сплатив мені цілу купу грошей.

— От бачиш, — зауважив Ленц, — везуча погода!

Ми пересіли до стойки. Больвіс спитав за "Карла". Він і досі не міг забути, як Кестер перегнав його спортивну машину. Усе ще хотів купити "Карла".

— Спитай у Отто, — сказав йому Ленц, — але думаю, що він скоріше продасть тобі руку.

— Ну-ну!.. — не погоджувався Больвіс.

— Де тобі це зрозуміти, — відказав Ленц, — ти ж торгаш, типовий син двадцятого сторіччя!

Фердінанд Грау розсміявся. Фред теж, а врешті сміялися ми всі. Коли б не посміятись з двадцятого сторіччя, то хоч повірся. Але й довго сміятись не можна було. Бо хотілося, власне кажучи, плакати.

— Ти вмієш танцювати, Готфріде? — запитав я.

— Звичайно ж. Адже був колись учителем ганців. Хіба ти про це забув?

— Забув, забув... Нехай забуває! — сказав Фердінанд Грау. — Забуття — це секрет вічної молодості. Старіють саме тому, що багато чого пам'ятають. А забувають надто

мало.

— Ні, — заперечив Ленц, — забувають завжди тільки непотрібне.

— Можеш ти мене навчити? — запитав я.

— Танцювати? За один вечір, дитинко. Оце й усе твоє лихо?

— Нема в мене ніякого лиха... Так, голова болить...

— Це — хвороба нашого часу, Роббі, — сказав Фердінанд. — Найкраще було б народитися зовсім без голови.

Я пішов ще й до кафе "Інтернаціональ". Алоїс саме заходився спускати жалюзі.

— Є ще хтось? — запитав я.

— Роза.

— Ходімо вип'ємо втрюх по одній...

— Згода!

Роза сиділа коло стопки і в'язала маленькі вовняні панчішки для своєї дочки. Показала мені візерунок. А таку саму кофточку вона вже зв'язала.

— А як сьогодні заробіток? — спитав я.

— Поганий. Ні в кого грошей немає.

— Позичити тобі? Ось бач — виграв у покер.

— Виграні гроші приносять щастя, — сказала Роза і, поплювавши на них, сховала.

Алоїс приніс три чарки. Потім, коли прийшла Фріці, ще одну.

— Годі, — сказав він нарешті. — Зморився, як пес.

Він вимкнув світло. Ми пішли. Роза розпрощалася на дверях. Фріці вчепилася до Алоїса. Легкою, молодою ходою вона пішла поруч з ним. А він зашаргав своїми плоскостопими ногами по бруку. Я став і подивився їм услід. Побачив, як Фріці схилилася до задрипаного, згорбленого кельнера і поцілувала його. Він байдужим рухом відсторонив її. І раптом, — не знаю навіть, як це й сталося, — я обернувся і глянув на безлюдну вулицю, на будинки з темними вікнами, на холодне нічне небо; наче обухом по голові вдарив мене такий тужливий порив до Пат, що мені здалося, ніби я захитався на ногах. Я нічого не розумів: ані себе, ані своєї поведінки, ані всього цього вечора, що допіру минув, — нічогісінько.

Спершись на стіну, я дивився просто себе. Не міг збагнути, навіщо я все це накоїв. Я потрапив у щось таке, що мене пошматувало, зробило нерозумним і несправедливим, розхитало мене, розбило мені те, що я з великими труднощами довів до ладу. Тепер я був безпорадний, не знав, що мені робити. Додому не хотілося, там мені стало б ще гірше. Нарешті я пригадав, що в Альфонса, мабуть, ще відкрито. Пішов туди, щоб лишитися там до ранку.

Альфонс нічого не сказав, коли я з'явився до нього. Кинув на мене швидкий погляд і знову заглибився в свою газету. Я сів до столика і почав куняти. У пивничці нікого не було. Я думав про Пат. Тільки про неї. Думав про те, як я поводив себе. Згадувалася кожна дрібниця. І все оберталося проти мене. Тільки я сам був у всьому винен. Я ж бо просто здурів. Я втупився очима в стіл. У голові шуміла кров. Я лютував сам на себе, гіркота і безпорадність опанували мене. Так, тільки я, тільки я сам знищив усе.

Раптом щось тріснуло і потім забрязкотіло. Це я з усієї сили вдарив по столу чаркою і розтрощив її.

— Розважаєшся? — сказав Альфонс встаючи.

Він забрав мені з рук побите скло.

— Вибач, будь ласка. Це я не подумавши...

Він приніс вату і пластир.

— Іди до дівчат, так буде краще.

— Добре, — відповів я. — Та вже полегшало. Це тільки так — раптом розлютувався...

— Коли розлютуєшся, то треба розважитись, а не злоститись на всіх і на все.

— Слушно, — погодився я, — але на це ж треба мати силу.

— На це треба мати звичку. Я колись ото хотів був скрізь напролом іти... Та з роками це вщухло...

Він поставив на грамофоні пластинку "Молитва" з опери "Трубадур". Швидко надходив світанок.

Я пішов додому. Альфонс дав мені випити на прощання ще великий бокал "Фернет-Бранка". У мене від цього щось легенько закалатало в голові. Вулиця не була вже рівною. Плечі налилися оловом. Це мене доконало.

Повільно піднявшись по сходах, я почав шукати в кишені ключ. Коли оце в напівтемряві почув чийсь віддих. На верхній приступці сходів принишло щось бліде, невиразне. Я ступив зо два кроки...

— Пат... — вимовив я, нічого не розуміючи. — Пат, що ти тут робиш?

Вона поворухнулась.

— Здається, я трохи заснула...

— Так, але ж як ти сюди потрапила?

— У мене ж є твій ключ...

— Я не про це. Я питаю...

Сп'янілість моя розходилась, я бачив стоптані східці, облуплену стіну і сріблясте плаття та вузенькі блискучі черевички.

— Я питаю... як ти взагалі тут опинилась?

— Про це я й сама себе весь час питаю...

Вона встала й потягнулась, ніби те, що вона сиділа ось тут на сходах пізно вночі, було найприроднішою в світі річчю. Потім втягнула носом повітря...

— Як би тепер сказав Ленц: коньяк, ром, вишнева, абсент?..

— Ще й навіть "Фернет-Бранка", — признався я, нарешті усвідомлюючи як слід усе навколо. — Та нехай йому всячина! Пат, ти ж чудесна дівчина, а я... я ж мерзенний дурень!

Одним ривком я підхопив її на руки, відімкнув двері і поніс дівчину коридором. Вона пригорнулась до мене, срібляста чаплінка, зморена пташка... Я відвернув голову набік, щоб не дихати на неї спиртним духом. Я бачив, що вона дрижить, хоч і посміхається.

Я посадив її в крісло, ввімкнув світло, приніс ковдру.

— Якби ж я був здогадався, Пат... замість блукати та сидіти в пивницях, мені б треба було... ах, який же я нещасний йолоп... я ж від Альфонса подзвонив був до тебе, я ж ходив, свистів у тебе під вікнами... я ж думав, що ти не хочеш, бо ти ж не відповідала..

— Чого ж ти не повернувся, як одвіз мене додому?

— І сам не знаю...

— Краще б ти дав мені надалі ключа й від твоєї кімнати, — сказала Пат, — тоді мені не доведеться чекати на сходах...

Вона всміхалася, але губи її дрижали, і я раптом зрозумів, що це для неї означало — оце повернення, чекання, а тепер цей бравий, товариський тон...

— Пат, — швидко сказав я, зовсім спантеличений, — Пат, адже ти змерзла, тобі треба чогось випити, я бачив знадвору світло у Орлова, зараз мерщій побіжу до нього, у цих росіян завше є чай, я зараз повернуся... — Я відчував, як гаряча хвиля поглинає мене всього. — Я тобі цього ніколи не забуду! — гукнув я їй від дверей і хутко пішов по коридору.

Орлов ще не лягав. Він сидів у кутку кімнати, де перед іконою божої матері горіла лампадка; очі його розчервонілися, на столі парувал невеликий самовар.

— Пробачте, будь ласка, — звернувся я до нього, — непередбачені обставини... чи не могли б ви дати мені трохи гарячого чаю?

Росіяни звиклі до всяких несподіванок. Він дав мені дві склянки, цукор, насипав цілу тарілку печива.

— Охоче вам допоможу, — сказав він, — дозвольте дати вам... я й сам часто бував у подібній... декілька кофейних зернят... пожувати...

— Дякую, — сказав я йому, — дуже вам вдячний. Я охоче візьму зернята...

— Якщо вам ще буде щось потрібне, — сказав він з вишуканим благородством, — то, будь ласка, я ще деякий час не лягатиму, мені буде дуже приємно...

Кофейні зернята я розжував у коридорі. Вони затамували запах спиртного. Пат сиділа коло лампи і пудрилась. На якусь мить я спинився на дверях. Мене зворушувало те, що вона сиділа ось тут, уважно дивилась у своє маленьке люстерко і проводила пуховкою по скронях.

— Випий трошки чаю, — сказав я, — він ще зовсім гарячий.

Вона взяла чашку. Я дивився, як вона п'є.

— Чорт його знає, Пат, що зі мною сталося сьогодні ввечері...

— А я знаю, що це було, — відповіла вона.

— Знаєш? А я — ні.

— Не треба тобі й знати, Роббі. Ти й без того знаєш надто багато, щоб бути по-справжньому щасливим.

— Може й так, — погодився я. — Але ж не годиться й те, що я, відколи знаю тебе, все більше стаю дитиною...

— Годиться! Краще, ніж коли б ти ставав усе розумніший!

— Це, звичайно, теж аргумент... Але ти добре вмієш виручати з біди... Думаю, що тут збіг багатьох обставин.

Вона поставила чашку на стіл. Я стояв, спершись на ліжко. У мене було таке почуття, ніби я по давній, важкій подорожі повернувся додому.

Защебетали пташки. Десь грюкнули двері. Це, очевидно, була пані Бендер, няня з притулку для немовлят. Я глянув на годинник. За півгодини Фріда буде в кухні, тоді ми вже не зможемо вийти непомітно. Пат ще спала. Вона дихала глибоко й рівномірно. Будити її було б злочином. Але ж треба було...

— Пат...

Вона щось промурмотіла уві сні.

— Пат... — я проклинав усі на світі мебльовані кімнати...

— Пат, пора... Треба нам тебе одягти...

Вона розплющила очі й посміхнулась, розніжена сном, як дитина.

Мене і цей раз, як і завжди, приємно вразила оця її радість пробудження, я так любив у ній це... Бо я ніколи не прокидався радісний.

— Пат... Пані Залевська вже промиває свої штучні зуби...

— Я на сьогодні залишуся в тебе...

— Отут?

— Так...

Я підвівся.

— Блискуча ідея... але ж твої речі... це ж вечірні туфлі і плаття.

— То я й пробуду до вечора...

— А що ж удома скажуть?

— А ми подзвонимо туди, скажемо, що я десь-то заночувала...

— Це можна... Ти хочеш їсти?

— Ще ні.

— На всякий випадок я швиденько хапну кілька свіжих булочок. Рознощик вішає їх біля вхідних дверей... Тепер саме час...

Повернувшись, я побачив, що Пат стоїть біля вікна. На ній були тільки її сріблясті черевички. М'яке ранкове світло наче вуаллю вкривало її плечі.

— То ми забули все вчорашнє, Пат, правда? — сказав я.

Вона кивнула, не обернувшись до мене.

— Ми просто не будемо більш разом із сторонніми людьми. Справжня любов не зносить чужих. Тоді ми й не посваримось, не будемо й ревнувати. До біса цього Бройєра з усім його товариством, правда ж?

— Так, — сказала вона, — і цю Марковіц теж.

— Марковіц? А це хто?

— Та, з якою ти сидів коло стойки в "Каскаді".

— Ага, ота, — сказав я, раптом відчувши якесь задоволення, — ота, значить...

Я вивернув свої кишені.

— Глянь-но сюди. Хоч на дещо згодилася вся ця історія — я виграв у покер цілу

купу грошей. На них ми сьогодні ввечері кудись підемо, га? Але по-справжньому, без чужих. А за них ми забули, правда?

Вона кивнула.

Сонце сходило з-за дахів будинку профспілок. Заблищали вікна. Волосся Пат променіло, плечі стали злотаві.

— Як це ти там казала, хто такий цей Бройер? Я маю на увазі — за фахом?

— Архітектор.

— Архітектор, — повторив я, дещо неприємно вражений, бо був би радніший почути, що він взагалі ніщо, — ну й нехай собі архітектор, що ж із того, правда ж, Пат?

— Так, любий мій.

— Нічого ж особливого, так?

— Анічогісінько! — переконливо сказала Пат, обернулася, розсміялася. — Це ж абсолютно ніщо, ніщо, та й годі. Тьфу — та й усе!

— А ця комірчина, Пат, хіба вона така вже жалюгідна, га? Звичайно, інші люди мають кра...

— Вона — чудова, ця комірчина, — перебила мене Пат, — це прекрасна комірчина, я не знаю, чи є десь краща, любий мій!

— А я, Пат, у мене ж чимало недоліків, я ж усього тільки шофер таксі, але ж...

— Ти мій найлюбіший, ти ж хапаєш чужі булочки, ти ж глушиш ром, ти мій любий...

Одним рвучким рухом вона кинулася мені в обійми.

— Ах, ти — мій дурненький, як же добре жити!

— Тільки з тобою, Пат! Їй-бо, Пат!

Ранок розгорявся, променів. Над могильними плитами внизу лежала тонка смуга туману, розходячись на всі боки. Верхівки дерев були щедро освітлені сонцем. З димарів будинків підіймався, звиваючись кільцями, дим. Кричали разнощики перших ранкових газет. Ми лягли, щоб віддатись ранішньому сну, чутливій дрімоті, що межує із мріями уві сні... Ми лежали, обнявшись, летячи кудись у дивний світ невідомого, зливши свої віддихи в один...

Потім, о дев'ятій, я подзвонив спершу підполковникові Егберту фон-Гаке від імені таємного радника Буркгарда, а тоді Ленцові, щоб доручити йому ранкову поїздку на таксі.

Той зараз же перебив мене:

— Та облиш, дитинко. Адже не дурно твій Готфрід знавець різних коливань людського серця... Я цього й сподівався. Бажаю успіху, ти, щасливчику!

— Замовкни, — сказав я йому радісно.

А в кухні заявив, що я хворий і до півдня лежатиму в ліжку. Після того мені довелося аж тричі відбивати атаку занепокоєної пані Залевської, що пропонувала мені то чай з ромашкою, то аспірин, то компреси. Потім мені вдалося непомітно пхнути Пат до ванної кімнати, і нам дали спокій.

Через тиждень до нашого подвір'я несподівано заїхав на своєму форді булочник.

— А вийди-но, Роббі, — сказав Ленд, кинувши злісний погляд крізь вікно, — цей тістечковий женолоб, мабуть, хоче заявити нам якусь рекламацію.

Булочник був у похмурому настрої.

— Щось із машиною? — запитав я.

— Навпаки, — заперечив він, хитнувши головою. — Вона ходить прекрасно. Стала як нова.

— Безперечно, як нова, — ствердив я, поглядаючи на нього з дедалі більшим зацікавленням.

— Справа в тім, що... одним словом, мені потрібна інша машина. Більша... — Він озирнувся: — Здається, у вас був тоді кадилак?

Я одразу збагнув, що сталося. Чорнява, з якою він жив, таки прогризла йому голову!

— Еге, кадилак... — мрійно вимовив я, — треба вам було тоді хапати його! Це ж був екземпляр! Красунь! Пішов за сім тисяч марок. За півціни!

— Ну, так уже й за півціни...

— Кажу ж вам, що за півціни, — наполегливо повторив я, розмірковуючи, що тут можна вдіяти, а тоді сказав: — Можна б попитати, може, якраз тому, хто її тоді купив, потрібні гроші. Тепер так буває... Одну хвилиночку...

Я пішов до майстерні і швиденько розказав, що саме трапилось.

Готфрід аж підскочив.

— Хлопці! Де б нам хутко дістати якогось старого кадилака?

— Про це вже я сам подбаю, — запевнив я, — а ти краще потурбуйся про те, щоб булочник часом не втік.

— Гарзд!

Готфрід вибіг з майстерні. А я подзвонив до Блюменталю. Щоправда, великої надії я не плекав, а втім — чому й не спробувати! Блюменталь був у себе в конторі.

— Хочете продати свого кадилака? — спитав я без зайвих слів.

Блюменталь розсміявся.

— У мене є й покупець, — вів я далі, — сплатить готівкою — гроші на стіл.

— Готівкою... — трохи подумавши, вимовив Блюменталь, — в наші час це слово звучить надто поетично...

— Отож і я так думаю... — підтвердив я, раптом відчувши впевненість. — Ну, то як воно, можна б нам про це поговорити?

— Поговорити завжди можна... — відказав Блюменталь.

— Добре. Коли я міг би з вами побачитись?

— Сьогодні вдень після обіду я матиму час. Ну, скажімо, о другій годині у мене в конторі.

— Гарзд.

Я поклав трубку.

— Отто, — звернувся я дещо схвилюваний до Кестера, — ніколи я цього не

сподівався, але здається мені, що наш кадилак повернеться назад!

Кестер одірвався од своїх паперів.

— Справді? Він хоче його продати?

Я кивнув головою і подивився крізь вікно на Ленца, який енергійно умовляв булочника.

— Не так він це робить, — сказав я занепокоєно, — дуже багато балакає. А булочник страшенно недовірливий, його треба умовляти мовчанкою. Негайно ж підумай зміню Готфріда.

Кестер засміявся.

— Ні пуху тобі ні пера, Роббі!

Підморгнувши йому, я вийшов. Але тут я не повірив власним вухам: Готфрід і не думав завчасно оспівувати кадилак. Він завзято пояснював будочникові, як індійці в Південній Америці печуть хліб з кукурудзи. Я кинув на нього вдячний погляд, а тоді звернувся до будочника.

— На жаль, той чоловік не хоче продати...

— Так я й знав, — швидко вимовив Ленц, ніби ми з ним наперед умовилися...

Я знизав плечима.

— Шкода, звичайно... Але мені це зрозуміло...

Булочник стояв у нерішучості. Я глянув на Ленца. Він зараз же спитав:

— А ти не зможеш іще раз таки спробувати?

— Це-то звичайно, — відповів я. — Поки що я принаймні добився того, що ми з ним сьогодні вдень зустрінемося. Де б мені тоді з вами побачитись? — спитав я будочника.

— О четвертій я буду тут поблизу. Отож заїду ще раз...

— Добре. Я тоді вже знатиму напевно, що й як... Сподіваюся, що діло все ж таки вийде...

Булочник кивнув. Тоді сів у свого форда та й подався.

— Ти, мабуть, чи не здурів, — насипався на мене Ленц, як тільки булочник зник за рогом. — Спершу наказав мені затримати цього типа мало не силоміць, а тоді сам пустив його так, ні з чим...

— Логіка і психологія, мій любий Готфріде! — відповів я, плескаючи його по плечу. — Цього ти ще не можеш второпати...

Ленц скинув мою руку...

— Психологія! — відказав він зневажливо. — Найкраща психологія — це щасливий випадок, та й усе! А він саме й трапився! А тепер цей тип ніколи вже не повернеться назад...

— О четвертій годині приїде...

Готфрід жалісливо глянув на мене.

— Йдем на парі? — спитав він.

— Згода! Але ти програєш. Булочника я знаю краще, як ти! Його за один раз не вламаєш. Та, окрім того, я ж не можу продати йому те, чого в нас самих поки що немає...

— Ах, боже ти мій милий, та коли тільки в цьому справа, — сказав, похитуючи головою, Готфрід, — то з тебе, дитинко, нічого путнього в житті не вийде. З того ж бо починаються справжні гешефти. Ходімо, я тобі зараз безкоштовно прочитаю курс про сучасне економічне життя...

Удень я пішов до Блюменталья. По дорозі відчував себе молоденьким козеням, що має одвідати старого вовка. Сонце припікало асфальт, і з кожним кроком у мене все менше ставало бажання бути підсмаженим ще й отим Блюменталем. Найліпше — без довгих розмов. Тому я, ввійшовши, негайно ж почав говорити, перш ніж він розкрив рота:

— Пане Блюменталь, ось вам просто з порога серйозна пропозиція: за кадилак ви сплатили п'ять з половиною тисяч марок, а я вам даю за нього шість тисяч при умові, що я його дійсно збуду. Це вирішиться сьогодні ввечері...

Блюменталь у величній позі сидів за своїм письмовим столом і саме їв яблуко. Він перестав на якусь хвилинку жувати і глянув на мене.

— Добре, — просопів він і знову взявся за яблуко.

Я почекав, поки він кинув огризок у кошик.

— То ви згодні? — спитав я тоді.

— Один момент!.. — Він витяг нове яблуко з шухляди стола. — Хочете яблуко?

— Дякую, саме зараз не хочеться...

Блюменталь завзято вп'явся зубами в яблуко.

— Їжте більше яблук, пане Локамп! Яблука продовжують життя! Щодня кілька яблук — і вам ніколи не буде потрібен лікар!

— Навіть і тоді, коли зламаю собі руку?

Він оскалився, кинув геть другий огризок і підвівся.

— А ви тоді ніколи не зламаєте собі руку!

— Це й справді практична порада, — сказав я, вичікуючи, що ж тепер буде. Ця розмова про яблука видавалася мені надто підозрілою.

Блюменталь витяг з маленької шафки ящик з сигарами і почастивав мене. Це була вже знайома мені марка "Корона".

— І вони продовжують життя? — спитав я.

— Ні, скорочують. Коли їсти яблука, то й виходить так на так... урівноважується...

— Він пахнув димом і подивився на мене знизу, схиливши голову набік, як за мислений птах. — Щоб завжди виходило так на так, пане Локамп, щоб урівноважувалося... в цьому й є великий секрет життя...

— Коли зумієш...

Він підморгнув мені.

— Ото ж і воно! Вміти — ось у чому секрет! Ми забагато знаємо, та замало можемо. Тому що забагато

знаємо. — Він засміявся. — Пробачте, по обіді я люблю пофілософствувати...

— Це ж бо найкращий час для філософії, — докинув я. — То з кадилаком ми, значить, теж досягнемо рівноваги, так?

Він підняв руку.

— Одну секунду...

Скорений цим жестом, я похилив голову... Блюменталь помітив це і засміявся.

— Не те, що ви думаєте, ні! Просто хотів зробити вам комплімент. Напад зненацька — просто з порога та ще й з відкритими картами! Тут ви добре врахували натуру старого Блюменталю. Знаєте, чого я чекав?

— Що я почну пропонувати вам чотири з половиною тисячі марок?

— Саме цього! Але тоді було б вам скрутно. Адже ви хочете продати за сім, так?

Я обережно здвигнув плечима.

— Чому саме за сім?..

— Бо ви ж тоді з мене те ж саме заправили...

— У вас чудова пам'ять, — сказав я.

— На цифри. Тільки на цифри. На жаль... Ну, то щоб покінчити справу: можете за цю ціну брати машину.

Ми вдарили по руках.

— Слава тобі, господи, — сказав я, полегшено зітхнувши, — за довгий час перше дільце! Кадилак, здається, приносить нам щастя!..

— Мені теж, — підтримав мене Блюменталь. — Адже й я заробив на ньому п'ятсот марок.

— Та й справді так. Але чому ви, власне кажучи, так швидко його знову продали? Не сподобався вам?

— Звичайний забобон, — пояснив Блюменталь. — Я не обминаю жодний ґешефт, на якому можна заробити...

— Чудовий забобон, — відказав я.

Він похитав лисим черепом.

— Ви не вірите, але це й справді так. Це щоб на чомусь іншому не потрапити на слизке. У наш час обминути якесь дільце, значить-спокушати долю! А на це тепер ніхто не зважиться.

Надвечір, о пів на п'яту, Готфрід Ленц з недвозначним виразом обличчя поставив передо мною на стіл порожню пляшку з-під джину.

— Хочу, щоб ти мені її наповнив, дитинко! За свій рахунок! Ти ж пригадуєш собі наше парі?

— Пригадую, — відповів я, — але ти раненько схопився...

Готфрід мовчки ткнув мені під ніс годинник.

— Пів п'ятої, — підтвердив я, — припускаємо, що це точний астрономічний час. Але ж кожен може часом запізнитись. До речі: я пропоную тобі подвійний заклад — два проти одного...

— Згода! — урочисто заявив Готфрід. — Це значить, що ти ставиш мені безплатно чотири пляшки джину. Героїзм приреченого! Чесний вчинок, дитинко, але й хибний...

— Почекаємо...

Я вже давно не був такий певний успіху, як це удавав. Навпаки, я припускав, що

тепер уже напевно булочник більше не вернеться. Треба було його затримати тоді, вранці. Він був надто ненадійною людиною.

Коли гудок фабрики ліжкових пружин, що містилася навпроти нас, прогучав п'ять, Готфрід мовчки поставив передо мною на стіл ще три порожніх пляшки з-під джину. Тоді сперся на вікно і вступив у мене погляд.

— Щось така спрага в мене... — багатозначно сказав він через якийсь час.

У цей момент я виразно почув гуркіт фордового мотора на вулиці, і зараз же по тому машина булочника завернула до нашого подвір'я.

— Якщо тобі хочеться пити, любий Готфріде, — вимовив я з почуттям власної гідності, — то біжи швидше та купи дві пляшки рому, які я виграв у тебе на парі. Зможеш випити ковточок безплатно... Бачиш онде на дворі булочника? Психологія, юначе мій! А тепер прибери звідси оці порожні пляшки! Потім зможеш виїхати на заробіток таксомотором — адже для складнішої комерції ти ще замолодий. Привіт, синку!

Вийшовши надвір, я розказав булочникові, що машину, мабуть, можна буде придбати. Щоправда, клієнт править поки що сім тисяч п'ятсот марок, але коли побачить готівку, то, безперечно, віддасть машину за сім тисяч.

Булочник слухав мене так неуважно, що я аж остовпів. Нарешті я вимовив:

— О шостій я ще раз до нього подзвоню.

— О шостій?

Булочник стрепенувся, наче прокинувся від своєї заціпенілості.

— О шостій мені треба... — Він раптом обернувся до мене. — Поїдете зі мною?

— Куди? — здивувався я.

— До вашого приятеля, художника. Портрет готовий...

— Ах, от що! До Фердінанда Грау?

Він кивнув.

— Їдьмо разом. Тоді пізніше поговоримо й про машину.

Здавалося, ніби для нього важливо саме те, щоб не їхати самому. А для мене було важливо не спускати його з очей. Тому я швидко погодився:

— Добре. Але ж це досить далеко, то їдьмо ж негайно.

Фердінад Грау мав кепський вигляд. Обличчя — землисте, опухле, під очима глибокі тіні. Він привітався з нами на дверях ательє.

Булочник ледве глянув на нього, він був якось дивно збуджений і нерішучий.

— Де портрет? — негайно ж запитав він.

Фердінад показав рукою в напрямі вікна — портрет стояв там на мольберті. Булочник швидко увійшов до ательє, а тоді нерухомо застиг перед самим портретом. Через декілька хвилин зняв капелюх — він так спішив, що зовсім забув його зняти.

Ми з Фердінадом і далі стояли на дверях.

— Ну, то як воно, Фердінанде? — запитав я.

Він зробив непевний жест рукою.

— Щось, може, трапилось?

- А що може трапитись?
- У тебе нездоровий вигляд...
- Оце й усе? Більш нічого?
- Ні, більш нічого...

Він поклав свою широку руку мені на плече і посміхнувся, як старий сенбернарський собака.

Ми ще трохи почекали. Тоді підійшли до булочника. Портрет мене несподівано вразив. Голова вийшла дуже добре. Використавши шлюбну фотографію та друге фото вже змарнілої людини, Фердінанд намалював ще зовсім молоду жінку, що дивилася з портрета серйозними, дещо безпорадними очима.

- Так, — сказав булочник, не оглядаючись на нас, — це вона.

Він це сказав ніби про себе; здавалося, він і не помітив, як це в нього вирвалося.

- Вам добре видно? — спитав Фердінанд.

Булочник не відповів.

Фердінанд підійшов, щоб трохи повернути мольберт. Тоді відступив назад і кивнув мені, запрошуючи до маленької кімнати поруч з ательє.

— Ніколи б не подумав, — здивовано сказав він, — щоб звичайна знижка в ціні так могла розчулити людину. Розревівся...

— Раніше чи пізніше, це може статися з кожним, — відказав я. — Цей опам'ятався трохи запізно...

— Запізно, — погодився Фердінанд, — завше виходить запізно. Так воно й ведеться в житті, Роббі.

Він повільно походжав по кімнатці.

— Облишмо його там на деякий час самого. А тим часом можна б згуляти партію в шахи.

- У тебе золотий характер, — сказав я.

Грау зупинився.

— А що? Йому ж однак від того ні користі, ні шкоди. Коли б завжди про таке думати, то не стало б і сміху людського на землі, Роббі...

- Знову слушно говориш, — підтвердив я; — то давай швиденько згуляємо партію...

Ми розставили фігури й почали. Фердінанд виграв без будь-яких зусиль. Він дав мені мат турою й офіцером, навіть не використавши королеву.

- Здорово! Вигляд у тебе, наче три ночі не спав, а граєш, як морський розбійник.

- Коли в мене меланхолія, то завжди граю добре, — відказав Фердінанд.

- А чого це в тебе меланхолія?

— Та отак просто. Бо темніє. Порядна людина завжди впадає в меланхолію, як тільки вечоріє. Не з яких-небудь причин, а так... Хтозна й чого...

- Але ж тільки, коли вона сама одна...

— Звичайно... Година сутінків. Година самотності, година, коли коньяк смакує найкраще...

Він приніс пляшку і дві чарки.

— Чи не піти нам туди... до будочника? — спитав я.

— Зараз. — Він налив чарки. — Будьмо, Роббі! Бо ж усі ми так чи сяк, а здохнемо...

— Будьмо, Фердінанде! За те, що ми поки що ще живі!

— Еге... — сказав він, — не раз були вже й на волосинку од смерті... То й за це треба випити по одній...

— Давай...

Ми повернулися до ательє. Потемнішало. Булочник, втягнувши плечі, все ще стояв перед портретом. Жалюгідно розгубленим видавався він у цьому великому порожньому приміщенні; мені здалося навіть, ніби він якось поменшав...

— Запакувати вам портрет? — спитав Фердінанд.

— Ні... — злякано заперечив булочник.

— Тоді я його вам завтра пришлю.

— А не можна б йому ще тут побути? — боязко запитав булочник.

— А це чому так? — здивовано звернувся до нього Фердінанд і підійшов ближче. — Вам не подобається портрет?

— Подобається... але я б хотів його залишити ще на деякий час тут...

— Не розумію...

Булочник глянув на мене, ніби шукаючи допомоги.

Я зрозумів: він боявся повісити портрет вдома через оте чорняве стерво. А може, боявся й померлої, боявся понести "її" туди...

— Але ж, Фердінанде, — почав я, — портрет може й тут повісити, аби тільки гроші були сплачені...

— Це-то звичайно...

Булочник полегшено зітхнув і витяг з кишені чекову книжку. Обоє пішли до стола.

— Тепер решта — чотириста марок? — запитав булочник.

— Чотириста двадцять, — відповів Фердінанд, — включаючи знижку. Хочете розписку?

— Так, — відповів булочник, — такий уже порядок.

Мовчки вони заходилися писати чек і розписку. Я став коло вікна і озирнувся. У неясному світлі сутінок по стінах навкруги мерехтіли обличчя на не взятих ще і несплачених портретах у золотих рамах. Вони здавалися галереєю привидів з того світу, які всі ніби вп'яли свої застигли очі у портрет коло вікна, що теж мав приєднатися до них. Вечір кидав на нього свій останній відблиск життя... Все це створювало дивний якийсь настрій-дві зігнутих фігури, що писали коло стола, тіні, численні мовчазні портрети.

Булочник знову підійшов до вікна. Його червонуваті очі здавалися скляними кульками, рот був напіврозкритий, нижня губа звисла, оголивши жовті зуби, — видовище сміховинне й сумне... У квартирі над ательє хтось почав грати на піаніно якісь вправи, одноманітні своїми змінами тону. Звуки були різкі, неприємні. Фердінанд Грау стояв біля стола, запалюючи сигару. Вогник сірника освітив його обличчя. Це маленьке червонувате сяйво ніби розсунуло межі напівтемного приміщення,

пофарбувавши його в сині тони.

— Чи ще можна дещо змінити на портреті? — спитав булочник.

— А що саме?

Фердінанд підійшов. Булочник показав на оздобу.

— Можна так зробити, щоб ось цього не було?

Це була велика золота брошка, якої він, замовляючи портрет, спеціально зажадав.

— Звісно можна, — сказав Фердінанд, — вона навіть псує обличчя. Якщо її не буде, то портрет тільки виграє.

— Отож і я так думаю... — Він трохи потупцював на місці... — А що воно коштуватиме?

Ми з Фердінандом презирнулися.

— Нічого, — доброзичливо сказав Фердінанд, — навпаки, я вам тоді, власне кажучи, дещо мав би повернути, бо на портреті було б менше зображено...

Булочник від несподіванки підвів голову. Якусь мить здавалося, що він на це пристане. Але тоді рішуче заявив:

— Ні, ні, обличчя де, адже ви це так чи інакше, а мусили намалювати...

— Та й то правда...

Ми пішли. На сходах, вдивляючись у зігнуту спину будочника, я відчував певне зворушення від того, що цей трюк з брошкою змусив-таки заговорити його сумління. Мені було трохи ніяково набиватися йому з кадилаком саме під такий настрій. Але потім я подумав: адже його безперечно щира скорбота по померлій жінці оволоділа ним до деякої міри тому, що чорнява хазяйнує вдома, як справжнє стерво... Подумав — і відчув готовність до наступу.

— Ми ж можемо й у мене вдома обговорити справу, — сказав булочник, коли ми вийшли на вулицю.

Я погодився, бо мені так було навіть зручніше. Булочник, мабуть, думав, що він у себе вдома сильніший, але я покладав надії на підтримку чорнявої.

Вона вже чекала на нас коло дверей.

— Віншую сердечно, — сказав я, перш ніж булочник встиг відкрити рота.

— З чим? — швидко запитала вона; оченята в неї так і бігали.

— З кадилаком! Він — ваш! — відповів я нахабно.

— Любенький мій! — Одним стрибком вона повисла на шиї булочника.

— Та це ж іще не...

Він намагався відкараскатись від неї і роз'яснити справу. Але вона міцно вчепилася за нього, крутилася з ним по колу, дригаючи ногами, і не давала йому говорити. Я зазиравав то через його плече на її хитрувате личко, що підморгувало мені, то через її плече на його голову мучного хробака і обличчя з виразом докору і безсилового протесту.

Нарешті йому пощастило вирватись.

— Ми ще не домовилися остаточно! — відсапувався він.

— Домовились! — сказав я щиро й привітно, — домовились остаточно! Я беруся виторгувати ці п'ятсот марок. Ви сплачуєте за кадилак сім тисяч марок і ні пфеніга

більше! Згода?

— Та звичайно ж! — швидко втрутилася чорнява. — Це ж справді дешево, любенький мій...

— Стоп! — булочник підняв руку.

— Та що це знову з тобою? — насипалась вона на нього. — То ти ніби вже купив машину, то ти знову ніби не хочеш!

— Він хоче, — швидко докинув я своє слівце, — ми вже про все домовилися...

— Ну, от бачиш, любенький, навіщо ж...

Вона щільно притулилася до нього. Він спробував знову вирватись, але вона притиснула свій огрядний бюст до його руки. Обличчя у булочника стало сердите, але опір його послабшав.

— Форд... — вимовив він.

— Само собою розуміється, він іде в рахунок платні...

— Чотири тисячі марок...

— Колись коштував, так? — приязно запитав я.

— Він іде в рахунок платні за чотири тисячі марок, — твердо заявив булочник. Захоплений зненацька, він знайшов тепер добрий привід до контратаки. — Адже машина майже нова...

— Нова... — сказав я, ніби передражнюючи його, — після такого ремонту...

— Сьогодні вранці ви самі це казали...

— Сьогодні вранці це було щось інше. Нове можна розуміти по-різному, залежно від того, купуєш чи продаєш. За чотири тисячі то ваш форд мусив би мати поршні з чистого золота...

— Чотири тисячі марок, інакше нічого не буде, — вперто, як осел, твердив булочник. До нього повернулася його стара вдача; здавалося, він хотів будь-що взяти реванш за свою попередню розчуленість.

— Тоді — до побачення! — відповів я і звернувся до чорнявої: — Дуже шкодую, шановна пані, але ж я не можу торгувати на збитки. Ми й так нічогісінько не заробляємо на цьому кадилаку, то не можемо ж ми прийняти у платню старого форда за таку високу ціну. Прощайте!

Вона вхопилася за мене. Очі її кололи іскрами. Потім накинута на булочника так, що йому одразу забило памороки...

— Ти ж сам сто разів казав, що цей форд нічого вже не вартий! — аж засичала вона під кінець, на очах у неї блищали сльози.

— Дві тисячі марок! — сказав я. — Дві тисячі марок, хоч і це — просто самогубство. Булочник мовчав.

— Ну, та кажи ж уже щось! Чого ти стоїш і рота не роззявляєш?! — лютувала чорнява.

— Панове, — сказав я, — я піду за кадилаком. Може, ви тим часом обговорите поміж себе цю справу...

Я відчував, що найкраще тепер — втекти. Чорнява доведе мою справу до кінця.

За годину я повернувся вже з кадилаком. Я зараз же побачив, що суперечку розв'язано в найпростіший спосіб. У булочника був обскубаний вигляд, до костюма причепилося йому пір'ячко з подушок. А чорнява навпаки — сяjala, погойдувала бюстом і сито, зрадницьки посміхалась. Вона переодяглася — на ній тепер була тонка шовкова, щільно прилегла до тіла сукня. Непомітно вона підморгнула й кивнула мені, мовляв: усе в порядку.

Ми поїхали на спробну їздку. Чорнява зручно уляглася собі на широкому задньому сидінні і невгамовно базікала. Мені дуже хотілося викинути її через віконце, але вона ще була мені потрібна. Булочник досить меланхолійно сидів коло мене. Він уже заздалегідь тужив за своїми грішми, а це ж найщиріша туга, що тільки є на світі...

Ми підїхали до його будинку і знову зайшли до квартири. Булочник вийшов, щоб принести гроші. Він тепер видавався старим, я навіть помітив, що волосся в нього пофарбоване. Чорнява обсмикувала на собі сукню.

— Це ми здорово владнали, правда?

— Атож, — погодився я мимоволі.

— А за це сто марок — мені...

— Ах, ось воно що... — вирвалося в мене.

— У-у, скупий старий цап, — зашепотіла вона по-змовницьки, підійшовши ближче, — а грошей має, як

сміття! Але ж поки в нього щось видереш!.. І заповіту не хоче написати. А тоді, звичайно, все піде дітям, а нашій сестрі — дуля! Та й що за приємність мати справу з оцим скандалістом...

Вона підійшла ще ближче, погойдуючи бюстом.

— То я ж зайду завтра до вас у майстерню за цими ста марками... Коли ви там будете? А може, ви самі сюди зайдете? Завтра надвечір я тут буду сама одна... — хихикнула вона.

— Я пришлю вам гроші... — сказав я.

Вона знову захихикала.

— Та принесіть самі... Чи, може, боїтесь?

Вона, мабуть, подумала, що я боязкий, і хотіла показати ділом, про що йдеться...

— Ні, не боюся, — відповів я, — та часу нема... Саме завтра треба йти до лікаря. Застарілий сифіліс, бачте... А це отруює життя...

Вона так швидко відсахнулася, що мало не перекинулася через плющове крісло.

Тут саме ввійшов і булочник. Подивився скоса недовірливо на чорняву. Тоді почав лічити мені гроші — готівкою. Лічив він повільно, ніби зволікаючи. Тінь його погойдувалася по трояндових шпалерах кімнати туди й сюди, ніби теж лічила гроші. Виписуючи розписку, я раптом здумав собі, що це вже вдруге сьогодні відбувається таке, тільки на моєму місці був спершу Фердінанд Грау. Хоч у цьому не було нічого особливого, мені видалося це трохи дивним. Я з радістю вирвався на вулицю. Повітря було по-літньому лагідне. Кадилак виблискував біля тротуару.

— Ну, друже, красенько дякую! — сказав я і поплескав його по радіатору. —

Повертайся скоріше знову-до нових подвигів!

XV

Над луками іскрився ясний ранок. Ми з Пат сиділи край лісної галявини й снідали. Я взяв на два тижні відпустку і тепер разом з Пат був у дорозі. Ми їхали до моря.

Перед нами на шляху стояв маленький, старий ситроен. Ми взяли його в рахунок оплати за булочникового форда, і Кестер дав його мені на час відпустки. Навантажений чемоданами, ситроен мав вигляд терплячого в'ючного ішака.

— Сподіваюсь, він не розсиплеться в дорозі, — сказав я.

— Не розсиплеться; — відповіла Пат.

— Звідки ти знаєш?

— Тут нема чого й знати. Бо це ж наша з тобою відпустка, Роббі.

— Може й так, — погодився я. — Але, крім того, я добре знаю його задню вісь. Дуже сумний у неї вигляд. Особливо, коли машина навантажена.

— Він — брат "Карла". Витримає.

— Надто рахітичний брат...

— Не ганьби його так, Роббі. В даний момент це найкраща машина з усіх мені відомих.

Ми ще трохи полежали на траві. З лісу повівав теплий, лагідний вітерець. Пахло смолою і травами.

— Скажи-но, Роббі, — спитала Пат після короткої паузи, — що то за квіти там, біля струмка?

— Анемони, — відповів я, не поглянувши на квіти.

— Але ж, любий мій, це зовсім не анемони! Анемони значно менші, до того ж вони цвітуть лише навесні.

— Вірно, — погодився я. — Це лугова жеруха...

Вона похитала головою:

— Я жеруху знаю. У неї зовсім інший вигляд.

— Ну, тоді — цикута.

— Але ж, Роббі! Цикута біла, а не червона.

— Тоді — не знаю. Досі я завжди обходився цими трьома назвами, коли мене питали. І завжди одній з них вірили.

Пат засміялась:

— Жаль. Коли б я знала про це, то задовольнилася б уже анемонами.

— Цикута, — сказав я, — мій коньок. З нею я майже завжди добивався успіху.

Пат підвела голову:

— Оце здорово! І часто тебе отак питали?

— Не так уже й часто. І зовсім за інших обставин...

Вона сперлася руками на землю:

— Але ж це, власне кажучи, ганьба — отак ходити по святій землі і майже зовсім нічого не знати про неї. Навіть кількох назв не знати...

— Не сумуй, — сказав я;—це ще невелика біда. Значно більша ганьба, коли людина

взагалі не знає, чого вона тиняється по землі. Тут уже знання більшої чи меншої кількості назв нічого зарадити не може.

— Це в тебе лише відмовка! Я ж певна, що говориш так лише тому, що лінивий.

Я обернувся до неї.

— Авжеж. Але про лінь люди ще далеко не все знають. Вона — джерело всякого щастя і кінець якої б то не було філософії. Іди, полеж іще трохи біля мене. Людина надто мало лежить. Вона завжди топчеться або сидить. Від цього, як і всяка животина, багато втрачає на доброму настрої. Лише коли лежиш, повністю примиряєшся сам з собою.

Якийсь автомобіль загуркотів здалеку, потім проїхав повз нас.

— Маленький мерседес, — сказав я, не підводячи голови. — Чотирициліндровий.

— Ось іде ще один, — зауважила Пат.

— Так, я вже чую. Рено. З радіатором — як у свині рило?

— Так.

— Тоді це рено. А ось — послухай! — це вже справжня машина! Ланчіа! Вона наздожене тих обох, як вовк ягнят! Ти лише послухай мотор! Наче орган!

Машина вітром пронеслася повз нас.

— Тут ти, видно, знаєш більше трьох назв, га?

— Звичайно. І навіть безпомилково.

Пат засміялась:

— То і це сумно, чи як?

— Зовсім ні. Цілком природно. Добра машина для мене іноді — приємніше двадцяти квітучих луків.

— Зачерствіле дитя двадцятого століття! У тебе, мабуть, чутливості і на гріш нема...

— Як-то нема-ти ж бачиш: до машин я дуже чутливий.

Вона поглянула на мене:

— Я теж, — сказала.

Десь на ялині закувала зозуля. Пат почала рахувати.

— Навіщо ти це робиш? — спитав я.

— А хіба ти не знаєш? Скільки раз вона прокує, стільки років ще житимеш...

— Ага, так, пригадав. Але тут є і ще одна прикмета: коли зозуля закує, треба потрусити свої гроші. Тоді їх стане більше.

Я дістав з кишені свої дрібні гроші й енергійно потрусив їх між долонями.

— Так ось який ти, — сказала Пат сміючись. — Я люблю життя, а ти — гроші.

— Щоб жити, — пояснив я. — Справжній ідеаліст прагне грошей. Гроші — це втілена в монетах свобода. А свобода і є справжнє життя.

— Чотирнадцять... — рахувала Пат. — А колись ти говорив про це трохи інакше.

— То були похмурі часи. Не можна про гроші говорити зневажливо. Немало жінок закохуються через них... І навпаки: любов у багатьох чоловіків породжує жадобу до грошей. Отже, гроші заохочують до ідеалів, а любов — до матеріалізму.

— Ти сьогодні в ударі, Роббі, — відповіла на це Пат, а потім: — тридцять п'ять...

— Чоловік, — пояснював я далі, — буває жадібний до грошей лише тоді, коли йому доводиться задовольняти бажання жінок. Якби не було жінок, то не було б і грошей, а чоловіки становили б тоді однорідне героїське плем'я. В окопах, наприклад, зовсім не було жінок — і там не мало якогось важливого значення, чи в когось є що-небудь, чи немає нічого. Важливо було лише одне: який з тебе солдат. Я не збираюся ідеалізувати окопне життя — згадав лише так, щоб вірно висвітлити питання про любов. Вона збуджує в чоловіка негативні інстинкти — прагнення чимсь володіти, щось значити в суспільстві, побільше заробляти, добиватися спокійного життя. Недарма ж диктаторам подобається, щоб їхні соратники були одружені — тоді вони не такі небезпечні. І недарма католицькі попи не мають жінок — інакше вони ніколи б не були такими відважними місіонерами.

— Ти навіть сьогодні так в ударі, що тебе не впізнати, — з похвалою обізвалась Пат.
— П'ятдесят два...

Я сховав гроші назад до кишені і запалив сигарету.

— Ти ще не збираєшся кинути рахувати? — спитав її. — Уже й так далеко за сімдесят років.

— Сто, Роббі! Сто — хороше число. От до чого я хочу дійти.

— Схиляюсь перед тобою — оце-то мужність! Але — як ти думаєш їх прожити?

Вона побіжно глянула на мене.

— Потім видно буде. У мене ж зовсім інші погляди на життя, ніж у тебе.

— Певно, що так. А втім, кажуть люди, що важко прожити лише перші сімдесят, а далі — значно простіше.

— Сто! — оголосила Пат, і ми рушили в дорогу.

Море пливло нам назустріч, наче велетенський срібний парус. Ми ще здалеку відчували його солонуватий подих — обрії дедалі ширшали і світлішали, і раптом воно розляглося перед нами — бурхливе, могутнє і безмежне.

Дорога звиваючись підходила до самого моря. Потім почався ліс, а за ним — село. Ми розпитали, як проїхати до будинку, в якому мали жити. Він був дещо осторонь за селом. Кестер дав нам адресу. Після війни він жив там щось біля року.

То була невеличка, самотня вілла. Я хвацько розвернувся півколом, зупинив ситроена перед воротами і дав сигнал. У вікно виглянуло широке обличчя, тупо вирячилось на мить — і знов сховалось.

— Сподіваюсь, це ще не пані Мюллер, — сказав я.

— А що нам до того, як вона виглядає, — відповіла Пат.

Двері розчинилися. Слава богу, то таки не була пані Мюллер, а її служниця. Сама пані Мюллер, власниця того будинку, з'явилася на хвилину пізніше. Уже сивоголова, граціозна дама з явними ознаками старої діви. На ній було чорне, закрите до самого підборіддя плаття, а замість брошки — золотий хрест.

— На всяк випадок, Пат, підтягни вище свої панчохи, — шепнув я, побачивши таку брошку, і виліз з машини.

— Гадаю, пан Кестер уже попередив вас про наш приїзд, — звернувся я до

господині.

— Так, він телеграфував мені, що ви приїдете. — Вона уважно оглянула мене. — А як поживає сам пан Кестер?

— О, досить добре... як на ці часи...

Вона кивнула головою, і далі оглядаючи мене.

— А ви давно вже знайомі з ним?

"Починається справжній екзамен", подумав я і розповів, з яких часів був знайомий з Отто. Відповідь, здається, задовольнила її. Підійшла Пат. Вона вже підняла панчохи. Погляд пані Мюллер пом'якшав. Здавалося, для Пат у неї знайшлося більше ласки, ніж для мене.

— У вас іще є кімнати для нас? — запитав я.

— Якщо вже пан Кестер прислав мені телеграму, то кімнату ви матимете за всіх умов, — заявила пані Мюллер, змірявши мене не зовсім привітним поглядом. — Ви навіть одержите мою кращу кімнату, — звернулась вона до Пат.

Пат осміхнулась. Пані Мюллер теж відповіла з посмішкою:

— Ось я вам покажу її.

Вони удвох пішли поряд вузькою стежкою, що вела через невеличкий садок. Я поплівся за ними, почувавши себе майже зовсім зайвим, бо пані Мюллер зверталася лише до Пат.

Кімната, яку вона показала нам, була на першому поверсі. Вона мала окремий вхід із саду і дуже сподобалась мені: досить простора, світла й привітна. В кінці кімнати було щось на зразок ніші — там стояло два ліжка.

— Ну, що ви скажете? — спитала пані Мюллер.

— Дуже гарно, — сказала Пат.

— Навіть розкішно, — додав я, підлещуючись до господині. — А друга де?

Пані Мюллер спроквола повернулась до мене:

— Друга? Яка це друга? Ви хіба хочете іншу? Ця не подобається вам?

— Вона просто чудова, — відказав я, — але...

— Але?.. — дещо ущипливо промовила пані Мюллер. — На жаль, кращої за цю в мене немає.

Тільки-но я хотів пояснити їй, що нам потрібно дві окремих кімнати, як вона вже повела далі:

— Адже й вашій дружині вона дуже сподобалась.

"Вашій дружині..." Мені навіть здалося, ніби я ступив крок назад, почувши це. Але ні, я не поворухнувся з місця. Я потай зиркнув на Пат. Вона стояла, прихилившись до вікна, і ледве стримувала сміх.

— Моїй дружині, авжеж... — бурмотів я, висолопивши очі на золотий хрест на шиї пані Мюллер.

Нічого не поробиш — довелося приховати від неї правду. А то вона б ще — чого доброго — зойкнула б і впала непритомна.

— Ми лише звикли спати в двох кімнатах, — сказав я. — Кожен у своїй, я хотів

сказати...

Пані Мюллер несхвальне похитала головою:

— Дві спальні, коли вже побралися... це вже якась нова мода...

— Зовсім ні... — квапився я, поки її не охопила підозра. — Справа лише в тому, що моя дружина дуже чутлива уві сні. А я, на жаль, надто вже голосно хроплю...

— Ах, он воно що — ви хропите! — відповіла пані Мюллер таким тоном, ніби їй це вже давно могло спасти на думку.

Я вже побоювався, що зараз вона запропонує мені якусь кімнату нагорі, аж на третьому поверсі. Але для неї, видно, шлюб видавався священним. Вона відчинила двері до невеличкої сусідньої кімнати, в якій нічого, окрім ліжка, не було.

— Чудово, — сказав я, — цієї цілком досить. Але чи не турбуватиму я когось іншого? — В дійсності я лише хотів довідатися, чи не буде нікого, крім нас, на першому поверсі.

— Ви нікого не потурбуєте, — заявила пані Мюллер, і раптом з неї спала попередня поважність. — Крім вас, тут ніхто не живе. Всі інші кімнати порожні. — Вона трохи постояла мовчки, потім, ніби зібралася з силами, спитала: — Ви будете їсти тут, у кімнаті, чи в їдальні?

— Тут, — сказав я.

Вона кивнула головою і вийшла.

— Ну от, пані Локамп, — звернувся я до Пат. — Попались ми. Але я не міг наважитись сказати правду — у цієї старої чортихи є щось неприємне, церковне. Та й я, здається, не сподобався їй. Дивно, але ж я завжди користувався успіхом у старих дам.

— Вона не стара дама, Роббі. Це дуже мила стара діва.

— Мила? — Я знизав плечима. — А все ж — бачила, як вона тримається? В будинку жодної душі, а така величність у поведінці!

— Зовсім не така вже вона була й велична.

— Щодо тебе, то ні...

Пат засміялась:

— А мені вона сподобалась. Ну, давай принесемо чемодани та дістанем свої купальні костюми і інше.

Поплававши з годину, я лежав на пляжі, загоряв на сонці. Пат ще була в воді. Її білий купальний чепчик час від часу виринав з-за гребенів блакитних хвиль. Над морем квилило кілька чайок. На обрії повільно пропливав уздовж берега пароплав, за ним розвівалася довга грива диму.

Сонце припікало. В ньому могла розтопитись будь-яка здатність чинити опір сонливій і бездумній лінії. Я заплющив очі і розплатався на весь зріст. Гарячий пісок шурхотів. До вух долинав шум слабого прибою. Мені пригадалося щось знайоме... один день, коли я лежав отак, як тепер...

Було це влітку 1917 року. Наша рота стояла тоді у Фландрії, і ми несподівано дістали відпустку на кілька днів, поїхали до Остенде. Майєр, Гольтгоф, Брайєр, Лютгенс, я і ще кілька солдатів. Більшість із нас ще ніколи не була біля моря, і в ці кілька днів, під час цієї незбагненої перерви між смертю і смертю, ми з дикою

насолодою віддавалися сонцю, піску і морю. Ми проводили цілі дні на пляжі, витягалися на піску, підставляючи сонцю свої голі тіла — адже бути голим, без зброї, без мундира, без амуніції, уже саме це здавалося миром, — ми борюкалися в піску, знову і знов кидалися в море, ми відчували свої тіла, своє дихання, свої рухи на всю силу, яка була тоді в наших тілах, сповнених життя, ми забували в ті години все, та ми й хотіли забути все... Але вечорами, коли сонце ховалося за обрій і на землю насувався присмерк, коли сірі тіні від обрію набігали на помутніле море, тоді до реву прибою поволі домішувались інші звуки, які дедалі посилювались і врешті заглушали шум моря, долинали до нас, немов глуха погроза: то була канонада з фронту... І тоді раптом стихали розмови, наставала гнітюча мовчанка, голови, прислухаючись, підіймалися, і на радісних обличчях хлопчаків, що награтися-вже до втоми, несподівано знову проступали суворі солдатські риси — ще на якусь мить зворушені почуттям подиву, глибокого суму, в якому було все, що так уже й лишилося ніколи не висловленим: мужність, гіркота, і жадоба до життя, готовність виконати свій обов'язок солдата, розпач, надія і якийсь незбагненний сум приречених на передчасну смерть... Через кілька днів почався новий великий наступ, а вже на третє липня від роти лишилося всього-на-всього тридцять два чолоГріки, і Майєр, Гольтгоф і Лютгенс загинули...

— Роббі! — гукнула Пат.

Я розплющив очі. Минула хвилина, поки отямився, де я. Завжди, коли насувалися спогади з війни, мене наче відносило кудись в далечінь. За інших спогадів такого не бувало.

Я сперся на руку. Пат вийшла з води. Вона йшла прямо по сонячній доріжці, що лягла на море, могутнє сяйво лилося через її плечі, її саму заливало світло так, що вона видавалася на світлому-фоні темним силуетом. Підіймаючись на берег моря, вона з кожним кроком наче виростала все вище й вище в сліпуче сяйво, поки надвечірнє сонце за нею не стало ореолом навколо її голови.

Я схопився на ноги... таким неправдоподібним здавалося мені це видовище, ніби з якогось іншого світу: безмежне блакитне небо, білясті низки піни на морі і прекрасна, струнка постать передо мною... наче я один на цілім світі, і з води до мене виходить перша жінка... На якусь мить мене заповонила та дивовижна, спокійна сила краси, і я відчув, що вона могутніша за все те криваве минуле, що вона повинна бути могутнішою, бо інакше загине весь світ, задихнеться в своєму жахливому безладді. І ще сильніше я відчув, що я існую, просто існую, і що Пат існує, що я живу, що я вийшов живим з тих жахів війни, що в мене є очі і руки, що я думаю, і в моїх жилах тече гаряча кров, і що все це — якесь незбагненне чудо.

— Роббі! — ще раз гукнула Пат, махаючи мені рукою.

Я вхопив з землі її купальний халат і поспішив їй назустріч.

— Ти надто довго була в воді, — сказав я.

— А мені тепло, — відповіла вона, переводячи віддих.

Я поцілував її в мокре плече.

— Перші дні тобі треба бути трохи розсудливішою.

Вона похитала головою, дивлячись на мене променистими очима:

— Я досить довго була розсудливою...

— Хіба?

— Авжеж! Надто довго! Хочу нарешті хоч трохи побути не такою розсудливою! — Сміючись, вона притулилась своєю щокою до мого обличчя: — Давай будемо нерозсудливими, Роббі! Ні про що не будемо думати, абсолютно ні про що — лише про себе самих, про сонце, відпустку і море!

— Добре, — сказав я, беручи мохнатий рушник. — Насамперед давай я тебе витру насухо. Де це ти так встигла засмагнути?

Вона одягла халат.

— Цей загар — ще з мого розсудливого минулого року. Я змушена була кожного дня годину лежати на балконі, вигріваючись на сонці. А о восьмій вечора лягала спати. Сьогодні ввечері о восьмій я ще раз піду купатися.

— Це ще ми побачимо, — зауважив я. — В намірах людина завжди велика. Але не в їх здійсненні. В цьому її привабливість.

До купання ввечері діло не дійшло. Ми ще сходили в село і покаталися у вечірніх присмерках на ситроені — тоді Пат раптом відчула таку втому, що попросилася додому. Я вже не раз спостерігав у неї цей несподіваний, різкий спад від збудженої жвавості до втоми. Сил у неї було небагато, а резервів і зовсім ніяких, проте зовні цього не можна було помітити. Вона завжди витрачала всі свої життєві сили до кінця, тому здавалося, ніби її гнучка юність невичерпна, та раптом наставав момент, коли її обличчя робилося блідим і під очима лягала глибока тінь... Тоді її силам надходив край. Втома перемагала її не поступово, а відразу, за одну секунду.

— Їдьмо додому, Роббі, — сказала вона, і її низький голос зазвучав наче з глибини.

— Додому? До пані Ельфріди Мюллер з золотим хрестом на грудях? Як знати, що за цей час іще видумала стара чортиха.

— Додому, Роббі, — повторила Пат, стомлено прихилившись до мого плеча. — Це ж наша домівка.

Я зняв одну руку з керма і обняв її за плечі. Так ми поїхали, не поспішаючи, крізь блакитні туманні сутінки, і коли нарешті побачили освітлені вікна маленької вілли, що наче якась темна тварина притулилася в пологій угловині, то й справді на серці в мене було так, ніби ми повертаємось додому.

Пані Мюллер уже чекала на нас. Вона переодяглася: тепер на ній замість чорного вовняного плаття було чорне шовкове такого ж пуританського крою. Замість хрестика вона приколола емблему, що зображала серце, якір і хрест одночасно — церковний символ віри, надії і любові.

Вона значно привітніше зустріла нас, ніж по обіді, і спитала, чи задовольнить нас приготована нею вечеря: яйця, буженина і копчена риба.

— Ну що ж, нехай... — пробурмотів я.

— Вам це не до смаку? Зовсім свіжа копчена камбала. — Вона дещо боязко дивилась на мене.

— Авжеж... — холодно відповів я.

— Свіжокопчена камбала мусить бути чудова на смак, — поспішила втрутитися Пат, кинувши докірливий погляд у мій бік. — Це найкраща їжа перед сном, яку тільки можна побажати в перший день біля моря, пані Мюллер. Якби до такої вечері та ще справді гарячого чаю...

— А то як же! Чай гарячий, тільки-но закипів! Будьте ласкаві! Я звелю принести все зараз. — Пані Мюллер полегшено зітхнула і хутко пішла геть, шовкове плаття її шелестіло.

— Ти справді не любиш риби? — спитала Пат.

— Ще й як люблю! Камбала! Ось уже кілька днів як я лише про неї і мрію.

— То чого ж ти тоді запишався, мов павич? Це вже занадто!

— Треба ж було поквитатися з нею за сьогоднішній прийом.

— Ах ти господи! — Пат засміялась. — То ти, виходить, нікому нічого не даруєш! А я так уже давно все забула.

— А я ні, — відказав я. — Я не забуваю так легко.

— А слід би...

Служниця ввійшла з підносом. Шкірка у камбали була мов золотавий топаз. А як від неї пахло димком і морем!.. До того ж на підносі ще лежало кілька свіжих креветок.

— Я вже починаю забувати... — замріяно промовив я. — До того ж лише тепер почав відчувати, що в мене вовчий апетит.

— У мене теж. Але спершу дай мені скоріше трохи гарячого чаю. Дивно, але мене морозить... І це тоді, коли надворі так тепло.

Я поглянув на неї. Вона була бліда, хоча й посміхалася, ніби нічого їй не трапилося.

— Щоб я більше їй не чув, що ти довго купалась! — сказав я і звернувся до служниці: — Чи не знайдеться у вас трошки рому?

— Чого?

— Рому. Це такий напій у пляшках...

— Ром?

— Так, ром.

— Не-е.

По її тістоподібному обличчю, що нагадувало повний місяць, видно було, що вона не розуміє, про що йде мова.

— Не-е, — повторила вона.

— Ну, гаразд. Обійдемося. Будьте здорові. Хай благословить вас бог.

Вона пішла.

— Яке щастя, Пат, що у нас є такі передбачливі друзі, — сказав я. — Сьогодні вранці Ленц перед самим від'їздом сунув мені в машину досить-таки важенький пакунок. Подивимось, що там у ньому...

Я дістав з машини пакет. Там виявився невеличкий ящикок, а в ньому — дві пляшки рому, пляшка коньяку і пляшка портвейну. Я підняв пляшки.

— Ого! Та тут навіть ром "Сент-Джемс"! На хлопців можна звіритись!

Я відкупорив пляшку і линув у чашку Пат добрячу порцію рому. При цьому я помітив, як у неї тремтить рука.

— Тебе справді так морозить? — спитав я.

— Це лише якусь мить. Тепер мені вже краще. Добрий ром. Але я скоро ляжу в постіль.

— Лягай зараз, — запропонував я. — Ми присунемо стіл до твого ліжка і так будемо вечеряти.

Вона не заперечувала. Я приніс їй ще одну ковдру з мого ліжка і пересунув стіл.

— Може, ти. Пат, хочеш справжнього грогу? Це ще краще. Я швидко приготую його.

Вона похитала головою:

— Я вже й так почуваю себе добре.

Я позирнув на неї. У неї таки справді вигляд став кращий. До очей повернувся звичайний блиск, уста порожевіли, шкіра матово миготіла.

— Як швидко в тебе відбуваються такі зміни — просто неймовірно! — зауважив я. — Це, напевно, так впливає ром.

Вона осміхнулась:

— І постіль теж, Роббі. Я найкраще відпочиваю в ліжку. Воно — мій притулок і захисток.

— Химерно. Я б збожеволів, коли б мені довелося отак рано лягати в постіль. Самому, звичайно... Вона засміялась:

— Для жінки це не зовсім так...

— Не кажи: "для жінки". Ти не жінка.

— А хто ж я?

— Не знаю. Але не жінка. Якби ти була справжньою, звичайною жінкою, я б ніколи не зміг покохати тебе...

Вона поглянула на мене:

— А ти взагалі вмієш кохати?

— М-да... — мовив я, — це питання саме до вечері. У тебе ще багато буде таких запитань?

— Може, будуть іще. А що ти скажеш на перше?

Я налив собі чарку рому.

— Будьмо, Пат. Цілком можливо, що ти маєш рацію. Може, навіть усі ми не вміємо кохати. Я хочу сказати: як уміли колись. Але від цього ми кохаємо не гірше. Лише інакше. Та й інакше тільки зовні.

Хтось постукав у двері. Ввійшла пані Мюллер. У неї в руках була крихітна скляночка, а в ній на денці колихалася якась рідина.

— Ось принесла вам рому.

— Дякую, — сказав я, зворушено розглядаючи скляний наперсток. — Ви дуже люб'язні, але ми вже якось самі зарадили собі.

— Господи праведний!.. — Вона злякано обвела поглядом усі чотири пляшки на

столі. — Ви так багато п'єте?

— Лише як ліки, — лагідно відповів я, уникаючи погляду Пат. — Лікарі прописали. У мене надто суха печінка, пані Мюллер. Але чи не зробите ви нам честь?..

Я відкрив пляшку портвейну.

— За ваше здоров'я! За те, щоб ваш дім та скоріше наповнився гостями!

— Дуже вдячна! — Вона зітхнула, трохи вклонилась і пригубила з чарки, як пташка. — За ваш добрий відпочинок! — Потім осміхнулась до мене лукаво: — Але ж який міцний! І добрий.

Раптове перетворення пані Мюллер мене так приголомшило, що я ледве не випустив бокал із рук. Щічки їй порожевіли, оченята заблищали, і вона пішла торохтіти про всілякі речі, що нас зовсім і не цікавили. У Пат було ангельське терпіння, вона слухала. Нарешті пані Мюллер звернулась до мене:

— Так, значить, пану Кестеру живеться непогано?

Я мовчки кивнув головою.

— Тоді він був завжди такий тихий, — сказала вона. — Іноді за цілий день бувало не промовить і слова. Чи й тепер він такий?

— Ну, ні, тепер він іноді що-небудь та й скаже.

— Він прожив тут у мене майже цілий рік. І завжди сам...

— А, — сказав я, — за таких обставин завжди говорять мало.

Вона з серйозним виразом обличчя кивнула і перевела погляд на Пат:

— Ви, мабуть, стомилися.

— Трошки, — відповіла Пат.

— Дуже, — додав я.

— Ну, тоді я піду, — стурбовано сказала вона. — На добраніч! Спіть спокійно.

Вона ще трохи потопталася біля дверей і вийшла.

— Я певен, вона б охоче лишилася тут ще надовго, — сказав я. — Дивно... раптом так змінилася, га?

— Нещасна істота, — докинула Пат. — Сидить, мабуть, отак вечорами самотня в своїй кімнаті і сумує...

— Ах так... авжеж, — погодився я. — Але ж я, здається, в цілому поводив себе з нею досить люб'язно...

— Та звичайно ж... — Вона погладила мою руку. — Прочини трохи двері, Роббі.

Я пішов до дверей і відчинив їх. Надворі стало видніше, смужка місячного світла лежала на садовій стежці, сягаючи в нашу кімнату. Здавалося, садок тільки на те й чекав, щоб розчинилися двері — в ту ж мить до кімнати війнуло міцним нічним ароматом квітів: солодкуватий запах жовтофіолю, резеди і троянд.

— Ти лиш поглянь, — звернувся я до Пат, показуючи за двері.

Місяць світив повніше, уже видно було всю садову стежку в його сяйві. З обох боків стежки, трохи схилившись, стояли квіти, їхні листочки фарбою нагадували окислене срібло, а квіти, такі барвисті вдень, примарно і ніжно мерехтіли тепер матово-пастельними відтінками. Місячне світло і ніч відняли силу їх барв — зате їх аромат став

повноціннішим і солодшим, ніж будь-коли вдень.

Я перевів погляд на Пат. Її мила, маленька, тендітна голівка з темним волоссям лежала на білій подушці. Небагато сил було в ній, але і в ній була та таємничість тендітного, таємничість квітів, що сповнювали ароматом нічну темряву й мерехтливе сяйво місяця.

Вона підвела голову:

— Я справді дуже стомилась, Роббі. Це шкідливо?

Я підсів до неї на ліжко:

— Зовсім ні. Зате ти краще спатимеш.

— Але ж ти ще не хочеш спати?

— То я ще піду погуляю на березі моря.

Вона кивнула на знак згоди і знов поклати голову на подушку. Я посидів ще трохи біля неї.

— Нехай двері будуть відчинені всю ніч, — сказала вона, засинаючи. — Тоді я спатиму, наче в саду...

Вона почала дихати глибше. Я потихеньку встав і вийшов у сад. Біля дерев'яного, паркана зупинився і запалив сигарету. Звідси мені видно було, що робиться в кімнаті. Купальний халат Пат висів на спинці стільця, поверх нього — плаття і дещо з білизни, а на підлозі перед стільцем стояли її черевички. Один з них перекинутий. Вигляд цих речей навів на мене якесь дивне почуття рідної домівки, і я подумав, що ось тепер у мене є хтось близький і буде завтра, і варто мені ступити лише кілька кроків, щоб побачити його і бути з ним — сьогодні, завтра і, можливо, ще довгий час...

"Можливо... — подумав я, — можливо". Завжди це прокляте слово, без якого, здавалося, саме існування тепер неможливе! Упевненість — ось чого бракувало людям... Саме впевненості бракувало всьому і всім.

Я попрямував на берег моря, назустріч морю і вітру, назустріч глухому гуркоту, що з кожним кроком нарастає, немов далека канонада.

XVI

Я сидів на березі моря і милувався заходом сонця. Пат не пішла зі мною. Вона протягом дня трохи нездужала. Коли почало сутеніти, я встав, щоб іти додому. Коли бачу — з-за лісу вийшла служниця. Вона махала рукою і щось кричала. Я нічого не зрозумів: вітер і море заглушали її слова, Я подав їй знак, щоб вона зупинилась і чекала, поки я підійду. Але вона бігла до мене, приклавши долоні рупором до рота.

— Дружина... — розібрав я. — Скоріше!..

Я побіг бігцем.

— Що сталося?

Вона не могла перевести дух.

— Скоріше... Дружина... Нещастя...

Я помчав піщаною дорогою через ліс до дачі. Дерев'яні ворота чомусь не відчинялися, я перестрибнув через них і прожогом кинувся в кімнату. Там у постелі лежала Пат, груди її були в крові, руки зведені судорогою, і кров текла з її рота. Біля

неї стояла пані Мюллер з мискою води і з рушником у руках.

— Що трапилось?! — крикнув я, відштовхнувши її набік.

Вона щось відповіла.

— Принесіть бинти! — наказав я. — Де рана?

Вона поглянула на мене; її губи дрижали.

— Це не рана...

Я випростався.

— Кровотеча... — сказала вона.

Мене наче хто обухом ударив по голові.

— Кровотеча? — Я підскочив до неї і взяв миску з водою з її рук. — Принесіть льоду, швидше принесіть хоч трохи льоду.

Я вмочив рушник у миску і приклав його до грудей Пат.

— У нас вдома немає льоду, — сказала пані Мюллер.

— Я обернувся до неї. Вона відсахнулась.

— Дістаньте льоду, бога ради, пошліть до ближчої харчевні і подзвоніть негайно до лікаря!

— Але ж у нас немає телефону.

— Прокляття! А де є поблизу телефон?

— У Масмана.

— Біжіть туди. Швидше. Дзвоніть негайно до ближчого лікаря. Як його прізвище? Де він живе?

Не встигла вона назвати прізвище, як я виштовхнув її надвір:

— Швидше, швидше, біжіть скоріш! Це далеко?

— Три хвилини, — відповіла жінка і подалась.

— Захопіть і льоду! — гукнув я навздогін.

Вона хитнула головою і побігла.

Я приніс свіжої води і знову намочив рушник. До Пат я боявся доторкнутись. Не знаючи, чи правильно вона лежить, я був у розпачі: не знав єдиного, що мусив знати, — чи їй підсунути під голову подушку, чи лишити лежати горизонтально.

Вона захрипіла, потім конвульсивне рвонулась, і з рота у неї хлинула кров. Вона дихала важко і жалібно стогнала, її очі були повні нелюдського жаху, вона захлинулась і закашлялась, знову бризнула кров, я то тримав її, засунувши руку під плечі, то знову відпускав, відчуваючи, як здригалися її змучені груди. Здавалося, всьому цьому не буде кінця. Потім вона знесилена впала на спину...

Ввійшла пані Мюллер. Вона дивилася на мене, мов на привид.

— Що ж нам робити?! — вигукнув я.

— Зараз прийде лікар, — прошепотіла вона. — Лід... на груди, і, якщо вона може, в рот...

— Голова має бути низько чи високо? Та скоріше, щоб вас!..

— Лишити так... він зараз прийде...

Я поклав шматочки льоду на груди Пат і відчув полегшення від того, що міг щось

робити; дробив на шматочки лід для компресів і накладав їх, і бачив лише її чарівні, любими, перекошені уста, неповторні уста, закривавлені уста...

Захурчав велосипед. Я кинувся до дверей. Лікар.

— Я можу вам чимсь допомогти? — спитав я.

Він хитнув головою і почав розпаковувати свій саквояж. Я стояв майже впритул до нього, вхопившись руками за спинку ліжка. Він глянув на мене. Я відступив на крок, але не зводив з нього очей. Він обмацував ребра Пат. Пат застогнала.

— Це дуже небезпечно? — запитав я.

— Де лікувалася ваша дружина? — у свою чергу спитав він.

— Що? Лікувалася? — перепитав я запинаючись.

— У якого лікаря? — нетерпляче спитав він.

— Не знаю... — відповів я, — ні, не знаю нічого... я гадаю, вона не...

Він глянув на мене:

— Ви ж повинні знати про це...

— А проте я не знаю. Вона ніколи нічого не говорила мені про це.

Він нахилився до Пат і спитав її. Вона хотіла щось відповісти, але знову закашлялась кров'ю. Лікар підтримав її рукою за плечі. Вона хапала ротом повітря, в її грудях свистіло.

— Жафе... — надсилу вимовила вона; в горлі у неї клекотіло.

— Фелікс Жафе? Професор Фелікс Жафе? — спитав лікар.

Вона ствердно блимнула очима.

Лікар повернувся До мене:

— Ви можете подзвонити йому? Краще спитати його.

— Так, так, — відповів я. — Зараз. Я пришлю тоді когось за вами. Жафе?

— Фелікс Жафе, — сказав лікар. — Спитайте в довідковому бюро номер телефону.

— Вона буде жити?.. — спитав я.

— Треба припинити кровотечу, — відповів лікар.

Я схопив за руку служницю і побіг вулицею. Вона показала мені будинок, де був телефон. Я подзвонив. Невелика компанія сиділа за кавою і пивом. Я обвів їх очима і не міг збагнути: як це люди могли пити пиво, коли у Пат кровотеча?.. Замовив термінову розмову і чекав біля апарата. Прислухаючись до дзижчання в темряві, я, ніби в тумані, і водночас надто виразно бачив крізь порт'єру частину сусідньої кімнати. Бачив, як хиталася туди й сюди лисина, наче дзеркало відбиваючи жовте світло лампи; бачив брошку на чорній тафті зашнурованого плаття, і подвійне підборіддя, і пенсне, і високу зачіску над ним... кістляву старечу руку з набухлими жилами, що тарабанила по столу... Я не хотів бачити цього, але був наче беззахисний: воно лізло мені в вічі, як сліпуче світло.

Нарешті замовлений номер відповів. Я попросив професора.

— На жаль, — відповіла сестра, — професор Жафе вийшов.

У мене завмерло серце, потім почало битися, як ковальський молот.

— Де ж він? Я негайно повинен говорити з ним.

- Не знаю. Можливо, він знову поїхав до лікарні.
- Будь ласка, подзвоніть у лікарню. У вас же, певно, є другий апарат.
- Хвилиночку...

У трубці знову задзижчало. Нас відділяла бездонна темрява, над якою линула лише тоненька металева ниточка. Я здригнувся. Поруч, у завішеній від світла клітці, раптом защебетала канарка. Знову почувся голос сестри:

- Професор Жафе уже з клініки вийшов.
- Куди?
- Цього я вам, пане, напевно сказати не можу.
- От тобі й маєш... Я прихилився до стіни.
- Алло! — гукнула сестра. — Ви мене слухаєте?
- Слухаю... А ви не знаєте, сестро, коли він повернеться?
- Про це точно сказати не можна.

— А він хіба не попереджає вас? Він же повинен... Якщо станеться що-небудь, треба ж знати, де його шукати.

- У клініці ще є лікар.

— А ви можете його... "Ні, — подумав я, — це ж ні до чого, той же не знає нічого".
— Ну, ось що, сестро, — сказав я знесилений до краю, — коли професор Жафе прийде, попросіть його, щоб він негайно подзвонив сюди в терміновій справі. — Я сказав їй номер телефону. — Але прошу вас, сестро, терміново.

- В цьому ви можете бути певні, пане. — Вона повторила номер і повісила трубку.

Я стояв самотній, покинутий. Голови, що хиталися там, за порт'єрою, лисина, брошка, сусідня кімната — все відійшло геть, далеко, відкотилося, як блискучий м'яч. Я оглянувся навколо. Робити тут мені більше не було чого. Досить було сказати тим людям, щоб покликали мене, коли подзвонять. Але я не наважувався відійти від телефону. Він був для мене, як рятівний канат.

І раптом я знайшов вихід. Знову зняв трубку і назвав номер Кестера. Він повинен бути вдома. Інакше не могло бути.

І тут він прийшов до мене, з нічного виру — спокійний голос Кестера. Я в ту ж мить заспокоївся сам і розповів йому все. Я зрозумів, що він уже записує мої слова.

— Добре, — сказав він, — я негайно виїжджаю розшукувати його. Згодом подзвоню тобі. Не хвилюйся. Я знайду його.

Нарешті пройшло... Пройшло? Світ став на своє місце. Привиди зникли. Я побіг назад.

- Ну? — спитав лікар. — Зв'язалися з ним?
- Ні, — відповів я, — але я говорив з Кестером.
- З Кестером? Не знаю такого. Що він сказав? Як він лікував її?
- Лікував? Він не лікував її. Кестер розшукує його.
- Кого?
- Жафе.
- Ах, боже, та хто ж той Кестер?

— А-а, пробачте. Кестер — мій друг. Він розшукує професора Жафе. Я не зміг зв'язатися з ним.

— Жаль, — промовив лікар і знову повернувся до Пат.

— Він знайде його, — запевнив я. — Живого чи мертвого, а знайде...

Лікар подивився на мене, як на божевільного. Потім здвигнув плечима.

Яскраве електричне світло заливало кімнату. Я спитав, чи потрібна моя допомога. Лікар похитав головою. Я втупився у вікно. Пат хрипіла. Я зачинив вікно і став у дверях. Я виглядав на шлях.

Раптом почув, як хтось гукнув:

— Телефон!

Я обернувся:

— Телефон. Піти мені туди?

Лікар скочив з місця:

— Ні, я піду. Я краще зможу розпитати його. Лишайтеся тут. Нічого більше не робіть. Я скоро повернусь назад.

Я сів до ліжка Пат.

— Пат, — покликав її тихенько. — Ми всі з тобою. Ми насторожі. З тобою нічого не станеться. Не повинно статися. З професором уже говорять по телефону. Він скаже нам усе. Завтра напевно він приїде сам. Він допоможе тобі. Ти видужаєш. Чому ж ти ніколи нічого не сказала про те, що ти хвора? Трохи крові — це не страшно, Пат. Ми повернемо її тобі. Кестер знайшов професора. Тепер все буде в порядку, Пат.

Лікар повернувся назад:

— Це був не професор...

Я встав.

— Це був якийсь ваш друг, Ленц.

— Кестер не знайшов його?

— Знайшов. Професор дав йому вказівки. Ваш друг Ленц передав мені їх по телефону. Складно і, знаєте, вірно. Ваш друг Ленц-лікар?

— Ні. Лише хтів ним стати. Ну, а Кестер?..

Лікар глянув на мене:

— Ленц передав по телефону, що Кестер виїхав кілька хвилин тому. З професором.

Я мимоволі прихилився до стіни.

— Отто, — простогнав я.

— І знаєте, — додав лікар, — він вважає, що вони будуть тут через дві години. Це єдине, що він сказав невірно. Я знаю цю дорогу. При самій напруженій їзді їм потрібно понад три години. За всіх умов...

— Докторе, — заперечив я, — в цьому ви можете бути певні. Якщо він сказав дві години, то за дві години вони будуть тут.

— Це неможливо. На шляху багато поворотів, а до того ж зараз ніч...

— От побачите, — сказав я.

— Ну, нехай буде по-вашому... У всякому разі це краще, що він їде.

Я більше не міг витримати напруження. Вийшов на повітря. Надворі слався туман. Вдалині шуміло море. З дерев крапало. Я огледівся довкола. Тепер я вже не був самотній. За обрієм, на півдні, десь уже ревів мотор. За туманами по блідому шосе мчала допомога, фари бризкали світлом, свистіли скати, дві руки, мов залізні, тримали кермо, двоє очей свердлили темряву-упевнено, холоднокровне, — очі мого друга...

Пізніше Жафе розповів мені, як воно було.

Зразу ж після мого дзвінка Кестер подзвонив Ленцу, щоб той був наготові. Потім узяв "Карла" і разом з Ленцом помчав до клініки Жафе. Чергова сестра висловила припущення, що професор пішов повечеряти. Вона назвала Кестеру кілька ресторанів, у яких міг бути Жафе. Кестер поїхав. Він не зважав ні на яку сигналізацію — його не турбували поліцаї, що бігли за машиною. Він пустив "Карла", як добре натренованого коня, крізь потік міського транспорту, обганяючи все на своєму шляху. В четвертому ресторані знайшов професора.

Жафе миттю зрозумів, у чому справа. Він залишив свою вечерю і пішов з Кестером. Вони підїхали до його квартири, щоб захопити з собою необхідні речі. Це був єдиний відтинок шляху, де Кестер, хоч їхав досить швидко, але не гнав так шалено, як пізніше. Він не хотів передчасно лякати професора. По дорозі Жафе спитав, де лежить Пат. Кестер назвав населений пункт кілометрів за сорок від міста. Йому було важливо затримати професора в машині, а все інше потім піде само собою. Спаковуючи свій саквояж, Жафе дав Ленцу вказівки, що передати по телефону. Потім сів до Кестера в машину.

— Це небезпечно? — спитав Кестер.

— Так, — відповів Жафе.

В ту ж мить "Карл" перетворився на білого привида.

Він рвонувся з місця і понісся, як вітер. Він протискувався між машинами, їхав двома колесами на тротуарі, гнав у забороненому напрямі вулицями одностороннього руху, вишукуючи найкоротший шлях за місто.

— Ви збожеволіли! — гукнув професор. Кестер саме проскочив під високими передніми амортизаційними шинами омнібуса, на мить зменшив газ і знов натиснув на акселератор так, що мотор аж завив.

— Їдьте повільніше! — кричав лікар. — Яка вам користь, якщо ми потрапимо в аварію.

— Не буде ніякої аварії.

— Якщо ви і далі так їхатимете, то за дві хвилини...

Кестер ривком повернув машину ліворуч, переганяючи трамвай.

— Не буде ніякої аварії. — Він саме мав проскочити на довгу вулицю. Кинув погляд на лікаря: — Я сам знаю, що повинен вас живим і неушкодженим доставити на місце. Нехай вас не турбує, що я так їду.

— Але яка вам вигода від такої гонки! Виграєте якихось кілька хвилин...

— Ні, — відповів Кестер, даючи дорогу машині, навантаженій каменем, — нам ще їхати двісті сорок кілометрів.

— Що-о?..

— Так. — Машина крутнула вбік і проскочила між пікапом і автобусом. — Я не хотів вам казати цього раніше.

— Це не має значення, — бурчав Жафе, — я не міряю своєї допомоги на кілометри. Завертайте на вокзал. Залізницею ми доїдемо скоріше.

— Ні. — Кестер уже досяг передмістя. Вітер зривав йому слова з уст. — Я вже довідався... Поїзд буде не скоро... — Він знову поглянув на Жафе, і лікар, мабуть, щось помітив на його обличчі.

— Ну, в добрий час, — пробурмотів він. — Ваша подруга?

Кестер похитав головою. Він більше нічого не відповів. Проїхавши смугу приміських дач і садів, він вибрався на автостраду. Машина тепер їхала на повній швидкості. Лікар скорчився за вузьким вітровим склом. Кестер сунув йому свій шкіряний шолом. Сирена ревла безперервно. Ліс луною відгукувався їй. Кестер лише в селах знижував темп, якщо це було необхідно. За громовою луною неприглушених вихлопів квартали будинків збивалися до купи, наче куліси, машина шмигала поміж ними, викидала їх з темряви в білу смугу світла фар і знову вгризалася далі своїм пучком світла в ніч.

Шини рипіли — сичали — вищали — свистіли... Тепер мотор працював на повну потужність. Кестер сидів, пригнувшись над рулем, усе його тіло перетворилося на величезне вухо, на фільтр, що проціджував увесь цей гуркіт і свист на окремі шуми, підстерігаючи кожен побічний звук, кожне підозріле шарудіння і шурхіт, в якому могла критися аварія і смерть.

На землю впала роса. На глинистій дорозі машина виляла, її заносило то в один бік, то в другий. Кестеру довелося зменшити швидкість. Зате він потім ще різкіше брав закруглення і повороти. Він уже не думав, як їхати, він вів машину інстинктивно. Фари освітлювали закруглення лише наполовину. В той момент, коли машина повертала, на дорозі було чорно, нічого не видно. Кестер ввімкнув рухомий прожектор; але його промінь був надто вузький. Лікар сидів мовчки. Раптом повітря перед фарами замигтіло, набрало кольору блілого срібла, туманної завіси. Це був єдиний момент, коли Жафе почув, що Кестер вилаявся. Через хвилину вони вже їхали в густому тумані.

Кестер притушив фари. Вони пливли, ніби у ваті, повз них шмигляли тіні, дерева, невиразні контури в молочному морі, вже не було ніякої дороги, вони їхали орієнтовно, намання, і тіні то виростали, то зникали в гуркоті мотора.

Коли хвилин через десять вони вибралися з туману, обличчя Кестера наче постаріло. Він поглянув на Жафе і щось пробурмотів собі під ніс. Потім дав повний газ і, пригнувшись, холоднокровний і знову зібраний, помчав далі...

В кімнаті стояла в'язка, ніби олов'яна, теплота.

— Ще не припинилась?.. — запитав я.

— Ні — відповів лікар.

Пат глянула на мене. Я всміхнувся до неї. Але вийшла якась гримаса.

— Ще півгодини, — сказав я.

Лікар звів очі:

— Ще півтори години, якщо не дві. Он дощ іде.

В садку мелодійно шуміли краплі дощу, падаючи на листя дерев і в кущі. Осліпленими очима я виглянув надвір. Чи ж давно це було, коли ми встали вночі і сиділи між левкоями та жовтофіолем і Пат наспівувала дитячих пісеньок? Чи ж давно це було, коли садова доріжка біліла в місячному сяйві і Пат, мов гнучка сарна, бігала поміж кущів?..

Я в сотий раз підходив до дверей. Це було безглуздо, я це знав; але ж це скорочувало час чекання. В повітрі висів туман. Я проклинав погоду; я знав, що це означало для Кестера. Якесь пташка скрикнула в імлі.

— Заткни пельку! — буркнув я. Мені спали на думку різні байки про птаха, що віщує смерть. — Дурниці, — сказав я вголос, і все ж мороз пробіг у мене по шкірі.

Десь гудів жук... але він не наближався... не наближався. Дзижчав тихо, рівномірно; ось він затих... тепер знову чутно... ось іще раз... раптом я весь затремтів — це не жук, це десь далеко гула машина, що на великій швидкості брала поворот. Я стояв, мов одерев'янілий, затаївши віддих, щоб краще чути: знов... знов... тихе, високе дзижчання, мов сердита оса. Тепер голосніше... я чітко розрізняв звук компресора! І тут розірвався до краю натягнутий обрій, провалив нескінченні хисткі далі, поховавши під собою ніч, страх і жахливий морок... Я кинувся до кімнати і, схопившись за одвірок, сказав:

— Вони їдуть! Докторе, Пат, вони їдуть. Я вже чую їх!

Лікар і так увесь вечір вважав мене до певної міри божевільним. Він підвівся і теж прислухався.

— Це, очевидно, якась інша машина, — зрештою вирішив він.

— Ні, я знаю цей мотор.

Він роздратовано поглянув на мене. Видно, вважав себе за знавця автомобілів. З Пат він поводився терпеливо й обережно, як мати; але тільки-но я починав говорити про авта, він метав іскри крізь окуляри і давав зрозуміти, що він це знає краще.

— Неможливо, — кинув він і знову пішов до кімнати.

Я лишився надворі. Я тремтів від хвилювання.

— "Карл"! "Карл"! — повторяв я. Тепер чергувалися приглушений гуркіт і завивання — певно, машина була в селі, з божевільною швидкістю мчала між будинками. Завивання стало тихішим; вона була за лісом... аж ось гуркіт знову почав наростати, шалено, бурхливо, радісно, яскрава смуга прорізала туман... Сліпучі фари, розкоти грому... Розгублений лікар стояв біля мене. В ту ж мить нас осліпило близьке світло прожекторів, і машина, заскреготавши, рвучко зупинилась перед садовими ворітьми. Я кинувся до неї. Професор уже виходив з машини. Він, не дивлячись на мене, попрямував до лікаря. За ним ішов Кестер.

— Ну, як вона? — спитав він.

— Кровотеча...

— Це буває, — сказав він, — тобі ще нема чого боятись.

Я мовчки поглянув на нього.

— У тебе є сигарета? — спитав він.

Я подав йому одну.

— Добре, що ти приїхав, Отто...

Він кутив, глибоко затягуючись.

— Вирішив, що так буде краще.

— Ти дуже швидко їхав.

— Та нічого. Тільки трохи туман заважав.

Ми сиділи на лаві поруч і чекали.

— Ти гадаєш, вона житиме? — спитав я.

— Звичайно. Кровотеча— це ще не страшно.

— Вона мені ніколи нічого не говорила про це.

Кестер хитнув головою.

— Вона повинна вижити, Отто, — промовив я.

Він не підвів голови.

— Дай мені ще сигарету, — сказав він, — я забув захопити свої.

— Вона повинна вижити, — знову сказав я, — інакше все піде шкереберть...

Вийшов професор. Я встав.

— Проклятий буду, якщо колись знову поїду з вами, — сказав він до Кестера.

— Вибачте мені, — відповів Кестер, — це дружина мого друга.

— Ага... — промовив Жафе, поглянувши на мене.

— Вона житиме? — спитав я.

Він пильно поглянув на мене. Я відвів погляд убік.

— Ви гадаєте, я б стояв оце стільки біля вас, якби було інакше? — відповів він.

Я зціпив зуби і стиснув руки в один кулак. Я плакав.

— Пробачте, — сказав крізь сльози, — все сталося надто швидко.

— Подібні речі завжди починаються несподівано, — відказав Жафе і посміхнувся.

— Прости мене, Отто, — сказав я, — що я так розкис..

Він повернув мене за плечі й підштовхнув до дверей:

— Зайди-но туди. Якщо професор дозволяє.

— Я вже справився з собою, — сказав я. — Можна мені туди?

— Можна, але не говоріть нічого, — відповів Жафе, — і всього лише на хвилину, їй не можна хвилюватися.

Я не бачив нічого, крім розпливчатого відблиску світла в сльозах. Мої повіки тремтіли. Світло коливалося, сліпило. Я не наважувався витерти очі, щоб Пат не подумала, ніби вона в небезпечному стані і тому я плачу. Я лише спробував посміхнутися через поріг.

Потім швидко повернувся і пішов геть.

— Ви правильно зробили, що приїхали? — запитав Кестер.

— Так, — відповів Жафе, — це краще.

— Завтра вранці я можу вас знову взяти з собою.

— Краще вже ні, — сказав Жафе.

— Я буду їхати благорозумно.

— Ні, я хочу лишитися ще на день, щоб простежити за видужуванням. Ваше ліжко вільне? — запитав він мене.

Я хитнув головою.

— Добре, то я спатиму тут. Ви можете влаштуватися десь у селі?

— Так. Дістати вам зубну щітку й піжаму ?

— Не треба. У мене все є. Я завжди готовий до таких несподіванок. Хоча, щоправда, не до подібних гонок.

— Вибачте мені, — сказав Кестер, — можу собі уявити, як ви розсердились на мене.

— Зовсім ні, — заперечив Жафе.

— Тоді каюся, що не сказав вам одразу всю правду.

Жафе засміявся:

— Ви поганої думки про лікарів. Ну, а тепер ідіть собі спокійно. Я лишусь тут.

Я швиденько захопив деякі речі для себе і для Кестера. Ми пішли в село.

— Ти стомився? — спитав я.

— Ні, — відповів він, — давай ще десь посидимо.

Через годину я знову затривожився.

— Якщо він лишається тут, то, певно, небезпека не минула, Отто, — сказав я. — Чого б йому інакше лишатись...

— Думаю, що він лишається на всяк випадок, — відповів Кестер. — Він дуже любить Пат. Про це він сказав мені, коли ми під'їжджали сюди. Він ще її матір лікував...

— Хіба вона теж?..

— Не знаю, — поспішив з відповіддю Кестер, — могло ж бути і щось інше. Ну що, підемо спати?

— Іди, спи спокійно, Отто. А я хочу ще раз... хоч здалеку.

— Гаразд. Я піду з тобою.

— Знаєш, Отто, я люблю спати надворі, коли погода тепла. Ти не турбуйся. Останніми днями я частенько так спав.

— Але ж сиро надворі.

— Нічого. Я підніму на "Карлі" тент і залізу всередину.

— Добре. Я теж з задоволенням посплю надворі.

Я зрозумів, що він мене одного не відпустить. Ми взяли ковдри і подушки й пішли назад до "Карла". Відстебнули ремінці і відхилили назад передні сидіння. Так можна було лягти досить вільно.

— Краще, ніж іноді на фронті, — констатував Кестер.

Світла пляма од вікна виднілася крізь туман. Кілька разів я побачив тінь Жафе перед вікном. Ми викурили цілу пачку сигарет. Потім світло погасло, горіла лише маленька настільна нічна лампочка.

— Слава богу, — сказав я.

По тенту порохив дощик. Віяв слабкий вітерець. Стало трохи холоднувати.

— Можеш укритись і моєю ковдрою, Отто, — запропонував я.

- Ні, не треба, мені й так тепло.
- Хороший мужик, цей Жафе, правда?
- Хороший, нічого не скажеш. Мабуть, дуже тямущий.
- Напевно.

Я прокинувся від неспокійного півсну. Надворі сіріло й було досить холодно. Кестер уже не спав.

- Ти не спав, Отто?
- Ні, спав.

Я виліз з машини і стежкою пробрався через сад під вікно. Нічна лампочка ще горіла. Пат лежала в постелі з заплющеними очима. У мене промайнула страшна думка, що вона, може, вже мертва. Але потім я помітив, як ворухнулась її права рука. Вона дуже зблідла. Але крові вже не видно було. Ось вона знову поворухнулась. В ту ж мить Жафе, що спав на другому ліжку, розплющив очі. Я миттю відступив назад і заспокоївся; він був насторожі.

— Думаю, нам краще забратись звідси, — сказав я Кестеру, — а то він подумає, що ми контролюєм його.

- Там усе в порядку? — спитав Отто.

— Оскільки можна побачити в вікно, так. А у професора правильний сон. Може хропти під ураганим вогнем, але прокидається, коли миша зашкряботить біля його торби з хлібом.

— Ми можемо піти скупатися, — сказав Кестер. — Чудове тут повітря. — Він потягся.

- Сходи, — сказав я.
- Ходімо разом, — запропонував він.

Сіре небо розверзлось. Оранжево-рожеві смуги простяглися знизу вгору. На обрії піднялася хмарна завіса, і звідти виглянула зеленкувата блакить.

Ми кинулись у воду і попливли. Вона мінилася сірим і рожевим відтінками.

Трохи згодом ми йшли назад. Пані Мюллер уже встала. Вона щипала на городі петрушку. Почувши мій голос, вона здригнулась. Ніяковіючи, я намагався пояснити їй, що вчора, мабуть, трохи забагато лаявся. Вона розплакалась:

- Бідна жінка. Така красива і така ще молода...

— Вона житиме сто років, — сердито сказав я, бо пані Мюллер плакала так, ніби Пат мала вмерти.

"Пат не помре, — бриніло у мене в голові. Свіжий ранок, вітер, море підбадьорили мене, вдихнули в мене життя. — Пат не може померти. Вона могла померти лише тоді, коли б я втратив мужність. Ось стоїть Кестер, мій бойовий друг, ось я — друг Пат, спершу мусили б померти ми. А поки ми живемо, ми вирвемо її з лабетів смерті. Так було завжди. Поки Кестер живий, я не можу померти. І поки ми обидва живі. Пат не може померти".

— Треба коритись долі, — сказала стара пані, повернувши до мене своє коричнюве зморшкувате, мов печене яблуко, обличчя з виразом докору. Мабуть, вона мала на

увазі мою вчорашню лайку.

— Коритись? — сказав я. — Навіщо коритись? Це ж нічого не дає. В житті доводиться за все розплачуватись удвоє і втриє. Навіщо ж тоді коритись?

— І все ж треба, так краще.

"Коритись... — думав я. — А що це може змінити в житті? Боротись, боротись — це єдине, що лишається нам у цій колотнечі, в якій кінець кінцем однак будеш насподі. Боротися за те, що ще лишилося тобі в житті, за те, що любиш. А в сімдесят років можна і скоритись".

Кестер трохи поговорив з пані Мюллер. Посмішка швидко знову повернулась на її обличчя: вона спитала, що він хотів би на обід.

— Бачиш, — сказав Отто, — такий дар приходить з літами. Сльози і сміх — все змінюється досить скоро. Без будь-яких наслідків. Це не завадило б і нам засвоїти, — додав він у задумі.

Ми обійшли навколо будинку.

— Їй кожна хвилина сну на користь, — сказав я.

Ми знову пішли в сад. Пані Мюллер приготувала сніданок. Ми випили гарячої чорної кави. Піднялося сонце. Одразу стало тепло. Листя на деревах іскрилося від вологи і світла. Від моря долинали крики чайок. Пані Мюллер поставила на стіл букет троянд.

— Потім поставимо його їй у кімнаті, — сказала вона.

Запах троянд нагадував мені садові мури і дитинство.

— Знаєш, Отто, — сказав я, — у мене таке почуття, ніби я сам був хворий. Не ті вже ми, що були колись. Я мусив би бути спокійнішим. Розсудливішим. Чим спокійніше тримаєшся, тим краще можеш допомогти іншим.

— Не завжди це вдається, Роббі. Іноді буває таке і зі мною. Чим більше живеш, тим більше псуються нерви. Це як з банкіром буває, коли той терпить збитки за збитками.

Тут розчинилися двері. Вийшов Жафе в піжамі.

— Добре, добре, — закивав він мені рукою, побачивши, що я ледве не перекинув столик, — добре, як тільки може бути в її стані.

— Можна мені туди?

— Ще ні. Зараз там служниця. Прибирає, миє тощо.

Я налив йому кави. Він примружив очі від сонця і звернувся до Кестера:

— Власне кажучи, я маю бути вдячний вам. Принаймні хоч на один день вибрався за місто.

— Це ви могли б робити часто, — зауважив Кестер. — Увечері виїжджати, а на другий вечір повертатися назад.

— Міг би, міг би... — відповів Жафе. — Хіба ви ще не збагнули, що ми живемо в епоху саморозтерзання? Багато чого можливого не робиться, і невідомо чому. Робота в наш час стала жахливою річчю, яка все інше подавляє — і лише тому, що багато людей не мають ніякої роботи. Як тут гарно! Уже кілька років я не бачив чогось подібного. У мене дві автомашини, квартира з десяти кімнат і досить грошей, а що маю від того? Що

все це в порівнянні з отаким літнім ранком на природі! Праця — робиш як навіжений і все втішаєш себе ілюзією, що колись потім буде інакше. Ніколи не буде інакше. Сміх, та й годі — що тільки люди роблять із своїм життям!..

— Я вважаю, що лікар — один з небагатьох людей, які знають, для чого живуть, — сказав я. — Що ж тоді казати якому-небудь бухгалтерові?

— Любий друже, — відповів Жафе, — було б помилкою припустити, що всі люди мають однакову здатність відчувати.

— Вірно, — сказав Кестер, — але ж люди набувають фах незалежно від їх здатності відчувати.

— Це правда, — відповів Жафе. — Не так-то все просто. — Він кивнув мені: — Тепер можна... але спокійно, не турбуйте її, не давайте їй говорити...

Пат лежала в подушках, знесилена, ніби розбита. Обличчя зблідло, під очима широкі синці, бліді уста. Лише очі були великі і блищали. Надто великі і надто блищали.

Я взяв її за руку. Вона була квола й холодна.

— Пат, друже мій, — промовив я і хотів був сісти до неї на ліжко. Але тут помітив біля вікна блякле обличчя служниці, що з цікавістю вирячилась на мене. — Вийдіть звідси, — сказав їй роздратовано.

— Але ж я повинна затягнути гардини, — відказала вона.

— Гаразд, робіть своє діло і йдіть геть. Вона стягнула до купи жовті гардини на вікнах. Але все ще не виходила. Повільно почала сколювати їх шпильками.

— Послухайте, — сказав я, — тут вам не вистава. Забирайтеся звідси якомога швидше!

Вона флегматичне обернулась:

— Спершу кажуть пришпилити, а потім знов не треба...

— Це ти їй сказала про це? — спитав я Пат.

Пат кивнула.

— Тобі боляче від того світла? — запитав я.

Вона похитала головою:

— Краще, щоб ти мене сьогодні не бачив у такому яскравому світлі...

— Пат! — спохватився я. — Тобі ще не можна говорити! Але якщо в цьому вся причина...

Я розчинив двері, і служниця нарешті зникла. Я повернувся до Пат. Розгубленості як не було. Я навіть був радий, що трапилась та служниця. Вона відволікла мене в першу хвилину.

Адже це була страшна річ: дивитися на Пат, що в такому стані.

Я сів біля ліжка.

— Пат, — мовив я, — скоро в тебе все пройде...

Вона ворухнула устами:

— Вже завтра...

— Завтра ще ні, але через кілька днів. Тоді тобі можна буде встати, і ми поїдемо

додому. Нам не слід було їхати сюди, надто вогко тут для тебе...

— Нічого, — шепотіла вона, — я ж не хвора, Роббі. Це просто якийсь нещасливий випадок...

Я поглянув на неї. Чи вона дійсно не знала, що хвора? Чи не хотіла знати цього, її очі неспокійно забігали.

— Тобі нема чого боятись... — шепотіла вона.

Я не відразу зрозумів, що вона мала на увазі і чому це було так важливо, щоб саме я не боявся. Я лише бачив, що вона схвильована, в очах був якийсь особливий, болісний, благальний вираз. І раптом у мене сяйнула здогадка. Я збагнув, що її турбувало. Вона думала, я боюсь її, хворої.

— Боже мій, Пат, — сказав я, — може, в цьому причина, що ти мені ніколи нічого докладно не розповідала?

Вона не відповіла, але я бачив, що так воно й є.

— Лишенько моє, — не витримав я, — за кого ж ти мене, власне, вважаєш?

Я схилився над нею.

— Полеж хвилинку спокійно, але не ворухись. — Я поцілував її. Уста були гарячі й сухі. Піднявши голову, я побачив, що вона плаче. Вона плакала беззвучно, з широко розплющеними очима, обличчя навіть не ворухнулось. Лише сльози котилися струмком.

— Ради бога, Пат...

— Я така щаслива... — промовила вона.

Я стояв і дивився на неї. Прозвучало лише одне слово, але таке слово, якого я ще ніколи не чув. Я знав жінок, але то все були випадкові зустрічі, побіжні пригоди, іноді пожартуєш годину, в самотній вечір — втеча від самого себе, від розпачу, від порожняви... Та я і не хотів нічого іншого, бо життя навчило мене покладатись на самого себе і ні на що більше або хіба що на товариша. І ось раптом побачив, що я можу чимось бути для людини, просто тому, що я існую, і що вона щаслива від того, що я з нею... Коли почуєш таке слово, воно звучить дуже просто, та коли вдумаєшся — це дивовижна річ, якій взагалі немає ніяких меж. Це щось таке, від чого твоє серце ладне розірватися, що може цілком змінити тебе. Це кохання і водночас щось інше. Щось таке, в ім'я чого можна жити. В ім'я кохання чоловік не може жити. А в ім'я людини — напевно.

Мені хотілося сказати їй що-небудь, але я не міг. Як важко підшукати слова, коли дійсно є що сказати. І навіть коли знаєш вірні слова, соромишся вимовити їх. Усі ці слова відносяться до минулих століть. Наша епоха ще не має слів для висловлення своїх почуттів. Грубувата розв'язність — це єдине, що їй підходить. Все інше — фальш.

— Пат, — сказав я, — ти мій справжній хоробрий друг.

В цю мить увійшов Жафе. Він одразу зрозумів, що тут робиться.

— Неймовірний успіх! — пробурчав він. — Я вже подумав собі, що так воно й має бути...

Я хотів щось заперечити йому, але він без зайвих слів виштовхнув мене за двері.

XVII

Минуло два тижні. Пат настільки поправилась, що можна було повертатися додому. Ми спакували свої речі й чекали на Готфріда Ленца, який мав забрати машину. Я з Пат вирішив їхати залізницею.

Був теплий, лагідний день. Високо в небі стояли білі, наче з вати, хмаринки. Над дюнами мерехтіло розжарене повітря, а над спокійним олов'яним морем висіла хистка, прозора імла.

Готфрід приїхав після обіду. Я ще здалеку побачив над огорожею його біляву чуприну. І лише коли він повернув до вілли пані Мюллер, я помітив, що він ішов не сам — слідом за ним вирунула постать автогонщика в мініатюрі: широкий картатий кашкет, одягнутий козирком назад, величезні захисні окуляри, білий комбінезон і два велетенські вуха, що палахкотіли, як рубін.

— Боже мій, та це ж Юпп! — здивовано вигукнув я.

— Персонально, пане Локамп! — відповів той, оскалившись.

— Та ще в такому костюмі! Що це з тобою?

— Хіба ти не бачиш, — посміхаючись пояснив Ленц, стискаючи мою руку. — Ми з нього виховуємо автогонщика. Уже вісім днів я навчаю його керувати машиною. А тепер ось напросився їхати сюди. Для нього це добра нагода — зробити першу далеку подорож на машині.

— Як-небудь справлюся з цим ділом, пане Локамп! — завзято запевнив Юпп.

— О, ще й як справиться! — підморгнув Готфрід. — Таких метких я не зустрічав навіть серед найшаленіших гонщиків! У перший же день навчання він уже намагався на нашому старому, благодійному таксі перегнати одного мерседеса з компресором. Справжній бісівський виродок!

Юпп саяв від щастя, дивлячись на Ленца очима палкого коханця.

— Думав, що зможу спіймати того задаваку на бубликах, пане Ленц! Хотів злапати його на закругленні, як це робить пан Кестер.

Я не міг утриматись від сміху:

— То ти добре починаєш, Юппе.

Готфрід з батьківською гордістю поглянув на свого учня:

— Ну, а тепер хапай чемодани і повезеш їх на вокзал.

— Сам? — Юпп мало не луснув від хвилювання: — Можна мені самому з'їздити на вокзал, пане Ленц?

Готфрід кивнув, і Юпп прожогом кинувся до вілли.

Здавши чемодани, ми заїхали за Пат і попрямували на вокзал. До поїзда ще лишалося чверть години. На пероні не було нікого. Лише самотньо стояло кілька бідонів з-під молока.

— Ну, вирушайте, — сказав я. — А то надто пізно потрапите додому.

Юпп, що сидів уже біля керма, ображено поглянув на мене.

— Тобі, я бачу, не до смаку такі зауваження? — звернувся до нього Ленц.

Юпп випрямився на сидінні.

— Пане Локамп, — сказав він з ноткою докору в голосі, — я зробив точні обчислення нашого маршруту. О восьмій годині ми спокійненько зупинимося в майстерні.

— Абсолютно вірно! — Ленц поплескав його по плечу. — Та ти, Юппе, побийся з ним об заклад. На пляшку зельтерської води.

— На зельтерську воду ні, — заперечив Юпп, — а на пачку сигарет я ладен ризикнути хоч зараз.

Він з викликом уп'явся в мене очима.

— А ти знаєш про те, що дороги тут досить погані? — запитав я.

— Все враховано, пане Локамп!

— І про круті повороти теж подумав?

— Повороти для мене ніщо. У мене немає нервів.

— Гаразд, Юппе, — сказав я якомога серйозніше. — Тоді я приймаю виклик. Але пан Ленц у дорозі не повинен сідати за кермо.

Юпп приклав руку до серця:

— Даю чесне слово!

— Гаразд. Але скажи-но, що то ти так міцно затиснув у руці?

— Це мій секундомір. Буду в дорозі засікати час. Адже мені хочеться подивитись, на що спроможний цей візок.

Ленц лукаво посміхнувся.

— Е, друзі мої, Юпп озброївся прекрасно. Гадаю, що наш чесний, старий ситроен уже дрижить перед ним усіма своїми поршнями.

Юпп не помітив іронії. Він схвильовано поправляв свій кашкет.

— Ну, то як, пане Ленц, вирушаємо? Заклад є заклад!

— Звичайно, малий компресоре! До побачення, Пат! Бувай, Роббі. — Готфрід сів у машину. — Так, Юппе, а покажи-но дамі, як стартує джентльмен і майбутній чемпіон світу!

Юпп насунув захисні окуляри на очі, помахав рукою, як старий, і впевнено повів машину на першій швидкості по бруківці до шосе.

Ми з Пат якийсь час іще посиділи на лаві перед вокзалом. Гарячі яскраві сонячні промені щедро падали на дерев'яну стіну, що відгороджувала перон. Пахло смолою і сіллю. Пат відхилила голову назад і заплющила очі.

Вона сиділа мовчки, обличчям до сонця.

— Ти стомилася? — запитав я.

Вона похитала головою:

— Ні, Роббі.

— А от і наш поїзд, — сказав я.

Важкою ходою підійшов паровоз-чорний, маленький, він губився на фоні безмежних, мерехтливих просторів. Ми зайшли у вагон. Людей у поїзді було мало. Він засопів і рушив далі. Густий чорний хвіст диму від паровоза повис у повітрі. Мимо нас повільно пливли змінні ландшафти: село з сірими стріхами, луки з коровами і кіньми,

ліс, а потім — у заглибині за дюнами — мирний, ніби заспаний, будиночок пані Мюллер.

Пат стояла поряд зі мною біля вікна і вдивлялася в простір. Колія проходила звивиною в бік нашої дачі, і можна було розгледіти навіть вікна наших кімнат. Вони були відчинені, і в них біліли виставлені на сонце матраци.

— Он там пані Мюллер, — сказала Пат, — Так, мабуть, вона.

Пані Мюллер стояла біля дверей вілли і махала рукою. Пат вийняла хусточку і простягнула руку за вікно: хусточка тріпотіла на вітрі.

— Так вона не побачить, — сказав я, — надто мала вона у тебе.

Пат взяла мою хусточку й почала махати нею. Пані Мюллер бурхливо замахала у відповідь.

Поїзд поволі виходив у чисте поле. Будиночок зник, дюни лишились позаду. За темною смугою лісу ще час від часу поблискувало море. Воно блимало, як втомлене око на чатах. Потім підійшла ніжна золотава зелень полів, і море колосків, що похитувались під лагідним вітром, розляглося до самого обрію.

Пат віддала мені хусточку і сіла в куток. Я зачинив вікно. "Ну, з цим покінчено, — подумав я. — Слава богу, минуло!" Це було ніби якийсь сон. Страшний, проклятий сон!

Біля шести годин ми приїхали до міста. Я взяв таксі й навантажив наші чемодани. Потім ми поїхали до Пат на квартиру.

— Ти піднімешся зі мною нагору? — спитала вона.

— Звичайно.

Я провів її наверх, потім спустився вниз, щоб разом з шофером перенести чемодани. Коли я повернувся. Пат ще стояла в передпокої і розмовляла з підполковником фон-Гаке та його дружиною.

Ми зайшли до її кімнати. Надворі був ранній світлий вечір. На столі стояла скляна ваза з блідорожевими трояндами. Пат підійшла до вікна й виглянула на вулицю. Потім обернулася до мене.

— Скільки часу ми, власне, не були тут, Роббі?

— Рівно вісімнадцять днів.

— Вісімнадцять днів... А мені здається, ніби значно довше.

— Мені також. Але це так буває завжди, коли залишаєш домівку.

Вона похитала головою.

— Думаю, що не завжди...

Пат відчинила двері на балкон і вийшла. На балконі стояв, притулений до стіни, складений білий шезлонг. Вона присунула його до себе і хвилину мовчки дивилась на нього.

Коли Пат знову увійшла до кімнати, її обличчя змінилося, очі потемнішали.

— Поглянь на троянди, — сказав я. — Це від Кестера. Тут ось навіть його візитна картка.

Вона взяла картку, потім знову поклала її на стіл. Поглянула на троянди, але мені було ясно, що вона ледве помітила їх. Її думки були ще біля шезлонга. Сподівалась

було, що втекла від нього, а тепер він, певно, знову ставав часткою її життя.

Я дав їй спокійно подумати, не сказав нічого. Відвертати її від думок не було ніякого сенсу, їй треба було справитися з ними, і краще, щоб це відбулося в моїй присутності. Ті думи можна було, щонайбільше, відігнати моїми словами на якийсь час, та вони колись знову прийдуть, і тоді, можливо, їй буде ще тяжче.

Пат якийсь час постояла, спершися руками на стіл, з похилою головою. Потім випрямилась і глянула на мене. Я мовчав. Вона поволі обійшла круг столу і поклала свої руки мені на плечі.

— Ти в мене герой, — сказав я.

Вона прихилилась до мене. Я міцно обняв її.

— А тепер займемось ділом, так?

Вона кивнула. Потім рукою відкинула назад своє волосся.

— Це на мене найшло на хвилинку, Роббі.

— Розумію.

В двері постукали. Ввійшла служниця і вкатила чайний столик.

— О, якраз вчасно, — сказала Пат.

— Хочеш чаю? — спитав я.

— Ні, кави — доброї, міцної кави.

Я пробув у неї ще з півгодини. Потім на неї найшла втома. Це було видно по її очах.

— Тобі треба відпочити, — запропонував я.

— А ти?

— Я піду додому і теж трохи посплю. А через дві години зайду за тобою і підемо вечеряти.

— Ти стомився? — спитала вона з відтінком сумніву в голосі.

— Та трохи є. В поїзді було душно. Крім того, мені потім ще треба заглянути до майстерні.

Вона більше нічого не питала. Була дуже стомлена, ослабла. Я поклав її в постіль і вкрив ковдрою. Вона миттю заснула. Поставивши біля неї троянди, я поклав поряд картку Кестера, щоб вона, проснувшись, мала про що думати, і вийшов.

По дорозі додому я зупинився біля телефону-автомата. Вирішив у ту мить подзвонити Жафе. З дому дзвонити було незручно, — там весь пансіон міг слухати мене.

Я зняв трубку і назвав номер клініки. Невдовзі Жафе підійшов до апарата.

— Це говорить Локамп, — почав я; відкашлюючись. — Сьогодні ми повернулись додому. Уже з годину, як ми тут.

— Ви їхали машиною? — спитав Жафе.

— Ні, поїздом.

— Ага, ну і як справи?

— Нічого, — відповів я.

Він подумав якусь мить.

— Завтра я огляну фройляйн Гольман. Годин в одинадцять ранку. Може, ви

попередите її про це?

— Ні, — сказав я, — мені б не хотілося, щоб вона знала про нашу з вами розмову. Вона, напевно, сама вам подзвонить завтра. Може, краще, якби ви самі сказали їй.

— Добре. Так і зробимо. Я скажу їй сам.

Я машинально відсунув набік товсту, заяложену телефонну книгу, що лежала на маленькому дерев'яному пульті. Над ним на стіні були надряпані олівцем номери чийхось телефонів.

— Можна мені потім у другій половині дня завтра зайти до вас? — запитав я.

Жафе не відповів.

— Мені б дуже хотілося знати про її стан, — додав я.

— Завтра я вам про це ще не можу сказати, — відповів Жафе. — Для цього мені треба принаймні протягом тижня спостерігати її. Але тоді, звичайно, проінформую вас.

— Дякую.

Я все ще стояв, втупившись в пульт. Там хтось намалював товстулю в солом'яному капелюшку і підписав:

"Елло, ти бабега!"

— Може, їй ще потрібне щось особливе? — нарешті запитав я.

— Про це я зможу сказати завтра, коли огляну її. Але гадаю, що з хорошим доглядом її можна поправити дома.

— Не знаю. Я чув, що її сусіди наступного тижня мають виїхати кудись. Тоді вона лишиться сама, лише з служницею.

— Ах, от воно що... Ну, то я завтра і про це поговорю з нею.

Я знову пересунув телефонну книгу так, що вона закрила малюнок на пульті.

— Ви гадаєте, що вона... що такий приступ може повторитися?

Жафе на секунду завагався.

— Звичайно, це можливо, — сказав він потім, — але рецидив зовсім не обов'язковий. Точніше можу вам про це сказати лише після того, як ґрунтовно ознайомлюся з її станом. Я тоді подзвоню вам.

— Добре, дякую.

Я повісив трубку. Вийшов з будки, в нерішучості постояв на курній вулиці. Зробилося душно. Потім я побрів додому.

В дверях я наштотхнувся на пані Залевську. Вона вилетіла з кімнати пані Бендер, немов ядро з гармати. Побачивши мене, раптом зупинилась.

— Що — вже повернулися?

— Як бачите. Що-небудь сталося за цей час?

— Для вас — нічого. Пошти теж не було. Але пані Бендер вибралася.

— Он як! Чого ж це вона?

Пані Залевська взялася в боки.

— Тому, що всюди багато негідників. Вона поселилася в християнський приют. З своєю кішкою і всім своїм копійчаним добром.

Вона розповіла, що дитячий притулок, у якому пані Бендер няньчила немовлят, за

цей час збанкрутував. Його управитель, пастор, затіяв невдалу спекуляцію на біржі. Пані Бендер звільнили, причому вона ще втратила зарплату за два місяці.

— Знайшла вона вже собі іншу роботу? — машинально спитав я.

Пані Залевська лише красномовно глянула на мене.

— Ну та, звичайно, ні, — пробурмотів я.

— Я сказала їй, що вона спокійно може лишитись тут. З платнею можна й почекати. Але вона не схотіла.

— Бідні люди здебільшого всі чесні, — сказав я. — Ну, а хто ж тепер поселяється сюди?

— Гассе. Ця кімната дешевша за ту, що Гассе займали досі.

— А як з кімнатою Гассе?

Пані Залевська здвигнула плечима:

— Там видно буде. Я не дуже розраховую на те, щоб прийшов хто-небудь новий.

— Коли вона звільняється?

— Завтра. Гассе вже перебираються.

— А скільки, власне, коштує та кімната? — спитав я.

Мені раптом прийшла в голову нова думка.

— Сімдесят марок.

— Надто дорого, — сказав я тепер уже цілком свідомо.

— З кавою вранці і двома бутербродами з маслом?

— Тим більше. Ранкову каву вашої Фріди відрахуйте. П'ятдесят марок-і ні пфеніга більше.

— А ви хіба збираєтеся зняти кімнату? — спитала пані Залевська.

— Можливо.

Я зайшов до себе й, роздумуючи, почав оглядати двері, що сполучали кімнату Гассе з моєю. Пат у пансіоні Залевської! Ні, це навіть важко уявити собі! І все ж я через якийсь час вийшов у коридор і постукав у сусідні двері.

Пані Гассе була вдома. Вона сиділа в капелюшку посередині уже напівпорожньої кімнати перед дзеркалом і пудрилась.

Я привітався, одночасно оглядаючи кімнату. Вона виявилася більшою, ніж я думав. Це видно було лише тепер, коли частину меблів уже винесли. Шпалери були однотонні, світлі і ще нові, двері і вікна свіжопофарбовані, чудовий, досить великий балкон.

— Ви, мабуть, уже чули, яку він пакость зробив для мене?! — сказала пані Гассе. — Я маю вселитися в кімнату тієї баби! Така ганьба!

— Ганьба? — здивувався я.

— Авжеж ганьба! — вибухнула вона. — Ви ж знаєте, що ми терпіти не могли одна одну, а тепер Гассе змушує мене перейти в її кімнату — без балкона і з одним лише вікном. Лише тому, що та дешевша! Ви тільки уявіть собі, як вона зловтішається там, у своїй богадільні!

— Я не думаю, щоб вона зловтішалась.

— Ого, ще й як тріумфує та мнима годувальниця немовлят. З тихої води бісівські

вуха стирчать! А до того ж іще там рядом ота кокотка Ерна Беніг! І той котячий сморід!

Я, спантеличений, вирячив очі. "З тихої води бісівські вуха стирчать?" Дивно: справді нові й образні вирази людина вживає лише тоді, коли лається. Які вічно одноманітні вирази любові — і який багатогранний буває набір лайок!

— Але ж коти — досить охайні й приємні тварини, — зауважив я. — Я тільки-но був у тій кімнаті: там зовсім не пахне котями.

— Не пахне? — визвірилась на мене пані Гассе, поправляючи свій капелюшок. — Це вже кому як, залежно від того, який у кого нюх. Але я не збираюся втручатися в його справи. Хай сам перетягає меблі! Я піду собі погуляю! Принаймні хоч цього ніхто у мене не відніме в моєму собачому житті!

Вона встала, її пухке обличчя так здригалось від люті, що з нього сипалася пудра. Я звернув увагу, що у неї дуже щедро розмальовані губи і вся вона надто вже вичепурилась. Коли вона з шумом виходила з кімнати, від неї несло, ніби від парфюмерного магазину.

Я спантеличено дивився їй услід. Потім ще раз уважно оглянув кімнату, розмірковуючи, як тут можна розставити меблі Пат. Проте раптом відкинув ці думки. Щоб Пат була тут, завжди тут, поряд зі мною — неможливо уявити! Та коли б вона була здорова, мені б таке і на думку не спало. А так... я відчинив двері на балкон і почав кроками вимірювати його. Потім рішуче хитнув головою і повернувся до своєї кімнати.

Пат іще спала, коли я ввійшов до неї. Я тихенько сів у крісло біля її ліжка, але вона одразу прокинулась.

— Жаль, я розбудив тебе, — сказав я.

— Ти весь час був тут? — спитала вона.

— Ні, тільки-но прийшов.

Вона потяглася і поклала голову мені на руку.

— Це добре. Я не люблю, коли хтось дивиться на мене сонну.

— Мені це зрозуміло, бо я цього теж не люблю. Та й не збирався дивитись на тебе — лише не хотів будити тебе. Може, ти ще трошечки поспиш?

— Ні, я добре виспалася. Зараз устану.

Поки вона одягалась, я вийшов у сусідню кімнату. Надворі смеркалось. З чийогось відчиненого вікна на протилежному боці вулиці грамофон квакав якийсь марш. Біля нього вовтузився якийсь лисий чолов'яга у підтяжках. Він ходив сюди й туди по кімнаті і під музику робив вільні вправи, його лисина мелькала в напівтемряві, як місяць між хмарами. Я байдуже спостерігав за ним. На душі в мене було сумно і терпко.

Ввійшла Пат. Вона була, як вранішня квітка, свіжа — і ніякого сліду від попередньої втоми.

— У тебе чудовий вигляд, Пат, — сказав я, приємно вражений.

— Я й почуваю себе добре, Роббі. Так, ніби спала цілу ніч. Такі зміни в мене відбуваються дуже швидко.

— І правда: іноді так швидко, що ледве встигаєш за тобою.

Вона притулилася до мого плеча і заглянула мені в очі:

— Надто швидко, Роббі?

— Ні, просто — у мене зміни відбуваються надто повільно. Я часто буваю трохи повільний, Пат.

Вона посміхнулась:

— Повільно, значить — міцно. А міцно — добре.

— Я тримаюсь так міцно, як пробка на воді, — сказав я.

Вона похитала головою:

— Ти міцніший, ніж це тобі здається. Ти взагалі зовсім не такий, як сам про себе думаєш. Я дуже мало бачила людей, які б так помилялися щодо себе, як ти.

Я випустив її з своїх обіймів.

— Так, коханий, — сказала вона, киваючи головою, — це дійсно так. Ну, а тепер ходімо десь повечереємо.

— Куди б же нам піти? — запитав я.

— До Альфонса. Я повинна все це побачити ще раз. У мене таке відчуття, ніби я цілу вічність не була тут.

— Добре! — погодився я. — Але чи є в тебе справжній апетит для такого ресторану? Неголодному до Альфонса ходити, не можна. Такого він виставить за двері.

Вона засміялась:

— Я почуваю навіть жахливий голод.

— Тоді — гайда! — Мене раптом охопила незвичайна радість.

Наша поява в Альфонса перетворилася на тріумф. Привітавши нас, він у ту ж мить зник і повернувся з білосніжним комірцем і краваткою в зелену крапинку. Цього б він не зробив і для німецького кайзера. Навіть сам трохи зніяковів від такого нечуваного прояву декадансу.

— Ну, Альфонсе, що у нас є добренького? — запитала Пат, обіпершися обома руками на стіл.

Альфонс підморгнув, склав губи бантиком і, примруживши очі, відповів:

— Вам повезло. Сьогодні у нас є раки!

Він відступив на крок, щоб краще бачити, яке враження справили його слова. І таки влучив у ціль!

— До цього — бокальчик молодого мозельського винця, — майже прошепотів він в екстазі і відступив ще крок назад.

Альфонс був нагороджений бурхливими оплесками і, на наше здивування, одночасно також від дверей. Там у цю мить саме з'явилась осяяна посмішкою, з обпаленим на сонці носом і з непокірною білою чуприною... голова останнього романтика.

— Готфрід?! — вигукнув Альфонс. — Ти? Персонально? Друже, який мені день бог послав! Іди сюди, дай притиснути тебе до серця!

— Зараз ти побачиш дещо незвичайне, — сказав я Пат.

Друзі кинулись один одному в обійми. Альфонс так плескав, Ленца по спині, що гепало, ніби десь поблизу працювала кузня.

— Гансе, — гукнув він потім до кельнера, — давай сюди "Наполеона"!

Він повів Готфріда до стойки. Кельнер приніс велику, вкриту пилом пляшку. Альфонс наповнив два бокали.

— За твоє здоров'я, Готфріде, чортове смажене поросся!

— За твоє здоров'я. Альфонсе, старий, добрий каторжанине!

Обидва одним махом спорожнили бокали.

— Першокласний напій! — оцінив Готфрід. — Коньяк для мадонн!

— Навіть соромно його отак одним залпом випивати, — підтвердив Альфонс.

— Але як же можна його довго смакувати, коли така радість. Давай по другій!

Він налив знову і підняв свій бокал:

— Ах ти ж клятий, віроломний помідоре!..

Ленц сміявся:

— Мій вірний, дорогий Альфонсе!

У Альфонса заблищали сльози на очах.

— Ще по одному, Готфріде, — сказав він зворушено.

— Завжди готовий! — Ленц підставив свій бокал. — Від коньяку я відмовляюся лише тоді, коли не можу відірвати голови від підлоги.

— Здорово сказано! — Альфонс налив третій бокал.

Переводячи дух, Ленц підійшов до нашого столу й вийняв годинник:

— Без десяти вісім прибули на ситроені в майстерню. Що ви на це скажете?

— Рекорд, — відповіла Пат. — Хай живе Юпп! Я ще й від себе пожертвую йому пачку сигарет.

— А ти одержиш додаткову порцію раків! — заявив Альфонс, ідучи по п'ятах за Готфрідом. Потім він роздав нам щось подібне до скатерок. — Скидайте свої піджаки і обв'язуйтеся ось цим! Адже дама дозволяє таку вільність чи ні?

— Я вважаю, що це навіть необхідно, — підтвердила Пат.

Альфонс радо вклонився їй.

— Я знав, що ви розсудлива жінка. Раки треба їсти спокійно, не боячись посадити пляму. — Він підморгнув. — А ви самі дістанете дещо елегантніше.

Кельнер Ганс приніс сніжнобілий кухарський кітель. Альфонс розгорнув його й допоміг Пат одягти.

— А вам він до лиця, — сказав Альфонс любуючись.

— Здорово, здорово! — вдячно відповіла Пат сміючись.

— Мені приємно, що ви це запам'ятали, — доброзичливо сказав Альфонс. — Аж на серці тепліше стало.

— Альфонсе! — Готфрід зав'язав на потилиці скатерку так, що її кінці стирчали довгими ріжками. — Поки що все це тут нагадує голярню, не більше.

— Зараз усе зміниться. Але спершу трохи мистецтва.

Альфонс підійшов до грамофона, і в ту ж мить загримів хор пілігримів з опери "Тангейзер". Ми мовчки слухали.

І тільки-но завмер останній звук, як двері з кухні розчинились, і кельнер Ганс

з'явився з блюдом, завбільшки з дитячу ванну. Воно було наповнене раками, від яких стовпом здіймалася пара. Ганс, відсапуючись, поставив блюдо на стіл.

— Принеси і мені салфетку, — сказав Альфонс.

— Ти хочеш вечеряти разом з нами, голубчику?! — радо вигукнув Ленц. — Яка честь!

— Якщо дама нічого не матиме проти.

— Навпаки, Альфонсе! — Пат відсунула свій стілець набік, і Альфонс сів поруч.

— Це добре, що я буду сидіти біля вас, — сказав він трохи зніяковіло. — Бо я досить-таки вправний у приготуванні раків. А для дами ця робота нуднувата.

Він схопив із блюда рака і з незвичайною швидкістю розібрав його на частини. Його здоровенні руки робили це так вправно і елегантно, що Пат нічого не лишалося, як тільки встигати їсти з виделки запропоновані ним кусочки ніжного м'яса.

— Ну як, смачно? — питав він.

— Смакота! — Вона підняла свій бокал: — За ваше здоров'я. Альфонсе.

Альфонс урочисто цокнувся з нею і смакуючи випив свій бокал. Я глянув на Пат. Мені хотілося, щоб вона пила який-небудь безалкогольний напій. Вона відчула мій погляд.

— Салют, Роббі, — сказала вона.

В цю хвилину вона була чарівна і сяjala від радості.

— Салют, Пат, — відповів я і випив свій келих.

— Адже правда — як гарно тут? — сказала вона, все ще не зводячи очей з мене.

— Чудово! — Я знову налив собі. — За твоє здоров'я, Пат!

По її обличчю ковзнула тінь.

— На здоров'я, Роббі! На здоров'я, Готфріде!

Ми випили.

— Добре вино, — мовив Ленц.

— "Граахський Абтсберг" минулого року, — пояснив Альфонс. — Мене радує, що ти добрав у нього смаку.

Він узяв другого рака й, розлуцивши клешню, подав її Пат. Вона запротестувала:

— Цього ви повинні самі з'їсти. Альфонсе. Інакше вам нічого й не дістанеться.

— Ще встигну. В цьому я спритніший за всіх інших.

— Ну гаразд. — Вона взяла клешню. Альфонс сяжав від задоволення і продовжував піклуватися про Пат. Збоку ця картина мала такий вигляд, ніби велика, стара сова годує маленьке біле пташеня.

На завершення ми всі випили по стопці "Наполеона" і вже тоді попрощалися з Альфонсом. Пат сяjala від щастя.

— Чудово ми повечеряли! — захоплено сказала вона. — Я дуже вдячна вам, Альфонсе. У вас було справді чудово! — і подала йому руку.

Альфонс розгублено щось пробурмотів і поцілував її руку. У Ленца від такого видовища мало очі не вилізли на лоба.

— Заходьте, не забувайте мене, — сказав Альфонс. — І ти приходи, Готфріде.

На вулиці, під ліхтарем, стояв маленький, забутий ситроен.

— О! — здригнувшись, мовила Пат і зупинилась.

— За сьогоднішній подвиг я перехрестив його на "Геркулеса". — Готфрід відкрив дверцята: — Що, відвезти вас додому?

— Ні, — сказала Пат.

— Я теж так думаю. Куди б нам іще поїхати?

— В бар. Чи як, Роббі? — Вона обернулася до мене.

— Звичайно, — підтвердив я, — звичайно, ми ще поїдемо в бар.

Ми тихо поїхали вулицями. Надворі було тепло і ясно. Біля кожного кафе сиділи люди, звідти долинала музика. Пат сиділа біля мене. Я раптом ніяк не міг збагнути, що вона дійсно може бути хвора; мені стало навіть душно, але якусь мить ця думка у мене ніяк не вміщалася в голові.

У барі ми зустрілися з Фердінандом і Валентином. Фердінанд був у доброму гуморі. Він встав і пішов назустріч Пат.

— Діана, — сказав він, — Діана повернулася з лісів...

Пат посміхалася до нього. Він поклав свої руки їй на плечі:

— Засмагла, відважна богине мисливства із срібним луком, що ми вип'ємо з вами?

Готфрід зняв Фердінандову руку.

— Патетичні люди завжди нетактовні, — сказав він. — Даму супроводжують два кавалери, а ти, мабуть, і не помітив цього, хоробрий зубре!

— Романтики ніколи не бувають супутниками, вони належать до ескорту, — не розгубився Грау.

Ленц осміхнувся і звернувся до Пат:

— Зараз я зроблю для вас особливу мішанину. Коктейль "Колібрі". Особливий бразильський напій.

Він підійшов до стойки, змішав різні сорти і підніс коктейль:

— Ну, який він на смак? — спитав він.

— Трохи слабуватий, хоча й бразильський, — відповіла Пат.

Готфрід засміявся:

— І при тому все ж таки досить міцний. Виготовлений з рому і горілки.

Я з першого погляду помітив, що там не було ні рому, ні горілки — був фруктовий сік, лимон, томатний сік і, можливо, ще крапля лікеру з ангостури. Безалкогольний напій. Але Пат, на щастя, не помітила цього.

Вона випила три великі бокали "Колібрі" і, як я помітив, дуже добре себе почувала, що з нею поводитися не як з хворою. Через годину всі ми рушили з бару, там лишився тільки Валентин. Це так влаштував Ленц. Він посадив Фердінанда в ситроен і відчалив з ним. Таким чином, вийшло, ніби не ми з Пат першими пішли з бару. Все це було зворушливо, проте в мене на душі якусь мить було дуже зле.

Пат взяла мене під руку. Вона йшла поряд зі мною — пружна, струнка, я відчував тепло її руки, милувався її жвавим обличчям, на якому миготіли промені од вуличних ліхтарів, — ні, я ніяк не міг осягнути, що вона була хвора, я розумів це лише вдень, а

ввечері, коли життя здавалося ніжнішим, лагіднішим і багатонадійнішим, — ніяк не міг...

— Може, ще на хвилинку зайдемо до мене? — запитав я.

Вона кивнула на знак згоди.

В коридорі пансіону горіло світло.

— Ет, дідько б їх!.. — вихопилось у мене. — Що ж там скоїлось? Почекай хвилиночку тут.

Я відімкнув двері і заглянув усередину. В освітленому коридорі було безлюдне, як на вузькій вулиці передмістя. Двері кімнати пані Бендер стояли відчинені навстіж, і там теж горіло світло. Ніби маленька чорна комашка, по коридору дріботів Гассе, зігнувшись під шовковим абажуром торшера. Він переселявся.

— Добрий вечір, — привітався я. — До такої пізньої пори?..

Гассе підняв обличчя з м'якими чорними вусиками.

— Я лише годину тому повернувся з контори. А в мене ж тільки увечері є час для переселення.

— Хіба вашої дружини немає вдома?

Він похитав головою:

— Вона пішла до своєї подруги. Слава богу, що тепер у неї є подруга, з якою вона коротає час. — Він довірливо й задоволене посміхнувся і подріботів далі.

Я провів Пат до себе.

— Гадаю, нам краще не запалювати світла, чи як? — спитав я уже в кімнаті.

— Ні, любий мій, ввімкни на одну мить, а потім можеш знову погасити.

— Ненаситна ти людина, — сказав я, потім на секунду залив яскравим світлом усю червону плюшову розкіш і одразу ж знову повернув вимикач.

Вікна були розчинені, і знадвору від дерев, наче з лісу, струмилося свіже нічне повітря.

— Як гарно... — мовила Пат, примостившись у куточку на підвіконні.

— Тобі справді подобається тут?

— Правда, Роббі. Наче у великому парку влітку. Чудово.

— Ти не звернула уваги на цю сусідню кімнату мимохідь? — спитав.

— Ні, а навіщо?

— Оцей розкішний великий балкон ліворуч належить до тієї кімнати. Він закритий з усіх боків і напроти — ніяких вікон. Якби ти жила там, могла б загорати навіть без купальника.

— Еге, якби я там жила...

— В цьому немає нічого неможливого, — сказав я ніби жартома. — Ти ж сама бачила, що кімната звільняється найближчими днями.

Вона посміхаючись запитально дивилася на мене.

— Ти гадаєш, для наших взаємовідносин щось подібне було б доцільним? Я маю на увазі таке близьке сусідство на довгий час.

— Але ж ми довгий час не були б разом, — заперечив я. — Адже я взагалі цілими

днями не буваю тут. А часто навіть вечорами. Зате коли б ми вже й були разом, то не мали б потреби сидіти в ресторанах і знову й знову розлучатися так швидко, ніби ми були одне в одного в гостях.

Вона поворухнулась у своєму куточку.

— Любий мій, все це звучить так, ніби ти вже раніше докладно все обміркував.

— А таки обміркував, — сказав я. — Увесь вечір думав про це.

Вона випрямилась.

— Ти справді серйозно думаєш про це, Роббі?

— От тобі й маєш! Звичайно, серйозно, — підтвердив я. — Хіба ти ще й досі не зрозуміла?

Пат якусь мить мовчала.

— Роббі, — сказала вона потім, і голос її звучав ніби з глибини, — чому тобі це спало на думку саме зараз?

— Мені це спало на думку, — відповів я запальніше, ніж того хотів, бо раптом зрозумів, що настав час вирішити щось більше, ніж питання про кімнату. — Мені це спало на думку, бо за останні тижні я переконався, що найкраще для нас-остаточно зійтися й жити разом. Я не можу більше зносити такого — оцих зустрічей на годину! Я хочу більше мати тебе! Я хочу, щоб ти завжди була біля мене, у мене більше немає ніякого бажання продовжувати добродісну гру в піжмурки з нашим коханням, мені це гидко і непотрібно, я просто хочу тебе і знову тебе, я ніколи не зможу досхочу намілюватись тобою і тому не хочу втрачати жодної хвилини!..

Я чув її схвильований віддих. Вона сиділа почіпки в куточку на вікні, обнявши руками свої коліна, й мовчала. З-за дерев напроти мерехтіло, повільно перебігаючи з одного кінця на другий, червоне сяйво світлових реклам; його матовий відблиск упав на світлі черевички Пат, потім перемістився на її сукню і на руки.

— Ти спокійнісінько можеш висміяти мене, — сказав я.

— Висміяти? — перепитала вона.

— Авжеж, за те, що я весь час кажу "я хочу". Зрештою, ти теж повинна мати свої бажання.

Вона підвела очі:

— Ти знаєш, Роббі, що ти змінився?

— Ні, не змінився.

— Ні, все ж таки змінився. Ти ж сам кажеш про це. Ти хочеш. Ти вже багато не питаєш. Ти просто хочеш.

— Це ще не така вже й велика зміна. А ти, незважаючи на це, можеш сказати "ні", навіть якщо я дуже хочу.

Вона раптово нахилилась до мене:

— А чому я повинна сказати "ні", Роббі? — сказала вона ніжним і теплим голосом.

— Адже я хочу цього так само, як і ти...

Вражений несподіваною відповіддю, я обняв її за плечі. Її волосся лоскотало мені обличчя.

— Це правда, Пат?

— Звичайно, правда, мій любий.

— От дурень, — пробурмотів я, — а мені все уявлялось набагато складнішим.

Вона похитала головою:

— Це ж залежить лише від тебе, Роббі...

— Мені навіть повірити важко, — здивовано сказав я.

Пат обняла мене за шию.

— Іноді дуже приємно відчувати, що ти можеш ні про що не думати. Не мати потреби все робити самому. Мати на кого спертися. Ах, любий, по суті, все це зовсім легко — треба тільки самому собі не утруднювати справу.

Я мимоволі на мить зціпив зуби. І треба ж було, щоб саме вона це сказала мені!

— Вірно, — підтвердив я потім, — вірно, Пат.

Але це було зовсім не так. Ми ще хвилинку постояли біля вікна.

— Твої речі ми перевеземо сюди, — сказав я. — Ти ні в чому не повинна відчувати нестачі. Навіть чайний столик на коліщатах роздобудемо собі. А Фріда навчиться вже якось цьому.

— У нас же є такий столик, мій любий. То ж мій.

— Тим краще. Тоді я вже завтра почну тренувати Фріду.

Вона прихилила голову мені до плеча. Я зрозумів, що вона стомилась.

— Може, тебе відвезти тепер додому? — спитав я.

— Зараз. Тільки я ще хвилиночку полежу.

Вона тихо, мовчки лежала в ліжку, ніби заснула. Але її очі були розплющені, і час від часу в них спалахував відблиск світлових реклам, що, ніби північне сяйво, беззвучно ковзав по стінах і по стелі. Надворі все стихло. Час від часу було чутно, як у сусідній кімнаті Гассе возився з рештками своїх надій, свого сімейного життя, а може, навіть — свого життя взагалі.

— Ти б краще зараз лишилася тут, — запропонував я.

Вона поворухнулася:

— Сьогодні ні, мій любий...

— Для мене було б набагато краще, якби ти лишилась...

— Завтра...

Вона встала й мовчки пройшла по темній кімнаті. Я пригадав день, коли вона вперше лишилася в мене і в сірій ранковій імлі так само безмовно пройшла в другий кінець кімнати, щоб одягтися. Я не знаю, що це було, але воно мало в собі щось зворушливо зрозуміле і майже приголомшливе, це було щось, ніби жест від дуже давніх, забутих часів, як мовчазний послух законів, якого вже ніхто й не знає. Вона повернулася з темряви до мене і взяла мою голову в свої руки.

— Мені в тебе гарно було, любий. Дуже гарно. Як добре, що ти є на цім світі.

Я нічого не відповів. Мені нічого було відповісти їй.

Провівши її додому, я повернувся в бар. Кестер ще був там.

— Сідай, — запропонував він. — Ну, як справи?

— Нічого особливого, Отто.

— Хочеш випити що-небудь?

— Якби вже пити, то я повинен був би випити багато. А цього мені не хочеться. Обійдеться й так. Але я б міг робити щось інше. Чи Готфрід поїхав промишляти на таксі?

— Ні.

— Добре. Тоді я виїду на кілька годин.

— Я піду з тобою, — сказав Кестер.

Я вивів машину з майстерні й попрощався з Отто. Потім поїхав на стоянку. Поперед мене стояло дві машини. Потім ще під'їхали Густав і Томмі, артист. Невдовзі обидві передні машини поїхали, а за ними і до мене підійшов пасажир. Молода дівчина, яка мала їхати до "Вінети". "Вінета" — це був модний танцювальний зал-ресторан з настільними телефонами, з пневматичною поштою і тому подібними речами для провінціалів. Він містився дещо осторонь від інших ресторанів, на темній вулиці.

Ми зупинились перед входом. Дівчина покопирсалася в своїй сумочці й подала мені купюру на п'ятдесят марок. Я здвигнув плечима:

— На жаль, у мене немає здачі.

Підійшов порт'є.

— А скільки я вам винна? — запитала дівчина.

— Одну марку і сімдесят пфенігів.

Вона звернулася до порт'є:

— Ви не зможете заплатити за мене? Ходітьте, я віддам вам біля каси.

Порт'є відчинив двері і пішов з нею до каси. Потім повернувся назад:

— На...

Я підрахував.

— Тут всього півтори марки...

— Не патякай... чи ти ще жовторотий? Дві монети порт'є за послугу. Котись!

Були й такі місця, де порт'є давали чайові. Однак давали тоді, коли він забезпечував комусь заробіток, а не коли приносив платню.

— Для цього я вже не жовторотий, — сказав я. — Я одержу свої одну і сімдесят.

— Ти можеш одержати по мазниці, — буркнув він. — Повертай свої голоблі, чоловіче, я тут краще за тебе знаю порядки.

Для мене нічого не значили ті два гривеники. Я лише не хотів, щоб мене обдурили.

— Не мели дурниць і давай сюди решту, — сказав я.

Порт'є так швидко замахнувся і вдарив мене, що я не встиг закритись рукою. Крім того, ухилитись від удару на своєму сидінні я не міг. Я вдарився головою об кермо. Піднявся — як очманілий. В голові гуло, наче в барабані, а з носа капала кров. Порт'є все ще стояв передо мною.

— Хочеш іще раз, ти, утопленику?

Я вмить зважив свої можливості. Нічого не поробиш. Той мугир був сильніший за мене. Зачепити його як слід я міг лише зненацька. З сидіння бити не було сенсу —

надто слабий був би удар. А перш ніж я вилізу з машини, він тричі зіб'є мене з ніг. Я змріяв його очима.

Він дихнув мені в обличчя пивом:

— Ще разок — і твоя жінка лишиться вдовою.

Я дивився на нього не поворухнувшись; уп'явся в його широке, здорове обличчя і їв його очима. Увесь напружившись від люті, дивився, куди його вдарити. Але не поворухнувся. Я бачив те обличчя надто близько, надто чітко, ніби крізь збільшувальне скло, воно здавалося величезним, видно було кожну щетинку його бороди, його червону, грубу, пористу шкіру...

Блиснув шолом поліцая.

— Що тут сталося?

Обличчя порт'є раболіпно розпливлося в усмішку:

— Нічого, пане вахмістр.

Той перевів погляд на мене.

— Нічого, — сказав я.

Поліцай глянув на порт'є, потім знову на мене:

— У вас же он кров.

— Це я вдарився носом.

Порт'є відступив на крок. В його очах блиснув смішок. Він гадав, що я побоявся вказати на нього.

— Ну, їдьте звідси, — сказав поліцай.

Я газнув і поїхав назад на стоянку.

— Друже, та ти он як прикрасився! — зустрів мене Густав.

— Це лише ніс, — сказав я і розповів йому про свою пригоду.

— Ходімо до пивнички, — запропонував Густав. — Я недаремно був єфрейтором санслужби. Яке свинство — накидатися на сидячого.

Він повів мене до кухні позаду пивнички, попросив льоду й "обробляв" мене там з півгодини.

— Щоб не було гулі, — пояснив він.

Нарешті він закінчив.

— Ну, а в якому стані черепок? В порядку? Тоді не будемо гаяти часу.

Ввійшов Томмі.

— Це той здоровенний порт'є з "Вінети"? Той славиться своїми ударами. На жаль, сам досі не дістав доброго прочухана.

— Тепер дістане, — запевнив Густав.

— Так, але дістане від мене.

Густав похмуро глянув на мене:

— Поки ти вилізеш з машини...

— Я придумав один прийом. Якщо він мені не вдасться, ти матимеш змогу кинутися в атаку.

— Ну, гаразд.

Я надів кашкет Густава, і ми сіли в його машину, щоб порт'є зразу не пронюхав нашого заміру. До того ж вулиця була досить темна, і він мало що міг розгледіти.

Ми під'їхали до танцзалу. На вулиці — жодної душі. Густав вискочив з машини з купюрою на двадцять марок у руці.

— Ет, чорт, немає дрібних грошей! Ей, порт'є, ви не можете розмінати мені? Скільки з мене — одна сімдесят? Заплатіть за мене-я зараз віддам.

Він удав, ніби йде до каси. Порт'є покашлюючи наблизився до мене й подав одну марку і п'ятдесят пфенігів. Я й далі тримав простягнену руку.

— Забирайся геть... — прохрипів він.

— Решту давай, собача погань! — гримнув я на нього.

Якусь мить він стояв, мов скам'янілий.

— Дружок, — сказав потім тихо, облизуючи губи, — за це ти ще каятимешся кілька місяців! — і розмахнувся.

Від одного такого удару я б знепритомнів. Та я був готовий до цього: миттю повернувшись, нахилився, і його кулак з усієї сили ударив по гострій сталевій лапі заводної ручки, яку я досі тримав наготові в лівій руці. Порт'є завив і відскочив назад, тріпаючи рукою.

Він сичав від болю, як парова машина, і стояв зовсім беззахисний. Я прожогом вискочив з машини.

— Ти впізнаєш мене? — зашипів я і стусонув його в живіт.

Порт'є перекинувся.

— Раз, — почав рахувати Густав, ідучи від каси, — два... три...

Коли Густав дійшов до п'яти, порт'є звівся на ноги блідий, як тінь. Як і перший раз, я добре бачив перед собою його обличчя — здорове, широке, тупе, підле обличчя неушкодженого, здорового, сильного мугиря, ту свиню, яка ніколи не захворіє на легені... і раптом мій мозок і очі налилися кров'ю, я накинувся на нього і почав бити, бити до нестями, щоб у побоях вилити все, що накопало в мене за останні дні і тижні, — у те здорове, широке обличчя, що приглушено ревло підо мною, бив, аж поки мене відірвали од нього.

— Годі, друже, ти ж заб'єш його до смерті, — гукнув Густав.

Я огледівся навколо. Порт'є, залитий кров'ю, прихилився до стіни. Потім скорчився, упав і повільно, як велетенська блискуча комаха, в своєму мундирі навкарачки поповз до входу в танцзал.

— Тепер він більше так не замахуватиметься, — сказав Густав. — А зараз ушиваться, поки ніхто не побачив. Бо тут уже можна сказати, що його тяжко покалічено...

Ми розсипали на бруківці гроші, сіли в машину й поїхали.

— У мене знов тече кров? — спитав я. — Чи це від порт'є?

— Знову тече з твого носа, — пояснив Густав. — Він раз таки добре приклав до твого носа свою лівицю.

— А я зовсім не помітив.

Густав засміявся.

— А знаєш, — сказав я, — тепер мені значно краще.

XVIII

Наше таксі стояло перед баром. Я зайшов туди, щоб змінити Ленца і взяти в нього ключ від машини та документи. Готфрід вийшов зі мною на вулицю.

— Як у тебе виручка, добра? — запитав я.

— Так собі. Чи то надто багато таксі, чи надто мало людей, які беруть таксі. А як було в тебе?

— Погано. Простирчав цілу ніч і не виручив навіть двадцяти марок.

— Тяжкі часи! — Готфрід підняв брови: — Ну, то ти, мабуть, сьогодні не дуже поспішаєш, га?

— Ні, а хіба що?

— То зможеш трохи мене підвезти.

— Добре. — Ми сіли в машину. — Куди ти, власне, хочеш? — запитав я.

— До собору.

— Що? Може, я недочув? Ти сказав: до собору?

— Ні, синку, ти не недочув. Правильно: до собору!

Я здивовано виричався на нього.

— Не дивуйся, а їдь скоріше, — сказав Готфрід.

— Ну, гаразд.

І ми поїхали.

Собор був у старій частині міста, на широкій площі, оточеній будинками духівництва. Я зупинив машину перед головним порталом.

— Далі, — сказав Готфрід. — Об'їжджай навколо.

Він звелів мені зупинитись перед невеликою хвірточкою аж на другому боці і вийшов з машини.

— Бажаю тобі найсолодших утіх, — сказав я йому. — Гадаю, ти ж ідеш сповідатися.

— Ходім-но зі мною, — відповів він.

Я засміявся:

— Сьогодні — ні. Я вже сьогодні вранці молився. З мене цього вистачить на весь день.

— Не говори дурниць, дитинко! Ходімо зі мною. Я буду великодушний і дещо покажу тобі.

Зацікавлений, я пішов за ним. Ми пройшли через хвірточку і звідти зразу потрапили до критих ходів, що утворювали великий чотирикутник і складалися з довгих рядів арок, які з внутрішньої сторони спиралися на сірі гранітні колони й обрамлювали сад. Посередині височів великий, звітрілий хрест із фігурою Ісуса Христа. По боках були встановлені кам'яні барельєфи з зображенням різних етапів його хресного шляху. Перед кожним образом стояла лава для молільників. Сад був запущений і весь наче обсипаний квітами.

Готфрід указав на кілька величезних кущів білих і червоних троянд:

— Ось що я хотів показати тобі! Впізнаєш?

Я вражений зупинився.

— Звичайно, впізнаю, — відповів я. — Значить, ти тут рвеш квіти, старий церковний грабіжнику!

Тиждень тому Пат переселилася до пані Залевської, і того ж вечора Ленц прислав Юппа з велетенським букетом троянд, їх було так багато, що Юппу довелося двічі повертатися на вулицю й кожного разу нести цілий оберемок. А я сушив собі голову над питанням, звідки Готфрід міг їх добути — адже мені було відомо, що він принципово квітів ніколи не купував. У міських скверах таких троянд я теж ніколи не бачив.

— Оце так знахідка! — змушений був визнати я. — І треба ж, щоб таке спало людині на думку!

Готфрід підморгнув:

— Цей сад-справжнє золоте дно! — Він урочисто поклав руку мені на плече: — З цього часу приймаю тебе в долю! Гадаю, що саме тепер тобі це потрібно, як ніколи!

— Чому це саме тепер? — не зрозумів я.

— Бо в міських парках саме тепер голо, як восени. А вони ж досі були для тебе єдиним пасовиськом, адже так?

Я кивнув головою.

— Крім того, — пояснив Готфрід далі, — у тебе тепер настає така пора, коли треба показати різницю між буржуа і справжнім джентльменом. Буржуа, чим більше він знайомий з жінкою, стає дедалі неуважнішим до неї. А джентльмен чим далі, то уважніший. — Він обвів рукою довкола: — З цими запасами ти можеш стати джентльменом високого класу.

Я засміявся:

— Все це дуже добре. Але що буде, коли спіймають на гарячому? Звідси втекти нелегко, а побіжні люди можуть розцінити такий вчинок як осквернення святих місць.

— Любий мій хлопчику, — відповів Ленц, — ти бачиш тут кого-небудь? Після війни люди більше ходять на політичні зборища, а не до церкви.

Це була правда.

— Але ж як стоїть справа з пасторами? — спитав я.

— Пастори до квітів байдужі. Інакше б вони краще доглядали сад. Ну, а милосердний бог у крайньому разі тільки матиме втіху від того, що ти з цими квітами принесеш комусь радість. Він зовсім не такий, як його малюють.

— В цьому ти маєш рацію! — Я почав оглядати велетенські, старі кущі. — Вони мене, Готфріде, забезпечать на кілька тижнів.

— Надовше. Тобі повезло. Троянди цього сорту дуже довго цвітуть, їх тобі вистачить щонайменше до вересня. А тоді тут для тебе будуть цвісти айстри і хризантеми. Ходімо, я їх тобі покажу.

Ми пройшли садом. Троянди наповнювали його п'янкими пахощами. Над квітами літали й дзижчали цілі рої бджіл.

— Ти лиш поглянь, — сказав я, зупиняючись. — Звідки вони могли взятися тут, у центрі міста? Тут же поблизу зовсім немає вуликів. Чи, думаєш, у пасторів вони стоять де-небудь на даху?

— Ні, брате, — відповів Ленц. — Вони, безперечно, прилітають сюди з якої-небудь сільської садиби. Бджоли дорогу свою знають. — Він підморгнув: — А ми ні, адже так?

Я здвигнув плечима:

— Може, й знаємо... Принаймні хоча б частково. Наскільки дозволяють можливості. А ти — ні?

— Ні. Та й не хочу знати. Якщо жити, завжди переслідуючи якусь мету, душа стане міщанською.

Я поглянув на башту собору. Ніжнозелена, вона височіла в голубому небі — стара, як світ, і спокійна, а над нею ластівки ширяють у просторі.

— Як тихо тут, — промовив я.

Ленц кивнув:

— Так, старина, тут тільки й помічаєш, що тобі всього-на-всього лише часу не вистачає, щоб стати доброю людиною, га?

— Часу і спокою, — відповів я. — Спокою теж.

Він засміявся:

— Запізно, друже! Тепер ми вже дожилися до того, що, мабуть, не витримали б спокою. Ну, за діло! Знову в бій за життя!

Висадивши Готфріда, я знову попрямував на стоянку. Дорога вела повз кладовище. Знаючи, що Пат у цей час лежить у своєму шезлонгу на балконі, я посигналив кілька раз. Проте ніхто не показався звідти, і я поїхав далі. Зате трохи далі побачив, як пані Гассе в якійсь шовковій накидці прямувала вулицею і потім зникла за рогом. Я поїхав слідом за нею, щоб спитати, чи не підвезти її кудись. Але коли я досяг перехрестя, то побачив, як вона сідала в машину, що стояла за рогом. Машина завилала й рушила. То був трохи розхитаний уже лімузин мерседес випуску 1923 року. Біля керма сидів чоловік з утячим носом у барвистому картатому костюмі.

Я досить довго дивився машині услід. От що виходить, коли жінка довго змушена сидіти вдома сама. Замислившись, я поїхав на стоянку і став у чергу за тими таксі, що вже чекали там.

Сонце розжарило кузов машини. Черга посувалася дуже повільно. Мені дрімалося, і я спробував заснути. Проте ніяк не міг викинути з голови поведінку пані Гассе. В житті подружжя Гассе не було нічого спільного з нашим, але зрештою Пат також лишалася на цілий день сама.

Я вийшов з машини й пішов наперед, до Густава.

— На, випий, — запрошував він мене, подаючи термос. — Незвичайно холодне! Власного винаходу! Кава з льодом. За такої спеки і зберігається кілька годин. Густав — людина практична!

Я взяв у нього металевий бокал і випив.

— Якщо ти такий практичний, — сказав я, — то навчи мене, яку розвагу можна

знайти жінці, коли вона надовго лишається сама.

— Простіше простого, — Густав дивився на мене, свідомий своєї переваги. — Любий друже, Роберте! Дитину або собаку! Ти загадай мені що-небудь складніше!

— Собаку! — сказав я вражений. — Авжеж собаку! Як же я не додумався! Ти маєш рацію! З собакою людина ніколи не почуває себе самотньо.

Я почастував його сигаретою.

— Послухай, ти часом не розбираєшся в таких речах? Якого-небудь дворнягу, мабуть, можна дешево купити.

Густав докірливо похитав головою:

— Ти, я бачу, Роберте, і правда ще зовсім не знаєш, з ким справу маєш! Адже мій майбутній тесть — другий секретар товариства "Доберман-пінчер"! Звичайно, ти можеш одержати щеня, навіть задаром, благородної крові. У нас там є один приплід — чотири самці і дві самочки, бабуса у них медалістка Герта Тоггенбурзька.

Благословенна людина був той Густав. Батько його нареченої не лише займався породистими собаками, але й був власником ресторану "Нова Келія", а його наречена, крім того, мала свою майстерню для виготовлення плісе. Через те Густав горя не знав. У тестя він безкоштовно їв і пив, а наречена прала і гладила йому сорочки. Він зволікав з весіллям, бо, одружившись, мав узяти на себе всі турботи.

Я пояснив Густаву, що доберман мені не підходить. Це надто великий собака та ще і з ненадійним характером. Густав роздумував недовго.

— А ходім-но зі мною, — сказав він. — Подивимось, порадимось. У мене є дещо на приміті. Ти тільки мовчи, не втручайся.

— Гарзд.

Він повів мене до якоїсь крамнички. На вітрині стояли акваріуми з водоростями. В ящику сиділо кілька сумних морських свинок. По боках висіли клітки, в яких невгамовно стрибали чижі, снігурі й канарки.

Нам назустріч вийшов маленький, кривоногий чоловічок в коричньовому пуловері. Водянисті очі, блякла шкіра, замість носа — червона колба: видно, п'яничка.

— Скажи, Антоне, які успіхи у Асти? — запитав Густав.

— Другий приз і почесний приз у Кельні, — відповів Антон.

— Підлота! — заявив Густав. — А чому не перший?

— Перший вони віддали Удо Бланкенфельзу, — промимрив Антон.

— Це ж просто сміх! Ясно, що підкупили!

В глибині магазину щось цявкало і скавчало. Густав пройшов туди і приніс, тримаючи за загривок, двох маленьких тер'єрів: у лівій руці — білого з чорними плямами, у правій — рудого. Рука з рудим цуценям непомітно хитнулась. Я поглянув на нього: підходить.

Це було на диво красиве і грайливе собача. Ноги рівні, тулуб квадратний, голова чотирикутна, розумне й сміливе. Густав пустив обох на підлогу.

— Смішне байстря, — сказав він, показуючи на рудого. — Звідки ти його взяв?

Антон твердив, ніби купив у однієї дами, яка поїхала в Південну Америку. Густав,

не повіривши, зареготався. Ображений Антон показав його родовід, що доходив аж до Ноевого ковчега. Густав зневажливо махнув рукою і зацікавився білим з чорними плямами. Антон зажадав за рудого сто марок. Густав запропонував п'ять, йому не подобався прадід того собачати. Він гудив його хвіст. Та й вуха у нього неправильні. От рябий — той був "на ять".

Я стояв у кутку й слухав. Раптом мене хтось схопив за капелюх. Я здивовано оглянувся. В кутку на жердині, згорбившись, сиділа мавпочка з сумним обличчям. Хутро її було сіро-жовте, очі — чорні, круглі, а губи зажурені, як у старої жінки. На животі в неї був шкіряний пояс, а на ньому — ланцюжок. Ручки маленькі, чорні і такі схожі на людські, що аж моторошно.

Я стояв на місці, не виявляючи ніякої тривоги. Мавпочка поволі посувалася по жердині до мене, розглядаючи мене не те щоб недовірливо, а якимось незвичайним стриманим поглядом. Нарешті вона обережно простягла свою руку. Я подав їй палець. Мавпа спершу відсахнулася, потім взяла його. Коли вона обхопила мій палець, я відчув її холодну дитячу ручку, і в мене мороз пройшов по шкірі. Здавалося, з того скорченого в три погібелі тільця хоче вийти закована там нещасна, безсловесна людина. Не можна було довго витримати смертельної туги тих очей.

Нарешті Густав вибрався з нетрів собачого родоводу.

— Значить, домовились, Антоне, ти одержиш за нього справжнього добермана — потомка Герти. Такої блискучої операції ти ще не зробив за все своє життя! — Потім звернувся до мене: — Хочеш його зараз забрати з собою?

— А скільки він коштує?

— Ніскільки. Я виміняв його за того добермана, що раніше подарував тобі. О, на Густава можна покластися! Густав не підведе.

Ми умовилися, що я візьму те собача пізніше, коли скінчиться моя зміна роботи на таксі.

— Ти розумієш, яку цінність придбав? — запитав мене Густав уже на вулиці. — Рідкісний екземпляр! Ірландський тер'єру Неперевершений! Без єдиної вади. Те ще з таким родоводом, що-боже мій — тобі не можна й дивитись на нього, інакше ти, перш ніж звернутися до песика, будеш вклонятися йому.

— Густаве, — сказав я, — ти зробив мені добру послугу. Ходімо, вип'ємо з тобою найстарішого коньяку, який тільки знайдеться.

— Сьогодні ні! — пояснив Густав. — Сьогодні мені потрібна вірна рука. Увечері йду до свого товариства грати в кеглі. Пообіцяй мені, що коли-небудь підеш зі мною! Там дуже високопристойний народ, навіть є один оберсекретар поштової служби.

— Прийду, — пообіцяв я. — Навіть якщо не буде оберсекретаря.

Десь біля шести годин вечора я поїхав до майстерні.

Кестер уже чекав мене.

— Жафе дзвонив сьогодні пополудні. Сказав, щоб ти подзвонив йому.

На мить мені перехопило дух.

— Він сказав що-небудь, Отто?

— Ні, нічого особливого. Лише сказав, що до п'яти буде в своїй приймальні. А потім у лікарні "Доротея". Значить, тепер тобі доведеться дзвонити туди.

— Добре.

Я пішов до конторки. Було тепло, навіть душно, але мене морозило, телефонна трубка тремтіла в моїй руці.

— Що за чортівня! — вилаявся я і міцно сперся ліктем на стіл.

Пройшло немало часу, поки я додзвонився до Жафе.

— Ви вільні зараз? — запитав він.

— Так.

— Тоді приїжджайте до мене сюди. Я ще з годину буду тут.

Я хотів спитати його, чи не сталося чого з Пат. Але в мене не вистачило духу на це.

— Добре, — відповів я. — Через десять хвилин буду у вас.

Поклавши трубку, я зразу ж набрав номер пансіону. До апарата підійшла служниця. Я попросив покликати Пат.

— Не знаю, чи вона вдома, — бурчала Фріда. — Зараз подивлюсь.

Я чекав. Голова, в мене палала й шуміла. Чекання здавалося вічним. Нарешті почулося шарудіння і голос Пат:

— Роббі?

Я на мить заплющив очі.

— Як ти себе відчуваєш, Пат?

— Добре. Ввесь час сиділа на балконі й читала. Дуже цікава книжка.

— Ага, цікава книжка? Це добре. Я лише хотів тобі сказати, що сьогодні прийду додому трохи пізніше. Ти вже дочитала свою книгу?

— Ні, ще тільки до середини дійшла. Годин на дві ще вистачить.

— Ну, я прийду значно раніше. А тепер іди читай далі.

Якусь мить я сидів нерухомо. Потім устав.

— Отто, — сказав я. — Можна мені взяти "Карла"?

— Звичайно. Якщо хочеш, я поїду з тобою. Тут однак мені робити нічого.

— Ні, не треба. Все в порядку. Я тільки-но дзвонив додому.

"Ех, яке небо, — подумав я, коли "Карл" вискочив на вулицю, — яке чудове надвечірнє небо височіє над дахами! Яке повнокровне й солодке життя навколо!"

Мені довелося кілька хвилин почекати Жафе. Сестра провела мене до невеличкої кімнати, в якій на столі лежали старі журнали. На підвіконні стояло кілька горщиків з виткими квітами. Звичайна картина: ті самі журнали в пожовклих обкладинках і ті самі сумні виткі квіти; їх можна знайти лише в приймальнях лікарів та в лікарнях.

Увійшов Жафе. Він був у сніжнобілому халаті, на якому ще видно пруга від утюга. Але коли він підсів до мене, я побачив у нього на внутрішній стороні правого рукава малюсіньку світлочервону пляму від крові. В своєму житті я бачив багато крові, але ця крихітна пляма раптом справила на мене більш гнітюче враження, ніж безліч закривавлених пов'язок. Мій упевнений настрій як рукою зняло.

— Я обіцяв вам сказати, в якому стані тепер фройляйн Гольман, — почав Жафе.

Я кивнув і перевів погляд на кришку стола. Вона була покрита узорчатим плюшем. Я впився очима у заткані один в один шестикутники; мене раптом охопила якась божевільна упевненість, що все буде гаразд, якщо я лише витримаю і не моргну, поки Жафе почне говорити далі.

— Два роки тому вона шість місяців перебувала в санаторії. Вам відомо про це?

— Ні, — сказав я, не відриваючи погляду від стола.

— Після того їй стало краще. Тепер я її уважно перевірів. На зиму вона обов'язково повинна ще раз поїхати туди. їй не можна лишатися тут, у місті.

Я все ще дивився на шестикутники. Вони розпливалися в моїх очах і вже ніби почали стрибати.

— Коли вона повинна їхати? — запитав я.

— Восени. Щонайпізніше в кінці жовтня.

— Значить, це не була якась випадкова кровотеча?

— Ні.

Я підвів очі.

— Мабуть, зайвим було б пояснювати вам, — повів далі Жафе, — що перебіг цієї хвороби важко передбачити. Рік тому вона, здавалося, припинила свій розвиток, почався процес кальцинації, і можна було припустити, що капсулі лишаться закритими. Так само і тепер, коли хвороба знову спалахнула, вона несподівано може знов припинити свій дальший розвиток. Я говорю не просто для заспокоєння — це дійсно так. Я був свідком найнесподіваніших видужувань.

— І несподіваних погіршень?

Він поглянув на мене.

— Звичайно, бувало і так.

Він почав роз'яснювати мені подробиці. Уражені були обидві легені-права менше, ліва більше. Потім він замовк і подзвонив сестрі:

— Принесіть мою папку.

Сестра принесла. Жафе дістав звідти два великі знімки. Він вийняв їх із хрустких конвертів і тримав проти вікна.

— Так вам буде видніше. Ось оце рентгенівські знімки.

На прозорій сірій платівці я побачив спинний хребет, лопатки, ключиці, суглобові чаші рук і пласкі дуги ребер. Але я бачив не лише це — я бачив скелет. Похмурий, мов привид, підіймався він від блідих, розпливчастих тіней фотознімка. Я бачив скелет Пат. Скелет Пат...

Жафе показував пінцетом на плівці лінії, бліді плями і пояснював. Він не помічав, що я вже зовсім не дивлюся туди. Грунтовність ученого захопила його цілком. Нарешті він звернувся до мене:

— Ви це зрозуміли?

— Так, — сказав я.

— А що з вами? — запитав він.

— Нічого, — відповів я. — Мені лише неприємно дивитись на це.

— Ах так. — Він поправив окуляри. Потім запхнув фотознімки знову в конверти і допитливо подивився на мене. — Але ви даремно не хвилюйтесь надміру.

— Я далекий від цього. Але ж яке це трикляте нещастя! Мільйони здорових людей! Чому ця одна ні?

Жафе секунду помовчав.

— На це ніхто не може відповісти, — сказав він потім.

— Так, — сказав я, раптом страшенно роздратований і нестримний від люті, — на це ніхто не може відповісти! Звичайно, ні! Нещастя і смерть ніхто не може пояснити! Прокляття! Проти цього навіть нічого не вдієш!

Жафе довго і мовчки дивився на мене.

— Вибачте мені, — сказав я. — Але я не можу сам себе обманювати. В цьому моє нещастя.

Він усе ще дивився на мене.

— Ви маєте ще трохи часу? — запитав він.

— Так, — відповів я, — часу в мене досить.

Жафе встав.

— Зараз я повинен робити свій вечірній обхід. Мені б хотілося, щоб ви пішли зі мною. Сестра дасть вам білий халат. Тоді пацієнти сприймуть вас за мого асистента.

Я не знав, що він задумав; проте взяв поданий сестрою халат.

Ми пішли довгими коридорами. Крізь широкі вікна в приміщення проникало рожеве вечірнє сяйво. Це було м'яке, лагідне, ніби зовсім несправжнє світло. Кілька вікон були відчинені. Знадвору долинав запах липового цвіту.

Жафе відчинив одні двері. Звідти пахнуло спертим, затхлим повітрям. Одна жінка з незвичайним волоссям кольору мутного золота, на якому миготіли відблиски світла, мляво підняла руку. Вузкий високий лоб. Нижче очей обличчя до рота закриті пов'язкою. Жафе обережно зняв пов'язку. Я побачив, що у жінки немає носа. На його місці — заскорузла, чимось намазана червона рана з двома дірочками посередині. Жафе знову поклав пов'язку.

— Все гаразд, — люб'язно констатував він і повернувся до виходу.

Він зачинив за собою двері. В коридорі я зупинився на мить, дивлячись на м'яке вечірнє світло.

— Ходіть далі, — сказав Жафе, ідучи поперед мене в іншу палату.

Ще з дверей я почув гарячкове сопіння і скрип ліжка. Там лежав чоловік з посинілим обличчям, на якому виднілися якісь незвичайно яскраві червоні плями. Рот у нього був відкритий, очі вилізли з орбіт, а руки безнастанно металися по ковдрі. Чоловік був непритомний. Крива температури на таблиці незмінно показувала сорок градусів. Біля ліжка сиділа сестра і читала. Коли Жафе ввійшов до палати, вона поклала книжку і встала. Жафе поглянув на таблицю температури й похитав головою.

— Двостороннє запалення легенів і одночасно плеврит. Уже з тиждень відчайдушне бореться з смертю. Рецидив. Уже був цілком видужав. Але рано пішов на роботу. Має жінку і двох дітей. Безнадійний.

Він послухав серце і помацав пульс. Сестра допомагала йому. При цьому її книжка впала на підлогу. Я підняв і побачив: то була куховарська книжка. Руки хворого, схожі на клешні павука, невгамовно дряпали по ковдрі. Це був єдиний звук у палаті.

— Вам треба лишитись тут на ніч, — сказав Жафе сестрі.

Ми вийшли. Рожевий присмерк надворі став густіший.

Тепер він, наче хмара, заповнив коридор.

— Прокляте світло, — не витримав я.

— Чому? — запитав Жафе.

— Не пасує одне до одного...

— Ні, — заперечив Жафе, — все в повній гармонії.

В третій палаті лежали жінка і хрипіла, її доставили в лікарню пополудні: сильно отруїлась вероналом. Чоловік її за день до того загинув від нещасного випадку, його привезли жінці додому з переломленим хребтом. Там він при повній свідомості кричав, поки й помер уночі.

— А вона виживе? — спитав я.

— Цілком можливо.

— Навіщо?

— У мене за останні роки було п'ять подібних випадків, — пояснив Жафе. — Лише одна з них удруге пробувала покінчити з собою. Отруїлася газом. Та померла. З чотирьох інших дві знову вийшли заміж.

У четвертій палаті лежав чоловік, уже дванадцять років розбитий паралічем. Шкіра у нього була жовта, як віск, борідка чорна, ріденька, очі незвичайно великі, байдужі.

— Як справи? — запитав Жафе.

Чоловік зробив якийсь непевний рух. Потім очима показав на вікно:

— Погляньте на небо! Буде дощ, я передчуваю це. — Він посміхнувся: — Під час дощу краще спиться.

Перед ним на ковдрі лежала шкіряна шахова дошка з повтиканими в дірочки фігурами. Поряд лежала ціла купа газет і кілька книжок.

Ми пішли далі. Я побачив молоду жінку з повними жаху очима й синіми губами, скалічену важкими пологами... Виродливе дитя з слабими, вивернутими ніжками і з водянкою голови... Чоловіка без шлунка... Старезну жінку, яка плакала, що про неї не турбуються рідні; на їх думку, вона надто довго вмирає... Одну сліпу, яка вірила, що знову стане зрячою... Сифілітичну дитину з кривавим висипом, біля ліжка якої сидів батько... Жінку, якій вранці того дня вирізали другу грудь... Іншу-скручену ревматизмом... Третю-з вирізаними яєчниками... Одного робітника з розчавленими нирками...

Ми проходили палату за палатою, і в кожній було те ж саме — стогін, судорожне скривлені тіла, нерухомі, майже згаслі постаті, заплутаний клубок безмежної туги, страху, покірності своїй долі, болю, розпачу, горя... І кожного разу, коли зачинялися двері палати, в коридорі раптом знову я бачив рожеве світло неземного вечора, знову і знову після тих жахів у палатах перед очима поставала ціла хмара м'якого рожево-

сірого блиску, і тоді важко було сказати, впливала вона як жахливий глум чи як надлюдська втіха.

Перед входом до операційної зали Жафе зупинився. Яскраве світло проникало крізь матові шибки скляних дверей. Дві медсестри вкотили до операційної довгу коляску. На ній лежала жінка. Я зустрів її погляд. Вона не помітила мене. Дивилась кудись удалину. Але я весь здригнувся від тих очей — в них було стільки мужності, самовладання і спокою.

На обличчі Жафе раптом визначилася втома.

— Не знаю, чи вірно я зробив, — сказав він, — але заспокоювати вас словами, мабуть, не було б ніякого сенсу. Ви б не повірили мені. Тепер ви самі побачили, що багато хто з цих людей тяжче хворі, ніж Пат Гольман. У багатьох із них не лишилося нічого, крім власної надії. Але більшість виживуть. Знову стануть здоровими. Оце я й хотів вам показати.

Я кивнув головою:

— Ви зробили правильно.

— Дев'ять років тому померла моя дружина, їй було двадцять п'ять років. Ніколи не хворіла. Грип. — Він секунду помовчав. — Ви розумієте, чому я сказав вам про це?

Я знову кивнув.

— Нічого не можна знати наперед. Смертельно хворий може пережити здорового. Дивні речі бувають у житті.

Його обличчя покрилося зморшками. Підійшла сестра і щось пошепки сказала йому. Він випрямився й кивнув у бік операційної зали.

— Тепер я мушу йти туди. Робіть так, щоб Пат не помічала, що ви заклопотані. Це — найважливіше. Ви зможете триматися так?

— Зможу, — сказав.

Він подав мені руку і швидко пішов із сестрою через скляні двері в яскраво освітлений зал.

Я повільно пішов довгими сходами вниз. Чим нижче спускався, тим робилося темніше, а на першому поверсі вже горіло електричне світло. А коли вийшов на вулицю, то побачив ще раз рожевий присмерк: він ніби війнув від обрію глибоким подихом і одразу погас, посірів.

Якийсь час я сидів у машині, впірівши погляд в одну точку. Потім взяв себе в руки й поїхав назад до майстерні.

Кестер чекав мене біля воріт. Я в'їхав у двір і вийшов з машини.

— Ти вже знаєш? — спитав я.

— Знаю, — відповів він. — Але Жафе хотів про це тобі сказати сам.

Я мовчки кивнув.

Кестер очікувально дивився на мене.

— Отто, — сказав я. — Ми не діти і розуміємо, що ще не все втрачено. Проте мені все ж, мабуть, нелегко буде триматись на висоті сьогодні ввечері, якщо я лишуся наодинці з Пат. Завтра буде легше. Завтра я зможу тримати себе в руках. Може,

сьогодні підемо куди-небудь усі разом?

— Ну, зрозуміло, Роббі. Я вже подумав про це і попередив Готфріда.

— Коли так, то дай мені "Карла" ще раз. Я заїду додому і візьму спершу Пат, а потім, через годину, вас.

— Добре.

Я поїхав. На Ніколаїштрасе мені спало на думку, що я забув собаку. Я розвернувся й поїхав назад, щоб забрати його.

В магазині не світилося, проте двері були відчинені. Антон сидів у глибині магазину на розкладушці. В руці він тримав пляшку.

— Обмахорив мене Густав, — сказав він; од нього смерділо алкоголем так, ніби поруч був горілчаний завод.

Тер'єр стрибнув мені назустріч, обнюхав і лизнув мою руку. Під скісним світлом, що падало з вулиці, його очі поблискували зеленими вогниками. Антон підвівся, поточився і раптом заплакав.

— Собачко мій, тепер і ти підеш від мене... всі залишають мене... Тільда померла... Мінни немає... скажіть мені, навіщо, власне, живе така людина, як я?

Цього ще мені бракувало! Маленька, безутішна електрична лампочка, яку він тепер ввімкнув, тихе шарудіння черепак і пташок, і маленький, опухлий від спиртного чоловічок у цьому магазині.

— Товстуні, ті-то знають... але скажіть мені, навіщо взагалі живуть такі, як я? Навіщо живемо ми, нещасні пінчери, пане?

Мавпа жалібно пискнула і, мов навіжена, почала стрибати на своїй жердині. По стіні шугала її тінь.

— Коко, — схлипнув чоловічок, сидячи в темряві з пляшкою, — мій єдиний, іди до мене. — Він подав мавпі пляшку. Вона схопила її в руки.

— Ви погубите тварину, якщо привчите її пиячити, — сказав я.

— А якщо навіть і так, — белькотав він. — На кілька років більше на прив'язі чи менше... все однаково... однаково... пане...

Я взяв собачку, який уже притиснувся до мене теплим тільцем, і пішов. Цуценя покірливо бігло рядом зі мною довгими, плавними стрибками до машини.

Приїхавши додому, я потихеньку пішов нагору, тримаючи собачку на вірьовочці. В коридорі зупинився і поглянув на себе в дзеркало. Вираз обличчя був, як і звичайно. Я постукав у двері Пат, відхилив їх і впустив собачку.

Сам я лишився в коридорі, чекав, тримаючи вірьовку.

Але замість голосу Пат неждано почув бас пані Залевської:

— Царице небесна!..

Перевівши віддих, я заглянув у кімнату. Мені була страшна лише перша хвилина наодинці з Пат. Тепер усе пішло легко. На пані Залевську можна було покластися, як на камінну гору. Вона велично сиділа за столом, на якому стояла чашка кави, і розкладала в якомусь містичному порядку колоду карт. Пат із сяючими очима присіла біля неї, щоб та провістила її майбутнє.

— Добрий вечір, — раптом зрадівши, привітався я.

— А ось і він іде, — сказала, сповнюючись гідності, пані Залевська. — Близькою дорогою у вечірній час; з ним чорний король...

Собача рвонулося й, гавкаючи, кинулося з-під моїх ніг у кімнату.

— Боже мій! — вигукнула Пат. — Та це ж ірландський тер'єр!

— Моє шанування! — сказав я. — Кілька годин тому я ще не знав цього.

Пат нахилилась до собачати, і воно сміливо кинулось до неї.

— Як же його звати, Роббі?

— Сам не знаю. Може, Коньяк, або Віскі, або ще якимось так, якщо зважати на характер попереднього господаря.

— Він буде наш?

— Так, наскільки одна жива істота може належати іншій.

Їй перехопило дух від радості.

— Ми назвемо його Біллі, Роббі! Коли моя мама була ще дівчиною, у неї був собачка. Вона не раз розповідала мені про це. Його теж звали Біллі!

— Тоді я попав у саму точку, — сказав я.

— А він охайний? Його можна тримати в кімнаті? — запитала пані Залевська.

— У нього родовід, як у князя, — відповів я. — А князі всі охайні.

— Маленькими вони не дуже охайні. Скільки йому?

— Вісім місяців. Це так само, як людині шістнадцять років.

— Але ж на вигляд він неохайний, — констатувала пані Залевська.

— Його треба лише помити, і все тут.

Пат підвелася й обняла пані Залевську за плечі. Я зніяковілий дивився на неї.

— Мені завжди хотілося мати собаку, — сказала вона. — Ми можемо його залишити у себе, правда? Адже ви нічого не матимете проти?

Матуся Залевська, скільки я її знав, уперше була в замішанні.

— Ну, що ж, якщо ви так хочете, — відповіла вона. — Адже і карти показали так. Сюрприз у домі від якогось пана.

— А чи показали карти, що ми сьогодні ввечері підемо гуляти? — спитав я.

Пат засміялась:

— До цього ми ще не дійшли, Роббі. Ми лише вгадали про тебе.

Пані Залевська підвелася й поспіх збирала карти.

— Картам можна вірити, можна не вірити, а можна вірити навиворіт, як мій Залевський. Йому завжди випадала пікова дев'ятка як провісник нещастя у рідинній стихії. Через те він гадав, що йому слід остерігатися води. Але, як виявилось, то був шнапс і пілзенське пиво.

— Пат, — сказав я, міцно обнявши її, коли Залевська вийшла, — яке щастя прийти додому і зустріти тебе тут. Для мене це знову і знову сюрприз. Коли я пробігаю останні сходинки наверх і відчиняю двері, у мене завжди від хвилювання мало не вискочить серце: я все не вірю, що це дійсність.

Пат з посмішкою глянула на мене. Вона майже ніколи не відповідала, коли я так

говорив до неї. Та я й уявити собі не міг і, мабуть, мені неприємно було б, якби вона мені відповідала, припустімо, щось подібне. Я вважав, що жінка не повинна говорити чоловікові про те, що любить його. Її очі сяяли від щастя, і цим вона говорила більше, ніж можна сказати словами.

Я довго тримав її в обіймах, відчував тепло її тіла, запах її волосся... Я міцно тримав її в обіймах, і для мене ніщо не існувало, крім неї-темрява відступила, Пат була зі мною, вона жила, дихала, і я був повний надій.

— Ми, правда, підемо кудись, Роббі? — поворухнулися її губи на моєму обличчі.

— Та ще й усі разом, — відповів я. — Кестер і Ленц теж. "Карл" уже чекає нас біля входу.

— А Біллі?

— Біллі, звичайно, поїде з нами. Куди ж нам інакше дівати рештки вечері! Чи ти вже повечеряла?

— Ні, ще ні. Я чекала тебе.

— Але ж ти не повинна чекати мене. Ніколи. Це просто жахливо — чекати когось.

Вона похитала головою:

— Ти цього не розумієш, Роббі. Жахливо тоді, коли не маєш чого чекати.

Вона ввімкнула світло біля дзеркала:

— А тепер я мушу починати одягатись, інакше не встигну. Ти теж підеш одягатись?

— Пізніше, — відповів я. — Мені недовго. Дозволь мені ще трохи лишитись тут.

Я покликав до себе собачку й сів у крісло біля вікна. Я любив сидіти отак тихенько і дивитись, як Пат одягається. Ніколи я так не відчував таємниці цього одвічно чужого, жіночого, як тоді, коли вона безмовно вешталася туди" й сюди перед дзеркалом, задумливо приміряла ту чи іншу одежину, цілком занурившись у свої думки, підсвідоме віддаючись чуттям своєї статі. Мені важко було уявити, щоб жінка пащекувала й сміялася, одягаючись, — а коли вона так робить, тоді їй бракує таємничості і тієї ніколи не вловимої і незбагненої чарівності.

Я любив м'які, еластичні рухи Пат перед дзеркалом; для мене було насолодою дивитись, як вона одним рухом легко поправляла зачіску або обережно й тонко, ніби стрілою, проводила штифтом по бровах. У ту мить вона скидалася на сарну, і на гнучку пантеру, і дещо на амазонку перед боєм. Вона забувала все навколо, її обличчя, серйозне і зібране, на мить спокійно й уважно затримувалось перед відображенням у дзеркалі, і коли обидва образи сходилися до купи, здавалося, ніби то вже не було відображення в дзеркалі, ніби дві жінки — одна з сучасності, друга з присмерку минулих тисячоліть — сміливо й допитливо дивляться одна одній в очі одвічним, зрозумілим для обох поглядом.

У кімнату з кладовища війнуло свіжим вечірнім подихом. Я сидів мовчки, однак я нічого не забув із того, про що довідався перед вечором, я все пам'ятав, — але коли отак дивився на Пат, то відчував, як гнітючий сум, що каменем лежав у мене на душі, знову і знову заливали хвилі буйної надії, як він перетворювався в надію і змішувався з нею, одне переходило в інше — сум, надія, вітер, вечір і дівчина-красуня між

блискучими дзеркалами й свічниками... На якусь мить мене охопило дивне почуття, наче тільки це й є справжнє життя в його найглибшому розумінні, а може, навіть і щастя: кохання з такою глибокою тугою, страхом за майбутнє і мовчазним усвідомленням небезпеки.

XIX

Я стояв на стоянці й чекав. Під'їхав на своїй машині Густав і став за мною.

— Ну, як твій цуцик, Роберте? — спитав він.

— Живе, як у бога за пазухою, — відповів я.

— А ти?

Я невдоволено махнув рукою:

— Теж непогано жив би, якби більше заробляв. Уяви собі — за сьогодні дві ходки по п'ятдесят пфенігів.

Густав кивнув головою:

— Дедалі гірше й гірше. І так всюди. До чого ми тільки доживемося отак?!

— А тут іще так потрібні гроші! — сказав я. — Саме тепер! Багато треба грошей.

Густав почухав підборіддя:

— Багато грошей!.. — Потім поглянув на мене. — Чесним шляхом ніхто не розбагатіє, Роберте. Можна лише спекуляцією. А якби спробувати на тоталізаторі? Сьогодні скачки. Я знаю там одну першокласну лавочку. Недавно поставив на Аїду і заробив у двадцять вісім разів більше.

— Що ж, мені однаково. Головне, щоб був якийсь шанс.

— А ти вже коли-небудь пробував?

— Ні.

— Тоді в тебе дитяча рука! Такою рукою можна ризикнути. — Він глянув на годинник. — Ну що — поїдем? Якраз устигнемо.

— Гарзд! — Після операції з собакою я проникся великим довір'ям до Густава.

Лавочка займала досить просторе приміщення. Праворуч торгували тютюновими виробами, ліворуч містився тоталізатор. Вітрина вся була завішена зеленими й рожевими спортивними газетами та надрукованими на машинці об'явами про скачки. Вздовж однієї стіни стояв довгий пульт з кількома письмовими приборами. За ним моталося три чоловіки. Один щось кричав у телефон, другий бігав сюди й туди з якимись аркушиками паперу в руках, а третій, зсунувши котелок аж на потилицю, з товстою, чорною бразільською сигарою в зубах, без піджака, засукавши рукава, сидів за пультом і записував ставки. Сорочка на ньому була густофіолетового кольору.

На моє здивування, там було досить людно. Переважали люди нижчого прошарку — ремісники, робітники, дрібні чиновники, кілька повій і сутенерів. Біля самих дверей нас зупинив якийсь чоловік у брудних сірих гамашах, сірому береті і в сірому сюртуці.

— Фон-Білінг. Ризикнем, панове? Певний виграш!

— Як пальцем у небо, — відповів Густав, раптом зовсім преобразившись.

— Всього п'ятдесят пфенігів, — наполягав Білінг. — Я особисто знаю тренера. Здавна... — додав він, помітивши мій зацікавлений погляд.

Густав уже студіював списки учасників.

— Коли вийде бюлетень "Отей"? (1) — гукнув він до стойки.

— О п'ятій, — квакнув помічник.

— Філомена — славна кобила, — бурмотів Густав. — Чудова коняка для далекого забігу. — Він уже потів від хвилювання. Раптом спитав: — Що на черзі?

— Гоппегартен (2), — відповів хтось поруч.

Густав продовжував вивчати списки.

— Для початку ми поставимо кожен по дві монети на Трістана, цей переможе, — пояснив він мені.

— А ти хоч якусь уяву маєш про нього? — запитав я.

— Уяву? — перепитав Густав. — Я знаю кожен кінський копит.

— І все ж ставите на Трістана? — поцікавився хтось поруч. — Старанна Лізхен, чоловіче, єдиний шанс! Я особисто знаю Джонні Бернса.

— А я сам — власник стайні Старанної Лізхен, — відрубав йому Густав. — Я знаю ще краще!

Він сказав чоловікові за пультом наші ставки. Одержавши свої квитанції, ми сіли ближче до буфету, де стояло кілька столиків із стільцями. Навколо нас шуміло — які тільки клички не називались! Двоє робітників дискутували про скачки в Німці, два поштарі вивчали інформацію про парі в Парижі, а один кучер вихвалявся, що він був колись наїзником на рисаках. Лише один товстун, у якого волосся стирчало, як у їжака, сидів байдужий за столиком і поглинав бутерброди. Двоє інших, прихилившись до стіни, пожадливо дивилися на нього. Кожен з них тримав у руці по квитку, але їхні обличчя були такі запалі, ніби вони три дні не їли.

Пронизливо задзвенів телефон. Всі насторожили вуха. Служник викрикував клички. Про Трістана ніде нічого не було чути.

— Чорт забори! — вилаявся Густав, почервонівши по самі вуха. — Соломон переміг. Хто міг таке подумати, може ви? — роздратовано звернувся він до поклонника Старанної Лізхен.

— Але ж і ваш був серед тих, що "потім прийшли..."

Між нами ніби з землі виріс фон-Білінг.

— Панове, якби ви послушали мене, я назвав би вам Соломона! Якщо хочете до наступного забігу...

Густав зовсім не слухав його. Він уже заспокоївся і встряв у розмову з поклонником Старанної Лізхен як знавець із знавцем.

— Ви хоч трохи розбираєтеся в конях? — запитав мене Білінг.

— Аністілечки, — признався я.

— Тоді ставте! Ставте! Але тільки сьогодні, — додав він пошепки, — і більше ніколи. Послухайте мене. Ставте... все одно — на Короля Ліра чи на Срібну Міль... хай навіть на L'heure bleue (3). Я нічого не хочу заробити на вас. Лише дасте мені що-небудь, коли виграєте.

Від ігрового азарту у нього тряслося підборіддя. Я знав правило ще з гри в покер:

початківці часто виграють.

— Ну, добре, — сказав я, — на що ж ставити?

— На що хочете... на що хочете...

— L'heure bleue звучить непогано, — сказав я, — так тому й бути: десять марок на L'heure bleue!

— Ти з глузду з'їхав? — накинувся на мене Густав.

— Ні, нівроку, — відповів я.

— Десять марок на того банкрута, якого давно вже слід було здати на ковбаси?

Поклонник Старанної Лізхен, який тільки-но назвав Густава шкуродером, бурхливо підтримав його:

— Тю-тю! Він ставить на Лъор бльо! Та то ж корова, а не кінь, пане! Майєнтраум обставить його на двох ногах, як захоче! І ви вірите в перемогу?

Білінг благальне дивився на мене і робив знаки.

— Вірю! — сказав я.

— Пиши пропало, — зневажливо пирхнув поклонник Старанної Лізхен.

— Наївняк! — Навіть Густав вирячився на мене, ніби на готентота. — Джіпсі II, того знає кожна дитина ще в утробі матері.

— Я не відступлю від свого L'heure bleue, — заявив я. Тепер було вже пізно міняти, це б суперечило всім законам шукачів щастя.

Чоловік у фіолетовій сорочці передав мені мій квиток. Густав і поклонник Старанної Лізхен дивились на мене, як на зачумленого. Вони демонстративно одійшли від мене і протиснулись до пульта, де з почуттям взаємної поваги, висміюючи один одного, поставили на своїх коней — Джіпсі II і Майєнтраум.

У цю мить хтось із присутніх упав. То був один з тих виснажених, що стояли біля столів. Він ковзнув по стіні і гепнувся на підлогу. Двоє поштарів підняли його й посадили на стілець. Обличчя його посіріло, рот був відкритий.

— Боже ж мій! — сказала одна з повій — повна, чорнява особа з гладко зачесаним волоссям і низьким лобом. — Хоч би хто-небудь дав склянку води.

Мене здивувало, що мало хто з присутніх звернув увагу на непритомного. Більшість лише побіжно глянули на нього і знову повернулися до тоталізатора.

— Тут завжди таке буває, — сказав Густав. — Безробітні. Закладають до останнього пфеніга. Все чекають великих грошей — тисяч на десять.

Кучер приніс із тютюнового кіоска склянку води. Чорнява повія втопила туди свою хусточку і помочила нею лоб і виски непритомного. Той зітхнув і раптом розплющив очі. Щось моторошне було в тому, що вони беззвучно знову з'явилися на згаслому обличчі — так, ніби крізь проріз скам'янілої, сірої маски зацікавлено виглянула якась інша, незнайома істота.

Жінка взяла склянку з водою й дала йому пити. При цьому вона тримала його, наче дитину, на руці. Потім простягла руку до стола того ненажери з найжаченим волоссям і взяла бутерброд.

— На, вкуси трошки... але не поспішай, поволі... та не відкуси мені пальця... От так,

а тепер знову ковтни води...

Чоловік, що сидів за столом, скося поглянув на свій бутерброд, проте не сказав нічого. Обличчя потерпілого поступово наливалось кров'ю. Він пожував ще трохи, потім, хитаючись, підвівся. Жінка підтримувала його до дверей. Потім, квапливо оглянувшись назад, розкрила свою сумочку:

— На... а тепер краще йди звідси і поїж чогось замість того, щоб битись об заклад...

Один з сутенерів, що весь час сидів до неї спиною, обернувся. Обличчя у нього було, як у хижої птиці, вуха стирчали вбік; на ньому були лаковані черевики і спортивний кашкет.

— Що ти дала йому? — запитав він.

— Гривеник.

Він штовхнув її ліктем у груди:

— По-моєму, значно більше! Не смій без мого дозволу...

— Не варто гарячитись так, Еде, — сказав другий.

Повія вийняла пудреницю й почала підмальовувати губи.

— А хіба неправда? — сказав Еде.

Повія не відповіла.

Задзвонив телефон. Я спостерігав за Еде і прослухав інформацію.

— Оце називається повезло! — раптом вигукнув Густав. — Панове, це не просто повезло — тут цілий віз з причепом! — Він гепнув мене по плечу: — Сто вісімдесят марок загріб ти ні за що ні про що, чоловіче божий! Твоє соб-цабе з чудернацькою кличкою перемогло!

— Що, справді? — спитав я.

Чоловік з розчавленою бразильською сигарою в зубах і в пишнобарвній сорочці кисло кивнув і взяв мій квиток.

— Хто вам підказав?

— Я, — поквапливо сказав Білінг, смиренно посміхаючись, і, повний надій, з поклоном протиснувся наперед. — Я, якщо дозволите... Мої зв'язки...

— Ну, брат... — Начальство навіть не удостоїло його поглядом і відрахувало мені гроші.

На якусь мить у всьому приміщенні запанувала абсолютна тиша. Всі дивилися в мій бік. Навіть непохитний ненажера підвів голову.

Я сховав гроші в кишеню.

— І на цьому кінець! — шепотів Білінг. — Більше не ставте! — його обличчя вкрилося червоними плямами.

Я пхнув йому в руку десять марок.

Густав, підморгнувши, стусонув мене під ребра:

— Ну, що я тобі сказав! Ти тільки слухай Густава — будеш лопатою закрібати гроші!

Я вважав зайвим нагадувати колишньому єфрейторові санслужби про Джіпсі II. Та це, мабуть, йому самому спало на думку.

— Давай рушати звідси, — сказав він, — для знавців своєї справи сьогодні

непідхожий день.

Біля самих дверей мене хтось сіпнув за рукав. Я оглянувся: поклонник Старанної Лізхен.

— На що б ви поставили на гонках пам'яті Масловського? — запитав він з повагою, пожадливо дивлячись на мене.

— Тільки на Отче наш, — відповів я і пішов з Густавом до ближчої закускої, щоб випити по чарці за здоров'я *L'heure bleue*.

Через годину я знову програв тридцять марок. Бо ж кортіло. Але потім припинив гру. Коли ми йшли звідти, Білінг вручив мені якийсь листочок:

— На той випадок, коли вам щось буде потрібно. Або вашим знайомим... я представляю цю фірму. — То була реклама фірми, що демонструє кінофільми в приватних квартирах. — Я також виступаю посередником по купівлі поношеного одягу. Оплата готівкою! — крикнув він мені навздогін.

О сьомій годині я поїхав до майстерні. Посеред двору стояв "Карл"; його мотор ревів.

— Добре, що ти з'явився, Роббі! — гукнув Кестер. — Ми саме збираємось виїхати за місто, щоб випробувати машину! Сідай!

Вся наша фірма, сповнена надій, зібралася в повному складі. Отто дещо замінив у "Карла", дещо вдосконалив, бо мав намір через два тижні взяти участь у гірських перегонах. А тепер мав відбутися пробний виїзд.

Ми сіли в машину. Юпп зайняв місце поряд з Кестером, закривши обличчя величезними захисними окулярами. У нього б стався розрив серця, якби його не взяли з собою. Ми з Ленцом сіли позаду.

"Карл" вихором полетів вулицями. Досягши заміського шосе, ми йшли з швидкістю сто сорок кілометрів на годину. Ми з Ленцом, зігнувшись, припали до спинки переднього сидіння; зустрічний вітер був такої сили, що, здавалося, відірве голову. По обидва боки шосе повз нас пролітали тополі; скати свистіли, і чарівний звук мотора, як дикий крик свободи, пронизував нас до самих кісток.

Через чверть години ми побачили поперед себе чорну точку, яка швидко росла на очах. То була досить важка машина і мчала кілометрів вісімдесят, а то й сто на годину. Вона йшла недосить рівно по шосе, а кривляла сюди й туди. Дорога в тому місці була вузька. Тому Кестер збавив темп руху. Коли ми були на відстані сотні метрів і вже хотіли сигналізувати, то побачили, як з бокової дороги праворуч наближався мотоцикліст і в ту ж мить зник за кущами перед перехрестям.

— Ет, біс би його!.. Тут може скоїтись лихо! — вигукнув Ленц.

У ту ж мить на шосе вискочив мотоцикліст — за двадцять метрів від зустрічної машини. Він, певно, недооцінив її швидкості і тому мав намір розвернутися поперед неї. Машина різко рвонулася вліво, щоб ухилитися від мотоцикла, але він у цей час теж подався ліворуч. Машина знову рвонулася направо і заднім крилом зачепила мотоцикл так, що він перекинувся й відлетів набік. Мотоцикліста викинуло на шосе. Машину кидало з боку на бік, вона не могла одразу лягти на курс, зірвала дороговказ, збила

ліхтарний стовп і з гуркотом ударилася в дерево.

Все це сталося за кілька секунд. У ту ж мить, все ще йдучи на великій швидкості, ми були там. Запищали скати. Отто пустив "Карла", як добре натренованого коня, між мотоциклістом, його машиною і автомобілем, що стояв поперек дороги й димів. Ліворуч він мало не зачепив руку мотоцикліста, а праворуч — задок машини; потім мотор заревів, "Карл" вирівнявся, завищали гальма, і все стихло.

— Здорово зманеврував ти, Отто! — сказав Ленц.

Ми побігли назад і миттю відчинили дверцята машини. Її мотор ще працював. Кестер одним рухом руки вирвав з щитка управління ключ. Коли пихтіння машини завмерло, ми почули стогін.

Усі шибки великого лімузина були розбиті. В напівтемряві кузова ми побачили закривавлене обличчя якоїсь жінки. Біля неї, затиснутий між кермом і сидінням, лежав чоловік. Спершу ми витягли жінку й поклали на землю. Все її обличчя було порізане склом, кілька осколків ще стирчало в ньому, але кров сочилася повільно. Гірше було з правою рукою. З білого рукава жакета, просоченого кров'ю, крапало. Ленц розрізав його. Виявилося, що порізана артерія. Ленц скрутив свою хусточку в жгут.

— Витягайте чоловіка, я тут справлюся сам, — сказав він. — Треба скоріше відвезти їх до найближчої лікарні.

Щоб вивільнити чоловіка, нам довелося зняти спинку сидіння. На щастя, у нас було досить інструмента, і все пішло досить швидко. Чоловік теж стікав кров'ю і, очевидно, зламав собі кілька ребер. Коли ми допомогли йому вибратися з машини, він, скрикнувши, упав. З коліном теж щось було не гаразд. Але нашвидку ми не могли йому надати ніякої допомоги.

Кестер заднім ходом підвів "Карла" до місця катастрофи. Жінка закричала з переляку, побачивши його, хоча він ішов не так-то вже й швидко. Ми відкинули назад спинку одного з передніх сидінь і поклали чоловіка. Жінку влаштували на задньому сидінні. Я став біля неї на підніжку, а на другому боці Ленц підтримував чоловіка.

— Юппе, лишайся тут і пильнуй за машиною, — сказав Ленц.

— А куди, власне, подівся мотоцикліст? — запитав я.

— Накивав п'ятами, коли ми клопоталися біля машини, — пояснив Юпп.

Ми потихеньку рушили. Поблизу сусіднього села містився невеличкий санаторій. Ми часто бачили його, проїжджаючи мимо. Він, ніби приплюснутий, білів на горбі. Наскільки ми знали, то був приватний будинок для божевільних, призначений для легко хворих, багатих пацієнтів. Але там, напевно, був лікар і перев'язочна кімната.

Виїхавши на пагорб, ми подзвонили. Вийшла досить гарненька сестра. Побачивши кров, вона зблідла і втекла назад. Невдовзі вийшла друга, значно старіша.

— На жаль, — сказала вона з першого погляду, — наш заклад не пристосований до обслуговування потерпілих. Вам доведеться їхати до лікарні імені Вірхова. Це недалеко.

— Це майже година їзди звідси, — заперечив Кестер.

Сестра глянула на нього непохитним поглядом:

— Ми зовсім не пристосовані для прийому таких пацієнтів. Та тут і лікаря немає...

— Значить, ви порушуєте закон, — заявив Ленц. — Приватні заклади, подібні вашому, повинні мати постійного лікаря. Ви мені дозволите скористуватись вашим телефоном? Я хотів би зв'язатися з поліцією і редакцією щоденної газети.

Сестра завагалась.

— Гадаю, вам нема чого турбуватися, — холодно сказав Кестер. — За роботу вам напевно добре заплатять. А зараз нам потрібні носилки. І лікаря ви, звичайно, знайдете.

Вона все ще вагалась.

— Носилки у вас теж повинні бути, згідно з законом, — пояснив Ленц, — так само, як і в достатній кількості перев'язочний матеріал...

— Так, так, — покvapливо відповіла сестра, очевидно приголомшена такою обізнаністю, — зараз я пришлю кого-небудь... — і зникла за дверима.

— Оце так діла... — сказав я.

— Таке можеш зустріти і в міській лікарні, — байдуже відповів Готфрід. — Спочатку гроші, потім бюрократія, а вже потім допомога.

Ми повернулися назад і допомогли жінці вилізти з машини. Вона весь час мовчала, потупивши погляд на свої руки. Ми завели її до амбулаторії на першому поверсі. Тут з'явилися і носилки. Ми підняли чоловіка. Він застогнав:

— Хвилиночку... — Ми почекали. Він заплющив очі. — Я хотів би, щоб ніхто нічого не знав, — над силу вимовив він.

— Ви тут зовсім не винні, — пояснив Кестер. — Катастрофа відбулася у нас на очах, і ми охоче виступимо свідками на вашій стороні.

— Я не про те, — сказав чоловік. — Я з інших причин не хотів би ніякої огласки. Розумієте... — Він показав очима на двері, куди ми провели жінку.

— Тоді ви потрапили в надійне місце, — пояснив йому Ленц. — Це приватний заклад. Єдине, що потрібно вам зараз, це прибрати машину, поки поліція не побачила її.

Чоловік підвів голову:

— Чи не могли б ви і це зробити для мене? Подзвонити до ремонтної майстерні? І прошу вас — дайте мені вашу адресу! Я хочу... я зобов'язаний вам...

Кестер зупинив його помахом руки.

— Але ж чому? — провадив своєї чоловік. — Я б дуже хотів знати...

— Дуже просто, — відповів Ленц. — Ми самі тримаємо ремонтну майстерню і займаємось такими машинами, як ваша. Ми зараз же візьмемо її з собою, якщо ви не заперечуєте, і знову приведемо її до ладу. Цим ми допоможемо вам і, до певної міри, собі теж.

— Охоче погоджуюсь, — сказав чоловік. — Ось вам моя адреса — я сам тоді приїду за машиною. Або когось пришлю.

Кестер сховав до кишені візитну картку, і ми внесли чоловіка до приміщення. Тим часом прийшов лікар, молодий ще чоловік. Він змив жінці кров з обличчя, і тепер на ньому видно було глибокі порізи. Жінка підвелася, спираючись на здорову руку, і

вп'ялася очима в блискучий нікель якоїсь чаші, що стояла на перев'язочному столі.

— Ох... — простогнала вона і з повними жаху очима опустила в крісло.

Ми поїхали в село, шукаючи майстерні. Там позичили у коваля буксировочний пристрій і віршовку, пообіцявши йому за це двадцять марок. Однак він виявився недовірливим і хотів сам побачити машину. Ми взяли його з собою і поїхали назад.

Юпп стояв посеред дороги і махав рукою. Але ми і без нього бачили, що сталося. Край дороги стояв старий, з високими бортами мерседес, а чотири чоловіки возилися біля розбитої машини, готуючись узяти її на буксир.

— Ми приїхали саме вчас, — сказав Кестер.

— Це брати Фогт, — пояснив коваль. — Небезпечна банда. Живуть по той бік шосе. Як уже що-небудь зграбастають, то не випустять із рук.

— Побачимо, — сказав Кестер.

— Я їм усе пояснив уже, пане Кестер, — шепотів Юпп. — Протизаконна конкуренція. Хотять забрати машину до своєї майстерні.

— Ясно, Юппе. Постійте поки що тут.

Кестер підійшов до найбільшого з чотирьох і почав говорити з ним. Він пояснив йому, що та машина належить нам.

— У тебе є що-небудь важке? — запитав я Ленца.

— Лише в'язка ключів, але вони мені самому потрібні. Візьми розвідний ключ.

— Краще не треба, — сказав я, — він може призвести до каліцтва. Жаль, що на мені такі легенькі черевики. Ато б найкраще— пинати ногою.

— Ви візьмете участь? — запитав Ленц коваля. — Тоді нас буде чотири на чотири.

— Краще вже ні. А то вони завтра розгромлять мене. Я буду дотримуватись суворого нейтралітету.

— І то добре, — сказав Готфрід.

— Яз вами, — заявив Юпп.

— Не смій! — сказав я. — Твоє діло — дивитись, чи ніхто не йде, і більш нічого.

Коваль відійшов від нас трохи вбік, щоб ясніше показати свій суворий нейтралітет.

— Не верзи дурниць! — почув я в ту ж мить, це огризнувся на Кестера найбільший з братів Фогт. — Хто перший приїхав, той перший і меле! От і все! А тепер ушивайтесь звідси!

Кестер пояснив йому ще раз, що машина належить нам. Він запропонував Фогтові поїхати в санаторій і пересвідчитися. Ми з Ленцом підійшли ближче.

— Ви, мабуть, теж хочете потрапити в лікарню, га? — погрожував Фогт.

Кестер не відповів йому й підійшов до машини. Три інших Фогти випрямилися. Тепер вони стояли близько один біля одного.

— Давайте сюди буксир, — звернувся Кестер до нас.

— Ти що! — визвірівся на нього старший Фогт. Він був на голову вищий за Кестера. — Співчуваю вам, — сказав Кестер, — але машину ми заберемо з собою.

Ми з Ленцом підступили ще ближче, тримаючи руки в кишенях. Кестер нахилився до машини. В ту ж мить Фогт відштовхнув його ногою. Отто чекав цього; він схопив

Фогта за ногу й повалив на землю. Потім випростався і пнув другого Фогта, який саме підняв домкрат, у живіт; той поточився і теж упав. Ще мить — і ми з Ленцом накиннулися на двох інших.

Мені зразу ж дісталось по пиці. Удар був не страшний, але в мене з носа полилася кров, я промахнувся — рука ковзнула по м'ясистому підборіддю Фогта. Він ударив мене в око, і я повалився так невдало, що Фогт уже на землі зміг мене стусонити ще й у живіт. Він притиснув мене до асфальту й схопив руками за горло. Напруживши шийні м'язи, щоб він не задушив мене, я спробував скорчитись і перевернутись, щоб відштовхнути його ногами або пнути в живіт. Але на моїх ногах товкся Ленц із своїм Фогтом, і я не міг звільнити їх. Хоча мені й вдалося напружити в'язи, дихати було важко, бо закривавлений ніс не пропускав повітря.

Поступово у мене тьмяніло в очах, обличчя Фогта дрижало передо мною, як холодець, і я відчув уже чорну тінь над головою. Раптом останнім своїм поглядом я побачив біля себе Юппа; він стояв на колінах в кюветі, уважно й спокійно спостерігав за моїми конвульсіями і, коли в якусь мить йому здалося, що вже пора, стукнув Фогта молотком у зап'ясток. Після другого удару Фогт відпустив мене й, розлючений, хотів схопити Юппа; той відскочив на півметра назад і спокійно стукнув його утретє по пальцях, а потім ще раз — по голові.

Я підвівся, накинувся на Фогта і тепер і собі почав душити його за горло. В цю мить хтось дико заревів і потім застогнав:

— Пусти... пусти...

То був найстарший Фогт. Кестер вивернув йому руку за спину і сіпнув її вгору. Фогт подався головою наперед аж до землі, і Кестер, упершись коліном йому в спину, продовжував викручувати руку. Поштовхом коліна він подав її далі до потилиці. Фогт заревів, але Кестер знав, що ми матимемо спокій лише тоді, коли він доконає його. Отто сильним ривком вивихнув йому руку і тоді вже пустив.

Якийсь час Фогт лежав на землі. Я підняв голову. Один з братів ще стояв на ногах, але відчайдушний крик старшого буквально паралізував його.

— Забирайтеся звідси, а то ще раз повторимо вам операцію, — сказав йому Кестер.

На прощання я ще раз стукнув свого Фогта головою об шосе і відпустив. Ленц уже стояв біля Кестера. Піджак на ньому був розірваний. З куточків губ текла кров. Здавалося, боротьба була не скінчена, бо його Фогт хоча теж був у крові, але стояв на ногах. Усе вирішила поразка найстаршого брата. Ніхто не наважився сказати навіть слова. Вони допомогли старшому звестися, на ноги й пішли до своєї машини. Неущоджений ще раз повернувся назад і взяв домкрат. При цьому він скося поглядав на Кестера, як на чорта. Потім мерседес задеренчав і поїхав геть.

Раптом з'явився коваль.

— Тепер вони дістали по саму зав'язку, — сказав він. — Такого з ними давно не було. Старший уже раз сидів за вбивство.

Йому ніхто не відповів. Кестер стрепенувся.

— Чортові свині, — сказав він. Потім круто обернувся до нас: — Ну, за діло!

— Я вже тут, — відрапортував Юпп, волочачи буксир.

— Підійди-но сюди, — покликав я. — Від сьогодні ти унтер-офіцер і маєш право починати палити сигари.

Ми підняли передок розбитої машини і прив'язали її тросом до "Карла".

— Ти гадаєш, це йому не пошкодить? — звернувся я до Кестера. — Зрештою, "Карл" — гоночна машина, а не в'ючний осел.

Він похитав головою:

— Тут же недалеко. І дорога рівна.

Ленц сів у розбиту машину, і ми потихеньку поїхали. Притуливши до носа хусточку, я дивився на поля, на вечірнє, призахідне сонце. Картина перед нами являла собою такий незвичайно глибокий мир, що, здавалося, нічим його й порушити не можна; видно було, що природа була абсолютно байдужа до того, чим займався цей непутящий мурашник, що зветься людством. Для неї було набагато важливішим, щоб хмари в цей вечірній час поступово набрали вигляду золотистих гір, щоб з обрію беззвучно насувалися на землю фіолетові тіні вечірнього присмерку, щоб жайворонки поверталися з безмежних небесних просторів додому, в свої борозни, щоб поступово наступала ніч...

Ми в'їхали до свого двору. Ленц вибрався з аварійної машини й урочисто зняв перед нею капелюх:

— Привіт тобі, благословенна! Сумна пригода привела тебе сюди, але нам ти принесеш, якщо прикинути любовним поглядом, від трьох до трьох з половиною тисяч марок. А тепер дайте мені склянку вишнівки і брусок мила — я хочу остаточно звільнитися від слідів сім'ї Фогт!

Ми всі випили по склянці і зразу ж заходилися розбирати аварійну машину якомога детальніше. Не завжди достатньо було одержати замовлення на ремонт від самого власника; нерідко пізніше з'являлося ще страхове товариство, щоб передати машину куди-небудь в іншу майстерню, зв'язану з ним договором. Тому чим ґрунтовніше ми її розберемо, тим краще для нас. Тоді платня за монтаж стала б настільки високою, що дешевше було б лишити машину у нас. Ми припинили роботу, коли вже зовсім стемніло.

— Ти будеш виїжджати сьогодні ввечері на таксі? — запитав я Ленца.

— Ні в якому разі, — відповів Готфрід. — Ніколи не слід надто гонитися за заробітками. Для мене сьогодні досить цієї машини.

— А для мене ні, — сказав я. — Якщо ти не поїдеш, я з одинадцяти до двох попасусь біля нічних ресторанів.

— Краще облиш це, — посміхнувся Готфрід. — Замість того поглянь у дзеркало. Останній час тобі щось не везе з твоїм носом. Побачивши такий буряк, ніхто не сяде до тебе в машину. Іди собі додому й положи на нього компрес.

Готфрід мав рацію. Мій ніс таки не годився для виїзду. Тому я невдовзі попрощався й пішов додому. По дорозі стрівся з Гассе, і далі ми йшли разом. Він ніби посірів і взагалі мав нещасний вигляд.

— Ви схудли за останній час, — зауважив я.

Він кивнув головою й розповів мені, що тепер вечорами йому доводиться мало їсти. Дружина майже щодня гідє до нових знайомих і повертається додому пізно вночі. Він задоволений, що вона знайшла собі розвагу, але у нього немає ніякого бажання ввечері ще готувати собі їжу; надто вже стомлений приходить з роботи. Та не дуже й хочеться їсти.

Я спостерігав, як він з обвислими плечима йшов поруч. Можливо, він справді вірив тому, що говорив, але ж як боляче мені було слухати це. Трохи впевненості і трохи грошей — і ця сім'я, це тихе, скромне життя не було б розбите. Я думав про те, що таких людей були мільйони і що їм потрібно лише трохи впевненості і трохи грошей. В якийсь жахливий спосіб існування звузилося до жалюгідної боротьби за животіння. Я думав про сьогоднішню бійку, про те, що бачив і пережив за останні тижні, думав про все, уже мною зроблене, потім став думати про Пат і раптом відчув, що те й інше ніколи не можна звести до купи. Надто велика між ними безодня, надто мерзенним стало життя, щоб знайшлося місце для щастя; щастя не могло бути тривалим, в нього неможливо було вірити, це була якась коротка пауза, а не пристань у житті.

Ми піднялися по сходах і відчинили двері. В передпокої Гассе зупинився:

— Ну, до побачення...

— Поїжте як слід сьогодні, — сказав я.

Він, кволо посміхнувшись, похитав головою, ніби хотів просити пробачення, і пішов у свою порожню, темну кімнату. Я поглянув йому вслід. Потім пішов далі, вздовж довгого, як пожежна кишка, коридора. Раптом почувся тихий спів. Я зупинився, прислухаючись. Спершу мені здалося, ніби чую грамофон Ерні Беніг, але ні; то був голос Пат. Вона була сама в своїй кімнаті й співала. Я оглянувся на двері, в яких зник Гассе, потім знову подався наперед, прислухаючись, і раптом міцно стиснув руки біля грудей, — ех, нехай це тисячу раз буде коротка пауза, а не пристань, нехай вона тисячу раз несумісна з реальним життям, нехай це неймовірно, — саме тому, що це неймовірно, саме тому воно завжди, знову і знову вражає своєю новизною, бо це — всеперемагаюче щастя!

Пат навіть не почула, коли я ввійшов. Вона сиділа на підлозі перед дзеркалом і приміряла капелюшок — маленький чорний берет. Поруч на килимі стояла лампа, Кімнату сповнював затишний, золотавий присмерк, лише її обличчя було освітлене яскравими променями від лампи. Вона присунула до себе стілець, з якого звисав кусок шовку. На сидінні поблискували ножиці.

Я зупинився біля дверей, дивлячись, як Пат заклопотано возиться з беретом. Вона любила сидіти на підлозі, іноді я заставав, коли вона вже ввечері спала десь у куточку на підлозі, а біля неї лежали книжка й собачка.

На цей раз собачка теж лежав біля неї і, узрівши мене, загарчав. Пат підняла очі й побачила в дзеркалі мене. Вона усміхнулась, і мені здалося, що від того все на світі прояснилось. Я пройшов через кімнату, став позад неї на коліна і після всієї мерзоти минулого дня притулився губами до теплої, м'якої шкіри на її потилиці.

Пат підняла чорний берет:

— Я переробила його, любий мій. Чи він тобі тепер подобається?

— Чудовий капелюшок, — сказав я.

— Але ж ти зовсім не дивишся на нього! Я позаду обрізала край і приладнала його спереду.

— Я дуже добре його бачу, — сказав я, ховаючи обличчя в її волосся. — Це такий капелюшок, що паризькі кравці посиніли б від заздрощів, якби побачили його.

— Але ж, Роббі! — вона сміючись відштовхнула мене. — Ти ж не маєш ніякої уяви про нього. Чи ти взагалі коли-небудь бачиш, як я одягнена?

— Я бачу кожну дрібничку, — запевнив я, присівши близьенько коло неї на підлогу, хоча трохи в тіні, щоб вона не помітила мого носа.

— Так. А в чому я була вчора ввечері?

— Вчора?.. — Я подумав. І справді не міг пригадати.

— Я так і думала, мій любий! Та ти взагалі нічого не знаєш про мене.

— Правда, — признався я, — але саме це й прекрасно. Чим більше люди один одного знають, тим більше буває непорозумінь. І чим ближче вони знають одне одного, тим більше стають чужими. Подивись на сім'ю Гассе — вони все знають одне про одного, а остогидли одне одному більше, ніж чужі.

Вона наділа маленький чорний берет і подивилася в дзеркало.

— Те, що ти говориш, вірно лише наполовину, Роббі.

— Це можна сказати про вояку істину, — відповів я. — Далі ми не просунемось ніколи. На те ми люди. І ми робимо досить багато дурниць зі своїми напівістинами. Якби ми їх знали цілком, життя взагалі було б неможливим.

Пат скинула берет і кудись-то його відклала. Потім обернулася до мене. При цьому вона побачила мого носа.

— А це що? — злякано спитала вона.

— Нічого страшного. Це тільки зовні так здається. Працював під машиною, і щось упало мені на ніс.

Вона недовіжливо глянула на мене.

— Хто знає, де ти знову був! Ти ж ніколи нічого не розповідаєш мені. Я знаю про тебе так само мало, як і ти про мене.

— То це ж іще краще, — сказав я.

Вона принесла полоскальницю з водою, хустку і зробила мені компрес. Потім знову оглянула мене:

— Так виглядає, ніби тебе вдарили. Шия у тебе теж подряпана. Ти, мабуть, вскочив у якусь пригоду, любий мій.

— Найважливіша пригода сьогодні в мене ще попереду, — сказав я.

Вона здивовано підняла очі:

Ще, і так пізно, Роббі? Що ти ще задумав?

— Лишаюсь тут! — відповів я, відкинув компрес і пригорнув її. — Лишаюсь тут з тобою на увесь вечір!

1. Іподром на західній околиці Парижа. (Прим. перекл.)
2. Іподром за 17 км на схід від Берліна. (Прим. перекл.)
3. Голуба година, світанок (франц).

XX

Серпень був теплий, безхмарний, і в вересні теж погода була майже як улітку; проте з кінця вересня почалися дощі, хмари цілими днями висіли низько над містом, капало з дахів, почалися бурі, і коли я одного недільного ранку прокинувся й підійшов до вікна, то побачив у зелені дерев на цвинтарі сірчаножовті плями і перші голі гілки.

Якийсь час я стояв біля вікна. Всі ці місяці після нашого повернення з моря у мене було якесь дивне відчуття: весь час, кожен годину я знав, що восени Пат має поїхати від мене, але знав це так, як знаєш усе в житті: що роки минають, люди старішають і що вічно жити неможливо. Дійсність була сильніша від дум, вона завжди відтісняла їх на задній план, і поки Пат була зі мною, а дерева стояли в пишному вбранні, такі поняття, як осінь, від'їзд і розлука, означали не більше, ніж бліді тіні на обрії, завдяки яким ще сильніше відчувалося щастя нашої близькості, нашого сумісного життя.

Я дивився з вікна на мокрий, залитий дощем цвинтар, на могильні плити, вкриті брудним, коричньовим листом. Туман, наче якийсь блідий звір, висотав за ніч в зелений сік із листя дерев; воно висіло на гілках блякле й немічне, кожен порив вітру зривав усе нові й нові листочки і гнав поперед себе. І раптом я вперше відчув, ніби гострий, різкий біль, що вже скоро розлука, що вона ставала дійсністю, як осінь, що надворі прокрадалась крізь верховіття, лишаючи по собі жовтий слід.

Я прислухався до суміжної кімнати. Пат іще спала. Я підійшов до дверей і зупинився на секунду. Вона спала спокійно і не кашляла. На мить мене заповонила раптова надія — я уявив собі, що сьогодні або завтра чи ближчими днями Жафе подзвонить мені і скаже, що їй немає потреби їхати... але потім пригадав ті ночі, коли чув тихе шарудіння в її грудях, оте рівномірне, приглушене хрипіння, яке то наближалось, то віддалялось, ніби далекий шум тоненької пилки, — і надія погасла так само швидко, як і спалахнула.

Я повернувся до вікна і знову втупив очі в дощ за вікном. Потім сів за письмовий стіл і почав лічити свої гроші. Хотів підрахувати, на який час їх вистачить для Пат, але мені при цьому стало так боляче, що я знову вкинув їх у шухляду.

Я глянув на годинник. Було біля семи. У мене буде щонайменше дві години часу, поки прокинеться Пат, Я швиденько одягнувся, щоб виїхати попрацювати на, таксі. Це було краще, ніж лишатися в кімнаті наодинці з своїми думками.

Зайшов до майстерні, взяв наш візок і помаленьку поїхав вулицями. Перехожих було мало. В промислових кварталах стояли довгими рядами робітничі казарми — обдерті і занедбані, старі, сумні, ніби повії під дощем. Їхні фасади були облуплені й брудні, похмурі вікна безрадісно блимали назустріч ранку, а на потрісканій штукатурці, стін виднілось багато глибоких, сіро-жовтих дірок-так, наче її роз'їло наривами.

Перетнувши стару частину міста, я під'їхав до собору. Перед невеличкою хвірточкою зупинився і виліз з машини. Крізь важкі дубові двері, наче здалеку,

долинали звуки органа. Саме був час ранкової меси, і по тому, що грав орган, я зрозумів: щойно почалося офірування, отже мало пройти щонайменше двадцять хвилин, поки скінчиться меса і почнуть виходити люди.

Я пройшов у церковний сад. Він тонув у сірій імлі. Трояндові кущі понуро схилюлися під дощем, але на більшості з них ще були квіти. Мій плащ був досить широкий, і я добре міг сховати під нього зрізані гілки. Хоч була неділя, проте ніхто не пройшов мимо, і я без зайвих турбот відніс перший оберемок троянд у машину. Потім знову пішов у сад, щоб нарізати ще один. Тільки-но я це зробив і сховав букет під плащ, як у критому ході почулися кроки. Я притиснув ліктем квіти і зупинився ніби для молитви, перед зображенням одного з етапів хресного шляху.

Кроки наблизились, але далі не пішли... Хтось зупинився позаду. Мене кинуло в жар. Я побожно підняв очі на образ, перехрестився й, не кваплячись, пішов далі, до другого образу, що був неподалік від критого ходу.

Кроки послідували за мною і знов завмерли. Я розгубився: що мені робити? Зразу ж іти далі не можна було, я мусив лишитися на місці принаймні стільки часу, щоб десять разів проказати "Радуйся, діво" і один раз "Отче наш", інакше я б у ту ж мить зрадив себе. Лишившись на місці, я обережно і в той же час осудливо (мене ж бо потурбували під час молитви) зирнув убік, щоб пересвідчитися, що там скоїлось.

Побачивши привітне, округле обличчя пастора, я полегшено зітхнув. Знаючи, що за молитвою він мене не потурбує, я вже вважав себе врятованим. Аж раптом помітив, що — на своє нещастя — зупинився перед останньою сценою хресного шляху. Якщо навіть я молився б ще вдвоє повільніше, через кілька хвилин мусив би скінчити, а цього, як видно, і чекав пастор. Зволікати справу не мало ніякого сенсу. З байдужим виглядом я спокійно попрямував до виходу.

— Доброго ранку, — привітався пастор. — Слава Ісусу!..

— На віки слава, амінь! — відповів я згідно з формулою католицької церкви.

— Рідко трапляється тепер, щоб хтось у такий ранній час приходив сюди, — сказав він привітно, дивлячись на мене своїми ясними, як у дитини, голубими очима.

Я щось пробурмотів у відповідь.

— На жаль, це стало рідкістю, — додав він сумовито. — Особливо чоловіки — їх тепер ніколи не видно за молитвою в цьому місці. Ви просто порадували мене, і тому я заговорив з вами. У вас, напевно, якесь особливе прохання до Всевишнього, якщо ви так рано прийшли і в таку погоду...

"Еге ж, особливе, щоб ти скоріше йшов звідси", думав я, з полегшенням кивнувши головою. Досі він, здається, не помітив, що в мене під плащем квіти. Треба було якнайскоріше відкараскатись від нього, поки він нічого не запідозрив.

Пастор знов посміхнувся до мене:

— Я збираюсь зараз читати месу. То я і ваше прохання включу до своєї молитви.

— Спасибі, — сказав я, зніяковіло вражений.

— Ваша молитва — за спасіння душі померлого? — питав він.

Якусь мить я розгублено дивився на нього. Мої квіти під плащем почали сунутися

вниз.

— Ні, — поквавпно відказав я, притискуючи руку до плаща.

Він щиросердо дивився на мене своїми ясними очима, дошукуючись відповіді на моєму обличчі. Мабуть, чекав, що я скажу йому, про що йде мова. Але мені в ту мить нічого підхожого не спало на думку та й на душі було таке відчуття, що мені не слід брехати більше, ніж це необхідно. Тому я промовчав.

— То я помолюся, щоб бог допоміг невідомому в його нужді, — зрештою сказав він.

— Добре, — відповів я, — якщо ваша воля. А я вже буду вдячний вам за це.

Пастор застережливо підняв руку, посміхаючись:

— Вам нема чого дякувати мені. Всі ми в руці божій. — Він ще мить дивився на мене, трохи навкіс схиливши голову, і мені здалося, ніби на його обличчі промайнула тінь підозріння. — Ви лише віруйте, — додав він. — Отець небесний допоможе. Він завжди допомагає, навіть якщо іноді ми й не розуміємо цього. — Потім кивнув мені й пішов геть.

Я дивився йому вслід, аж поки не почув, як за ним грюкнули двері. "Еге ж, — подумав я, — коли б це було так просто! Він допоможе, він завжди допомагає! Але чи допоміг він Бернгарду Візе, коли той "божжав", лежачи в Гаутольстерському лісі з простріленим животом? Або Катчинському, що поліг у Гандземе, лишивши хвору дружину з дитям, якого ще й не бачив? Чи допоміг він Мюллеру, Леєру, Кеммеріху або маленькому Фрідману, Юргенсу, Бергеру і мільйонам інших? Достобіса — занадто багато пролилося крові на світі, щоб вірувати в отця небесного!"

Завівши додому квіти, я відвів машину в майстерню і повернувся додому. З кухні вже пахло свіжозавареною кавою й чути було, як вешталася Фріда. Якось дивно, — але запах кави завжди підбадьорював мене. Це мені було знайоме ще з війни: людину ніколи не втішали значні речі, а завжди лише дрібні, буденні.

Тільки-но я зачинив за собою коридорні двері, як вискочив з кімнати Гассе. Обличчя в нього було жовте, спухле, очі червоні від безсоння, а сам він мав такий вигляд, ніби спав у костюмі. Уздрівши мене, він надломлено зупинився. Його обличчя виказувало незвичайне розчарування.

— Ах так, це ви... — промимрив він.

Я здивовано глянув на нього:

— А ви так рано вже когось чекаєте?

— Так, — беззвучно відповів Гассе, — дружину. Вона ще й досі не приходила додому. Ви ніде не бачили її?

Я похитав головою:

— Я виходив усього на годину.

Він кивнув:

— Я лише думав... адже могло бути, що ви й побачили її.

Я знизав плечима:

— Очевидно, вона прийде трохи пізніше. Вона не дзвонила вам?

Гассе трохи ніяково дивився на мене:

— Вона вчора ввечері пішла до своїх знайомих.

Я точно не знаю, де вони й живуть.

— А прізвище знаєте? Тоді можна хоч у довідковому бюро спитати.

— Я вже пробував. Там такого прізвища не знайшли. — Погляд у нього був, як у побитого собаки. — Вона завжди таїлась від мене з своїми знайомими, а коли я одного разу спитав, раптом розгнівалася. Я й рукою махнув. Радий був, що в неї завелось хоч яке-небудь товариство. Вона завжди дорікала мені, ніби я хотів позбавити її і такої втіхи.

— Може, вона ще прийде, — сказав я. — Я навіть певен, що скоро прийде. Ви не дзвонили — на всякий випадок — на пункти швидкої допомоги або в поліцію?

Він похнюпився:

— Всюди дзвонив. Ніде нічого не знають.

— Ну, коли так, — заспокоював я його, — то вам зовсім нема чого хвилюватися. Може, вона ввечері почувала себе не зовсім добре і лишилася на ніч. Таке нерідко буває. Можливо, вона за годину-дві буде знову тут.

— Ви гадаєте?

Двері кухні розчинилися, і звідти вийшла Фріда з підносом.

— Для кого це? — запитав я.

— Для фройляйн Гольман, — відповіла вона, трохи роздратована моїм втручанням.

— А хіба вона вже встала?

— Мабуть, що так, — відповіла Фріда, наїжачившись, — інакше б не просила снідати!

— Хай вас бог благословить, Фрідо, — мовив я. — Іноді вранці говорити з вами — просто втіха. Чи не могли б ви перебороти себе і зразу ж приготувати каву і мені?

Вона щось буркнула й, зневажливо похитуючи задом, пішла по коридору. Це вона вміла. Вона була єдиною серед людей і тварин, у кого я спостерігав щось подібне так виразно.

Гасе все ще стояв. Коли я знову обернувся до нього і побачив його мовчазного й покірливого, мені раптом стало соромно.

— Я певен, за годину-дві скінчаться ваші турботи, — сказав я, подаючи йому руку.

Він не взяв руки, а якимось дивно дивився на мене.

— А ми не могли б пошукати її? — стиха запитав він.

— Але ж ви не знаєте, де вона.

— Може, все ж таки пошукати б її, — повторив він. — Якби ми взяли вашу машину... я, звичайно, за все заплачу вам, — поспішив запевнити він.

— Не в тому справа, — заперечив я. — Тільки це ж безнадійно. Куди б же ми тоді поїхали? Та й вона в цей час навряд чи буде на вулиці.

— Не знаю, — сказав він знову так само тихо. — Я лише думаю, що її можна знайти...

Фріда пройшла назад з порожнім підносом.

— Мені пора йти, — сказав я, — а ви, я певен, даремно турбуєтесь так. І все ж я

охоче зробив би вам послугу, але фройляйн Гольман скоро має їхати звідси, і мені дуже хотілося б ще сьогодні побути з нею разом. Можливо, це остання неділя, коли вона тут. Адже вам зрозуміло це?

Гассе кивнув головою.

Мені жаль було його, нещасного, але не терпілося скоріше повернутися до Пат.

— Якщо ви все ж хочете зараз поїхати, вниз можна взяти таксі, — продовжував я, — тільки я не раджу вам цього. Краще почекайте ще трохи, тоді я зможу подзвонити своєму другові Ленцу і він поїде з вами шукати.

У мене було таке враження, що він мене зовсім не слухав, бо раптом спитав:

— Ви її сьогодні вранці не бачили?

— Ні, — відповів я. — Інакше я б вам давно про це сказав.

Він знову кивнув і, не сказавши ні слова, пішов, наче прибитий, до своєї кімнати.

Пат уже побувала в мене і знайшла троянди. Коли я ввійшов до неї, вона засміялась:

— Роббі, — сказала вона, — я ж сама досить простодушна. Тільки Фріда роз'яснила мені, що тут без крадіжки не обійшлося — свіжі троянди у неділю вранці та ще й в таку пору року! Вона також пояснила мені, що цей сорт у квітників нашого району не продається.

— Думай, що хочеш, — відповів я. — Важливо те, що вони приносять радість.

— Тепер ще більше, ніж звичайно, мій любий. Адже ти ризикував, добуваючи їх!

— Ото, та ще, як ризикував! — Я подумав про пастора. — Але чого це ти так рано вже на ногах?

— Не могла більше спати. До того ж мені приснився сон. Неприємний сон.

Я уважно поглянув на неї. Вигляд у неї був стомлений, під очима — синці.

— Що це тобі стали снитися всякі дурниці? — сказав я. — Досі я гадав, що це властиво лише мені.

Вона похитала головою.

— Ти звернув увагу, що надворі вже осінь?

— У нас ця пора зветься бабиним літом, — заперечив я. — Ще-бо й троянди цвітуть. Іде дощ — от і все, що я бачу.

— Іде дощ, — повторила вона. — Надто вже довго йде дощ, мій любий. Іноді, коли я прокидаюсь уночі, мені здається, що я вже похована під цим нескінченним дощем.

— А ти приходь до мене вночі, — сказав я. — Тоді подібні думки не будуть лізти тобі в голову. Більш того, коли надворі така темрява і йде дощ, дуже приємно бути разом.

— А, мабуть, так, — відповіла вона, пригорнувшись до мене.

— А я люблю, коли в неділю йде дощ, — сказав я. — Тоді краще відчуваєш, як добре живеться. Ми вкупі, у нас тепла, затишна кімната, а попереду — вільний день. Помімо, це вже не абищо.

Її обличчя прояснилось.

— Це правда: як добре ми живем! Адже так?

— Я вважаю, що ми просто щасливі. Як подумаю, як жив раніше-боже ж ти мій!

Ніколи навіть не думав, що колись отак добре заживу.

— Як хороше, коли ти отак говориш. Я одразу проймаюсь вірою. Ти частіше говори так.

— А хіба я недосидь часто говорю про це?

— Ні.

— Може й так, — сказав я. — Мені здається, що я не вмію бути ніжним. Не знаю чому, але просто не можу. А між тим, мені б цього дуже хотілось.

— Для тебе це не обов'язково, мій любий, я тебе розумію і так. Лише іноді все ж хочеться почути ніжне слово від тебе.

— Тепер я завжди так буду говорити з тобою. Навіть якщо сам собі здаватимусь безглуздим.

— Ах, що ти — безглуздим, — відповіла вона. — В коханні немає нічого безглузлого.

— Слава богу, немає, — погодився я. — Інакше було б просто жахливо подумати, на що ти схожий...

Ми поспідали разом, потім Пат знову лягла в ліжку. Так їй прописав Жафе.

— Ти лишишся тут? — запитала вона з-під ковдри.

— Якщо ти цього хочеш, — відповів я.

— Я б то хотіла, але й тебе не хочу неволити...

Я сів біля її ліжка.

— Я не те хотів сказати. Пригадую, що раніше ти не любила, щоб тебе хтось бачив, коли ти спиш.

— Раніше — так... а тепер іноді боюсь самотності...

— Колись так було й мені, — сказав я. — В госпіталі, після операції. Я тоді боявся спати вночі. Цілу ніч не спав і читав або думав про що-небудь і, лише коли розвиднялось, засинав. Але це пройде.

Вона поклала голову мені на руку.

— Страшно, що можеш не повернутися назад, Роббі...

— Це так, — сказав я, — але ж насправді повертаєшся, і все минає. Це видно хоч на моєму прикладі. Завжди повертаєшся назад; хоча не зовсім на те саме місце.

— Ото ж бо й є. — відповіла вона трохи сонно; у неї вже злипалися повіки. — І цього я теж боюсь. Але ти будеш дивитися за мною, правда?

— Буду, — сказав я, гладячи її лоб і волосся, що теж здавалося стомленим.

Вона стала дихати глибше і трохи повернулася набік.

Через хвилину її вже огорнув глибокий сон.

Я знову пересів до вікна і став дивитися на дощ. Тепер він падав сірою зливою за шибками і здавалося, що наш будинок — це маленький острів, загублений у безкрайньому похмурому хаосі. Мене турбувало, що Пат з самого ранку була сумна і втратила бадьорість — таке з нею траплялося рідко. Але потім я пригадав, що кілька днів тому вона ще була жвава й весела і що все ще може змінитися на краще, коли вона знову прокинеться. Я знав, що вона багато думає про свою хворобу, і від Жафе знав також, що ніякого покращання ще не було, але в своєму житті мені довелося бачити

так багато мерців, що будь-яка хвороба для мене означала все ще життя і надію. Я знав, що можна померти від рани, — тут у мене був досить великий досвід, — але саме тому мені важко було повірити, що якась хвороба, за якої людина зовні лишається здоровою, може бути небезпечною. Тому я завжди швидко переборював подібні приступи малодушності.

Хтось постукав у двері. Я підійшов і відчинив. У коридорі стояв Гассе. Приклавши палець до губів, я вийшов до нього.

— Пробачте... — бурмотів він, заїкаючись.

— Ходіть до мене, — сказав я, відчинивши двері своєї кімнати.

Гассе зупинився на порозі, його обличчя ніби поменшало. Воно було біле, як крейда.

— Я лише хотів сказати вам, що нам нема чого їхати, — сказав він, майже не ворущаючи губами.

— Заходьте спокійно, — відповів я, — фройляйн Гольман спить, у мене є час.

Він тримав у руці лист і мав вигляд людини, яку поранили пострілом, але вона ще гадає, що то був лише удар.

— Краще прочитайте самі, — сказав він, подаючи мені листа.

— Ви вже пили каву? — запитав я.

Він похитав головою:

— Прочитайте листа...

— Зараз прочитаю, а ви тим часом могли б щось випити...

Я вийшов на кухню і звелів приготувати каву. Потім став читати. То був лист від пані Гассе, всього кілька рядків. Вона повідомляла його, що хоче ще трохи пожити для себе і тому не збирається повертатися до нього. У неї там є хтось такий, що краще розуміє її, ніж Гассе. Вживати якихось заходів немає ніякого сенсу: вона ні в якому разі не повернеться назад. Та це, писала вона, мабуть найкращий вихід для нього самого. Йому не треба буде турбуватися про те, вистачить його жалування чи ні. Частину своїх речей вона забрала з собою, за рештою при нагоді пришле когось...

Це був зрозумілий і діловий лист. Я згорнув його і повернув Гассе. Він дивився на мене такими очима, ніби все залежало від мене.

— Що ж його тепер робити? — запитав він.

— Випийте спершу чашку кави і з'їжте що-небудь, — сказав я. — Метушнею ви нічого не досягнете, тільки доконаєте себе. Підкріпіться, тоді порадимось. Спробуйте взяти себе в руки, а коли заспокоїтесь, тоді зможете прийняти розумне рішення.

Він слухняно випив каву. Його руки тремтіли, їсти він нічого не міг.

— Що ж його робити? — запитав він знову.

— А нічого, — відказав я. — Чекати.

Він хотів щось заперечити.

— А що б же ви зробили? — спитав я.

— Не знаю. Я не можу збагнути цього.

Я мовчав. Не міг придумати, що порадити йому. Його можна було лише

заспокоювати, а вихід він повинен був знайти сам. Він уже не любив дружини, це можна було припустити, але він звик до неї, а для бухгалтера звичка могла важити більше, ніж кохання.

Через якийсь час він почав говорити; мова його була плутана, можна було лише зрозуміти, що він розгубився до краю. Потім почав сам собі докоряти. Проти дружини не сказав ні слова. Він лише намагався розібратися, в чому його вина.

— Гасе, — сказав я, — те, що ви говорите, — дурниці. В таких випадках можна бути або винним, або зовсім невинним. Жінка пішла од вас, а не ви од неї. Вам нема чого докоряти собі.

— Ні, таки є, — заперечував він, дивлячись на свої руки. — Я виявився неспроможним...

— До чого?

— Я виявився неспроможним забезпечити їй пристойне життя, а це вже й є вина.

Я дивився на маленького, нещасного чоловічка в червоному плющовому кріслі і не міг зрозуміти його.

— Гасе, — сказав йому потім спокійно, — це може бути причиною, а не виною. А крім того, ви ж досі забезпечували сім'ю.

Він рішуче захитав головою:

— Ні, ні, я довів свою дружину до божевілля своїм вічним страхом втратити роботу. Та й не забезпечував сім'ю! Що вона мала від мене? Нічого...

Гасе поринув у тупій задумі. Я підвівся й дістав пляшку коньяку:

— Давайте вип'ємо трошки, — сказав я. — Адже ще нічого не втрачено.

Він підвів голову.

— Ще нічого не втрачено, — повторив я. — Втрачають людину тільки тоді, коли вона вмирає.

Він похапцем кивнув і взяв чарку. Але не випив і знову поставив на стіл.

— Вчора мене призначили шефом бюро, — тихо сказав він. — Старшим бухгалтером і шефом бюро. Про це мені увечері сказав управитель. Вони об'єднали двоє бюро в одно. Другого начальника бюро звільнили. Я одержуватиму тепер на п'ятдесят марок більше. — Він раптом розпачливо глянув на мене: — Ви гадаєте, вона б лишилась, коли б знала про це?

— Ні, — сказав я.

— На п'ятдесят марок більше. Я міг би віддавати їх їй. Вона завжди могла б купити що-небудь. А ще ж тисячу двісті марок у мене є в ощадкасі! Навіщо ж я їх ощаджував? Хотів хоч що-небудь мати для неї, якщо наші справи погіршають. А тепер вона пішла від мене, тому що я заощаджував про чорний день.

Він знову задумливо потупив очі.

— Гасе, — сказав я, — по-моєму, тут одне одного стосується менше, ніж ви думаєте. Вам не слід було б сушити собі голову над цим. Найважливіше для вас тепер — не піддатися горю в наступні кілька днів. А тоді вам видніше буде, що робити. Можливо, ваша дружина сьогодні ввечері або завтра знов буде тут. Адже вона так само,

як і ви, думає про це.

— Вона вже не повернеться, — відповів Гассе.

— Цього ви не можете знати.

— Якби їй можна було сказати, що тепер я одержую більше грошей, що я візьму відпустку і ми могли б на мої заощадження виїхати в подорож...

— Про все це ви ще зможете сказати їй. Люди не розлучаються так, навіть не зустрівшись.

Мене дивувало, що він взагалі не думав про третю особу, яка стояла між ними. Та він, здавалося, ще не дійшов до цього; думав лише про те, що його дружина пішла від нього, а все останнє для нього ніби заволокло непроглядним туманом. Мені хотілося сказати йому, що за кілька тижнів він, можливо, навіть радітиме з того, що вона пішла... але він був надто вже засмучений, отож мені здавалося це зайвою грубістю. Для ображених почуттів правда завжди груба і майже нестерпна.

Я поговорив з ним ще якийсь час лише для того, щоб він міг виговоритись. Але не досяг нічого: його думки снували навколо одного і того ж самого. Проте, у мене склалося враження, що він трохи заспокоївся. Навіть випив коньяк. Тут я почув, що мене кличе Пат.

— Хвилиночку, — сказав я, встаючи.

— Так, — відповів Гассе, як слухняний хлопчик, і теж встав.

— Сидіть, сидіть, я зараз повернуся.

— Пробачте...

— Я за хвилину буду тут, — сказав я і вийшов до Пат.

Вона сиділа в ліжку і мала свіжий, здоровий вигляд.

— Я так чудово проспала, Роббі! Уже, напевно, полудень.

— Ти спала рівно годину, — сказав я, показуючи їй годинник.

Вона глянула на циферблат.

— Тим краще. Тоді у нас із тобою ще багато часу. Я зараз устану.

— Гарзд. Через десять хвилин я знову зайду сюди.

— У тебе хтось є?

— Гассе, — відповів я. — Але він ненадовго.

Я повернувся до своєї кімнати, але Гассе вже не було там. Відчинив двері в коридор — і там нікого. Я пройшов коридором і постукав у його двері. Він не відповів. Я відчинив двері і побачив його біля шафи. Два висувних ящики були відкриті.

— Гассе, — сказав я, — прийміть снотворне, ляжте і переспіть це діло. Ви надто збуджені зараз.

Він поволі обернувся до мене.

— Завжди самотній, кожен вечір! Завжди, як і вчора, отак одинокий, як палець... ви тільки уявіть собі...

Я відповів йому, що все ще може змінитися, що багато є людей, які вечорами лишаються самі. Він нічого певного не відповів на це. Я знову порадив йому лягти поспати, можливо, ще все обернеться на краще, і ще до вечора дружина повернеться

додому. Він кивнув головою і подав мені руку.

— Я ще зайду до вас увечері, — сказав я і вийшов.

Я радий був скоріше піти від нього.

Коли я повернувся. Пат дивилася в газету.

— Сьогодні вранці ми могли б піти в музей, Роббі, — запропонувала вона.

— В музей? — перепитав я.

— Так. Там зараз виставка перських килимів. Ти, певно, не часто бував у музеях?

— Ніколи! — відповів я. — Та і що там для мене?

— В цьому ти маєш рацію, — сказала вона сміючись.

— Ну, та це ще нічого не значить. — Я встав. — У таку дощову погоду спокійно можна і про свою освіту трохи подбати.

Ми одяглися й пішли. Повітря надворі було чудове. Пахло лісом і сирістю. Проходячи повз "Інтернаціональ", я побачив через відчинені двері, що там біля стойки сиділа Роза. Перед нею стояла чашка шоколаду, бо ж була неділя. На столі лежав маленький пакуночок. Певно, вона потім, як і кожної неділі, мала поїхати до свого маляти. Я давно вже не був у кафе "Інтернаціональ", і мені здалося дивним, що Роза байдуже, як і завжди, сиділа там. В моєму житті так багато змінилося, що, здавалося, і всюди все мало бути іншим.

Ми зайшли до музею. Я гадав, ми будемо там мало не єдині відвідувачі, але, на моє здивування, людей було досить-таки багато. Я спитав служителя, що сталося.

— Нічого, — відповів він, — завжди так буває, коли вхід вільний.

— От бачиш, — сказала Пат. — Є ще багато людей, які цікавляться такими речами.

Служитель зсунув кашкета назад.

— Це не зовсім так, мадам. Тут майже всі — безробітні. Вони приходять не заради мистецтва, а лише тому, що їм зайнятися нічим. А тут принаймні хоч є на що подивитись.

— Таке пояснення мені більш зрозуміле, — зауважив я.

— Це ще що! — відповів служитель. — Ви б прийшли колись узимку! Тут їх буде, як оселедців у бочонку. Приходять грітися.

Ми пішли до зали, де висіли килими. Це було трохи віддалене приміщення. Там було тихо. Крізь високі вікна можна було виглянути в сад, а там стояв велетенський платан. Він увесь був жовтий, і від нього світло в залі теж набрало м'якого жовтого кольору.

Килими були дуже гарні. Серед них — два з зображенням звірів, виготовлені в шістнадцятому столітті, кілька ісфаганських і декілька шовкових лососевого кольору польських килимів, обрамлених смарагдовими, бордюрами. Час і сонце надали їх забарвленню відтінку мідної зелені, і вони мали вигляд великих, казкових пастельних картин. Вони надавали приміщенню характеру позачасовості і такої гармонії, якої ніколи не могли б створити картини. Вікно з осіннім платановим листом і перлисто-сірим небом за ним становило частину загальної картини, ніби воно теж було старим килимом.

Помилювавшись кілька хвилин на килими, ми повернулися назад, до інших залів музею. Тим часом туди прийшло ще більше людей, і тепер уже ясно видно було, що вони здебільшого потрапили в музей випадково. Бліді обличчя, поношені костюми... Заклавши руки за спину, люди навіть трохи боязко блукали по залах. А їхні очі мали зовсім інший вигляд, ніж оті картини ренесансу або мовчазні мармурові статуї античного світу. Багато хто сидів на червоних, м'яких лавах, розставлених попід стінами. Вони сиділи стомлені і в таких позах, ніби готові були одразу ж піднятися, якби хтось підійшов, щоб прогнати їх. Ясно, що м'які лави були для них чимось таким, що важко й зрозуміти, чому за відпочинок на них не беруть грошей. Вони звикли до того, що їм нічого не давали задарма.

У всіх тих залах було незвичайно тихо; незважаючи на таку масу відвідувачів, ніхто не промовив жодного слова... і все ж мені здавалося, ніби передо мною розгортається страшенна боротьба... безмовна боротьба людей, які, хоча й принижені, все ж не хотіли здаватися. Їх виштовхнули із сфери їхньої праці, їхніх прагнень, їхнього покликання — і тепер вони прийшли в тиху обитель мистецтва, щоб не піддатися розпачу, не залякнутися. Вони думали про хліб щоденний, завжди лише про хліб і роботу; але прийшли сюди, щоб на кілька годин втекти від своїх дум — і тут, серед світлих погрудь римлян і вічної краси білих статуй грецьких жінок, вони блукали, волочачи ноги, опустивши плечі, як люди, у яких уже немає ніякої мети... Який різкий контраст, яка розпачлива картина того, що людство досягло за тисячоліття і чого воно не змогло досягти: досягло вершин невмирущого мистецтва, але не змогло забезпечити навіть доволі хліба для кожного зокрема.

Пополудні ми пішли в кіно. Коли вийшли звідти, небо вже прояснилося. Воно було ніжнозелене й чисте-чисте. На вулиці і в крамницях уже горіло світло. Ми, не поспішаючи, йшли додому і по дорозі розглядали вітрини.

Перед яскраво освітленим дзеркальним склом великого магазину "Хутра" я зупинився. Вечорами вже було холоднувато, і у вітринах виставили великі в'язки чорнобурок і теплі зимові пальта. Я глянув на Пат; вона все ще була в короткій хутряній шубці і взагалі зодягнена не по сезону легко.

— Якби я був героєм із кінофільму, то зразу зайшов би і вибрав тобі шубу, — сказав я.

Вона посміхнулася:

— А яку ж?

— Он ту, — показав я на шубу, що була на вигляд найтепліша.

Пат засміялась:

— У тебе добрий смак, Роббі. Це дуже красива, канадська норка.

— А ти б хотіла мати її?

Вона глянула на мене:

— А ти уявляєш, скільки може коштувати така шуба, любий мій?

— Ні, — відповів я. — Та й не хочу знати. Я краще буду думати, ніби можу подарувати тобі, що захочу. Чому інші люди можуть думати про це, а я ні?

Вона пильно поглянула на мене:

— Але ж я не хочу мати такої шуби, Роббі.

— Ну то й що ж, — відповів я. — Однак ти одержиш її. Більше ні слова про це. Завтра ми за нею пошлемо...

Пат засміялася:

— Дякую, любий, — сказала вона і поцілувала мене серед вулиці. — А тепер твоя черга. — Вона зупинилась перед магазином готового чоловічого одягу: — Бачиш он той фрак? Він потрібен тобі до норки. І он той циліндр матимеш ти. Цікаво, який би ти був у циліндрі?

— Як сажотрус. — Я дивився на фрак. Він лежав на вітрині, обтягнутій сірим бархатом. Потім уважніше поглянув усередину. То був той самий магазин, в якому я навесні купив собі галстук, а потім уперше був разом з Пат і напився до зеленого змія. Мені раптом здавило щось у горлі, я навіть не знав, чому. Весною... Тоді я ще нічого ніяк не знав про все це...

Я взяв тоненьку руку Пат і на секунду притулив її до своєї щоки.

— Тобі потрібно ще дещо, — сказав потім. — Така норка сама собою — як автомобіль без мотора. Двоє-троє вечірніх платтів...

— Вечірні плаття, — повторила вона і зупинилась перед широкою вітриною. — Вечірні плаття, це дійсно так — від них мені важче буде відмовитися...

Ми вибрали троє чудових платтів. Я бачив, як від цієї гри Пат жвавішала. Вона захопилася, бо вечірні туалети були її уподобанням. Слідом за тим ми вибрали всі потрібні речі для вечірнього туалету, і Пат дедалі жвавішала. Її очі блищали. Я стояв поруч, слухав її, сміявся і думав: яке нещастя кохати жінку і бути бідним.

— Ходім, — нарешті сказав я з відтінком якоїсь розпачливої веселості, — якщо вже щось почато, треба доводити його до кінця! — І повів її до ювелірного магазину. — Он той смарагдовий браслет! До нього ще оті обидва персні й сережки! Не хочу слухати ніяких заперечень. Смарагдова зелень найбільше личить тобі.

— Коли так, ти одержиш отой платиновий годинник і перлини до сорочки.

— А ти — весь магазин! На щось менше я тепер не буду розмінюватись...

Вона засміялась і, жадібно дихаючи, прихилилась до мене.

— Досить, любий, досить! Тепер нам лишилося тільки купити кілька чемоданів і зайти до бюро подорожей, а потім спакуватися і — в путь-дорогу, якомога далі від цього міста, цієї осені і цього дощу.

"Так, — подумав я, — боже мій, звичайно, так, і тоді ти скоро б видужала!"

— Але ж куди? — запитав я. — До Єгипту? Чи ще далі? До Індії чи в Китай?

— На сонце, мій любий, куди-небудь, але на сонце, на південь, до тепла. Туди, де пальмові алеї і скелі, де білі житла і агави. Але, може, і там бувають дощі. Мабуть, дощі бувають всюди.

— Тоді ми поїдемо далі й далі, — сказав я, — поки знайдемо землю, де немає дощів. На тропіки, до південних морів.

Ми стояли перед яскраво освітленими вітринами бюро подорожей по маршруту

Гамбург-Америка. Посередині була виставлена модель пароплава. Він плив по блакитних паперових хвилях, а далі, в глибині вітрини, велично височіло збільшене фото хмарочосів Мангеттена. У вікнах висіли великі різнокольорові географічні карти з накресленими червоним маршрутами подорожей.

— В Америку ми теж поїдемо, — сказала Пат. — В Кентуккі і Техас, в Нью-Йорк, Сан-Франциско і на Гаваї. А потім далі — по Південній Америці. Через Мехіко, Панамський канал до Буенос-Айреса. А потім через Ріо-де-Жанейро назад...

— Так...

Вона дивилася на мене променистими очима.

— Я ще не був там, — признався я. — Тоді я тобі все набрехав...

— Я знаю... — відповіла вона.

— Знаєш?

— Авжеж, Роббі! Звичайно, знаю. Я ще тоді знала.

— Тоді я був просто-божевільний. Невпевнений, дурний і божевільний. Тому й наговорив сім мішків гречаної вовни.

— А сьогодні?

— Сьогодні ще більше, — відповів я. — Ти ж сама бачиш. — Я показав на пароплав у вітрині: — Прокляте життя! Як жаль, що ми не можемо поїхати на ньому!

Пат посміхаючись поклала свою руку в мою.

— Ех, любий, і чому ми не багаті? Ми так чудово скористалися б із свого багатства! Але ж є так багато заможних людей, які нічого кращого не знають, як лише день у день ходити до своїх контор чи банків.

— Тому-то вони й багаті, — сказав я. — Якби ми були багаті, нам би, звичайно, вистачило того добра ненадовго.

— Я теж так думаю. Ми, напевно, десь би втратили своє багатство.

— А може, боячись втратити його, не зуміли б скористатися з нього. В наш час бути багатим — не що інше, як спеціальність. Та ще й далеко не проста.

— Бідні багатії! — зауважила Пат. — Мабуть, буде краще, коли ми лише уявимо собі, ніби вже були багатими і все знову втратили. Просто ти тиждень тому збанкрутував і мусив продати все: наш особняк, мої дорогоцінні прикраси і свої автомашини. Що ти скажеш на це?

— Це навіть більш співзвучно нашому часу, ніж бути багатим, — відповів я.

Вона засміялась:

— Тоді ходім! Ми обоє збанкрутували і тепер ідемо до своєї маленької кімнати в пансіон, розповідаючи одне одному про свої пригоди в минулі великі часи.

— Це непогана ідея.

Ми потихеньку пішли по-вечірньому освітленими вулицями. Перед нами спалахували все нові й нові ліхтарі, а коли ми були вже біля цвинтаря, то побачили, як по зеленкуватому небу плив літак з яскраво освітленими кабінами. Самотній і чудовий, він летів у ясному високому і пустельному небі, ніби той чудесний птах туги і палкого бажання з старовинної казки. Ми зупинились і дивилися йому вслід, аж поки він зник.

Не побули ми й півгодини дома, як у двері моєї кімнати постукали. Я подумав, що це знову Гассе, і пішов відчиняти. Але то була пані Залевська. Вигляд у неї був збентежений.

— Ідіть-но сюди скоріше, — шепотіла вона.

— Що там сталося?

— Гассе...

Я глянув їй в очі. Вона здвигнула плечима:

— Замкнувся в кімнаті і не відповідає...

— Хвилиночку...

Я повернувся до кімнати і порадив Пат трохи відпочити, а мені, мовляв, треба дещо обміркувати з Гассе.

— Добре, Роббі. Я таки справді знову стомилась.

Я пішов слідом за пані Залевською по коридору. Біля дверей кімнати Гассе вже зібрався майже весь пансіон: Ерна Беніг в строкатому кімоно з драконами і з вогнистим волоссям (два тижні тому вона ще була білява); фінансовий чиновник-філателіст у домашньому піджаку військового крою; Орлов, блідий і спокійний, що тільки-но повернувся з чужого банкету; Георг, який саме стукав нервово у двері й глухим голосом кликав Гассе; і, нарешті, Фріда, що косилася на всі боки від хвилювання, страху та цікавості.

— Скільки часу ти вже стукаєш, Георге? — запитав я.

— Більш як чверть години, — випалила непрошена Фріда, почервонівши по самі вуха, — і він таки вдома, він взагалі більше не виходив з самого полудня; тільки все бігав туди й сюди, а потім усе стихло...

— Ключ стирчить з того боку, — сказав Георг. — А двері замкнені.

Я обернувся до пані Залевської:

— Треба виштовхнути ключ і потім відімкнути, у вас же є другий ключ?

— Ось я принесу свою в'язку ключів, — незвичайно послужливо заявила Фріда. — Може, якийсь підійде.

Я попросив дротинку, повернув нею ключ і прямо виштовхнув його з замкової щілини. Він упав і заторохтів на підлозі по той бік дверей. Фріда скрикнула, затуливши руками обличчя.

— Забирайтеся звідси якомога далі, — порадив я їй, пробуючи ключі. Один з них підійшов. Я відімкнув і розчинив двері. В кімнаті було напівтемно і з першого погляду не видно нікого. Обидва ліжка білили в сутінках, на стільцях не було нікого, шафи зачинені.

— Он він стоїть! — прошипіла над моїм плечем

Фріда, яка вже знов протиснулась до мене. Від неї пахнуло цибулею. — Он там, біля вікна.

— Ні, ні! — сказав Орлов, ступивши кілька кроків у глиб кімнати і раптом повернувшись назад. Він виштовхнув мене, схопив за клямку і знову причинив двері. Потім звернувся до тих, що стояли позаду нас: — Краще вийдіть звідси. Вам, мабуть, не

слід на це дивитись... — сказав він повільно, з твердим російським акцентом, і став біля дверей.

— О господи!.. — простогнала пані Залевська, відсахнувшись. Ерна Беніг теж ступила кілька кроків назад. Лише Фріда намагалася протиснутись наперед і схопитися за клямку. Орлов відштовхнув її.

— Так справді краще... — сказав він знову.

— Добродію! — раптом випрямившись, визвірився на нього фінансовий чиновник. — Що ви тут порядкуєте! Ви — іноземець!

Орлов зміряв його спокійним поглядом.

— Іноземець... — вимовив він. — Іноземець... тут не має значення. В даному разі не має значення...

— Мертвий? — прошипіла Фріда.

— Пані Залевська, — звернувся я до господині, — я теж гадаю, що буде краще, коли тут залишитесь тільки ви та, може, ще Орлов і я.

— Подзвоніть негайно до лікаря! — сказав Орлов.

Георг уже зняв трубку. Все це тривало менше п'яти хвилин.

— А я лишусь тут! — заявив чиновник, почервонівши, як рак. — Як німець і чоловік, я маю право...

Орлов здвигнув плечима і знову відчинив двері. Потім ввімкнув електричне світло. Жінки, зойкаючи, відсахнулись. З посинілим обличчям, закусивши чорний язик зубами, над вікном висів Гассе.

— Ріжте шнур! — гукнув я.

— Нічого не допоможе, — сказав Орлов повільно, твердо і з сумом у голосі. — Мені це знайоме... це обличчя... мертвий уже кілька годин...

— Принаймні треба хоч спробувати...

— Краще ні, спершу треба покликати поліцію.

В ту мить задзвенів дзвоник. Прийшов лікар, що жив десь поблизу. Він лише окинув поглядом витягнуте, змучене тіло.

— Вже нічого не поробиш, — сказав він. — А все ж треба спробувати штучне дихання. Подзвоніть негайно в поліцію і дайте мені ніж.

Гассе повісився на товстому плетеному шнурі з рожевого шовку. То був пояс від халата його дружини. Гассе натер його милом і досить спритно закріпив на гачку над вікном. Очевидно, він спершу став на підвіконня, а потім зісковзнув униз. Руки його скорчило судорогою, а на обличчя моторошно було й дивитись. Як не дивно, але в ту мить я звернув увагу, що Гассе був не в тому костюмі, що вранці. Тепер на ньому був його кращий костюм з камвольної шерсті. Він сам поголився і надів чисту білизну. На столі лежали в педантичному порядку його паспорт, ощадна книжка, чотири купюри по десять марок і трохи срібних монет. Поряд-два листи: один-дружині, другий — адресований поліції. Поряд з листом до дружини ще лежав срібний портсигар і його обручка.

Очевидно, Гассе давно обдумав усе і, перш ніж покінчити з собою, привів до

порядку свої речі; кімната була прибрана, а коли ми огледілись як слід, то на комоді ще знайшли трохи грошей і записочку, в якій було вказано, що то — решта квартирної плати за цей місяць. Ці гроші він поклав окремо, ніби хотів цим сказати, що його смерть у цьому нічого не змінює.

Біля дверей почувся дзвоник, зайшли два чиновники в цивільному. Лікар, що тим часом перерізає шнур і звільнив мертве тіло, піднявся:

— Мертвий, — сказав він, — самогубство, безсумівно.

Чиновники нічого не відповіли. Зачинивши за собою двері, вони уважно оглянули всю кімнату. Потім вийняли з шухляди кілька листів і звірили почерк з тими листами, що лежали на столі. Молодший з них ствердно кивнув.

— Хтось із вас знає причину?

Я розповів, що знав. Він знову кивнув і записав мою адресу.

— Можна подзвонити, щоб його забрали звідси? — запитав лікар.

— Я вже замовив-машину з лікарні "Шаріте", — відповів молодший службовець. — Вона повинна скоро бути тут.

Ми чекали. В кімнаті було тихо. Лікар стояв навколішки на підлозі біля Гассе. Розстебнувши на ньому одяг, він то розтирав йому рушником груди, то робив штучне дихання. Лише чутно було, як з посвистом і хрипом втягувалось повітря в мертві легені і виходило назад.

— Це вже дванадцятий на цьому тижні, — промовив молодший чиновник.

— Все на тому ж ґрунті? — запитав я.

— Ні. Майже всі безробітні. Дві сім'ї цілком, одна з двома дітьми. Звичайно, отруїлися газом. Сім'ї майже завжди вдаються до такого способу.

Прийшли санітари з носилками. Фріда проскочила з ними в кімнату. Вона якось пожадливо впилася очима в жалюгідну постать Гассе. На обличчі в неї виступили червоні плями і піт.

— Що вам тут треба? — грубо спитав її старший чиновник.

Вона відступила назад.

— Але ж я повинна дати свідчення, — заїкаючись сказала вона.

— Геть звідси! — наказав чиновник.

Санітари прикрили Гассе і понесли. За ними вийшли обидва чиновники. Всі папери вони забрали з собою.

— Він відписав частину грошей на похорон, — сказав молодший. — Ми передамо їх за призначенням. Коли прийде його дружина, скажіть їй, будь ласка, щоб вона з'явилася до районного відділу кримінальної поліції. Він заповів їй свої гроші. Інші речі можна поки що залишити тут?

Пані Залевська кивнула:

— Кімнату однак не можна нікому здати.

— Гарзд.

Чиновник кивнув на прощання і пішов. Ми теж вийшли з кімнати. Орлов замкнув двері і віддав ключ пані Залевській.

— Бажано, щоб про все це якомога менше було балачок, — сказав я.

— Я теж такої думки, — приєдналась пані Залевська.

— Це стосується, насамперед, вас, Фрідо, — додав я.

Фріда ніби прокинулась від глибокої задуми. Її очі блищали. Вона нічого не відповіла.

— Якщо ви хоч одним словом обмовитесь фройляйн Гольман, — сказав я, — тоді ремствуйте на себе.

— Сама знаю, — зухвало відповіла вона. — Бідна жінка надто хвора для таких розмов.

У неї іскрилися очі. Я ледве стримався, щоб не дати їй ляпаса.

— Бідний Гассе, — зітхнула пані Залевська.

В коридорі було зовсім темно.

— Ви досить грубо поставилися до графа Орлова, — сказав я фінансовому чиновникові. — Чи некраще було б, з вашого боку, попросити вибачення у нього?

Старий вирячився на мене. Потім пихато заявив:

— Справжній німець вибачення не просить! І вже ні в якому разі у якогось там азіата! — і з гуркотом зачинив за собою двері своєї кімнати.

— Що сталося з цим нещасним філателістом? — здивовано запитав я. — Він же завжди був лагідний, як ягнятко.

— Він уже місяців зо два бігає на всі передвиборні збори, — почувся голос Георга з темряви.

— Ах, он як!

Орлов і Ерн Беніг уже розійшлися в свої кімнати.

Раптом пані Залевська почала плакати.

— Не сприймайте ви це собі так близько до серця, — сказав я. — Однак сльозами ви нічого не зміните.

— О, як це жахливо, — схлипувала вона. — Я мушу переселитися звідси, не переживу цього...

— Яюсь переживете, — заспокоював я. — Мені яюсь довелося бачити кілька сот таких трупів. Отруєних газом англійців. Я навіть і це пережив.

Я подав руку Георгу на прощання і пішов до кімнати. Там було темно. Перш ніж ввімкнути світло, я мимоволі поглянув на вікно. Потім прислухався до суміжної кімнати. Пат спала. Я підійшов до шафи, вийняв пляшку з коньяком і налив собі чарку. То був добрий коньяк, і добре було те, що він був у мене. Я поставив пляшку на стіл. Останній раз із неї пив Гассе. Я подумав про те, що краще було б не залишати його на самоті. Мене гнітила ця думка, але я не міг докоряти собі. Я так багато пережив на своєму віку, що знав: або за все, що б ти не робив, можна докоряти собі, або взагалі ні за що. Нещастя Гассе полягало в тому, що горе спіткало його в неділю. В робочий день він би пішов до своєї контори і, можливо, все б переборов у собі.

Я випив ще чарку коньяку. Думати далі про це було безглуздо. Як знати, що у нас самих ще було попереду. Ми іноді оплакуємо людину, не знаючи того, що колись,

може, назвемо її щасливою. Наперед нічого не можна знати напевне.

Почувши, що Пат повернулася в ліжку, я пішов до неї. Вона ніби винувато дивилась на мене.

— І що це зі мною робиться, Роббі! — сказала вона. — Я знов так міцно спала.

— Але ж це добре, — відповів я.

— Ні, — вона сперлася на лікоть. — Я не хочу спати так багато.

— Чому ні? Мені іноді хотілося б проспати наступні років п'ятдесят.

— Але при тому ти не хотів би постаріти на п'ятдесят років!

— Цього сказати не можу. Відповідь на таке питання можна дати лише потім, коли прокинешся...

— Ти чогось сумуєш? — запитала вона.

— Ні, — відповів я. — Навпаки. Я саме вирішив, що ми зараз одягнемось і підемо десь поїмо на славу. Візьмемо все, що ти любиш поїсти. А до того ж і трохи нап'ємося.

— Чудово, — сказала вона. — Це теж буде частиною нашого великого банкрутства?

— Так, — сказав я, — і це теж.

XXI

Якось в середині жовтня Жафе покликав мене до себе. Було десять годин ранку, але так пасмурно, що в клініці ще горіло електричне світло. Змішуючись із туманним світанком знадвору, воно якось блякло, хоробливо освітлювало приміщення.

Жафе сидів сам один у своєму великому кабінеті. Коли я зайшов, він підняв свою лису, блискучу голову і похмуро кивнув у бік великого вікна, в яке періщив дощ.

— Що ви скажете про цю кляту погоду?

Я здвигнув плечима:

— Будемо сподіватися, що скоро перестане...

— Тепер уже не перестане.

Він мовчки поглянув на мене. Потім узяв олівець, оглянув його знічев'я, постукав ним по столу і знову поклав на місце.

— Я здогадуюсь, навіщо ви покликали мене, — сказав я.

Жафе щось промурмотів.

Почекавши секунду, я знову сказав:

— Мабуть, Пат скоро повинна їхати?..

— Так...

Жафе роздратовано дивився поперед себе.

— Я розраховував на кінець жовтня. Але при такій погоді... — Він взяв у руки срібний олівець.

Під поривом вітру дощ зливою заперіщив у шибки. Це звучало так, ніби десь далеко стукотів кулемет.

— Коли, на вашу думку, їй треба вирушати? — запитав я.

Він раптом глянув знизу вверх прямо мені в очі і сказав:

— Завтра.

На якусь мить я ніби втратив ґрунт під ногами. Повітря, мов вата, прилипло до моїх

легенів. Потім остовпіння пройшло, і я спитав якомога спокійніше, хоч мій голос ніби долинав здалеку, наче питав хтось інший:

— А що, так раптом їй значно погіршало?

Жафе енергійно похитав головою і встав.

— Якби це було так, вона взагалі не могла б виїхати, — люб'язно пояснив він. — Просто їй краще їхати

зараз. При такій погоді кожен день зволікання небезпечний. Простуда і таке інше...

Він взяв із стола кілька листів.

— Я вже все підготував. Вам лишається тільки їхати. Головного лікаря санаторію я знаю ще з студентських літ. Він дуже здібний лікар. Я його про все докладно поінформував.

Жафе передав мені листи. Я взяв їх, але не сховав до кишені. Він подивився на мене, потім зупинився передо мною і поклав руку мені на плече. Рука була легка, як пташине крило, я навіть не відчував її на собі.

— Важко, — тихо сказав він ніби не своїм голосом, — я знаю. Тому-то я й зволікав, поки можна було.

— Ні, неважко... — заперечив я.

Він підняв руку:

— Облиште...

— Ні, — сказав я, — я не про те. Я хочу знати лише одне: вона повернеться назад?

Жафе секунду мовчав. Його вузькі, темні очі поблискували в каламутному жовтому світлі.

— Чому ви хочете знати про це зараз? — запитав він через якийсь час.

— Бо інакше їй краще не їхати зовсім, — сказав я.

Він зміряв мене швидким поглядом:

— Що ви сказали?

— В противному разі їй краще лишитись тут.

Він подивився на мене великими очима.

— А знаєте ви, до чого б це неминуче привело? — знову спитав він мене тихо, але різко.

— Знаю, — відповів я. — Це значило б, що їй би не довелося вмирати самотній. А що це таке, я теж знаю.

Жафе підняв плечі так, ніби його морозило. Потім підійшов до вікна й почав дивитися крізь дощ. Коли він повернувся до мене, його обличчя було подібне до маски.

Він зупинився майже впритул передо мною.

— Скільки вам років? — раптом спитав мене.

— Тридцять, — відповів я, не розуміючи, що він хоче від мене.

— Тридцять... — повторив він якимось дивно, ніби говорив сам до себе, не зрозумівши мене. — Тридцять... Боже мій! — Потім підійшов до письмового столу й зупинився; на фоні величезного, блискучого стола він здавався маленькою, випадковою тут людиною. — Мені ось скоро шістдесят, — сказав він, не дивлячись на мене, — але я б не міг... Я б

іще і ще раз спробував усі можливості, знову і знову, навіть коли б напевно знав, що це безнадійно...

Я мовчав. Жафе все ще стояв, ніби забувши про все навколо. Потім поворухнувся, і його обличчя змінило свій вираз. Він усміхнувся.

— Яз певністю можу вам сказати, що там, у горах, вона добре перенесе зиму.

— Лише зиму? — спитав я.

— Я сподіваюся, що потім, весною, їй можна буде спуститися вниз.

— Сподіваєтесь... — сказав я. — А що таке сподівання?

— Це — все, — відповів Жафе. — Це завжди все. Більше я вам тепер не можу сказати. Все інше — різні можливості. Подивимось, як вона почуватиме себе там, у горах. Я напевно сподіваюсь, що весною вона зможе повернутися сюди.

— Напевно?

— Так. — Він обійшов навколо столу і пнув ногою відкриту шухляду так, що в ній забряжчали склянки. — Та зрозумійте ж, молодий чоловіче:, мені самому боляче від того, що вона має їхати звідси! — пробурмотів він.

Ввійшла сестра. Жафе показав їй рукою, щоб вона вийшла. Проте сестра стояла — присадкувата, незграбна, з обличчям бульдога під сивим волоссям.

— Потім, — пробурчав Жафе, — зайдете потім!

Сестра сердито повернулась. Виходячи, вона вимкнула електричне світло. У велику кімнату раптом проникло сіромолочне світло дня. Обличчя Жафе одразу стало бляклим.

— Стара відьма, — сказав він. — Уже двадцять років збираюся вигнати її. Тільки що надто вже старанна. — Потім звернувся до мене: — Ну, то як?

— Ми поїдемо сьогодні ввечері, — сказав я.

— Сьогодні?

— Так. Якщо це вже неминуче, то краще сьогодні, ніж завтра. Я сам одвезу її туди. На кілька днів я вже зможу вирватися звідси.

Він кивнув і подав мені руку.

Я пішов. Шлях до дверей здався мені дуже довгим.

На вулиці я зупинився. Тільки тут звернув увагу на те, що й досі тримав листи в руці. Дощ перішив по паперу. Я обтер їх і поклав у нагрудну кишеню. Потім оглянувся довкола. Прямо перед клінікою зупинився автобус. Він був переповнений, з нього юрбою висипали люди. Кілька дівчат у чорних, блискучих дощовиках сміючись перекидалися словами з кондуктором. Він був молодий, білі зуби поблискували на його засмаглому обличчі.

"Ні, це не годиться, — подумав я, — це ж несправедливо! Навколо стільки життя, а Пат мусить піти з нього!.."

Автобус задзвенів і поїхав далі. З-під його коліс на тротуар снопом бризнула вода. Я пішов далі, щоб про все домовитися з Кестером і купити квитки на поїзд.

Опівдні я прийшов додому. Все було підготовано, навіть телеграму в санаторій послав.

— Пат, — сказав я прямо з дверей, — ти встигнеш спакувати свої речі до вечора?

— Я повинна їхати?

— Так, — сказав я. — Так, Пат.

— Сама?

— Ні. Поїдемо разом. Я відвезу тебе туди.

Її обличчя знову посвіжіло.

— А на коли я повинна бути готова? — запитала вона.

— Поїзд відходить сьогодні ввечері о десятій.

— А ти знову підеш кудись?

— Ні. Я лишусь тут, поки й поїдемо.

Вона глибоко зітхнула.

— Тоді це дуже просто, Роббі, — сказала вона. — Давай зразу почнемо?

— У нас іще досить часу.

— А я б хотіла зараз почати. Тоді зберемося ми вчасно.

— Гаразд.

Я швидко спакував ті кілька речей, що мав узяти з собою, і за півгодини вже був готовий. Потім зайшов до пані Залевської і попередив її, що ми ввечері від'їжджаємо. Я домовився з нею, що до першого листопада звільню кімнату, якщо вона не зможе раніше здати її кому-небудь. Пані Залевська була схильна розпочати довгу розмову, але я швиденько повернувся назад.

Пат стояла на колінах біля свого великого чемодана-гардероба, навколо висів її одяг, на ліжку лежала білизна, а вона саме укладала свої черевики. Я пригадав, що вона так само стояла на колінах, коли вселилася в цю кімнату і розпаковувала речі, і мені здавалося, ніби це було десь дуже давно і в той же час — ніби лише вчора... Вона підвела голову.

— Ти і своє срібне плаття візьмеш? — запитав я.

Вона кивнула.

— Що ж нам робити з усіма іншими речами, Роббі? З моїми меблями?

— Я вже переговорив з пані Залевською. Все, що вміститься, я візьму до себе в кімнату. Решту здамо в ломбард, на збереження. А коли ти повернешся, тоді знову заберемо до себе.

— Коли я повернуся... — сказала вона.

— Авжеж, — відповів я, — весною, коли ти, засмагла на сонці, повернешся додому.

Я допоміг їй скласти речі, і пополудні, коли надворі вже сутеніло, ми були готові. І дивно: всі меблі ще стояли на своєму місці, лише шафи й шухляди опустіли, а мені раптом уся кімната здалася пустою. Пат сіла на своє ліжко. У неї був стомлений вигляд.

— Ввімкнути світло? — спитав я.

Вона похитала головою:

— Хай ще трошки так побуде...

Я сів біля неї:

— Хочеш сигарету?

— Ні, Роббі. Лише трішечки отак посидіти.

Я встав і підійшов до вікна. На вулиці під дощем неспокійно блимали ліхтарі. Вітер куйовдив дерева. Внизу повільно пройшла Роза. Її високі чобітки блищали. Вона несла під рукою пакунок і прямувала до кафе "Інтернаціональ". Мабуть, то було її в'язання, — вона готувала вовняні речі своєму маляті. За нею йшли Фріці і Маріон, обидві в нових білих дощовиках, які чітко окреслювали їх жіночі фігури, а трохи оддалік за ними плелася Мімі, обшарпана й стомлена.

Я відвернувся од вікна. В кімнаті стало так темно, що Пат уже не видно було. Лише чулося її дихання. За деревами цвинтаря повільно й похмуро почали дертися вгору вогні світлових реклам. Над дахами будинків, ніби орденська стрічка, простяглися червоні літери, що рекламували сигарети; почали іскритися блакитні і смарагдовозелені кола винних фірм; спалахнули яскраві контури реклами білизни, їхнє світло кидало матове, розпливчате сяйво крізь вікна на стіни і на стелю. Воно блукало взад і вперед, і, здавалося, кімната раптом перетворилася на забутий на дні моря невеличкий водолазний дзвін, навколо якого шуміли дощові потоки, і з далеких далей долинав слабкий відблиск строкатого світу.

О восьмій годині вечора з вулиці почувся звук сирени.

— Це Готфрід на таксі, — сказав я. — Він заїхав за нами, щоб разом поужити.

Я встав, підійшов до вікна і гукнув униз, що ми йдемо. Потім ввімкнув маленьку настільну лампу і вийшов до своєї кімнати. Вона здалася мені такою чужою, що аж моторошно стало. Я дістав пляшку з ромом і поспіх випив чарку. Потім сів у крісло і втупився очима в шпалери. Через кілька секунд знову встав і підійшов до умивальника, щоб щіткою пригладити волосся. Та, побачивши в дзеркалі своє обличчя, забув про все. З холодною цікавістю я розглядав своє відображення. Потім вимушено посміхнувся до нього. Воно відповіло мені напруженою блідою посмішкою.

— Ти... — беззвучно мовив я і пішов знову до Пат.

— Ну що, підемо, друже мій? — запитав я.

— Так... — сказала вона. — Але я хочу ще раз зайти до твоєї кімнати.

"Чого?.. — хотів заперечити я. — Та стара комірчина..."

— Побудь тут, — сказала вона. — Я зараз повернуся.

Я трохи почекав, потім теж пішов туди. Пат стояла посеред кімнати і, помітивши мене, здригнулась. Такою я її ще ніколи не бачив. Вона ніби зів'яла. Але це тривало якусь мить, потім вона посміхнулась.

— Ходімо, — сказала вона. — Тепер ходімо.

Біля кухні нас чекала пані Залевська. Її сиві локони тремтіли. На чорному платті висіла брошка з фотокарткою покійного Залевського.

— Тримайся! — шепнув я Пат. — Зараз вона буде обіймати тебе.

Ще мить — і Пат уже потонула в широких грудях. Над нею здригалось повне обличчя господині. Ще б кілька секунд, і Пат була б з голови до ніг залита сльозами; коли матуся Залевська плакала, в її очах був такий тиск, як у сифона з зельтерською

водою.

— Пробачте, — рішуче втрутився я, — нам треба поспішати! А то ще запізнимось!

— Запізнитесь? — Пані Залевська зміряла мене нищівним поглядом. — Поїзд відходить лише через дві години! А ви, певно, за цей час хочете бідну дівчинку ще й напоїти!

Пат пирснула зо сміху:

— Та ні, пані Залевська. Ми ще хочемо попрощатися з друзями.

Матуся Залевська недовіжливо похитала головою:

— Фройляйн Гольман, ви дивитесь на цього молодика, як на золоту вазу, а він — щонайбільше — позолочена пляшка з-під горілки.

— Образно сказано, — зауважив я.

— Дитино моя... — пані Залевська знову розчулилась. — Повертайтеся скоріше назад! Ваша кімната завжди за вами. Хай навіть сам кайзер жив би в ній, і його виселю, коли ви приїдете.

— Щиро дякую, пані Залевська, — сказала Пат. — Велике спасибі за все. І за те, що ворожили на картах. Я все запам'ятала.

— Це добре. Відпочиньте як слід і — видужуйте!

— Добре, — відповіла Пат, — я постараюсь. До побачення, пані Залевська. До побачення, Фрідо.

Ми вийшли. Коридорні двері захлопнулись за нами. У клітці сходів було напівтемне; електричні лампи перегоріли. Повільно м'якими кроками спускаючись по сходах, Пат мовчала. У мене було таке відчуття, ніби ми після закінчення відпустки вдосвіта йдемо на вокзал, щоб знову відправитися на фронт.

Ленц відчинив дверця таксі.

— Обережно! — попередив він.

У машині було повно троянд. Два велетенських букети червоних і білих квітів лежали на задніх сидіннях. Я одразу розпізнав, якого вони походження: з церковного саду.

— Останні, — самовдоволено пояснив Готфрід. — Нелегко дісталися. Довелося довгенько-таки подискутувати з одним попиком.

— Це не з тим, що з ясними, голубими, як у дитини, очима? — поцікавився я.

— Ага, так то був ти, братіку мій! — відповів Готфрід. — Це, значить, він мені про тебе розповів. Божий чоловік неслуханно розчарувався, помітивши, якої шкоди ти завдав садові. А він було вже подумав, що побожність чоловічого населення знову почала зростати.

— І він так тебе й відпустив з квітами? — поцікавився я.

— Довелося душевно поговорити з ним. Скінчилося тим, що він навіть допоміг мені рвати квіти.

Пат засміялась:

— Правда?

Готфрід усміхнувся:

— Авжеж правда. Ви б подивилися, як той духовний отець у сутінках підстрибував, щоб дістатися до найвищих гілок, його захопив прямо-таки спортивний азарт. Розповідав мені, що колись, ще в гімназії, був непоганим футболістом. Хавбеком, чи що.

— Ти спокусив пастора до крадіжки, — закинув я йому. — Це коштуватиме тобі років двісті пекла. А де ж Отто?

— Він уже в Альфонса. Ми ж поїдемо вечеряти до Альфонса?

— Звичайно, до нього, — сказала Пат.

— Тоді — вперед.

Альфонс похачував нас нашпигованим зайцем з брюссельською капустою і тушкованими яблуками. Потім, на закінчення, він завів грамофон, і ми прослухали хор донських козаків. Це була дуже тиха пісня — сам хор співав приглушено, мов десь далеко грав орган, а над ним витав самотній, чистий голос. У мене було таке відчуття, що ось зараз беззвучно відчиняться двері, до зали ввійде старий, стомлений чоловік, мовчки сяде до столу і буде слухати пісню своєї юності.

— Діти мої, — сказав Альфонс після того, як хор, поступово стихаючи, нарешті завмер, як зітхання. — Діти, знаєте, що мені завжди нагадує ця пісня? Іпр 1917 року. Готфріде, пам'ятаєш той березневий вечір з Бертельсманом?..

— Так, — відповів Ленц, — пам'ятаю, Альфонсе. Це вечір, коли зацвіли вишні...

Альфонс кивнув головою.

Кестер підвівся.

— Здається, пора, — він глянув на годинник. — Так, треба вирушати.

— Ще по стопочці коньячку, — запропонував Альфонс. — Справжній "Наполеон". Я ж його спеціально для вас припас.

Ми випили коньяку і встали з-за столу.

— До побачення, Альфонсе, — сказала Пат. — Мені завжди так приємно було у вас. — Вона подала йому руку.

Альфонс почервонів. Він міцно тримав її руку в своїх лапах.

— Отже, якщо коли буде потреба — лише дайте знать. — Зніяковівши, він розгублено дивився на неї. — Адже ви тепер належите до нашого товариства. Ніколи не думав, щоб колись яка-небудь жінка стала...

— Дякую, — сказала Пат, — дякую. Альфонсе. Нічого приємнішого ви не могли б мені сказати. До побачення, всього вам найкращого.

— До побачення! До скорого!..

Кестер і Ленц проводжали нас на вокзал. Перед нашим будинком ми зупинились, і я збігав узяти собачку. Чемодани Юпп уже раніше одвіз на вокзал.

Ми приїхали саме вчас. Тільки-но зайшли у вагон, як поїзд рушив. Коли паровоз уже набирив швидкість, Готфрід сунув руку в кишеню й подав мені загорнуту в папір пляшку:

— Візьми ось, Роббі. Така річ завжди може знадобитися в дорозі.

— Дякую, — сказав я, — випийте, хлопці, її самі сьогодні ввечері. Я вже дещо припас собі.

— Бери, бери, — заперечив Ленц, — це ніколи не буває зайвим!

Ідучи поряд з поїздом, він кинув мені в руки пляшку.

— До побачення, Пат! — гукнув він. — Якщо ми тут збанкрутуємо, то всі разом приїдемо до вас туди. Отто стане інструктором лижного спорту, я — вчителем танців, а Роббі — піаністом. Тоді разом з вами утворимо труп і будемо мандрувати з готелю в готель!

Поїзд поїхав швидше, і Готфрід відстав. Пат висунулася з вікна і махала рукою, аж поки вокзал зник за поворотом. Потім обернулася до мене. Вона була бліда, в очах блищали сльози. Я обняв її однією рукою.

— Сідай, — сказав я, — давай вип'ємо чого-небудь. Ти чудово трималася...

— Але в мене зовсім невесело на душі, — відповіла вона, силувано посміхаючись.

— У мене теж, — признався я. — Саме тому треба випити трошки.

Я відкрив пляшку і дав їй чарочку коньяку.

— Тепер краще? — запитав її потім.

Вона кивнула й пригорнулася до мого плеча:

— Ах, любий, і що це воно буде?

— Не треба плакати, — сказав я. — Я так пишався тобою, що ти не плакала весь день.

— Та я ж зовсім не плачу, — заперечила вона, похитуючи головою, а сльози котилися їй по худенькому личку.

— Давай випий ще трошки, — запропонував я, міцніше пригортаючи її. — Це так лише в першу хвилинку, а потім усе піде краще.

Вона кивнула.

— Так, так, Роббі. І ти не турбуйся про це. Зараз усе пройде. І краще, коли ти не будеш бачити цього... Полиш мене одну на кілька хвилин, я посиджу сама — і все пройде.

— Чому ж сама? Ти так мужньо трималася цілий день... тепер можеш спокійно виплакатися, скільки твоїй душі завгодно.

— Зовсім не мужньо я трималася. Ти лише не помічав...

— Може й так, — погодився я, — але тоді саме тому й не помічав.

Вона спробувала осміхнутись:

— Чому ж, власне, Роббі?

— Тому, що ти не здавалася, — я погладив її волосся. — Поки людина не здається, вона — володар своєї долі.

— У мене це зовсім не мужність, любий, — мурмотіла вона. — У мене це просто лише страх. Жалюгідний страх перед останнім, найбільшим страхом.

— Це і є мужність, Пат.

Вона пригорнулася до мене.

— Ах, Роббі, ти ж зовсім не знаєш, що таке страх.

— Знаю, знаю, — зітхнув я.

Відчинилися двері. Провідник спитав про квитки. Я віддав їх йому.

— Квиток у спальний вагон для дами? — запитав він.

Я кивнув.

— Тоді вам доведеться перейти до спального вагона, — звернувся він до Пат. — Для інших вагонів цей квиток недійсний.

— Добре.

— А собаку треба здати в багажний вагон, — пояснив він: — Собаче купе в багажному вагоні.

— Ясно, — сказав я. — Де ж тут спальний вагон?

— Третій праворуч. А багажний — перший спереду.

Кондуктор пішов далі. У нього на грудях висів маленький ліхтарик. Це мало, такий вигляд, ніби він ішов штольнями копальні.

— Ну, то будемо перебиратися. Пат, — сказав я. — А Біллі я вже якось непомітно пронесу до тебе. Чого йому там нудитись у тому багажному вагоні.

Для себе я не брав місця в спальному вагоні. Мені нічого не значило переночувати десь у куточку в купе. Та й дешевше обходилося так.

Юпп ще раніше заніс речі Пат до спального вагона. Її купе було маленьке, затишне, стіни облицьовані червоним деревом. У Пат було нижнє місце. Я спитав провідника, чи зайняте верхнє.

— Так, — відповів він, — у Франкфурті має сісти пасажир.

— А коли ми будемо у Франкфурті?

— О пів на третю.

Я дав йому на чай, і він пішов собі в своє купе.

— Через півгодини я повернуся до тебе з собакою, — запевнив я Пат.

— Але ж це неможливо; провідник же у вагоні...

— Та вже якось вийде. Тільки не замикай дверей. Я пішов назад повз провідника так, щоб він мене побачив. На ближчій станції вийшов з собачкою на перон і пішов мимо спального вагона далі. Там почекав, поки провідник вийде з вагона побалакати з начальником поїзда. Потім знову зайшов у поїзд, пробрався через тамбур до спального вагона і зайшов до дівчини так, що мене ніхто й не побачив. Вона вже була в білому пухнастому халаті і мала чудовий вигляд. Її очі сяяли.

— Я вже знову молодець, Роббі, — сказала вона.

— Це добре. Але чи не хочеться тобі лягти в постіль? Тут така тіснота. Я б тоді сів біля тебе.

— Так, але... — вона нерішуче показала на верхню полицю. — А коли раптом у дверях з'явиться патронеса спілки спасіння пропадаючих дівчат...

— До Франкфурта ще далеко, — сказав я. — А я вже буду насторожі. Спати не буду.

Перед самим Франкфуртом я перейшов до свого купе.

Сів у куточку біля вікна, намагаючись заснути. Але у Франкфурті до мене підсів якийсь чоловік з вусами тюленя, тут-таки розкрив чемодан і почав їсти. Він їв так апетитно, що годі було заснути. Трапеза тривала мало не з годину. Потім той тюлень витер вуса, розтягся на полиці і затіяв такий концерт, якого я зроду не чув. Він не

просто хропів; він, завиваючи, зітхав, поривчасто стогнав і час від часу подовгу булькав. Концерт був такий розмаїтий, що мені так і не вдалося систематизувати всі його колінця. На моє щастя, чоловік о пів на шосту зійшов з поїзда.

Коли я прокинувся, надворі все було біле. Йшов лапастий сніг, і в купе стояло якесь дивне, ніби несправжнє, півсвітло. Ми вже їхали в горах. Було біля дев'яти годин. Потягнувшись, я пішов поголитися й умитись. Коли повернувся, Пат уже стояла в моєму купе. Вигляд у неї був свіжий.

— Ти добре виспалась? — спитав я.

Вона кивнула.

— А яка там у тебе в купе стара спіритуалістка?

— Юна й гарненька, її звать Гельга Гутман, і їде вона в той самий санаторій, що і я.

— Правда?

— Правда, Роббі. Але ти погано спав, це видно по тобі. Ти повинен поснідати як слід.

— Каву, — сказав я. — Каву з вишневою наливкою.

Ми пішли у вагон-ресторан. У мене раптом підвищився настрій. Все здавалося вже не таким страшним, як учора ввечері.

Гельга Гутман уже сиділа там. Це була струнка і жвава дівчина південного типу.

— Дивно, — зауважив я, — що отак люди зустрічаються по дорозі в той самий санаторій.

— Зовсім нічого дивного, — відповіла вона.

Я запитально глянув на неї. Вона засміялась.

— Адже в цю пору туди знову літаються всі перелітні пташки. Он там, — вона показала в куток вагон-ресторана, — уся компанія за тим столом теж їде туди.

— Звідки вам це відомо? — спитав я.

— Я знаю їх усіх ще з минулого року. Там же, в горах, усі знають один одного.

Підійшов кельнер, приніс каву.

— Принесіть мені ще й бокал вишнівки, — попросив я. Мені захотілося випити. Нараз все здалося таким простим. Там сиділи люди, які їхали в санаторій, навіть удруге вже, і це їм здавалося чимсь не більшим, ніж прогулянка в поїзді. Просто нерозумно було так боятися цього. Пат повернеться, як поверталися вже раз усі ці люди. Я не думав про те, що тепер ті люди мусили знову їхати туди — мені було досить знати, що люди поверталися звідти і знову попереду був цілий рік життя. А за рік багато чого могло статися. Наше минуле навчило нас не забігати думками далеко наперед.

Прибули на місце ми надвечір. Було ясно, сонце золотило засніжені простори, а небо було таке голубе, якого ми вже багато тижнів не бачили. На вокзалі чекала юрба людей. Вони вигукували привітання і махали руками, а прибулі відповідали їм тим же. Гельгу Гутман зустріла якась білява реготуха і двоє чоловіків у світлих штанях "гольф". Вона сама була така збуджена і така вертка, ніби після довгої розлуки повернулася додому.

— До побачення! Там, на горі, зустрінемося! — гукнула вона до нас, сідаючи з

своїми друзями в сани.

Люди швидко розсипалися, хто куди, і ми через кілька хвилин уже стояли самісінькі на пероні. Підійшов носильник.

— Який готель? — запитав він.

— Санаторій "Вальдфріден", — відповів я.

Він кивнув головою й покликав візника. Удвох вони поклали наші чемодани на світлоблакитні сани, запряжені парою білих коней. Голови коней були оздоблені строкатими султанами, перламутрові хмаринки пари здіймалися над їхніми храпами.

Ми сіли в сани.

— Хочете на канатну дорогу, чи поїдемо саньми нагору? — запитав візник.

— А далеко, якщо на санках?

— Півгодини їзди.

— Тоді на санках.

Візник цмокнув, і ми рушили. Дорога виходила за село, а потім зигзагами піднімалася вгору. Санаторій містився на висоті над селом. Це була витягнута біла будівля з довгими рядами вікон. Перед кожним вікном було по балкону. На даху під слабим вітром коливався прапор. Я сподівався побачити щось на взірєць лікарні, але санаторій скидався, принаймні на першому поверсі, більше на готель. У вестибюлі палав камін, стояли невеличкі столики з чайним посудом на них.

Ми звернулися до канцелярії. Служник вніс наші речі, і якась літня дама заявила нам, що для Пат приготована палата № 79. Я спитав, чи можу я теж мати кімнату на кілька днів. Вона похитала головою:

— В санаторії — ні. Але у флігелі цілком можливо.

— А де флігель?

— Поруч.

— Гаразд, — погодився я, — тоді давайте мені кімнату там і звеліть віднести туди мій багаж.

Ми піднялися в безшумному ліфті на третій поверх. Нагорі, правда, більше було схоже на лікарню. Хоча й досить комфортабельну, але все ж лікарню. Білі коридори, білі двері, всюди все блищало склом, нікелем і чистотою. Нас зустріла старша сестра.

— Фройляйн Гольман?

— Так, — сказала Пат, — палата № 79, адже так?

Старша сестра кивнула, пішла попереду й відчинила двері.

— Оце ваша палата.

То була світла, середнього розміру кімната; в широке вікно світило вечірнє сонце. На столі стояв букет жовтих і червоних айстр, а за вікном розляглися осяяні сонцем засніжені простори, що, ніби велика, м'яка ковдра, обгортали село.

— Подобається тобі? — спитав я Пат.

Вона якусь мить дивилася на мене.

— Так... — сказала потім.

Служник приніс чемодани.

— Коли мені на огляд? — запитала Пат сестру.

— Завтра після сніданку. Вам краще сьогодні раніше лягти спати, щоб ви відпочили, як слід.

Пат скинула пальто і поклала на біле ліжко, над яким уже була прикріплена нова дошка для запису температури.

— А телефону тут, у кімнаті, нема? — спитав я.

— Ось тут є розетка, — сказала сестра. — Можна встановити апарат.

— Я повинна ще що-небудь?.. — спитала Пат.

Сестра хитнула головою:

— Сьогодні нічого. Лише завтра після огляду все буде призначено. Лікар прийме вас о десятій годині. Я зайду за вами.

— Дякую, сестрице, — сказала Пат.

Сестра вийшла. Служник ще чекав біля дверей. Я дав йому на чай, і він теж пішов. В палаті стало незвичайно тихо. Пат стала біля вікна й дивилася вдалину. На фоні яскравого світла знадвору її голова вимальовувалась темним силуетом.

— Ти стомилась? — запитав я.

Вона обернулась:

— Ні.

— А з вигляду наче так, — сказав я.

— Це в мене втома іншого характеру, Роббі. Але на це у мене ще досить часу.

— Хочеш переодягнутися? — спитав я. — Чи, може, давай спершу на годинку спустимося вниз? Гадаю, краще нам спершу сходити вниз.

— Так, — погодилась вона, — це буде краще.

Ми з'їхали безшумним ліфтом униз і сіли за один з маленьких столиків у вестибюлі. Невдовзі туди прийшла Гельга Гутман із своїми друзями. Вони підсіли до нас. Гельга Гутман була збуджена і ніби занадто весела, але я був радий її присутності і тому, що Пат уже мала кілька знайомих. Адже завжди особливо важко пережити перший день.

XXII

Через тиждень я повернувся додому. Прямо з вокзалу пішов до майстерні. Коли підходив до двору, був уже вечір. У місті все ще йшов дощ, і мені здавалося, ніби відтоді, як ми виїхали з Пат, минув цілий рік.

Кестер і Ленц сиділи в бюро.

— Ти прибув саме вчас, — зустрів мене Готфрід.

— А що тут сталося? — спитав я.

— Дай йому спершу поріг переступити, — сказав Кестер.

Я підсів до них.

— Як там Пат? — запитав Отто.

— Добре. Наскільки це можливо в її стані. Але скажіть мені, нарешті, що тут сталося?

Йшлося про розбитий лімузин. Ми відремонтували його і два тижні тому здали. А вчора оце Кестер ходив, щоб одержати за нього гроші. Але тим часом власник машини

збанкрутував, і його автомобіль разом з іншим майном мав піти на торг.

— Це ще не страшно, — сказав я. — Ми ж матимемо справу лише з страховою компанією.

— Та й ми так думали, — сухо пояснив Ленц. — Але, як виявилось, машина не застрахована.

— Прокляття! Це правда, Отто?

Кестер кивнув головою:

— Сам лише сьогодні про це довідався.

— А ми возилися з тим чудаком, як сестри милосердя, та ще й ув'язалися в бійку заради того мотлоху, — бурчав Ленц. — І все для того, щоб повиснути в повітрі з чотирма тисячами марок.

— Хто ж міг таке передбачити! — сказав я.

Ленц засміявся:

— Надто вже недоумкувате вийшло це в нас!

— Що ж ми тепер будемо робити, Отто? — запитав я.

— Я заявив наші претензії судовому виконавцеві. Але боюсь, що з цього мало що вийде.

— Доведеться нам закрити нашу лавочку — ось що вийде з цього, — мовив Готфрід. — Фінансове управління теж ладне здерти з нас шкіру за податки.

— Можливо, — погодився Кестер.

Ленц підвівся.

— Холоднокровність і витримка в скрутному становищі прикрашають солдата. — Він підійшов до шафи й дістав пляшку коньяку.

— З коньяком ми можемо виказати навіть героїчну витримку, — додав я. — Якщо не помиляюся, це в нас остання пляшка доброго коньяку.

— Героїчна витримка, хлопче, — дещо повчально заперечив Ленц, — це щось підхоже для важких часів. А ми живемо в безнадійний час. У такому стані єдиним пристойним виходом є лише гумор. — Він випив свою чарку. — От так, а тепер я сяду на нашу стару "Росінанту" і поїду, щоб заробити хоч який-небудь гріш.

Він пішов через темний двір, сів у таксі й поїхав. Ми з Кестером ще деякий час посиділи удвох.

— Не повезло, Отто, — мовив я. — Щось останнього часу нам страшенно не везе.

— Я вже звик не роздумувати більше, ніж на те є конча потреба, — відповів Кестер. — З мене й цього досить. Як там у горах?

— Коли б не та хвороба — рай земний. Сніг і сонце.

Він підняв голову.

— Сніг і сонце. Це звучить трохи неправдоподібно, га?

— Так. Дуже неправдоподібно. Там нагорі все неправдоподібно.

Кестер глянув на мене:

— Що ти робитимеш сьогодні ввечері?

Я низав плечима:

- Спершу віднесу додому свій чемодан.
- А мені ще треба відлучитися на годину. Ти прийдеш потім у бар?
- Неодмінно, — сказав я. — Що ж мені ще робити?

Я поїхав на вокзал, одержав свій чемодан і привіз його додому. Двері відчинив якомога тихше, бо в мене не було ніякого бажання будь з ким говорити. Мені вдалося пройти, не потрапивши на очі пані Залевській. Якийсь час посидів у своїй кімнаті. На столі лежали листи і газети. У конвертах були проспекти, рекламні картки тощо. У мене ж бо нікого не було, хто писав би мені. "А тепер дехто буде", подумав я.

Через деякий час я встав, помився і переодягнувся. Чемодана розбирати не став; я хотів, щоб потім, коли прийду сам додому, у мене було що робити. До кімнати Пат я теж не зайшов, хоча й знав, що там ніхто не живе. Потихеньку прокрався коридором і полегшено зітхнув, коли вже був за дверима.

Зайшов до кафе "Інтернаціональ", щоб там чогось поїсти. Кельнер Алоїс привітав мене в дверях:

- О, таки знову завітали до нас?
- Так, — відповів я. — Зрештою, завжди рано чи пізно повертаєшся назад.

За великим столом сиділа Роза й інші дівчата. Вони майже всі зібралися там; саме був час між першим і другим виходом.

- Боже мій, Роберт! — вигукнула Роза. — Рідкий гість.
- Тільки не задавай зайвих запитань, — сказав я. — Досить того, що я знову тут.
- Як це? То ти тепер будеш приходити частіше?
- Можливо.

— Не приймай нічого близько до серця, — порадила вона, допитливо дивлячись на мене. — Все тече, все минає.

- Це правда, — погодився я. — Це найвірніша правда з усіх на світі.
- Авжеж, — відповіла Роза. — Ось Ліллі теж добре знає, що це значить.

— Ліллі? — Я лише тепер побачив, що вона сидить поруч з Розою. — Що ти тут робиш? Адже ти вийшла заміж і мала б сидіти вдома, в своїй монтажній конторі...

Ліллі нічого не відповіла.

— Монтажна контора! — саркастично сказала Роза. — Поки в неї були гроші, все йшло гаразд, Ліллі була гарна й мила, нікого не цікавило, що було раніше... Рівно півроку тривало це щастя! А коли той тип виманив у неї останній пфеніг і на її гроші став благородним паном, то раптом зрозумів, що повія не може бути його дружиною... — Роза задихалась від обурення. — Звичайно, раптом удав, ніби раніше не знав нічого! Був страшенно здивований і обурений її минулим! Так обурений, що минуле послужило причиною для розлучення. Ну, а грошей, звичайно, як не було.

— Скільки ж їх було? — запитав я.

— Чотири тисячі марок! Не якась там дрібниця! Як ти гадаєш, скільки мерзотників вона мусила обслужити за це!

— Чотири тисячі марок... — промовив я. — Знов чотири тисячі. Сьогодні вони ніби носяться в повітрі...

Роза, нічого не розуміючи, дивилась на мене.

— Заграй краще що-небудь... — сказала вона, — щоб хоч трохи на душі полегшало...

— Хай буде так, раз ми знову всі зібрались тут.

Я сів за піаніно і заграв кілька модних пісеньок.

Граючи, я думав, що у Пат вистачить грошей на санаторій, може, десь до кінця січня і що мені тепер треба заробляти більше, ніж досі. Мої пальці машинально бігали по клавішах; поруч на дивані сиділа Роза й захоплено слухала музику, а біля неї — бліде, скам'яніле від страшного розчарування обличчя Ліллі, холодніше й безживніше, ніж у мерця...

Раптовий крик розбудив мене від невеселих дум.

Це Роза прокинулась від своїх мрій. Вона стояла за столом з широко розкритими очима, капелюшок їй з'їхав набік, очі вилізли на лоба, з перекинутої чашки повільно стікала зі столу вниз кава, прямо в розкриту сумочку... та вона нічого не помічала.

— Артуре! — задихаючись, вигукнула вона. — Артуре, невже це ти?

Я припинив грати. До кафе розхлябаною ходою ввійшов сухорлявий чоловік у котелку, зсунутому аж на потилицю. Обличчя мав жовте, хоробливе, ніс — великий і незвичайно маленьку голову.

— Артуре, — все ще белькотіла Роза. — Ти?

— Ну, а хто ж? — буркнув Артур.

— Боже мій, звідки ти з'явився?

— А звідки ж мені з'являтися? З вулиці ось у ці двері.

Артур, хоч повернувся й після довгої розлуки, був не дуже-то люб'язний. Я з цікавістю розглядав його. Так ось той легендарний ідол Рози, батько її дитини. У нього був такий вигляд, наче він тільки-но вийшов з в'язниці. Я не побачив у нього нічого такого, за що могла Роза його так безтямно любити. Але це могла бути найсправжнісінька сліпа любов. Дивно, на що тільки не падали ці зачерствілі знавці чоловічих душ.

Нікого не питаючись, Артур схопив повний кухоль пива, що стояв на столі поблизу Рози, і випив його. При цьому кадик його тонкої, жилавої шиї то підіймався, як ліфт, то опускався вниз. Роза дивилась на нього променистими очима.

— Хочеш іще? — спитала вона.

— Авжеж, — бовкнув Артур. — Тільки побільше.

— Алоїс! — Щаслива Роза кивнула до кельнера. — Він ще хоче пива!

— Бачу, — холодно сказав Алоїс і пішов цідити пиво.

— А малятко! Артуре, та ти ж іще зовсім не бачив маленької Ельвіри!

— Ну, ти! — Артур вперше виявив здатність реагувати. Він, ніби захищаючись, підняв руку на рівень грудей: — До мене з цим не приставай! Це мене не обходить! Я ж хотів, щоб ти позбулася того байстряти. Так би й було, якби я не... — Він похмуро задумався. — А тепер воно, звичайно, ого скільки забирає грошей...

— Це не так уже й страшно, Артуре. А до того ж воно — дівча.

— Однак дорого обходиться, — сказав Артур і вилив за комір другий келих. — Хіба,

може, знайдеться якась дурна, багата баба, яка в дочерить її. За пристойну винагороду, звичайно. Це був би єдиний вихід.

Він раптом прокинувся від своїх міркувань:

— У тебе є щось із собою готівкою?

Роза послужливо дістала свою залиту кавою сумочку.

— Лише п'ять марок, Артуре, я ж не могла й подумати, що ти прийдеш, але вдома у мене є більше.

Артур жестом багатого паші сунув срібні монети в кишеньку жилета.

— Як будеш отут протирати задом диван, то не заробиш нічого, — похмуро закинув він.

— Та я зараз піду. Але в цю пору толку мало. Люди саме вечеряють.

— І дрібницею нехтувати не слід.

— Я вже йду.

— Ну... — Артур доторкнувся пальцем до котелка. — Я десь біля дванадцяти знову буду проходити тут. — Розхлябаною ногою він попрямував до виходу. Блаженно посміхаючись, Роза дивилася йому вслід. Він не оглядаючись вийшов, навіть не зачинив за собою дверей.

— От дурило! — вилаявся Алоїс, зачинивши двері.

Роза гордовито оглянула нас:

— Скажете, не чудовий хлопець? Голими руками не візьмеш такого. І де він весь час міг пропадати?

— Хіба не видно по пиці, — відповіла Валлі. — Під надійним замком був. Гидота в лавровому вінку!..

— Ти не знаєш його...

— Бачила досить таких, — відповіла Валлі.

— Ти не розумієш цього... — Роза встала. — Він справжній мужчина. Не якийсь там слизняк. Ну, то я

пішла. Будьте здорові, дітки.

Помолоділа й ніби окрилена, вона, погойдуючись, вийшла на вулицю. Тепер у неї знов був чоловік, якому вона могла здавати гроші, щоб він пропивав їх і потім лупцював її. Роза була щаслива.

За півгодини пішли і всі інші. Тільки Ліллі з обличчям мерця лишилась на місці. Я ще трохи побринькав на піаніно, потім з'їв бутерброд і теж вийшов. Наодинці з Ліллі не можна було витримати довше.

Я побрів мокрими, темними вулицями. На цвинтар саме вийшов цілий загін "армії спасіння". Вони з тромбонами і сурмами прославляли божественний Єрусалим. Я зупинився. Раптом мене охопило таке відчуття, що мені несила витримати оцю самоту, без Пат. Вступивши очі на могильні плити, що блідо маячили на цвинтарі, я говорив собі, що рік тому я був ще самотішим, що тоді я зовсім не знав Пат, а тепер вона є в мене, хоч і не зі мною зараз... Проте ніщо не допомагало-я раптом вибився з колії і не знав, що мені робити. Кінець кінцем піднявся нагору до своєї кімнати, щоб подивитись,

чи немає часом від неї листа. Це було зовсім безглуздо, бо від неї не могло бути нічого, і таки нічого не було, але я все ж пішов нагору.

Коли я знову виходив з пансіону, то біля дверей зустрів Орлова. Під розстебнутим пальтом на ньому виднівся смокінг. Він ішов у готель, де служив платним танцюристом. Я спитав його, чи не чув він чогось про пані Гассе.

— Ні, — відповів той. — Вона ще досі не показувалась тут. І до поліції не приходила. Та це й краще, що вона не приходить...

Ми разом пішли вздовж вулиці. На розі стояла вантажна машина з вугіллям у мішках. Шофер саме відкрив капот і копирсався в моторі. Потім він виліз на своє сидіння. Саме коли ми проходили мимо, він запустив мотор і дав повний газ вхолосту. Орлов здригнувся. Я глянув на нього. Він був білий, як сніг.

— Ви нездужаєте? — спитав я.

Він посміхнувся блідими губами й похитав головою.

— Ні... але мене іноді лякає, коли почую отаке зненацька. Коли мого батька розстрілювали в Росії, теж отак запускали мотор вантажної машини, щоб ми не чули пострілів. А все ж ми почули... — Він знову посміхнувся так, ніби перепрошував за щось. — З моєю матір'ю так не церемонились, її розстріляли удосвіта в підвалі. Мені з братом удалося втекти вночі. У нас тоді ще лишилися брильянти. Але брат замерз по дорозі.

— За що ж постріляли ваших батьків? — спитав я.

— Мій батько до війни був командиром козацького полку, який брав участь у придушенні повстання. Батько знав, що колись з ним так і буде. Вважав, як то кажуть, що так і годиться. Але мати — ні.

— А ви?

Він зробив стомлений жест, ніби хотів стерти якусь пляму.

— З того часу стільки води втекло...

— Так, — погодився я, — це правда. Пережито стільки, що людській голові й не переварити.

Ми вже були біля готелю, де він працював. Якась дама саме вийшла з бюїка і з радісними вигуками кинулась до нього. Вона була досить повна й елегантно зодягнена, у неї було зів'яле обличчя сорокарічної блондинки, яка не знала ні тривоги, ні турбот.

— Прошу прощення, — сказав Орлов, кинувши в мій бік багатозначний погляд: — Служба...

Він розшаркався перед блондинкою і поцілував їй руку.

В барі сиділи Валентин, Кестер і Фердінанд Грау. Ленц прийшов трохи пізніше. Я підсів до них і замовив собі чвертку рому. Самопочуття у мене все ще було злиденне.

Фердінанд примостився в кутку — широкоплечий і масивний, з постарілим обличчям і на диво ясними, блакитними очима. Він уже чимало випив усякої всячини.

— Ну, мій маленький Роббі, — звернувся він до мене, гепнувши по плечу, — що з тобою сталось?

— Нічого, Фердінанде, — відповів я, — і саме в цьому вся біда.

Він якусь мить розглядав мене.

— Нічого? — сказав потім. — Нічого? Це вже багато! Бо ніщо є дзеркало, в якому відображається світ.

— Браво! — гукнув Ленц. — Нечувано оригінальне. Фердінанде!

— Заспокойся, Готфріде. — Фердінанд повернув до нього свою здоровенну голову. — Романтики, як от ти, всього лише патетичні стрибунки на околицях життя. Вони хибно розуміють його і з цього видумують собі сенсації. Ну, що ти знаєш про Ніщо, легковажний?

— Досить для того, щоб лишитися собі на втіху легковажним, — пояснив Ленц, — Пристойні люди з повагою ставляться до Нічого, Фердінанде. Вони не риються в ньому, як кроти.

Грау втупився в нього очима.

— Будьмо... — сказав Готфрід.

— Будьмо... — відповів Фердінанд. — Ти, пробко, — будьмо!..

Вони спорожнили свої бокали.

— Я б дуже хотів бути пробкою, — відповів я і теж випив. — Такою пробкою, яка все робить правильно і якій усе вдається. Принаймні хоч на якийсь час.

— Відступник! — Фердінанд упав у своє крісло так, що воно аж затріщало. — Хочеш стати дезертиром? Зрадити наше братство?

— Ні, — сказав я. — Я нікого не хочу зраджувати. Але мені б хотілося, щоб не завжди і не все у нас ішло прахом.

Фердінанд подався наперед. Його широке гнівне обличчя тремтіло.

— Зате ти належиш до ордена, брате, до ордена невдах, непридатних, з їх бажаннями без мети, з прагненнями, які нічого не приносять їм, з їх любов'ю без майбутнього, з їх безглуздим розпачем... — Він посміхнувся. — До таємного братства, члени якого скоріше загинуть, ніж зроблять кар'єру, скоріше віддадуть, й витратять по краплі, загублять своє життя, ніж прагнутимуть фальсифікувати чи забути недосяжний образ — той негасимий образ, брате, який вони носять у своєму серці ще з того часу, коли щогодини, удень і вночі, нічого іншого не було, крім голого життя, голої смерті...

Він підняв свій бокал і кивнув Фредові до стойки:

— Дай мені чогось випити.

Фред приніс пляшку.

— Може, ще завести грамофон? — спитав він.

— Не треба, — відповів Ленц. — Викинь геть свій грамофон і принеси більші бокали. А тоді погаси половину освітлення, постав сюди кілька пляшок і забирайся до своєї комірчини.

Фред кивнув головою і вимкнув люстру. Горіли лише маленькі лампочки під пергаментними абажурами з старих географічних карт. Ленц наповнив бокали.

— Вип'ємо, дітки! За те, що живемо! За те, що дихаємо! За те, що ми життя відчуваємо так сильно, що не знаємо, як і скористатися з нього!

— Так воно і є в житті, — мовив Фердінанд. — Лише нещасливий знає, що таке

щастя. Щасливець — лише манекен життєвих почуттів. Він лише демонструє радість життя, але не має його. Світло не світить у ясний день. Воно світить лише в темряві. Вип'ємо за темряву! Хто раз потрапив у громовицю, той уже не може користатися електричною машиною! Прокляття громовиці! Благословенна будь та частка життя, що дісталась нам! А що ми його любимо, то й не здамо на проценти! Ми самі згубимо його! Пийте, діти! Існують зорі, які ще й досі світять, хоча вже десятки тисяч світлових років тому зникли! Пийте, поки ще є час! Хай живе нещастя! Хай живе темрява!

Він налив собі повну склянку коньяку і випив.

Від рому в мене вже стукало в голові. Я потихеньку встав і пішов до Фреда в комірчину. Він спав. Я розбудив його й попросив замовити телефонну розмову з санаторієм.

— Ви можете почекати тут, — сказав він. — В таку пору вони швидко з'єднають.

Хвилин через п'ять задзвенів телефон, і мене зв'язали з санаторієм.

— Я хочу поговорити з фройляйн Гольман, — сказав я.

— Хвилиночку, зараз я з'єднаю вас з ординаторською.

— Фройляйн Гольман уже спить, — відповіла старша сестра.

— А в неї в кімнаті телефону немає?

— Нема.

— А ви її не могли б розбудити?

Сестра якусь мить вагалася.

— Ні, їй сьогодні не можна вставати.

— Що-небудь сталося?

— Ні. Вона лише повинна ці кілька днів бути в ліжку.

— Напевно нічого не сталося?

— Ні, ні, це в нас такий порядок напочатку. Вона повинна полежати в ліжку, поки звикне.

Я повісив трубку.

— Вже надто пізно, так? — запитав Фред.

— Як це пізно?

Він показав свій годинник:

— Уже біля дванадцяти.

— А-а, — схаменувся я. — Тоді даремно й дзвонив.

Я повернувся на своє місце і знову почав пити.

О другій годині ночі ми вийшли з бару. Ленц повіз Валентина і Фердінанда додому на таксі.

— Сідай, — звернувся до мене Кестер, заводячи мотор "Карла".

— Ці кілька кроків я вже якось пішки дійду, Отто.

Він поглянув на мене:

— Ми трохи проїдемо за місто.

— Давай. — Я сів у машину.

— Веди ти, — сказав Кестер.

— Що за дурниці, Отто. Не можу я вести, я ж п'яний.

— Давай, ве́ди! На мою відповідальність.

— Ти сам переконаєшся в цьому, — сказав я, сідаючи до керма.

Заревів мотор. Рульове колесо тремтіло в моїх руках. Вулиці тинялися повз мене, хиталися будинки, а ліхтарі, здавалося, висіли косо під дощем.

— Не буде діла, Отто, — признався я. — Я так налечу на що-небудь.

— Налітай, — відповів він.

Я оглянувся до нього, його обличчя було ясне, напружене й спокійне. Він дивився поперед себе на мостову. Я вперся спиною в спинку сидіння і міцніше охопив кермо. Стиснув зуби і примружив очі. Поступово дорога стала чіткішою в моїх очах.

— Куди, Отто? — спитав я.

— Далі. За місто.

Ми проїхали передмістя і вийшли на шосе.

— Повне світло, — наказав Кестер.

Бетоноване шосе блищало перед нами в світлосірому тумані. Дощ уже був невеликий, але його краплі били мене в обличчя, наче град. Вітер був сильний, хмари висіли низько над землею; над самим лісом ніби розривалися й капали сріблом. Туман у мене в голові розвіявся. Ревіння мотора струмом лилося через руки в моє тіло. Я відчував усю машину і її силу. Вибухи в циліндрі стряса́ли мій тупий, заціпенілий мозок. Поршні, наче насоси, стукали в моїх жилах. Я піддав газу. Машина кулею летіла вздовж шосе.

— Швидше, — наказав Кестер.

Скати засвистіли, дерева і телеграфні стовпи з гулом пролітали повз нас назад. З гуркотом пронеслося мимо село. Тепер у мене в голові цілком прояснилося.

— Піддай газу, — підбурював Кестер.

— А я тоді вдержу його? Дорога ж мокра.

— А ти стеж. Перед поворотами перехо́дь на третю швидкість і зменшуй газ.

Мотор заревів ще дужче. Повітря різало мені обличчя. Я прихилився за вітровим склом. Я ніби поринув у гуркіт машини, автомобіль і моє тіло злилися в одне-єдине — єдине напруження, єдина вібрація, я відчував колеса під ногами, відчував землю, шосе, швидкість, ніби ривком усе стало на своє місце, ніч вила й свистіла, вириваючи з мене все зайве, мої губи стиснулись міцно, руки перетворились на лещата, я весь втілював у собі тільки шалену їзду — безтямний і одночасно до краю напружений.

На закругленні швирнуло зад машини вбік. Я ще крутнув руль у протилежний бік і дав газ. Якусь мить я не відчував ніякої опори, ніби піднявся в аеростаті, потім знову машина слухняно полетіла по шосе.

— Молодець, — сказав Кестер.

— Мокре листя попало під колеса, — пояснив я, відчувши теплоту і полегшення, яке завжди розливається по тілу після пережитої небезпеки.

Кестер кивнув.

— Восени на лісних поворотах завжди трапляється така чортівня. Хочеш сигарету?

— Дай, — сказав я.

Ми зупинились і закурили.

— Тепер можна завертати назад, — сказав потім Кестер.

Приїхавши до міста, я виліз з машини.

— Добре, що ми проїхались, Отто. Тепер з мене все як рукою зняло.

— На другий раз я покажу тобі інший прийом на поворотах, — пообіцяв він. — Повний оберт на гальмах. Але це можна робити лише тоді, коли дорога суха.

— Гарзд, Отто. На добраніч.

— На добраніч, Роббі.

"Карл" вітром понісся далі. Я пішов до пансіону. Був дуже виснажений, але цілком спокійний. Мій сум розвіявся.

XXIII

На початку листопада ми продали ситроена. Грошей вистачило для того, щоб деякий час підтримувати майстерню, але наше становище гіршало з тижня на тиждень. Люди ставили машини на зиму на консервацію, щоб зекономити на бензині й податках, і роботи по ремонту траплялися дедалі рідше. Ми, правда, пробивалися з допомогою таксі, але заробіток на трьох був надто скудний, і тому я майже зрадів, коли хазяїн кафе "Інтернаціональ" запропонував мені, починаючи з грудня, знову щовечора грати на піаніно, йому в останній час пощастило: спілка скотопромисловців перенесла свої щотижневі вечірки в одну з бокових кімнат "Інтернаціоналя", потім його приклад наслідувала спілка торговців кіньми, і, нарешті, ще й товариство прихильників кремації.

Таким чином, я міг таксі лишити Кестеру і Ленцу.

Мене ці зміни цілком влаштовували, бо я і без того часто не знав, як і де мені вбити вечір.

Пат писала мені регулярно. Я чекав на її листи, проте сам не міг уявити, як вона живе, й іноді, в похмурі, сльотаві грудневі дні, коли навіть опівдні не ставало посправжньому світло, я вже думав, що вона вислизнула від мене і — все пропало. Мені здавалося, що вона виїхала давним-давно, і я вже не міг собі уявити, щоб вона повернулася до мене. Потім настали вечори, сповнені тяжкої, дикої туги, коли вже ніщо не могло зарадити, хіба що сидіти до ранку з повіями і скотопромисловцями і пити.

Хазяїн дістав дозвіл тримати кафе відкритим у ніч перед різдвом. Там мало відбутися велике свято для холостяків усіх спілок. Голова спілки скотопромисловців, торговець свинями Стефан Гріголайт, пожертвував для вечора двоє молочних поросят і певну кількість свинячих ніжок. Він два роки тому овдовів і взагалі мав лагідний характер; ото ж хотів відсвяткувати різдво в товаристві. Хазяїн придбав ялинку чотири метри заввишки, яку поставили біля стойки. Роза, авторитет у всьому, що стосувалося комфорту й затишності, взялася прикрасити ялинку. Маріон і пухлий Кікі, що завдяки своєму нахилу теж розумівся на красі, допомагали їй. Опівдні вони утрюх узялися до діла. Витратили безліч різнокольорових куль, свічок і серпантину, але зате ж і ялинка

прибрала пишного вигляду. На знак особливої поваги до Гріголяйта туди повісили кілька рожевих марципанових свинок.

Надвечір я ліг у постіль, щоб поспати кілька годин. Коли прокинувся, було вже темно. Якусь мить навіть не міг збагнути, чи це ще вечір, чи ранок. Мені щось снилося, але не запам'ятав, що саме. Ніби я був десь далеко і, здавалося, ще й досі чув, як за мною грюкнули чорні двері. Потім зрозумів, що хтось стукає в двері.

— Хто там? — гукнув я.

— Я, пане Локамп.

Виявилося, то пані Залевська.

Ввійдіть! — гукнув я. — Двері не замкнені.

Двері рипнули, і я побачив пані Залевську, що стояла в дверях, освітлена жовтим світлом з коридора.

— Пані Гассе прийшла, — шепотіла вона. — Скоріше йдіть сюди. Я не можу сказати їй...

Я не ворухнувся. Треба було спершу опам'ятатися.

— Скажіть їй, хай іде в поліцію, — відповів я трохи згодом.

— Пане Локамп! — Пані Залевська звела руки догори. — Крім вас, нікого немає. Ви повинні допомогти мені. Адже ви християнин!

Вона стояла в чотирикутному отворі дверей, ніби хистка, чорна тінь.

— Заспокойтеся, — сказав я роздратовано. — Зараз прийду.

Я одягся й вийшов. Пані Залевська чекала на мене під дверима.

— Вона вже знає що-небудь? — запитав я.

Залевська похитала головою, притуливши хусточку до рота.

— Де ж вона?

— В колишній своїй кімнаті.

Біля кухні стояла Фріда, спітніла від хвилювання.

— На ній капелюшок, уतिकаний пір'ям чаплі, і брильянтова брошка, — шепотіла вона.

— Простежте, щоб це зіпсоване кухонне опудало не підслухувало, — попрохав я пані Залевську і пішов до кімнати Гассе.

Пані Гассе стояла біля вікна. Коли я ввійшов, вона миттю обернулась. Очевидно, сподівалась побачити когось іншого. Це було безглуздо, але мій перший погляд упав на капелюшок і брошку, хоча я й не хотів цього. Фріда мала рацію: капелюшок був пишний. Брошка не так. Ця персона навмисне вирядилась, щоб показати іншим, як добре їй живеться. В цілому вона виглядала непогано; принаймні краще, ніж увесь той рік, коли жила тут.

— Гассе, мабуть, працює і в свят-вечір, га? — ущипливо спитала вона.

— Ні, — відповів я.

— А де ж він? У відпустці?

Вона підійшла до мене, похитуючи стегнами. Я відчув гострий запах її духів.

— А що вам, власне, ще треба від нього? — спитав я.

— Хочу покінчити свої справи. Розрахуватися. Адже мені, зрештою, належить частина всього цього.

— Вам уже нема чого рахуватися, — сказав я. — Тепер вам належить усе.

Вона витріщилась на мене.

— Він помер, — додав я.

Ліпше було б сказати їй про це інакше. Не так зразу, більше підготувати її. Але я й сам не знав, як підступити до цього. До того ж у мене в голові ще панувало безладдя після пообіднього сну; прокинувшись після такого сну, людина буває близька до самогубства.

Пані Гассе стояла посеред кімнати, і я, сказавши їй про це, цілком ясно уявив собі, що вона ні об що не вдариться, якщо зараз упаде. Це було дивно, проте я справді нічого іншого не бачив і не думав ні про що інше...

Проте вона не впала. Стояла, як і досі, й дивилась на мене.

— Он як... — промовила вона. — Он як... — лише пір'я чаплі на її капелюшку тремтіло.

І раптом я й не помітив, що сталося, але побачив, як нарядна, надушена жінка на моїх очах постаріла. Здавалося, ніби час блискавкою влучив у неї, кожна секунда дорівнювала рокові — напруження зламалось, тріумф погас, обличчя стало дряблим, зморшки, мов черви, розповзлися по ньому. І коли вона непевно, ніби навіпамацьки, взялася за спинку стільця і сіла на нього — так, ніби боялася щось розбити, — здавалося, це вже була зовсім інша людина, такий стомлений і постарілий мала вона вигляд...

— Що в нього було? — спитала вона, майже не ворушаючи губами.

— Це сталося зовсім несподівано, — відповів я.

Вона не слухала мене. Дивилась на свої руки.

— Що мені робити тепер... — бурмотіла вона. — Що ж мені тепер робити?

Я помовчав хвилину. У мене стало моторошно на душі.

— У вас же, напевно, є хтось, до кого б ви могли піти, — зрештою сказав я. — Вам краще не лишатись тут. Та ви ж і не хотіли бути тут...

— Тепер уже все змінилося, — відповіла вона, не підводячи очей. — І що тільки мені робити тепер?

— У вас же, певно, хтось є, що чекає на вас. Ідіть до нього й обміркуйте все з ним. А потім, після різдва, зайдіть до поліційної дільниці. Там зберігаються деякі речі і банківські чеки. Вам треба з'явитися туди, щоб одержати гроші.

— Гроші, гроші... — тупо бурмотіла вона. — Які гроші?

— Там чимало. Щось біля тисячі двохсот марок.

Вона підвела голову. В її очах раптом блиснув божевільний вогник.

— Ні! — закричала вона. — Це неправда!

Я нічого не відповів.

— Скажіть, що це неправда... — прошепотіла вона.

— Може, й неправда. Але можливо й те, що він відкладав потроху про чорний день.

Вона встала. Раптом вона зовсім змінилася. В її руках було щось поривчасто-машинальне. Вона наблизилася своє обличчя майже впритул до мого.

— Так, це правда, — прошипіла вони, — мені підказує моє передчуття, що це правда! Мерзотник! О, мерзотник! Примусив мене таке пережити, а виявляється — он що! Але я візьму їх і вижбурну геть, усі за один вечір, розкидаю їх по вулиці, щоб не лишилося нічого від них! Нічого! Нічого!

Я мовчав. З мене було досить. Вона пережила першу звістку, знала, що Гассе мертвий, а з усім іншим хай справляється сама. Цілком можливо, що вона ще гепнеться на підлогу, коли почує, що він повісився, але це вже була її власна справа. Знову ожити Гассе заради неї не було ніякої можливості.

Вона заплакала. Сльози били струмками з її очей. Вона плакала пискляво, жалісно, як дитина. Це тривало досить довго. Чого б я не віддав, щоб мати можливість закурити. Мені важко було дивитись, коли хто-небудь плакав.

Нарешті вона перестала плакати. Витерла обличчя, машинально вийняла пудреницю і, це дивлячись у дзеркало, почала пудритись. Потім сховала срібну пудреницю, але сумочку забула закрити.

— Я вже нічого не пам'ятаю, — сказала вона надломленим голосом, — я вже не знаю нічого. Він таки, мабуть, був добрим чоловіком.

— Це правда, він був добрий.

Я ще сказав їй адресу поліційної дільниці і про те, що сьогодні він уже закритий. Мені здавалося кращим, якщо вона не зразу піде туди. На сьогодні досить було і цього.

Коли вона пішла, пані Залевська вийшла з свого салону.

— Хіба тут, крім мене, жодної людини немає? — спитав я, злий на самого себе.

— Лише пан Георг. А що вона сказала?

— Нічого.

— Тим краще.

— Це вже як сказати. Іноді це й не краще.

— У мене немає до неї ніякого співчуття, — енергійно заявила пані Залевська. — Аністілечки.

— Співчуття — найнікчемніша річ у світі, — роздратовано сказав я. — Воно — зворотна сторона злорадства, це ви повинні знати. А котра зараз година?

— Без чверті сім.

— О сьомій я хочу поговорити по телефону з фройляйн Гольман. Але так, щоб ніхто не підслухував. Це можна зробити?

— Та тут же нікого нема, крім пана Георга. Фріду я вже відпустила. Якщо хочете, то сідайте в кухні. Шнур досягає аж туди.

— Гаразд.

Я постукав до Георга. Давно вже не був у нього. Він сидів, зігнувшись, за письмовим столом і мав дуже злидений вигляд. Навколо нього валявся подраний папір.

— Добрий вечір, Георге, — привітався я. — Що це ти тут робиш?

— Чистку, — кволо посміхнувшись, відповів він. — Якраз підхожа робота на свят-вечір.

Я нахилився й підняв папірець. Якийсь конспект з хімічними формулами.

— Навіщо це ти? — спитав я.

— Вже немає ніякого сенсу, Роббі.

Його обличчя майже просвічувалось. Вуха були наче воскові.

— Що ти їв сьогодні? — спитав я.

Він одмахнувся:

— Це не має значення. Справа не в цьому. Не в їжі. Але я просто більш не можу... Мушу кинути все.

— Так далеко зайшло?

— Так, — відповів він.

— Георге, — заперечив я йому спокійно, — ти поглянь на мене. Ти не думаєш про те, що й мені хотілося бути чимсь іншим, а не піаністом у тому притоні повій, у кафе "Інтернаціональ"?

Він нервово ломив собі руки.

— Знаю, Роббі. Але це не може зарадити мені. Для мене в цьому було все. А тепер я усвідомив, що все це ні до чого. Ні в чому немає ніякого сенсу. Навіщо ж, власне, жити на світі?

Я не стримався від сміху, хоч який у нього був жалюгідний вигляд і як йому було гірко.

— Ти, віслючок! — сказав я. — Ти гадаєш, ніби зробив якесь відкриття! Думаєш, ти єдиний з такою мудрістю? Звичайно, все це не має ніякого сенсу. Та й живуть люди не заради якогось сенсу. Не так-то все просто. Давай одягайся. Підеш зі мною в "Інтернаціональ". Ти став чоловіком, і ми це відсвяткуємо. Досі ти був школярем. Через півгодини я зайду за тобою.

— Не піду, — сказав він.

Він страшенно охляв.

— Підеш, — наполягав я. — Зробиш мені послугу.

Мені не хочеться бути самотньому сьогодні.

Він недовірливо поглянув на мене.

— Ну, як хочеш, — здався він потім. — Зрештою, мені однаково.

— Ну от, — задоволено констатував я. — Як на початку, це вже зовсім непоганий девіз.

О сьомій годині я замовив розмову з Пат. З цього часу такса була вдвоє менша, і я міг удвічі довше говорити по телефону. Я сів на стіл у передпокої і чекав. До кухні заходити не схотів. Там пахло зеленими бобами, а мені навіть в розмові по телефону не хотілося змішувати з цим Пат. Через чверть години нас з'єднали.

Пат одразу підійшла до апарата. Почувши її теплий, глухий і трохи нерішучий голос близько біля себе, я так розхвилювався, що насилу вимовив слово. У мене тремтіли руки й ноги, гупало в скроні, і ніяка сила волі не могла спинити цього.

— Боже мій. Пат, — спромігся сказати я, — чи це дійсно ти?

Вона засміялась:

— А де ж ти зараз, Роббі? В бюро?

— Ні, сиджу у пані Залевської на столі. Як ти себе почуваєш?

— Добре, любий.

— Ти не в ліжку?

— Ні. Сиджу на підвіконні в своїй палаті, на мені білий халат. Надворі йде сніг.

Я раптом чітко собі уявив її перед собою. Бачив, як кружляють сніжинки, бачив її овальну, чорняву голівку, прямі, трохи похилі плечі, бронзову шкіру...

— Боже мій милий, Пат, — вихопилось у мене, — прокляті гроші! Якби вони були в мене, я б, не гаючи ні секунди, сів у літак і ще сьогодні ввечері був би з тобою.

— Ах, любий мій...

Вона замовкла. Я лише чув, як щось тихо тріщало й гуло в трубці.

— Ти мене слухаєш, Пат?

— Так, Роббі. Але ти не повинен говорити про такі речі. У мене паморочиться в голові.

— У мене теж голова йде обертом, — сказав я. — Розкажи мені, як ти там живеш у горах, чим займаєшся.

Вона почала розповідати, але через якусь мить я вже не чув, що вона говорить. Чув лише її голос, і, коли я сидів отак почіпки в темному передпокої, між чучелом дикого кабана і кухнею з зеленими бобами, мені здавалося, ніби двері розчинились і вкотилася хвиля тепла і яскравого світла, ласкава й барвиста, сповнена мрій, прагнень і юності. Я підкорчив ноги, підпер голову рукою, дивився на голову дикого кабана і на заяложені двері кухні, але це не могло протверезити мене — раптом настало літо, подув лагідний вітерець, я бачив вечір над колосистими полями й зеленкувате світло лісових доріг.

Голос завмер. Я глибоко зітхнув.

— Як хороше з тобою говорити, Пат. А сьогодні ввечері що ти будеш робити?

— Сьогодні ввечері у нас невеличке свято. Починається у вісім. Я саме одягаюсь на вечір.

— А що ти одягнеш на вечір? Срібне плаття?

— Так, Роббі. Те срібне плаття, в якому ти мене ніс по коридору.

— А з ким ти йдеш?

— Ні з ким. Це ж тут, у санаторії. Внизу в вестибюлі. Там усі знають одне одного.

— Тобі, мабуть, нелегко буде не зрадити мене, — сказав я. — В срібному платті...

Вона засміялась:

— В ньому зовсім неважко. З ним пов'язані певні спогади.

— У мене теж. Я впевнився на собі, як воно впливає. Але я зовсім не хотів би все точно знати. Ти можеш зрадити мене, аби лиш я про це не знав. А пізніше, коли ти повернешся сюди, будемо вважати, що це був лише твій сон, давноминулий і забутий сон.

— Ах, Роббі, — сказала вона поволі, і її голос звучав, наче з глибини. — Я не можу

зрадити тебе. Надто часто я думаю про тебе, щоб зрадити. Ти не уявляєш, як тут живеться, в горах. Наче в чудовій, блискучій в'язниці. Розважаємось, хто як може, та й усе. Як згадаю про твою кімнату, так іноді місця собі не знаходжу... тоді їду на вокзал і дивлюся на поїзди, що прибувають знизу, і думаю, що так я ближче до тебе... зайду в вагон і удаю, ніби когось зустрінути прийшла...

Я закусив губу. Ще ніколи не чув, щоб вона так говорила. Вона завжди була стримана і свою прихильність до мене виявляла переважно в жестах, поглядах, але не в словах.

— Я постараюсь приїхати до тебе. Пат, — сказав я.

— Правда, Роббі?

— Так, можливо, в кінці січня.

Я знав, що це майже неможливо, бо, починаючи з лютого, ми ще повинні були роздобувати гроші на санаторій. Але сказав їй про це, щоб у неї хоч що-небудь було, про що б вона могла думати. Пізніше мій приїзд неважко буде пересунути надалі, аж поки прийде день, коли вона зможе знову повернутися з гір.

— Бувай здорова, Пат, — додав я на закінчення. — Не сумуй. Будь весела, тоді і мені буде весело на душі. Повеселися сьогодні ввечері.

— Добре, Роббі, сьогодні я щаслива.

Я зайшов до Георга, і ми разом попрямували до кафе "Інтернаціональ". Стару, прокурену забігайлівку важко було впізнати. Ялинка горіла вогнями, і її м'яке світло відбивалося в усіх пляшках, бокалах, на нікелі і мідній обшивці за стойкою. Повії у вечірніх платтях, обвішані дешевими прикрасами, уже сиділи й чекали за столом.

Рівно о восьмій годині парадним кроком увійшов до зали об'єднаний співочий гурток скототорговців. Біля дверей вони вишикувались за голосами: праворуч — перший тенор, з самого краю ліворуч — другий бас. Стефан Гріголяйт, вдівець і торговець свинями, виїняв камертон, задав тон, і тут залунало на чотири голоси;

— Святий вечір, о влий

Небесний мир в наші серця,

Ти пілігримам спокій даруй,

Чарівну втіху — їхнім болям.

Вже спалахнули яскраві зорі,

Мерехтять в голубій далині...

Я б землю покинув, до тебе полинув

В небес височінь...

— Як зворушливо! — сказала Роза, витираючи сльози.

Пролунала друга строфа. Бурхлива овація. Учасники хору вдячно вклонились. Стефан Гріголяйт витер з лоба піт.

— Бетховен є Бетховен, — пояснив він.

Ніхто не заперечив йому. Стефан сунув носову хусточку в кишеню.

— А тепер — до бою!

Стіл був накритий у великій кімнаті спілки скотопромисловців. Посеред столу, на

срібних блюдах, поставлених на маленькі спиртові лампочки, красувалися засмажені, коричньові поросята. У кожного в рильці стирчало по лимону, на спинках — маленькі ілюміновані ялинки. Але їх уже ніщо не дивувало.

Алоїс з'явився в новопофарбованому фраку, який подарував йому хазяїн. Він приніс півдесятка глиняних глечиків з ялівцевою горілкою і почав наливати бокали. З ним зайшов Поттер з товариства прихильників кремації, що керував невеличким крематорієм.

— Мир на землі! — сказав він з почуттям власної гідності, подав Розі руку і сів поруч неї.

Стефан Гріголяйт одразу ж запросив до столу Георга, потім устав і виголосив найкоротшу промову за все своє життя. Він підняв свій бокал, в якому поблискувала ялівцева горілка, оглянув усіх навколо сяючими очима і гукнув:

— Будьмо!

Потім він знову сів, і Алоїс приніс свинячі ніжки, кислу капусту і варену картоплю. Ввійшов і хазяїн, несучи цілу батарею високих скляних кухлів з золотавожовтим пілзенським.

— Їж не поспішаючи, Георге, — сказав я. — Твій шлунок повинен спершу призвичаїтись до жирного м'яса.

— Я сам спершу повинен звикнути до оточення, — відповів він, поглянувши на мене.

— Це піде швидко, — запевнив я. — Лише не слід порівнювати. Тоді завжди діло піде.

Георг кивнув і знову схилювся над своєю тарілкою. Раптом у кінці столу ліворуч виникла суперечка. Виділявся хрипкий голос Поттера. Він хотів випити з одним із гостей, торговцем сигаретами Бушем, але той відмовився, посилаючись на те, що він не хоче пити, щоб більше з'їсти.

— Це ж недоумство, — гарячився Поттер. — До їжі треба ж пити! Хто п'є, той може з'їсти ще більше.

— Нісенітниця! — буркнув Буш, худорлявий, високий чоловік з пласким носом і в рогових окулярах.

Поттер, мов ужалений, підскочив:

— Нісенітниця? Це ти кажеш мені, ти, тютюнове пугало?

— Тихо! — гукнув Стефан Гріголяйт. — Ніяких скандалів на свят-вечорі!

Він вислухав, про що йде мова, і ухвалив Соломонове рішення: випробувати на практиці. Перед обома учасниками суперечки зразу ж поставили по кілька великих тарілок з м'ясом, картоплею і капустою. Було покладено велетенські порції. Поттер мав право пити, що хотів, а Буш мав їсти насухо. Щоб змаганням надати більшого азарту, присутні почали битися об заклад — хто перемаже. Гріголяйт узяв на себе обов'язки тоталізатора.

Поттер вишикував перед собою півколом низку пивних кухлів, а між ними, наче брильянти, чарочки з ялівцевою горілкою. Більшість з рахунком 3 : 1 поставили заклад

за нього. Тоді Гріголяйт дав сигнал починати.

Буш пожирав люто, низько схилювшись над тарілкою. Поттер вів боротьбу відкрито, тримаючись прямо. Приймаючи новий ковток питва, він кожного разу тріумфуюче гукав до Буша: "Будьмо!", на що той відповідав ненависним поглядом.

— Мене нудить, — сказав мені Георг.

— Давай вийдемо.

Я завів його до умивальника, а сам сів у тамбурі, щоб почекати його. Солодкуватий запах свічок змішався з ароматом хвої, що згоряла з характерним тріском. І раптом мені здалося, ніби я почув легкі, милі мені кроки, ніби відчув тепле дихання, ніби побачив двоє очей прямо перед собою...

— Що за чортівня, — пробурмотів я і встав. — Що це зі мною робиться?

В ту ж мить почувся оглушений рев:

— Поттер! Браво, Алоїзіус!

"Кремація" перемогла.

У бічній кімнаті клубився сигарний дим, пішов у хід коньяк. Я все ще сидів біля стойки. Дівчата вийшли з-за столу й почали пошепки сперечатися про щось.

— Що там у вас? — запитав я.

— У нас же є ще подарунки, — відповіла Маріон.

— Ах, он воно що.

Я прихилив голову до стопки й думав про те, що в цей час може робити Пат. Уявив собі вестибюль санаторію, вогонь у каміні і Пат за столиком біля вікна — з Гельгою Гутман і якимись іншими людьми. Яке все далеке тепер... Іноді я думав, що колись прокинувся вранці і вже не буде нічого певного з того, що було, — виявиться, що все забуто, потонуло в небуття... Не було нічого певного — навіть спогадів.

Пролунав дзвіночок. Дівчата, мов зграйка сполоханих курей, побігли до більярдної. Там стояла Роза з дзвоником. Вона кивнула, щоб і я підійшов. На більярдному столі під маленькою ялинкою стояли тарілки, накриті шовковистим папером. На кожній лежав аркушик з ім'ям, а під ним — пакунки з подарунками, які дівчата підготували одна одній. Це все влаштувала Роза. Кожна дала їй свої пакуночки з подарунками для інших, а вона розклала на тарілки.

Дівчата лопотіли схвильовано, поспішали, мов діти, щоб якомога скоріше побачити, хто що одержав.

— А ти не хочеш одержати свою тарілку? — спитала мене Роза.

— Яку тарілку?

— Свою. Адже і для тебе є подарунки.

І правда, там стояло моє ім'я, написане двома кольорами, червоним і чорним, навіть шрифтом рондо... Яблука, горіхи, апельсини, пуловер власної в'язки від Рози, трав'янистозелений галстук від хазяйки кафе, від припухлого Кікі — пара рожевих шкарпеток із справжнього штучного шовку, від Валлі-красуні — шкіряний пояс, від кельнера Алоїса — чвертка рому, від Маріон, Ліни і Мімі разом — півдюжини носових хусточок і від хазяїна — дві пляшки коньяку.

— Діти, — промовив я, — діти мої, але ж це для мене цілковита несподіванка.

— Сюрприз? — вигукнула Роза.

— Як грім з ясного неба!

Я стояв перед ними посоромлений і зворушений до краю.

— Дітки, — безпорадно озирався я, — а знаєте, коли я востаннє одержував подарунки? Я вже й сам не знаю. Мабуть, ще аж перед війною. Але ж у мене тепер зовсім нічого немає для вас...

Буйна радість охопила всіх від того, що я так блискуче був спантеличений.

— Це за те, що ти нам завжди акомпанував... — сказала Ліна, почервонівши.

— Авжеж, ти заграєш нам що-небудь, це й буде твій подарунок, — заявила Роза.

— Що хочете, — погодився я. — Все, що хочете.

— "З часів юності", — запропонувала Маріон.

— Ні, що-небудь веселе, — заперечив Кікі.

Його перемогли більшістю голосів, його взагалі не вважали за повноцінну людину. Я сів до піаніно й почав. Всі підспівували:

— З часів юності

завжди лине спів...

Як далеко тепер

до тих юних років...

Хазяйка вимкнула всі електричні лампочки. Лишилося тільки м'яке світло ялинкових свічок. Тихо плескалося з крана пиво, наче десь далеко в лісі струмок, і плоскостопий Алоїс примарою снував туди й сюди, як чорний Пан. Я почав другий куплет. З сяючими очима й з обличчями добрих міщанок стояли дівчата навколо піаніно... Але що це? Хто це там заривав, обливаючись сльозами? Кікі, солоний крендель з Лукенвальде?..

Тихенько розчинилися двері з великої кімнати спілки скотопромисловців. Мелодійно мугикаючи, зведений хор гусячим кроком підійшов до нас і вишикувався за дівчатами; Гріголяйт з сигарою в зубах — на чолі хору.

— Як прощався я,

там буяло життя,

повернувся назад, —

всюди пустка одна...

Тихо завмирили звуки змішаного хору.

— Чудово, — сказала Ліна.

Роза запалила бенгальські вогні. Вони сичали й іскрилися.

— Ну, а тепер що-небудь веселе! — гукнула вона. — Треба розвеселити Кікі.

— І мене, — озвався Стефан Гріголяйт.

Об одинадцятій годині прийшли Кестер і Ленц. Ми сіли з ними та з блідим Георгом за стіл біля стопки.

Георгу дали кілька скибочок сухого хліба, щоб він твердо став на ноги. Невдовзі Ленц зник десь у гаморі серед скотопромисловців. Через чверть години ми побачили

його з Гріголяйтом біля стойки. Вони сплелися руками й пили на брудершафт.

— Стефан! — гукнув Гріголяйт.

— Готфрід! — відповів Ленц, і обидва разом вихилили свій коньяк.

— Завтра я пришлю тобі пакунок з кров'яною і ліверною ковбасою, Готфріде.

Домовились?

— Чудово! — Ленц поплескав його по плечу: — Ти старий ветеран, Стефане!

Стефан саяв.

— Ти так симпатично вмієш сміятися, — захоплено сказав він. — Люблю таких, що вміють добре сміятися. А я надто швидко починаю сумувати, це моя вада.

— І моя теж, — відповів Ленц, — тому я й сміюся. Іди сюди, Роббі, випий з нами за те, щоб у всьому світі невгавав сміх!

Я підійшов до них.

— Що сталося з тим юнаком? — спитав Стефан, показуючи на Георга. — У нього такий незвичайно сумний вигляд.

— Його легко зробити щасливим, — сказав я. — йому лише потрібна невеличка робота.

— В наш час це нелегкий фокус, — відповів Стефан.

— Робитиме все, що хочете.

— В наш час кожен готовий на все. — Стефан потверезішав.

— Хлопцеві потрібно сімдесят п'ять марок на місяць.

— Дурниці. Не проживе він на такі гроші.

— Цей проживе, — докинув Ленц.

— Готфріде, — сказав Гріголяйт, — я старий п'яниця. Нехай так. Але робота-діло серйозне. Не можна комусь її дати сьогодні, а завтра знову відібрати. Це гірше, ніж одружити, а потім на другий день відібрати жінку. Але якщо цей хлопець чесний і проживе на сімдесят п'ять марок, йому повезло. Нехай зайде до мене у вівторок о восьмій годині. Мені потрібна допомога в цій біганині у справах спілки тощо. Час від часу матиме додатково пакунок з м'ясом. Здається, дуже охляв, треба підгодувати хлопця.

— Слово? — спитав Ленц.

— Слово Стефана Гріголяйта.

— Георге! — гукнув я. — А йди-но сюди.

Почувши, про що йде мова, він затремтів. Я пішов до Кестера.

— Послухай, Отто, — сказав я, — якби ти міг усе своє життя прожити спочатку, ти б захотів?

— Точнісінько так, яким воно було?

— Так.

— Ні, — відповів Кестер.

— Я теж ні, — сказав я.

XXIV

Це сталося тижнів через три одного холодного січневого вечора. Я сидів у кафе

"Інтернаціональ" і гуляв з хазяїном у "Сімнадцять і чотири" (1). В кафе було пусто, навіть повії не прийшли. В місті було неспокійно. Вулицями безперервно марширували колони; одні — з гучними військовими маршами, інші — з "Інтернаціоналом", потім знову довгі, мовчазні колони з транспарантами: люди вимагали роботи і хліба, незчисленні кроки лунали по брукові, ніби хід велетенського, неблаганного годинника. Надвечір уже дійшло до сутички між страйкарями і поліцією. Дванадцять чоловік було поранено. Вже кілька годин уся поліція була в стані тривоги. На вулицях лунали сирени поліційних машин.

— Немає спокою, — сказав хазяїн, показуючи мені шістнадцять, — з самої війни немає спокою Але ж тоді ми не хотіли нічого, крім миру і спокою. Збожеволів світ!

Я показав йому сімнадцять і закріпив гроші з кону.

— Світ не збожеволів, — зауважив я. — Збожеволіли люди.

Алоїс, що стояв за стільцем хазяїна і час від часу втручався в гру, заперечив:

— Люди не збожеволіли. Тільки зажерливі стали. Один одному не зичить добра. А що всього стало надто багато, більшість не має зовсім нічого. Вся причина лише в розподілі.

— Це ясно, — сказав я і спасував з двома картами. — Але ця причина існує вже біля двох тисяч років.

Хазяїн відкрив карти. Набравши п'ятнадцять, він нерішуче глянув на мене. Потім прикупив ще, там виявився туз, і він програв. Я показав йому свої карти. Було всього дванадцять очок, і він з п'ятнадцятьма виграв би.

— До дідька, більше не хочу! — вилаявся він. — Це якесь підле дурисвітство! Я думав, у вас щонайменше вісімнадцять.

Алоїс замекав, як цап.

Я зкріпив гроші. Хазяїн позіхнув і глянув на годинник.

— Скоро одинадцять. Я гадаю, пора кінчати. Однак ніхто вже не зайде.

— А он ще хтось іде, — сказав Алоїс.

Двері рвучко розчинились. То був Кестер.

— Там якісь новини, Отто?

Він кивнув:

— Побойсь в "Прусських залах". Двоє тяжкопоранених, кілька десятків легкопоранених і з сотню заарештованих. В Північному районі дві перестрілки. Один поліцай убитий. Скільки поранених, не знаю. От так, а тепер, коли скінчаться великі мітинги, мабуть, почнеться ще гірше. Ти вже звільнився тут?

— Так, — сказав я. — Ми саме збиралися кінчати.

— Тоді ходім зі мною.

Я поглянув на хазяїна. Він ствердно кивнув.

— Ну, будьте здорові, — сказав я.

— Будь здоров, — мляво відповів хазяїн. — Будьте там обережні.

Ми вийшли. На вулиці пахло снігом. Листівки лежали посеред вулиці, як великі, мертві, білі метелики.

— Готфріда й досі нема, — сказав Кестер. — Стирчить там десь на якихось зборах. Ходять чутки, що їх там хотять розігнати, і боюсь, що там все може статися. Було б добре, якби нам удалося ще до кінця знайти його. Він же з гарячих.

— А ти знаєш хіба, де він? — спитав я.

— Точно не знаю. Але ж, напевне, на одному з трьох головних мітингів. Ми об'їдемо всі три. Готфріда з його світлою чуприною розпізнати легко.

— Гаразд.

Ми сіли в "Карла" і помчали до ближчого політичного клубу.

На вулиці стояла вантажна машина з поліцаями. Підборідні ремінці формених кашкетів були спущені вниз. У світлі вуличних ліхтарів блідо поблискували стволи карабінів. З вікон звисали строкаті прапори. Перед входом товпилися люди в уніформах. Майже всі — зелена молодь.

Ми купили два вхідні квитки. Відмовившись од брошур, пожертвувань у кварту і реєстрації партійної належності, ми пройшли в зал. Там було повно людей і добре освітлення, щоб можна було побачити, хто кидає репліки промовцям. Ми зупинилися біля дверей, і Кестер, у якого був гострий зір, почав оглядати ряди.

На підвищенні стояв міцний, присадкуватий чоловік і виголошував промову. Він мав густий грудний голос, який можна було зрозуміти в усіх кінцях залу. Цей голос переконував незалежно від того, що говорив промовець. А про що говорилося, зрозуміти було неважко. Чоловік ходив по сцені невимушене, з скупими жестами, час від часу пив ковточок води і пересипав свою промову жартами. Та раптом він зупинився, цілком повернувшись до публіки, й почав сікти пронизливим голосом, наче батогом, фразу за фразою всім відомі істини про злидні, про голод, про безробіття, дедалі розпалюючись, захоплюючи слухачів і, нарешті, шаленіючи, жбурнув у зал:

— Далі цього не можна терпіти! Це треба змінити!

Публіка бушувала, люди плескали в долоні й кричали, ніби від цього уже все й змінилося. Чоловік на сцені почекав хвилину, його обличчя сяяло. І тоді почалося — щедро, переконливо, непереборно, обіцянка за обіцянкою, цілий град обіцянок, справжній рай постав над безліччю голів, піднявся барвистим склепінням над людьми; це була лотерея, в якій всі пусті білети вигравали і в якій кожен знаходив своє власне щастя, своє власне право, свою власну помсту.

Я оглянув слухачів. Тут були люди всіх професій: бухгалтери, дрібні ремісники, чиновники, певна кількість робітників і багато жінок. Вони сиділи в душному залі, відкинувшись назад чи подавшись наперед, ряд за рядом, обличчя біля обличчя, потік слів заливав їх; і дивно: хоч які вони всі були різні, їхні обличчя мали однаковий, далекий від дійсності вираз: сонно-пристрасні погляди в далечінь туманного *Fata morgana*, в тих поглядах була порожнява і водночас незвичайна надія, в якій гаснуло все: недовір'я, сумнів, заперечення й запитання, буденне життя, сучасність, реальність. Той, що там на сцені, усе знає, у нього на кожне питання є відповідь, в усякій нужді — допомога. Їм приємно було довіритись такій людині. Приємно бачити того, хто думає за них. Приємно було вірити.

Кестер підштовхнув мене. Ленца не було там. Він кивнув головою до входу. Я теж кивнув, і ми вийшли. Ті, що стояли як охоронці залу, похмуро й підозріло провели нас очима. У вестибюлі стояв оркестр, готовий вступити в зал. Цілий ліс знамен і значків.

— Здорово організували, правда? — зауважив Кестер уже на вулиці.

— Будь певен. Це я як старий керівник бюро реклами можу оцінити.

Ми проїхали кілька вулиць далі. Там відбувався другий політичний мітинг. Інші знамена, інша уніформа, інший зал; а, по суті — все так само, на обличчях той же вираз непевної надії і безпідставної віри. Перед рядами стільців — накритий білим стіл президії. За столом — секретарі партії, керівництво і кілька завзятих старих дів. Промовець, чиновник на вигляд, слабіший за попереднього. Він говорив газетною мовою, наводив цифри, аргументи; все було правда, що він казав, але переконував він менше, ніж той, що взагалі нічого не доводив, а лише твердив. Стомлено куняли секретарі партії за столом президії; вони вже відсиділи сотні подібних зборів.

— Ходімо, — сказав Кестер через деякий час. — Його немає. А втім, я й не сподівався знайти його тут.

Ми поїхали далі. Повітря було холодне і свіже порівняно до тієї задухи в переповнених залах. Машина вихором неслася вулицями. Ми їхали вздовж каналу. Ліхтарі кидали олійножовті плями на темну воду, що тихо плескалася в бетонований берег. Нам назустріч повільно пливла чорна баржа, її тягнув буксирний катер з червоними й зеленими сигнальними вогнями. Звідти загавкав собака, потім на світло вийшов чоловік і зник у люку, що на мить мигнув золотавим відблиском. По той бік каналу стояли яскраво освітлені будинки Західного району. Від них дугою здіймався міст до протилежного берега. По ньому невтомно снували туди й сюди автомобілі, омнібуси й трамваї. Міст мав вигляд іскристої строкатої гадюки, що звилася над лінивою, темною водою.

— Я думаю, ми поставимо машину тут, а далі пройдемо пішки, — через якийсь час сказав Кестер. — Так менше буде впадати в очі;

Ми зупинили "Карла" під ліхтарем перед якоюсь пивничкою. Коли виходили з машини, від нас шмигнула біла кішка. Кілька повій у фартухах стояли трохи далі в підворітті. Коли ми проходили мимо, вони принишкли. В кутку під будинком, прихилившись до стіни, спав шарманщик. Біля тротуару якась стара жінка копирсалася в покидьках.

Ми підійшли до величезної, брудної робітничої казарми з внутрішніми дворами й проходами. На першому поверсі містилися крамниці, пекарня і пункт прийому ганчір'я та брухту. На вулиці перед першим проходом стояло дві вантажні автомашини з поліцією.

В першому дворі, в кутку, ми побачили збиту з дощок ятку, на стінах якої висіло кілька великих астрономічних карт. Перед столом з паперами на невеличкому підвищенні стояв чоловік у чалмі. Над його головою вимальовувався щит: "Астрологія, графологія, тлумачення майбутнього-ваш гороскоп за 50 пфенігів!" Навколо стовпилася юрба. Яскраве світло карбідної лампи освітлювало жовте, зморшкувате

обличчя астролога. Він переконував у чомусь зівак, що мовчки слухали його з такими ж розгубленими, далекими від дійсності поглядами; вони, як і слухачі на зборах з прапорами та оркестрами, жадібно чекали якогось чуда.

— Отто, — сказав я Кестеру, що йшов поперед мене, — тепер я зрозумів, чого хочуть люди. Їм не потрібна ніяка політика. Вони хочуть якоїсь нової віри, що замінила б їм релігію.

Він оглянувся:

— Звичайно. Вони знову хочуть трохи вірити в що-небудь. Тому вони такі фанатичні.

Ми ввійшли на другий двір, де містилася пивна, в якій проходили збори. Усі вікна були освітлені. Раптом ми почули зсередини лемент. У ту ж мить, ніби по сигналу, з бокового входу вискочила група молодчиків у спортивних куртках і побігла через двір попід вікнами до дверей. Передній розчинив їх навстіж, і всі вони кинулись у зал.

— Ударна команда, — зауважив Кестер. — Ходімо сюди до стіни, станемо за пивними бочками.

В залі здійснювся шалений гвалт. Ще секунда — задеренчали шибки і з вікна хтось вискочив на подвір'я. У ту ж мить з грюкотом розчинилися двері і звідти викотився клубок людей: передні падали, задні котилися через них. Якась жінка пронизливо завищала: "Рятуйте!" й кинулася в підворіття з двору. Нова хвиля людей з ніжками стільців і пивними кухлями в руках викотилася з залу, зчепившись у лютій бійці. Один здоровенний тесляр вискочив з залу, став трохи осторонь дверей і кожного разу, коли перед його очима з'являлася голова противника, його довга рука з розмаху забивала її знову в клубок людських тіл. Він робив це цілком спокійно, ніби рубав дрова.

Новий клубок викотився у двір, і раптом ми побачили — за три метри від нас — жовту чуприну Готфріда в руках якогось розлюченого вусача.

Кестер, пригнувшись, зник у натовпі. Через кілька секунд вусач відпустив Готфріда, з виразом крайнього здивування підняв руки і, як вирване з коренем дерево, повалився на купу людей. Тут я помітив Кестера, який волік за комір Ленца.

Ленц пручався.

— Пусти мене ще на хвилину туди... Отто... — хрипів він.

— Кинь дурниці! — гукнув Кестер. — Зараз тут буде поліція! Давай скоріше на той бік і нагору.

Ми побігли через двір, до темного бічного ходу. Ще б мить — і було б запізно. В ту ж секунду двір наповнився різким свистом, блиснули козирки чорних формених кашкетів, і поліція перегородила двір. Ми кинулись сходами вгору, щоб не потрапити до поліційного відділку. З віконця на сходах ми спостерігали, що було далі. Поліцаї працювали бездоганно. Вони перекрили всі виходи, врізалися клином у юрбу, що розлючено билася, розірвали її на частини, розсіяли по двору і зразу ж почали набивати нею машини. І першим серед арештованих був спантеличений тесляр, що даремно намагався щось пояснити поліцаям.

Позаду нас рипнули двері. Якась жінка в сорочці, з тонкими голими ногами і з

свічкою в руці, висунула голову:

— Це ти тут? — непривітно спитала вона.

— Ні, — відповів Ленц, що вже трохи охолонув.

Жінка грюкнула дверима. Ленц освітив кишеньковим ліхтариком двері. Це тут чекали на старосту артілі штукатурів Гергарда Пешке.

Внизу стихло. Поліція пішла геть, і двір спорожнів.

Ми ще трохи почекали, потім пішли сходами вниз. За чиїмись дверима у темряві тихо й жалібно плакала дитина.

Ми йшли через передній двір. Астролог сидів самотній перед своїми астрономічними картами.

— Гороскоп, панове? — гукнув він до нас. — Чи, може, поворожити на руці?

— Давай, — сказав Готфрід, простягаючи йому руку.

Той якусь мить дивився на руку.

— У вас порок серця, — беззаперечно заявив він. — Почуття дуже розвинені, лінії розуму дуже короткі, зате ви музично обдаровані. Багато мрієте, але не годитесь для родинного життя. І все ж я бачу тут троє дітей. Ви — натура дипломатична, більш відлюдна, ніж товариська, і проживете до вісімдесяти років.

— Вірно, — заявив Готфрід. — Так і моя мати ще дівчиною казала: хто злий, той постаріє. Мораль — це видумка людей, а не висновки з досвіду життя.

Він дав астрологові гроші, і ми пішли далі. На вулиці не було ні душі. Чорна кішка перебігла нам дорогу.

Ленц показав у протилежний бік:

— Тут би нам слід повернутися назад.

— Нічого, — заперечив я, — перед цим ми бачили білу; отже, це взаємно урівноважується.

Ми йшли вулицею. На другому боці назустріч нам ішло кілька чоловік. Чотири молоді хлопці. На одному були світложовті нові шкіряні краги, на інших — щось подібне до армійських чобіт. Вони зупинились і дивились в наш бік.

— Він! — гукнув раптом той, що в крагах, і побіг через вулицю до нас. За якусь мить гримнули два постріли, парубок кинувся тікати, і всі четверо розбіглися так швидко, як тільки могли. Кестер було рвонувся за ними, але потім якимось дивно повернувся вбік, щось вигукнув здавленим голосом і розчепірів руки, намагаючись підтримати Готфріда Ленца, який важко упав на брук.

У першу секунду я подумав, що Ленц просто впав; потім побачив кров. Кестер розпахнув йому піджак, розірвав сорочку на грудях — звідти ключем була кров.

Я притиснув до рани свою хусточку.

— Побудь тут, я прижену машину! — крикнув Кестер і побіг.

— Готфріде, — покликав я, — ти чуєш мене?

Його обличчя посіріло. Очі були напівзаплющені. Повіки не рухались. Я однією рукою підтримував його голову, а другою притискував хусточку до рани. Став біля нього на колінах, прислухався, чи не дише він, чи не хрипить, але не почув нічого...

ніде не було ні звуку, лише безконечна вулиця, будинки без кінця і ніч без кінця... Я тільки чув, як тихо плюскотіла кров, зливаючись на брук, і усвідомлював, що це могло вже не раз статися з ним, але тепер — не міг повірити в це...

Вихором примчав Кестер. Він одкинув спинку лівого сидіння. Ми обережна підняли Готфріда і поклали на обидва сидіння. Я стрибнув у машину, і Кестер рушив. Ми приїхали до ближчого пункту швидкої допомоги. Кестер обережно загальмував.

— Заглянь, чи є там лікар. Якщо немає, нам доведеться їхати далі.

Я побіг. Назустріч мені вийшов санітар.

— Тут є лікар?

— Є. Ви когось привезли?

— Так. Ходітьте скоріше зі мною! Носилки.

Ми підняли Готфріда на носилки й понесли до приміщення. Лікар вже стояв наготові, засукавши рукава.

— Сюди, — показав він на плоский стіл.

Ми підняли носилки. Лікар притягнув лампу нижче, до самого тіла.

— Що це?

— Постріл з револьвера.

Він узяв вату, витер кров, намацав пульс, послухав і випростався.

— Уже нічого не поробиш...

Кестер не зводив з нього очей:

— Адже рана зовсім збоку. Це не може бути таким небезпечним!

— Тут дві рани! — сказав лікар.

Він знову витер кров. Ми нахилились над Готфрідом. І тут ми побачили, що нижче кривавої рани навкіс була друга — маленька темна дірочка біля серця...

— Він, очевидно, зразу помер, — сказав лікар.

Кестер випрямився. Він дивився на Готфріда. Лікар прикрив рани тампонами й заклеїв їх пластирем.

— Хочете помитись? — запитав він мене.

— Ні, — відповів я.

Обличчя Готфріда було тепер жовте і запале. Рот трохи скривлений, очі напівзаплющені, одно більше, ніж друге. Він дивився на нас. Він усе ще дивився на нас.

— Як же це сталося? — спитав лікар.

Йому ніхто не відповів. Готфрід дивився на нас. Він не спускав з нас очей.

— Його можна лишити тут, — сказав лікар.

Кестер ворухнувся.

— Ні, — заперечив він. — Ми заберемо його з собою!

— Так не можна, — сказав лікар. — Ми повинні подзвонити в поліцію. І до карного розшуку теж. Адже треба негайно вжити заходів, щоб знайти вбивцю.

— Вбивцю? — Кестер дивився на лікаря так, ніби не розумів його. — Гаразд, — сказав він трохи згодом. — Я поїду привезу поліцію.

— Можна подзвонити. Тоді вони скоріше будуть тут.

Кестер задумливо похитав головою:

— Ні. Я привезу їх.

Він вийшов на вулицю; і я почув, як заревів мотор "Карла". Лікар присунув мені стілець:

— Може, поки що посидите?

— Дякую, — сказав я, але не сів. Яскраве світло все ще падало на закривавлені груди Готфріда. Лікар підняв лампу трохи вище.

— Як же це сталося? — спитав він ще раз.

— Не знаю. Мабуть, його сприйняли за когось іншого.

— Він був на фронті? — спитав лікар.

Я кивнув.

— Це видно з шрамів, — сказав він. — І по тому, що прострілена рука. Він був поранений кілька разів?

— Так. Чотири рази.

— Яка підлість, — мовив санітар. — І це вчинили вошиві молокососи, які тоді ще лежали в пелюшках.

Я нічого не відповів. Готфрід дивився на мене. Все ще дивився на мене.

Кестер повернувся нескоро. Він не привіз нікого. Лікар відклав набір газету й запитав:

— Чиновники вже тут?

Кестер стояв мовчки. Він не чув.

— Поліція вже тут? — перепитав лікар.

— Тут, — відповів Кестер. — Поліція... Треба подзвонити, щоб вони прийшли...

Лікар подивився на нього, але нічого не сказав і підійшов до телефону. Через кілька хвилин прийшли два чиновники. Вони сіли за другий стіл, і один з них почав записувати персональні дані Готфріда. Не знаю чому, але мені здавалося божевіллям розповідати, як його звали, коли він народився і де жив, — тепер, коли він був мертвий. Я втупився в чорнуватий недогризок олівця, якого чиновник час від часу слинив губами, і машинально відповідав на запитання.

Другий чиновник почав оформляти протокол. Кестер підказував йому необхідні дані.

— Ви можете сказати мені хоч приблизно, як виглядав убивця? — спитав чиновник.

— Ні, — відповів Кестер. — Я не звернув на це уваги.

Я поглянув на нього. Мені пригадалися краги й уніформа.

— Ви не знаєте, до якої партії він належав? Не помітили на ньому якогось значка або форми?

— Ні, — сказав Кестер. — До пострілів я нічого не бачив. А потім лише... — він запнувся, — турбувався за свого товариша.

— Ви належите до якоїсь партії?

— Ні.

— Я спитав тому, що ви сказали, це ваш товариш...

— Він мій товариш по фронту, — відповів Кестер.

Чиновник звернувся до мене:

— А ви можете описати вбивцю?

Кестер твердим поглядом дивився на мене.

— Ні, — відповів я. — Я теж нічого не бачив.

— Дивно, — промовив чиновник.

— Ми саме розмовляли між собою і ні на що не звертали уваги. Все це сталося незвичайно швидко.

Чиновник зітхнув:

— Тоді мало надій на те, щоб спіймали тих типів.

Він дописав протокол.

— Загиблого можна забрати? — спитав Кестер.

— Власне кажучи... — чиновник глянув на лікаря. — Причина смерті встановлена?

Лікар кивнув головою:

— Я вже виписав посвідчення.

— А де куля? Я повинен взяти з собою кулю.

— Тут дві сліпі рани. Мені довелось би... — лікар завагався.

— Мені потрібні обидві кулі, — сказав чиновник, — Мені треба знати, чи вони з тої самої зброї.

— Звичайно, — відповів Кестер на погляд лікаря.

Санітар підсунув ближче носилки й опустив світло. Лікар взяв інструменти й почав копирсатися пінцетом у ранах. Першу кулю він знайшов швидко, вона сиділа не дуже глибоко. Другу рану довелося розрізати. Він натягнув гумові рукавички аж до ліктів, взяв затиски й ніж. Кестер швидко підступив до носилок і закрив Готфріду очі, що все ще були напіврозплющені. Почувши, як чиркнув ніж, я відвернувся. Якусь мить я поривався до лікаря, щоб відштовхнути його, бо в мене промайнула думка, що Готфрід лише втратив свідомість і лікар його може дійсно зарізати... але потім я знов усвідомив те, що сталося. Ми досить бачили мертвих, щоб зрозуміти це.

— Ось вона, — сказав лікар, випростуючись. Він витер кулю і передав її чиновникові.

— Така сама. З того ж самого револьвера, правда ж?

Кестер нахилився й уважно оглянув маленькі кулі, що, перекочуючись на долоні чиновника, блідо поблискували.

— Так, — сказав він.

Чиновник загорнув їх у папір і сховав у кишеню.

— Власне, це й не дозволяється, — сказав він потім, — але якщо ви хочете забрати його додому, а... обставини з'ясовані, — адже так, пане докторе? — Лікар кивнув. — Ви ж судовий лікар, — вів далі чиновник, — ну, то... як хочете... Ви лише повинні... можливо, завтра ще з'явиться комісія...

— Я знаю, — сказав Кестер. — Ми все лишимо так, як є.

Чиновники вийшли.

Лікар знову закрив рани Готфріда і заклеїв їх.

— Як ви хочете? — спитав він. — Можна взяти носилки. Вам лише слід повернути їх сюди протягом наступного дня.

— Добре, дякую. — сказав Кестер. — Давай, Роббі...

— Я можу допомогти вам, — звернувся до нас санітар.

Я похитав головою:

— Ми вже якимось і самі.

Ми взяли носилки, винесли їх на вулицю й поклали на обидва ліві сидіння, що разом з відхиленою спинкою утворювали рівну площину. Санітар і лікар теж вийшли за нами на вулицю. Ми прикрили Готфріда його пальтом і поїхали. Через хвилину Кестер повернувся в мій бік:

— Проїдемо ще раз тими вулицями. Я вже раніше раз об'їхав їх. Але тоді ще було надто рано. Можливо, вони тепер десь там.

Почав іти ріденький сніг. Кестер вів машину майже безшумно. Він час від часу вимикав швидкість і навіть запалювання. Він не хотів, щоб нас було чути, хоча ті четверо, яких ми шукали, й не знали, що у нас є машина. Потім ми безшумно попливли, мов білий привид, крізь сніг, який падав дедалі густіше. Я дістав з інструментального ящика молоток і поклав поруч, щоб можна було миттю вискочити з машини й бути готовим до бою. Ми їхали вздовж вулиці, на якій трапилась ця пригода. Під ліхтарем ще виднілася темна пляма крові. Кестер вимкнув світло. Ми рухалися біля самого тротуару й оглядали вулицю. Ніде ні душі. Тільки в освітленій пивничці чулися голоси.

Кестер зупинив машину біля перехрестя вулиць.

— Побудь тут, — сказав він, — я загляну туди.

— Я піду з тобою, — відповів я.

Він зміряв мене поглядом, який був мені знайомий ще з тих часів, коли він сам ходив у розвідку.

— Я не буду чіпати його в пивничці... — пообіцяв Кестер. — Бо там він ще вислизне в мене... Лише подивлюсь, чи він там. А потім почекаєм на нього. Побудь біля Готфріда.

Я кивнув, і він зник у хуртовині. Сніжинки летіли мені в обличчя і танули на нім. Раптом мені стало боляче, що Готфрід прикритий, наче уже не наш. Я зсунув пальто з його голови. Тепер сніг падав також і на його обличчя, на його очі і на рот, але не танув. Я вийняв хусточку, витер сніг і знову прикрив голову пальтом.

Повернувся Кестер.

— Нема?

— Нема, — відповів він.

Він сів у машину.

— Тепер об'їдемо ще інші вулиці. У мене таке передчуття, що ми кожную хвилину можемо зустріти їх.

Машина заревіла, і Кестер зразу ж приглушив її. Ми тихо скрадалися вулицями крізь білу хуртовинну ніч; на поворотах я притримував Готфріда, щоб він не сковзнув

униз; час від часу ми зупинялися метрів за сто від пивниці, і Кестер довгими стрибками біг назад, щоб заглянути туди. Його охопило якесь страшне, холодне біснування; він не думав про те, щоб спершу відвезти Готфріда, двічі був уже повертав додому, але потім знову розвертався, бо гадав, що саме в цей момент ті четверо можуть з'явитися на вулиці.

Раптом ми помітили попереду, на довгій, безлюдній вулиці темну групу людських постатей. Кестер миттю вимкнув запалювання, і ми безшумно, без світла наблизились до них. Вони не чули нас і спокійно розмовляли.

— Їх чотири, — шепнув я Кестеру.

В ту ж мить машина заревіла, кулею промчала останні двісті метрів, вискочила до половини на тротуар і, завищавши, зупинилась на відстані одного метра від людей, які крикнули від жаху. Кестер наполовину висунувся з машини, його тіло, мов сталева пружина, було готове до стрибка, а обличчя — невмолиме, як сама смерть.

Виявилося, то були не ті, кого ми шукали. Один з них — п'яненький. Вони почали лаяти нас. Кестер нічого не відповів їм. Ми поїхали далі.

— Отто, — сказав я, — сьогодні ми не спіймаєм його. Не думаю, щоб він наважився вийти на вулицю.

— Мабуть, так, — відповів він через деякий час і повернув машину.

Ми поїхали до Кестера на квартиру. Його кімната мала окремий вихід, і нам не довелося нікого будити. Виходячи з машини, я сказав:

— Чому ти не хотів сказати поліції, який він був на вигляд? Ми ж могли б допомогти розшукати його. І ми ж таки бачили його досить чітко.

Кестер поглянув на мене.

— Тому, що ми самі розрахуємося з ним, без поліції. Ти, може, думаєш... — він заговорив тихо, приглушено, в його голосі було щось моторошне, — що я передам його поліції? Щоб його на кілька років посадили до в'язниці? Ти ж знаєш, чим кінчаються всі ці процеси! Ті молодчики впевнені, що для них знайдуться поблажливі судді! Але так не буде! Я скажу тобі: коли б навіть поліція знайшла його, я б заявив, що це не той, аби тільки він мені знову колись попався! Готфрід мертвий, а він живий! Не буде цього!

Ми взяли носилки з сидінь і понесли їх крізь бурю й сніг до кімнати... У нас на душі було так, ніби ми у Фландрії і несемо вбитого товариша з окопів у тил.

Ми купили труну і яму на общинному кладовищі. Коли його ховали, був ясний, сонячний день. Ми самі закрили труну і знесли її сходами вниз. З нами йшло небагато людей: Фердінанд, Валентин, Альфонс, бармен Фред, Георг, Юпп, пані Штос, Густав, Стефан Гріголяйт і Роза. Перед воротами кладовища нам довелося трохи почекати. Перед нами рухалися ще дві траурні процесії, які треба було пропустити. В одній рухалося похоронна авто, у другій — коні, вкриті чорносрібними попонами, тягли катафалк; за нею нескінченними рядами йшли близькі небіжчика і жваво розмовляли між собою.

Ми зняли труну з машини і самі опустили на вірьовках у яму. Могильник був задоволений з цього, бо в нього було досить роботи біля інших могил. Ми запросили й

священика. Невідомо, що б на це сказав Готфрід, але Валентин хотів цього. Правда, ми попросили пастора не казати ніякої проповіді. Він мав прочитати лише певне місце із біблії. Попик був маленький, старий і короткозорий чоловічок. Підійшовши до могили, він зачепився за грудку землі і був би впав у яму, якби Костер і Валентин не підтримали його. Та коли він спіткнувся, у нього випали з рук біблія і окуляри, які він хотів було надіти. Вони впали в могилу. Священик збентежено дивився в яму.

— Хай уже буде так, пане священику, — сказав Валентин, — ми заплатимо вам за ті речі.

— Мені не шкода книги, — відповів попик тихо, — але ж окуляри потрібні мені.

Валентин виламав гілку з живої огорожі. Потім став навколішки біля ями, і йому вдалося зачепити окуляри за дужку й витягти їх з-поміж вінків. Оправа була золота. Мабуть, саме тому піп хотів повернути їх собі. Біблія ковзнула збоку за труну; щоб її витягти, треба було спершу полізти в яму і знайти. Але цього і сам священик не хотів. Він стояв зніяковілий біля ями.

— Може, мені, замість читати, сказати кілька слів? — спитав він.

— А, облиште, пане священику, — сказав Фердінанд. — У нього ж там увесь завіт...

Сильно пахло розритою землею. В одній земляній брилі сиділа лялька хруща. Коли земля буде знов засипана, лялечка і далі буде жити в землі, перетвориться на жука і наступного року вибереться з грудки і знову побачить світ. А Готфрід був мертвий. Він згас. Ми стояли біля його могили, ми знали, що його тіло, його волосся, його очі ще існують, правда, уже не такі, як раніше, але ж існують, і все ж він уже пішов від нас і ніколи вже не повернеться. Це неможливо було досягнути. Шкіра у кожного з нас була тепла, мозок працював, наші серця гнали кров по жилах, ми жили, як і раніше, як і вчора, ніхто з нас раптом не втратив руки, ніхто не осліп, не онімів, все було, як і завжди, ми невдовзі мали піти звідси, а Готфрід мав лишитись там і ніколи вже не міг піти слідом за нами. Це неможливо було досягнути...

Брили землі загупали об труну. Могильник дав нам лопати, і ми, — Валентин, Кестер, Альфонс і я, — закопали Готфріда землею, як закопали вже колись багатьох товаришів. У мене в голові громом гриміла стара солдатська пісня — стара, сумна солдатська пісня, яку Готфрід так часто співав...

Аргоннський ліс, Аргоннський ліс,

Ти тихим цвинтарем станеш колись ..

Альфонс приніс простий, чорний дерев'яний хрест — такий самий, яких сотні тисяч стоять нескінченними рядами на солдатських могилах у Франції. Ми встановили його в узголів'ї могили.

— Ну, ходімо, — зрештою хрипко сказав Валентин.

— Ходімо, — промовив Кестер, але не зрушив з місця.

Ми всі стояли на місці. Валентин обвів усіх очима.

— За що? — ледве вимовляючи слова, сказав він. — Скажіть, за віщо? Прокляття!..

Ніхто не відповів.

Валентин кволо ворухнув рукою;

— Ходімо.

Ми пішли по гравійовій дорозі до виходу. Біля воріт на нас чекали Фред, Георг і інші.

— Він так дивно умів сміятись... — промовив Стефан Гріголяйт, сльози полилися струмками по його безпорадному й гнівному обличчю.

Я оглянувся. Ніхто не йшов за нами...

1. Гра в карти, схожа на "очко". (Прим. перекл.)

XXV

Одного лютого дня ми з Кестером останній раз сиділи в своїй майстерні. Ми змушені були її продати, і тепер чекали на аукціоніста, який мав пустити з молотка все обладнання і наше таксі. У Кестера була надія влаштуватися на весну гонщиком в одній невеличкій автомобільній фірмі. Я лишався в кафе "Інтернаціональ" і мав намір знайти якусь роботу додатково, в денний час, щоб заробити трохи більше.

Поступово у дворі зібралося кілька покупців. Прийшов аукціоніст.

— Ти вийдеш, Отто? — спитав я.

— Навіщо? Все ж стоїть надворі, і він у курсі справ.

У Кестера був стомлений вигляд. Зовні нелегко було помітити втому, але хто його добре знав, той міг зрозуміти це. Його обличчя мало напруженіший і суворіший вигляд, ніж звичайно. Він щовечора виїжджав на машині і завжди в тому ж самому напрямі. Він уже давно знав прізвище того молодчика, що застрелив Готфріда. Тільки не міг знайти, бо той, побоюючись поліції, змінив квартиру і десь ховався. Про все це довідався Альфонс. Він теж висліджував його. Звичайно, може, вбивці зовсім не було в місті. Що Кестер і Альфонс розшукували його, він не знав. І вони чекали, що він повернеться, коли почуватиме себе в безпеці.

— Я вийду туди, подивлюсь, Отто, — сказав я.

— Піди.

Я вийшов у двір. Наші інструментальні верстати й інші речі були скупчені посеред двору. Праворуч біля муру стояло таксі. Ми начисто вимили його. Я оглянув оббивку сидінь і скати. "Наша славна дійна корівка", як завжди називав його Готфрід. Не так-то легко було розлучатися з нею.

Хтось торкнув мене за плече. Я обернувся: що за несподіванка! Передо мною стояв молодий, неприємно хвацький чоловік у пальті з поясом. Розмахуючи бамбуковою паличкою, він підморгнув мені:

— Алло! Та ми знайомі!

У мене в голові промайнула згадка про випадкову зустріч.

— Гвідо Тіс із "Аугек-и"!

— То-то ж! —самовдоволено сказав двоногий броненосець. — Адже ми з вами зустрілися тоді біля цієї самої таратайки. До речі, з вами був якийсь огидний тип.

Я ледве стримався, щоб не затопити йому в пику.

Здогадавшись, що він ледве стримався, щоб не затопити в пику Кестеру, я мимоволі скривився. Тіс це сприйняв за посмішку і, в свою чергу, вишкірив гнілі зуби.

— Ну, та про це не будемо, Гвідо не злопам'ятний. Ви ж тоді заплатили надмірну ціну за цього дідуса. А хоч що-небудь заробили на ньому?

— Заробили, — сказав я. — Машина добра.

Тіс замикав по-цапиному:

— Якби ви послухалися мене, мали б більше. І я теж. Ну, та не будемо про це! Все прощаю, все забув! Але сьогодні ми можемо обладнати справу. Візьмемо цю чортопхайку за п'ятсот марок, як пить дати. Тут немає жодної душі, яка б могла запропонувати більше. Згода?

Я зрозумів. Він гадав, що ми тоді перепродали машину, і не підозрівав, що майстерня належала нам. Навпаки, він вважав, що ми тепер знову хочемо купити таксі.

— Машина ще й тепер варта того, щоб за неї заплатити тисячу п'ятсот, — сказав я. — Навіть враховуючи податок за право возити на таксі.

— Атож, — заповідливо провадив далі Гвідо. — Ми будемо набавляти до п'ятисот, тобто я. Присудять машину нам, я виплачую вам триста п'ятдесят готівкою, прямо в лапу.

— Не можу піти на таке, — підігрівав я його. — У мене є покупець на цю машину.

— Нехай і так... — Він хотів запропонувати щось інше.

— Нема ніякої рації... — Я пішов на середину двору.

Тепер мені було ясно, що він матиме змогу набавляти до тисячі двохсот.

Аукціоніст почав пропонувати покупцям наші речі.

Спершу обладнання майстерні. Виручка за це виявилася невеликою. Так само і від інструмента. Потім дійшла черга до таксі. Спочатку хтось запропонував триста марок.

— Чотириста, — озвався Гвідо.

— Чотириста п'ятдесят, — запропонував після довгого вагання якийсь чоловік у робітничій блузі.

Гвідо надавав п'ятсот. Аукціоніст кілька разів спитав:

"Хто більше?" Чоловік у блузі мовчав. Гвідо підморгнув мені й підняв чотири пальці.

— Шістсот, — сказав я.

Гвідо азартно труснув головою й запропонував сімсот. Я набавляв далі. Гвідо одчайдушне торгувався зі мною. Почувши "тисяча", він благальне кивав мені й показав на пальцях, що я ще можу заробити сто марок. Потім запропонував тисячу десять. У відповідь на тисячу сто він почервонів, розлютившись на мене, але видавив з себе:

— Тисяча сто десять.

Я дійшов до тисячі сто дев'яносто і чекав, що він запропонує тисячу двісті. Тоді я мав намір здатися.

Але Гвідо розлютився до краю. Його дратувало те, що, як він гадав, його витіснили; він раптом запропонував тисячу триста. Я гарячково розмірковував. Якби він справді хотів купити машину, то, напевне, зупинився б на тисячі двісті. А тепер він, очевидно, лише підстьобував мене, щоб помститися за невдачу. Після нашої з ним розмови він гадав, що для мене межа тисяча п'ятсот і не бачив для себе ніякої небезпеки.

— Тисяча триста десять, — сказав я.

— Тисяча чотириста, — в ту ж мить запропонував Гвідо.

— Тисяча чотириста десять, — відповів я, трохи завагавшись. Я боявся, що на цьому й скінчиться торг.

— Тисяча чотириста дев'яносто! — Гвідо тріумфуюче й дещо глузливо дивився на мене. Він сподівався, що добре насолив мені.

Я мовчки витримав його погляд. Аукціоніст запитав раз: "Хто більше?" і вдруге підняв молоток. У ту мить, коли він присудив машину Гвідо, тріумфуючий вираз обличчя того змінився на безпорадно-здивований. Розгублений, Гвідо підійшов до мене:

— Я гадав, ви хотіли...

— Ні, — відповів я.

Він почухав потилицю:

— Ет, чорт!.. Нелегко буде втовкмачити моїй фірмі. Думав, ви дійдете до тисячі п'ятисот. Ну, нічого — принаймні на цей раз я вихопив цю чортопхайку у вас з-під носа!

— Що й треба було, — сказав я.

Гвідо нічого не зрозумів. І лише коли побачив, що до мене підійшов Кестер, збагнув усе відразу і схопився за волосся.

— Боже мій, то машина була ваша? Ох, я ж осел, безглуздий осел! Дав себе обкрутити кругом пальця! Як справжній простак! Бідолашний Гвідо! Спіймався на такий гачок. Ну, що тут говорити! Найхитріші самі попадаються на найбанальніших речах! Ну, нічого, наступного разу якось наверстаємо!..

Він сів за руль і поїхав з двору. Ми дивилися машині услід, і на душі у нас було не дуже радісно.

Пополудні прийшла Матільда Штос. Треба було розрахуватися з нею за останній місяць. Кестер виплатив їй гроші й пообіцяв поговорити з новим власником майстерні, щоб її взяли за прибиральницю. Ми і Юппа влаштували у нього. Але Матільда похитала головою:

— Нє-е, пане Кестер, з мене досить. Кості вже огрубіли.

— То що ж ви робитимете? — спитав я.

— Поїду до дочки. Вона замужем у Бунцлау. Знаєте Бунцлау?

— Ні, Матільдо.

— Але ж пан Кестер знає?

— Теж ні, пані Штос.

— Чудасія, та й годі, — дивувалась Матільда, — ніхто не знає Бунцлау. Кого тільки не питала — не знають. А між тим дочка моя дванадцять років тому вийшла туди заміж. За секретаря канцелярії.

— Тоді повинен існувати й Бунцлау. Можете бути певні цього. Якщо секретар канцелярії живе там.

— Авжеж. І все ж таки дивно, що ніхто не знає, га?

Ми погодилися з цим.

— А чого ж ви самі за весь час не побували там? — спитав я.

Матільда посміхнулась:

— Та... була на те причина. Але тепер я потрібна для дітей, у них уже четверо. І малий Едуард теж поїде зі мною.

— Я думаю, в тих краях є добряча горілка, — зауважив я. — Слив'янка там, чи що...
Матільда, ніби знітившись, підняла руки:

— В тім-то й горе. Мій зять виявився непитущий. Є такі люди, що нічогісінько не п'ють.

Кестер дістав з порожніх полиць останню пляшку.

— Ну, пані Штос, давайте вип'ємо разом на прощання.

— Не заперечую, — мовила Матільда.

Кестер поставив на стіл чарки і наповнив їх. Матільда хильнула ром з такою швидкістю, ніби вилила його крізь решето. Верхня губа у неї гарячкове тремтіла, вусики дрижали.

— Ще одну? — спитав я.

— Не можу відмовитись.

Їй налили ще повну велику чарку, а тоді вже вона почала прощатися.

— Всього найкращого вам у Бунцлау, — побажав я.

— Широ дякую. Але смішно, що ніхто не знає Бунцлау, га?

Вона погойдуючись вийшла. Ми ще трохи постояли в спорожнілій майстерні.

— Власне кажучи, могли б і ми піти звідси, — сказав Кестер.

— Так, — відповів я. — Нам уже тут нічого більше робити.

Ми замкнули двері й вийшли у двір. Потім пішли до "Карла". Він стояв в одному гаражі поблизу і не був проданий. Ми з'їздили в банк, на пошту, і Кестер вніс гроші судовому уповноваженому по торгах.

— Тепер я поїду посплю, — сказав він, повернувшись до машини. — Ти будеш дома?

— Я сьогодні звільнився на весь вечір.

— Гаразд, то я заїду до тебе десь о восьмій.

Ми повечеряли в маленькій замиській харчевні, потім поїхали назад, до міста. Коли в'їхали в першу вулицю, у нас лопнув передній скат. Ми замінили його на новий. "Карла" давно вже не мили, і я досить-таки вимазався біля нього.

— Доведеться сходити помити руки, Отто, — сказав я.

Поблизу було велике кафе. Ми зайшли туди і сіли за стіл недалеко від виходу. Там було навдивовижу повно людей. Грав жіночий оркестр, панувала жвава метушня. На музикантках були барвисті паперові ковпаки, частина гостей одягнена у маскарадні костюми, від стола до стола злітали стрічки серпантину, здіймалися вгору повітряні кулі; кельнери моталися сюди й туди з навантаженими підносами. Усе приміщення було сповнено рухів, гамору й сміху.

— Що тут робиться? — спитав Кестер.

Білява дівчина з сусіднього стола сипнула на нас цілу хмару конфетті.

— Звідки ви взялися? — засміялась вона. — Хіба не знаєте, що сьогодні перший день масниці?

— Ах, он воно що! — мовив я. — Ну, коли так, то я піду помию руки.

Щоб добратися до умивальника, мені довелося перетнути весь зал. Я затримався на кілька секунд через групу п'яних, які хотіли підняти якусь жінку на стіл, щоб вона там співала. Жінка пручалась і верещала, стіл перекинувся, уся компанія попадала. Я чекав, поки звільниться прохід — і зненацька мене наче вразив електричний удар. Я ніби закам'янів, зникли зал, гамір, музика, лишилися тільки невиразні рухомі тіні, серед яких чітко і ясно виділявся один-єдиний стіл, а за столом — молодик у блазнівському ковпаку набакир... Одна рука його обнімала сп'янілу дівчину; скляні, тупі очі, тонкі губи, а під столом яскравожовті, до блиску начищені краги...

Мене підштовхнув кельнер. Я, мов сп'янілий, пройшов далі і знову став. Мені було жарко, але я тремтів усім тілом. Руки змокрили. Тепер я бачив і інших людей за столом. Почув, як вони з задирливими обличчями хором співали якусь пісню, постукуючи в такт пивними кухлями по столу. Мене знову хтось штовхнув.

— Не загороджуйте прохід, — буркнув незнайомий.

Я машинально пішов далі, знайшов умивальник, мив руки, але опам'ятався лише тоді, коли мало не ошпарив шкіру. Тоді повернувся назад.

— Що з тобою? — спитав Кестер.

Я не міг нічого відповісти.

— Ти захворів? — знову спитав він.

Я похитав головою і показав очима на сусідній стіл, звідки білява дівчина скося поглядала на нас. Раптом Кестер зблід, його очі звузились. Він весь подався вперед.

— Він? — зовсім тихо спитав Отто.

— Так, — відповів я.

— Де?

Я повів очима в тому напрямі.

Кестер повільно встав. Він випростався, як удав.

— Обережно, — шепнув я. — Не тут, Отто!..

Він коротким помахом руки зупинив мене й поволі пішов уперед. Я приготувався, щоб кинутися за ним. Якась жінка насунула йому на голову зелено-червоний паперовий ковпак і повисла на його плечі. Він навіть не доторкнувся до неї, але струснув її так, що вона тільки очі виричила на нього. Обійшовши навколо залу, він повернувся назад.

— Уже нема, — констатував він.

Я встав і оглянув зал. Кестер мав рацію.

— Ти думаєш, він пізнав мене? — спитав я.

Кестер знизав плечима. Він тільки тепер помітив ковпак у себе на голові й скинув його геть.

— Не можу збагнути, — промовив я. — Адже я пробув в умивальній одну-дві хвилини.

— Ти був там більш як чверть години.

— Що?..

Я ще раз поглянув на той стіл.

— Уся компанія зникла. З ними була одна дівчина, і її нема. Якби він упізнав мене, то, напевне, втік би сам.

Кестер кивнув пальцем кельнерові:

— Тут є ще й другий вихід?

— Так, з того боку, на Гарденбергштрассе.

Кестер вийняв з кишені монету і дав кельнеру.

— Ходімо, — сказав він мені.

— Жаль, — кинула блондинка з сусіднього стола усміхаючись. — Такі серйозні кавалери...

Надворі вітер ударив нам в обличчя. Після гарячого чаду кафе він здавався крижаним.

— Іди додому, — сказав Кестер.

— Їх там кілька чоловік, — заперечив я, сідаючи до нього в машину.

Машина рвонулася вперед. Ми прочесали усі вулиці навколо кафе, все віддаляючись від нього, але нічого не побачили. Нарешті Кестер зупинив машину.

— Вислизнув, — сказав він. — Та це ще нічого не значить. Тепер ми де-небудь злапаємо його.

— Отто, — звернувся я до нього. — Облишмо це...

Він зміряв мене твердим поглядом.

— Готфрід мертвий, — вів я далі і здивувався тому, що сам сказав: — Від цього він не оживе...

Кестер усе ще дивився на мене.

— Роббі, — повільно сказав він, — я вже не знаю, скільки людей убив. Але ще пам'ятаю, як збив одного молодого англійця. У нього виникла якась затримка при заряджанні, і він був беззахисний. Я на своєму літаку був за кілька метрів від нього і бачив перелякане дитяче обличчя, добре бачив повні жаху очі; це був його перший виліт, ми потім установили точно, і йому ледве сповнилось вісімнадцять років. І в те злякане, безпомічне миловидне дитяче обличчя я з відстані в кілька метрів випустив чергу з свого кулемета, і його череп захрустів, як куряче яйце... Я не знав того юнака, і він нічого не заподіяв мені. Цей випадок мучив мою совість довше, ніж інші; минуло багато часу, поки я звільнився від нього і поки затоптав своє сумління тим проклятим "війна є війна"... Але я скажу тобі: якщо я не доконаю того, хто вбив Готфріда, як собаку, хто застрелив його, безневинного, тоді той випадок з англійцем був жахливим злочином, Ти мене розумієш?

— Розумію, — погодився я.

— А тепер іди додому. Я мушу подбати про те, щоб покінчити з цим. Воно стоїть передо мною, мов стіна. Я нічого не можу робити, поки воно стоїть...

— Я не піду додому, Отто. Якщо вже так, то давай будемо разом до кінця.

— Дурниці, — нетерпляче заперечив він. — Я не потребую твоєї допомоги. — Побачивши, що я хочу щось сказати, він підняв руку: — Я вже буду насторожі! Спіймаю його наодинці без друзів, зовсім одного! Ти не бійся за мене.

Він нетерпляче виштовхнув мене з сидіння і миттю подався далі. Я розумів, що його вже ніщо не могло стримати. Розумів також, чому він не взяв мене з собою.

Заради Пат.

Готфріда б він узяв.

Я пішов до Альфонса. Він був єдиною людиною, з ким я міг поговорити. Хотів порадитися з ним, чи не можна було вжити якихось заходів. Але Альфонса не застав.

Заспана дівчина сказала мені, що з годину тому він пішов на збори. Я сів за стіл, щоб почекати його.

В ресторані не було нікого. Лише над стойкою горіла одна маленька лампочка. Дівчина знову сіла в куток і заснула. Я думав про Отто і про Готфріда, дивився у вікно на вулицю, освітлену повним місяцем, що повільно впливав з-за дахів, пригадав могилу з чорним дерев'яним хрестом та сталевим шоломом на ній, і раптом помітив, що плачу... Я витер сльози.

Невдовзі почулися тихі, швидкі кроки. Двері, що вели у двір, відчинились, і з них вийшов Альфонс, його обличчя блищало від поту.

— Це я, Альфонсе, — озвався я.

— Іди сюди, скоріш!

Я пішов слідом за ним у кімнату за стойкою праворуч. Альфонс підійшов до шафи і вийняв звідти два старі військові перев'язочні пакети.

— Перев'яжи мене, — сказав він, безшумно скидаючи штани.

У нього на стегні була розірвана шкіра.

— Схоже на те, ніби зачепило кулею, — сказав я.

— Так воно і є, — пробурчав Альфонс. — Ну вже, перев'яжуй!

— Альфонсе, — спитав я, випрямляючись: — Де Отто?

— Звідки мені знати, де Отто, — похмуро відповів він, видавляючи рану.

— Ви були не разом?

— Ні.

— Ти не бачив його?

— І не сподівався побачити. Розмотуй другий пакет і накладай. Тут лише подряпина.

Він возився біля рани й щось бубонів собі під ніс.

— Альфонсе, — сказав я, — ми сьогодні того... та ти знаєш... що Готфріда... бачили вчора, і Отто зараз розшукує його.

— Що? Отто? — Він одразу став уважнішим. — А де ж він? Тепер усе це ні до чого! Йому треба забиратися звідти!

— Він не хоче їхати звідти.

Альфонс відкинув ножиці.

— Їдь туди! Ти знаєш, де він? Він повинен тікати звідти. Скажи йому, що за Готфріда ми вже розквитались. Я раніше за вас пронюхав! Ти ж бачиш оце! Стріляв, але я вдарив його по руці. Потім вистрілив сам. Де Отто?

— Десь у районі Менкештрассе.

— Слава богу. Він там уже давно не живе. А все-таки забери Отто звідти.

Я підійшов до телефону і подзвонив на стоянку таксі, де звичайно зупинявся Густав. Він саме був там.

— Густаве, ти можеш під'їхати до рогу Візенштрассе і Бельтовплаца? Швиденько! Я чекатиму на тебе там.

— Домовились. Через десять хвилин буду.

Я повісив трубку й повернувся до Альфонса. Він уже надів інші штани.

— А я й не знав; що ви катаєтесь там, — сказав він. Його обличчя ще й досі було мокре. — Було б краще, якби ви де-небудь сиділи. Щоб, на випадок чого, довести своє алібі. Все може трапитись, можливо, і вас потім питатимуть. Як знати...

— Ти краще подумай про себе, — сказав я.

— Ах, що там! — Він говорив швидше, ніж звичайно: — Я зустрів його насамоті. Чекав на нього в кімнаті. В альтанці, пристосованій для житла. Навколо — жодного сусіда. До того ж він змусив мене до самооборони: вистрілив перший, як тільки переступив поріг. Мені не потрібне ніяке алібі. А якщо буде треба, знайду десяток.

Альфонс поглянув на мене. Він сидів на стільці, повернувши до мене мокре, широке обличчя; його волосся злипалось від поту, великий рот трохи скривився, а його погляд важко було витримати — стільки муки, болю і любові раптом з'явилося в його очах.

— Ну, тепер Готфрід заспокоїться, — сказав він хрипко і тихо. — У мене було таке відчуття, що він досі не мав спокою.

Я мовчки стояв перед ним.

— Тепер іди, — сказав він.

Я вийшов через кімнату хазяїна ресторану. Дівчина все ще спала, шумно дихаючи. Місяць уже піднявся високо, і надворі було досить ясно. Я пішов на Бельтовплац. Вікна будинків блищали в місячному сяйві, мов срібні дзеркала. Вітер ущух. Було зовсім тихо.

Через кілька хвилин під'їхав Густав.

— Що сталося, Роберте? — спитав він.

— Сьогодні ввечері украли нашу машину. Кажуть, її недавно бачили в районі Менкештрассе. Давай проїдемо туди?

— Ну звичайно! — Густав ожив. — Чого тільки не поцуплять тепер! Що не день, то кілька машин. Але здебільшого вони катаються лише доти, поки є бензин, а потім кидають на дорозі.

— Еге ж, можливо, і з нашою така оказія.

Густав розповів мені, що скоро збирається одружитись. Має бути маля, і вже нічого не вдієш. Ми проїхали вздовж Менкештрассе, а потім вулицями впоперек.

— Он вона! — раптом вигукнув Густав.

Машина стояла в глухому, темному боковому провулку. Я виліз із таксі, взяв свій ключ і ввімкнув запалювання.

— Все в порядку, Густаве, — сказав я. — Спасибі, що підвіз мене сюди.

— А чи не зайти нам кудись випити по маленькій? — запитав він.

— Ні, сьогодні ні. Завтра. Мені треба швидше рушати звідси.

Я сунув руку в кишеню, щоб заплатити йому за проїзд.

— Ти збожеволів? — образився він.

— Ну, то спасибі, Густаве. Не затримуватиму тебе. До побачення.

— А що якби нам підстерегти й злапати того молодця, що стибрив машину — га?

— Ні, ні, він, певно, давно вже втік. — Мене раптом охопила шалена нетерплячка.

— До побачення, Густаве!

— А в тебе ще є бензин?

— Є, досить. Я вже перевірів. Ну, доброї ночі!

Він поїхав. Я почекав деякий час, потім теж рушив, а вибравшись на Менкештрассе, ввімкнув третю швидкість і поїхав повільніше вздовж вулиці. Коли знову повернувся назад, на розі вже стояв Кестер.

— Що це значить?

— Сідай, — квапив я. — Тобі нічого стояти тут. Альфонс пронюхав раніше. Він... він уже знайшов його

— Ну?..

— Все... — сказав я.

Кестер мовчки сів у машину. Але не до керма. Він сів поруч зі мною, дещо підупалий, а я вів "Карла".

— Заїдемо до мене додому? — спитав я.

Він кивнув. Я дав газ і спрямував машину вздовж каналу. Вода лежала широкою срібною смугою. Склади на протилежному березі стояли в густій чорній тіні, але бруківка мерехтіла блідим ясноблакитним відблиском, і машина линула по ньому, наче по невидимому снігу. Товсті куполи собору в стилі барокко пропливали над дахами. Вони відсвічували зеленкуватосрібним лиском на фоні глибокого іскристого неба, в якому висів місяць, наче велика сигнальна ракета.

— Отто, я радий, що все так вийшло, — промовив я.

— Я ні... — відповів він.

У пані Залевської ще горіло світло. Коли я відімкнув двері, вона вийшла з вітальні.

— Вам телеграма, — сказала вона.

— Телеграма? — спитав я здивовано.

Мої думки все ще були поглинуті подіями вечора. Потім я збагнув і побіг до своєї кімнати. Телеграма лежала посеред столу, біла, як вапно, в яскравому світлі. Я зірвав наклеєну обгортку, серце в мене стислося, літери розпливалися в очах і знову сходились до купи. Я глибоко зітхнув, заспокоївся і передав телеграму Кестеру.

— Ну, слава богу. А я вже думав...

Там було всього три слова: "Роббі, швидше приїжджай".

Я знову взяв аркушик. Полегшення пройшло. Повернувся страх.

— Що б там могло статись, Отто? Боже, чому вона не подзвонила по телефону? Мабуть, сталося що-небудь!

Кестер поклав депешу на стіл.

— Коли ти востаннє мав од неї вісточку?

— Тиждень тому... Ні, більше.

— Замов розмову по телефону. Якщо там щось скоїлось, ми зараз же поїдемо туди. Машиною. У тебе є розклад поїздів?

Я замовив санаторій і приніс із салону Залевської розклад поїздів. Поки ми чекали, Кестер листав книжку.

— Перший поїзд у тому напрямі йде тільки завтра опівдні, — сказав він. — Буде краще, якщо ми сядемо в машину і проїдемо, скільки встигнем. А там завжди можемо пересісти на ближчий поїзд. Так ми напевно виграємо кілька годин. Ти як гадаєш?

— Так, у всякому разі виграємо. — Я не міг собі уявити, як витримати довгі бездіяльні години в поїзді.

Задзвенів телефон. Кестер взяв залізничний довідник і пішов у мою кімнату. На проводі був санаторій. Я спитав про Пат. Через хвилину сестра з комутатора сказала, що Пат краще не підходити до телефону.

— Що з нею? — закричав я.

— Кілька днів тому була невелика кровотеча. А сьогодні вона температуристь.

— Перекажіть їй, що я їду! — гукнув я. — З Кестером на "Карлі". Ми зараз виїжджаємо. Ви зрозуміли?

— З Кестером на Карлі, — повторив голос.

— Так. Але передайте їй негайно. Ми зараз виїжджаємо.

— Я зараз передам їй...

Я повернувся до своєї кімнати. Мої ноги були якісь на диво легкі. Кестер сидів за столом і виписував потрібні нам поїзди.

— Готуй свій чемодан, — сказав він. — Я поїду додому і візьму свій. За півгодини буду тут.

Я зняв із шафи чемодан. Це був той самий чемодан Ленца з кольоровими наклейками різних готелів. Я швидко спакувався й попередив про свій від'їзд пані Залевську та хазяїна кафе "Інтернаціональ". Потім сів у своїй кімнаті біля вікна чекати Кестера. Навколо була глибока тиша. Я думав про те, що завтра ввечері буду у Пат, і мене раптом заповонило гаряче, нестримне почуття близької зустрічі, перед яким зблідло усе: страх, турботи, сум, розпач. Завтра ввечері я буду з нею, — це було невимовне щастя, щось таке, в що я майже не вірив. З часу нашого побачення так багато всього втрачено...

Я взяв свій чемодан і пішов униз. Усе раптом здалося мені приємним і близьким — сходинки, затхлий запах біля вхідних дверей, холодний, сірий, як гума, відблиск асфальту, по якому саме підкотив "Карл".

— Я захопив з собою ковдри, — сказав Кестер. — Буде холодно в дорозі. Закутайся як слід.

— Будемо вести машину по черзі, так? — спитав я.

— Добре. Але поки що поведу я. Я ж поспав після обіду.

Через півгодини місто лишилося позаду і велична тиша ясної місячної ночі поглинула нас. До самого обрію перед нами білою смужкою простягалося шосе. Було

так видно, що ми могли їхати, не вмикаючи фар. Звуки мотора нагадували глухі тони органа; вони зовсім не порушували тиші, а робили її помітнішою.

— Ти б трохи поспав, — порадив Кестер.

Я хитнув головою:

— Не можу, Отто.

— То принаймні хоч ляж, щоб на ранок був свіжіший. Ми ж маємо проїхати всю Німеччину.

— Я й так відпочину.

Я лишився сидіти поруч з Кестером. Місяць поволі плив у небі. Поля поблискували перламутром. Час від часу мимо пролітали села, іноді якесь місто — заспане, порожнє; ущелини вулиць між рядами будинків були наповнені примарним місячним сяйвом, через що ніч здавалась якимсь нереальним фільмом.

Над ранок похолодніло. На луках миготів іній, дерева на фоні зблідлого неба стояли, ніби відлиті із сталі; в лісах тягнуло вітерцем, і подекуди з димарів над будинками здіймався димок. Ми помінялися місцями, і я вів машину до десяти годин. Потім ми нашвидкуруч поснідали в якійсь харчевні при дорозі, і я повів машину далі, до дванадцяти. З дванадцяти Кестер уже не вставав від керма. Ми рухалися швидше, коли він сам вів.

Пополудні, коли вже почало смеркатися, ми прибули в передгір'я. У нас були ланцюжки для скатів і лопата; ми розпитали, як далеко можна пробратися в гори.

— З ланцюжками можна спробувати, — сказав секретар автоклубу. — В цьому році дуже мало снігу. Але я точно не знаю, як там останні кілька кілометрів. Можливо, що й засядете.

Порівняно з поїздом ми значно виграли в часі й вирішили спробувати добратися на саму гору. Було холодно, і туман не загрожував нам. Машина йшла зигзагами вгору, як годинник. Піднявшись наполовину, ми приладнали ланцюжки. Дорога була розчищена від снігу, але місцями обледеніла, і машина підскакувала й ковзала в боки. Час від часу засідали в снігу, й доводилося розкопувати машину. В останньому селі ми попросили відро піску, бо тепер ми вже були вище санаторію і боялися, що, коли їхатимемо вниз, можуть трапитися вкриті ожеледицею повороти. Стало зовсім темно, над нами височіли в темряві круті й голі гори, гірський прохід звужувався, мотор ревів уже на першій швидкості, і ми поворот за поворотом просувалися вниз. Раптом світло фар ковзнуло з косогуру в порожняву, гори розступились, і ми побачили перед собою внизу цілий рій вогнів населеного пункту.

Машина гриміла між магазинами головної вулиці, освітленими барвистими вогнями. Пішоходи розбігалися в боки, злякані незвичайним видовищем, коні жахались, одні сани злетіли з дороги, а машина покружляла поворотами нагору до санаторію і зупинилась перед порталом.

Я вискочив з машини; обличчя, люди, канцелярія, ліфт — усе було ніби в тумані; потім побіг білим коридором, рвонув двері й побачив Пат — такою, як бачив її сто раз уві сні і в мріях; вона пішла мені назустріч, і я тримав її в обіймах, як саме життя,

навіть більше, ніж саме життя...

— Слава богу, — отямившись, вимовив я, — я думав, ти лежиш у постелі.

Вона захитала головою на моєму плечі. Потім випрямилася, обхопила моє обличчя руками й пильно подивилась на мене.

— Ти приїхав!.. — шепотіла вона. — Ти, нарешті, приїхав...

Вона поцілувала мене — обережно, серйозно й дбайливо, ніби щось таке, що боялась розбити. Відчувши її губи, я весь затремтів. Надто швидко все це трапилось, я ще й не осягнув усього, що сталося, я ще не зовсім був тут — ще жив дорогою, у мені ще гуркотів мотор, в очах ще маячило нескінченне шосе. Я почував себе, як людина, що з холодної ночі ввійшла в теплу кімнату: вона відчуває тепло на шкірі, бачить теплий затишок, але сама ще не зігрілась.

— Ми швидко їхали, — вимовив я.

Вона не відповіла. Все ще мовчки дивилась на мене. Її серйозне обличчя мало зворушливий вираз, її очі — майже впритул біля мого обличчя, і здавалося, вона шукає очима, хоче знову знайти щось дуже важливе. Мені стало ніяково. Я поклав руки їй на плечі й опустив очі.

— Тепер ти залишишся тут? — спитала вона.

Я кивнув головою.

— Скажи мені зараз же. Скажи мені, чи ти знову поїдеш, щоб я точно знала...

Мені хотілось відповісти, що я ще й сам не знаю і що, очевидно, через кілька днів я змушений буду поїхати, бо в мене немає грошей, щоб лишитись тут. Але я не міг цього сказати. Я не міг їй цього сказати, коли вона так дивилась на мене.

— Так, — відповів я, — лишусь тут. Буду тут, поки нам обом можна буде виїхати звідси.

Її обличчя не поворухнулось. Але воно раптом стало світлим, ніби його хто освітив зсередини.

— Ах, — шепотіла вона, — я б не знесла твого від'їзду...

Я намагався через її плече прочитати температурну криву на дошці, прикріпленій в узголів'ї ліжка. Вона помітила це, миттю висмикнула аркушик, зім'яла його й кинула під ліжко.

— Тепер це вже не має значення, — сказала вона.

Я запам'ятав собі, де лежав зібганий папірець, і вирішив потім, коли вона не бачитиме, сховати його в кишеню.

— Ти нездужала? — спитав я.

— Трошки. Але тепер це вже минуло.

— Що ж кажуть лікарі?

Вона засміялась:

— Не питай мене зараз про лікарів. Взагалі не питай нічого. Ти тут, і цього досить!

Вона якось раптом змінилась. Я не знав, чи це мені здалося тому, що я довго не бачив її, але вона була ніби не та, що раніш. Її рухи були м'якші, шкіра-тепліша, навіть те, як вона підійшла до мене, було іншим... Вона вже не була тільки красивою, молодою

дівчиною, що потребує захисту, в ній появилось щось нове, і коли раніше я часто не міг напевно сказати, чи вона любить мене, то тепер відчував це; вона вже не приховувала нічого, стала жвавішою й ближчою мені, ніж будь-коли раніше, жвавішою, ближчою і красивішою, щасливішою, але водночас і якоюсь неспокійнішою.

— Пат, — сказав я, — мені треба збігати вниз. Там Кестер. Треба пошукати, де нам зупинитись.

— Кестер? А де Ленц?

— Ленц... — трохи запнувся я, — Ленц лишився вдома...

Вона нічого не помітила.

— Тобі можна буде потім зійти вниз? — спитав я. — Чи нам прийти сюди наверх?

— Мені можна все. Тепер мені все можна. Ми зійдемо вниз і там вип'ємо чогонебудь. Я подивлюсь, як ви п'єте...

— Добре. То ми будемо чекати на тебе внизу, в вестибюлі.

Вона підійшла до шафи, щоб дістати собі плаття. Я скористався нагодою і сховав у кишеню зібганий в клубочок температурний листок.

— Ну, бувай. Пат.

— Роббі!

Вона підійшла й поклала руки мені на плечі:

— Я так багато хотіла тобі сказати...

— І я тобі теж, Пат. Але ж тепер у нас для цього досить часу. Будемо розповідати одне одному цілий день. Завтра. Напочатку воно якось не виходить так зразу.

Вона кивнула.

— Так, ми все розповімо одне одному. Тоді весь цей час, що ми були самотні, розлучені, забудеться. Тоді ми знатимемо все одне про одного, і буде так, ніби ми завжди були разом.

— А ми й були завжди разом, — сказав я.

Вона посміхнулась:

— Я ні. Не вистачає в мене сили на це. Для мене це було страшніше. Я не вмію втішати себе думками, коли самотня. Тоді я самотня, і більше нічого не знаю. Без любові легше бути самотній.

Вона все ще посміхалась. Це була ніби скляна посмішка, вона втримувала її, але можна було зрозуміти, що їй не до усмішок.

— Пат, — промовив я. — Мій старий, мужній друг!

— Давно вже я цього не чула... — вимовила вона, і її очі наповнилися сльозами.

Я пішов до Кестера вниз. Чемодани вже були знесені. Нам дали дві суміжних кімнати у флігелі.

— На подивись, — сказав я, показуючи йому криву температури. — Як вона стрибає то вгору, то вниз.

Ми підіймались по сходах; під ногами рипів сніг.

— Розпитай завтра лікаря, — порадив Кестер. — Сама температурна крива тобі нічого не скаже.

— Я й так бачу доволі, — сказав я, знову зібгав папірець і сховав у кишеню.

Ми помилися. Потім Кестер зайшов до мене в кімнату. У нього був такий вигляд, ніби він тільки-но проснувся.

— Пора одягатись, Роббі, — нагадав він.

— Так. — Я прокинувся від своїх роздумів і розкрив чемодан.

Ми пішли знову до санаторію. "Карл" іще стояв на вулиці. Кестер накрив його радіатор ковдрою.

— Коли ми поїдемо назад, Отто? — запитав я.

Він зупинився:

— Я думаю поїхати завтра ввечері або післязавтра вранці. А ти ж лишишся тут...

— Як же я можу лишитись? — відповів я розпачливо. — Моїх грошей вистачить щонайбільше на десять днів. І за Пат у санаторії заплачено лише до п'ятнадцятого. Мені треба повертатися назад і заробляти гроші. Тут, мабуть, такі погані піаністи не потрібні...

Кестер нахилився над радіатором "Карла" і підняв ковдру.

— Я забезпечу тебе грішми, — сказав він, випрямляючись. — Якщо справа в грошах, ти можеш спокійно лишатись тут.

— Отто, — сказав я, — мені ж відомо, що в тебе лишилося з аукціону. Менше трьохсот марок.

— Я маю на увазі не ті. Я добуду ще. Ти не турбуйся з-за цього. Днів через вісім ти матимеш гроші.

— Одержав спадщину? — спитав я з сумною іронією в голосі.

— Щось ніби... Можеш покластися на мене. Адже тепер тобі не можна їхати звідси.

— Ні, — погодився я. — Не знаю, як би я й пояснив їй це...

Кестер знову накрив ковдрою радіатор "Карла". Потім легенько погладив по капоту мотора. Тоді ми пішли у вестибюль і сіли біля каміна.

— А котра зараз година? — спитав я.

Кестер глянув на годинник:

— Пів на сьому.

— Дивно, — сказав я. — А я думав, що вже значно більше.

Сходами вниз спускалася Пат. Вона була в хутряному жакеті і швидко прямувала через вестибюль, щоб привітатися з Кестером. Я лише тепер помітив, як вона засмагла. Шкіра на її обличчі мала колір червонуватої бронзи, і вся вона була трохи схожа на молоду, ясношкіру індіанку. Але обличчя її звузилось, і очі надто блищали.

— У тебе температура? — спитав я.

— Невеличка, — відповіла вона швидко й дещо ухильно. — Вечорами тут у кожного температура. Це тому, що ви приїхали. Ви стомились?

— Від чого?

— Тоді підемо в бар, га? Це ж перший випадок, коли до мене сюди прибули гості.

— А тут є бар?

— Є, невеличкий. Чи просто куточок, схожий на бар. Він теж є частиною лікування.

Уникають усього, що схоже на лікарню. Але там нічого не дають протипоказаного.

В барі було повно людей. Пат привіталася з кількома знайомими. Мені запам'ятався один італієць. Ми сіли за один столик, що саме звільнився.

— Що ж ти хочеш випити? — запитав я.

— Коктейль з ромом. Такий, як ми завжди пили в барі. Ти знаєш рецепт?

— Це зробити неважко, — сказав я дівчині, що обслуговувала нас: — половина портвейну і половина ямайського рому.

— Два! — гукнула Пат. — І один "спеціальний"...

Дівчина принесла два бокали порто-ронко і третій з якимсь рожевим напоєм.

— Це для мене, — сказала Пат. Вона підсунула нам ром: — Салют! — Потім поставила свій бокал, навіть не пригубивши його, огледілась навколо, миттю схопила мій бокал і випила.

— Ех, — зітхнула, — яке смачне!

— Що ж ти там замовила? — спитав я і покуштував підозрілу рожеву рідину. На смак вона була схожа на малиновий сік з лимоном. В ній не було ні краплі алкоголю.

— Добрячий напій, — сказав я.

Пат поглянула на мене.

— Якщо в кого спрага, — додав я.

Вона засміялась:

— Замов ще одну порцію порто-ронко. Але для себе. Мені не дадуть.

Я кивнув пальцем дівчині:

— Один порто-ронко і один "спеціальний", — сказав я. Помітно було, що за іншими столами багато хто пив "спеціальний".

— Сьогодні мені можна, правда, Роббі? — сказала Пат. — Лише сьогодні! Як було колись. Правда, Кестер?

— "Спеціальний" теж непоганий, — відповів я і випив другий бокал.

— Ненавиджу його! Бідний Роббі, і що тільки доводиться тобі тут пити!

— Якщо ми частіше будемо замовляти, я ще надолужу своє, — сказав я.

Пат сміялась:

— Пізніше, до вечері, мені можна дещо випити. Червоного вина.

Ми ще кілька разів замовили порто-ронко, потім пішли до їдальні. Пат була чарівна. Її обличчя сяло. Ми сіли за один з невеличких накритих білим столиків біля вікон. Тут було тепло, а внизу розкинулося село; його вулиці, вкриті снігом, блищали.

— А де ж це Гельга Гутман? — спитав я.

— Вибула... — сказала Пат після невеличкої паузи.

— Вибула? Так рано?

— Так... — відповіла Пат, і я зрозумів її.

Офіціантка принесла темночервоне вино. Кестер наповнив бокали. Столи вже всі були зайняті. Всюди сиділи люди, точилися балачки. Я відчув руку Пат у своїй руці.

— Любий, — промовила вона тихо і ніжно. — Я не могла витримати більше...

Я вийшов з кабінету головного лікаря, Кестер чекав на мене у вестибюлі. Побачивши мене, він підвівся. Ми вийшли надвір і сіли на лаві перед санаторієм.

— Погані справи, Отто, — сказав я. — Гірше, ніж я думав.

Якраз повз нас проходив галасливий гурт лижників. Серед них було кілька дебелих, засмаглих на сонці жінок, з намащеними горіховим маслом обличчями. Жінки сміялися, вишкіривши білі зуби, і, ніби жаліючись, вихвалялись одна перед одною своїм вовчим апетитом. Ми почекали, поки вони пройдуть.

— Отакі, звичайно, живуть, — кинув я. — Живуть і здорові, як кобили. Аж нудить!..

— Ти говорив з самим головним лікарем? — спитав Кестер.

— Так. Він пояснював мені усе дуже обережно, багато чого замовчував. Але результат один — їй стало гірше. Хоч він і твердить, ніби покращало.

— Цього я не розумію.

— Він доводить, що, якби Пат лишилась там унизу, вже давно не було б жодних надій. А тут процес проходить повільніше. І в цьому, на його думку, покращання.

Кестер креслив по твердому снігу підборами черевиків. Потім підняв голову:

— Значить, він ще має надію?

— Лікарі завжди мають надію, це властивість їхнього фаху. Але в мене лишилося мало надії. Я спитав його, чи не робитиме він пневмотораксу. Лікар відповів, що не можна, бо кілька років тому їй уже робили... Тепер уражені обидві легені. Це якесь прокляття, Отто!

Перед нашою лавою зупинилась якась стара жінка в стоптаних калошах. У неї було посиніле, запале обличчя і згаслі, бліді, як сланець, очі, що здавалися невидючими; шия була замотана в старомодне пухове боа. Жінка, не поспішаючи, піднесла до очей лорнет і почала розглядати нас. Потім попленталась далі.

— Огидний привид!

— Що ж лікар іще сказав? — запитав Кестер.

— Він пояснив мені, від чого це, на його думку, походить. У нього було вже багато пацієнтів такого віку. Каже, що це наслідок війни — недоїдання в роки росту. Але що мені до того? Пат повинна видужати. Звичайно, лікар, як і годиться, розповів, що нерідко спостерігав чудо. Саме при цій хворобі нібито буває, що вона раптом припиняється, інкапсулюється і виліковується навіть у безнадійних випадках. Жафе теж про це говорив. Але я не вірю в чудо.

Кестер нічого не відповів. Ми мовчки сиділи поруч. А про що було нам говорити? Надто багато пережили разом, щоб даремно втішати одне одного.

— Треба, щоб вона цього не помітила, Роббі, — нарешті сказав Кестер.

— Звичайно, ні, — відповів я.

Ми сиділи, поки прийшла Пат. Я вже нічого не думав, навіть не був у розпачі, а просто зовсім отупів, ніби вже й не жив.

— Он вона, — сказав Кестер.

— Вона, — повторив я і встав.

— Алло! — Пат наближалась до нас, піднявши руку для привітання. Вона

посміхалась і трохи нетвердо трималася на ногах.

— Я трохи п'яненька. Від сонця. Завжди, коли полежу на сонці, мене похитує, як старого моряка.

Я поглянув на неї, і відразу все змінилось. Я вже більше не вірив лікарю; вірив у чудо. Пат була тут; вона жила; стояла передо мною і сміялась — від цього все інше зникло.

— Чого у вас такі кислі обличчя? — спитала вона.

— Обличчя городян, що зовсім не пасують до цієї обстановки, — відповів Кестер.

— Ми ніяк не можемо звикнути до сонця.

Вона засміялась:

— У мене сьогодні хороший день. Без температури. Маю право вийти з санаторію. Може, поїдемо в село — вип'ємо чогось апетитного?

— Звичайно.

— Ну, гайда!

— Чи не краще було б узяти сани? — спитав Кестер.

— Сьогодні мені можна і на санках, — підхопила Пат.

— Я певен цього, — підтримав її Кестер. — Але я ще ніколи не їздив у такому кошику. Хочеться спробувати хоч раз.

Ми покликали візника і поїхали зигзагами вниз до села. Перед одним кафе з маленькою, освітленою сонцем терасою вилізли з санок. Там сиділо багато людей, і я впізнав декого з санаторію. Італієць, якого ми зустріли в барі, теж був там. Почувши своє ім'я — Антоніо, він підійшов до нас, щоб привітатися з Пат. Він розповів, як минулої ночі кілька жартівників викотили одного пацієнта, коли той спав, разом з ліжком із його палати в палату до однієї старенької вчительки.

— Навіщо ж вони це зробили? — спитав я.

— Він уже видужав і за кілька днів має виїхати звідси, — відповів Антоніо. — Тут завжди хто-небудь утне якийсь жарт.

— Це широковідомий гумор відчаю тих, що лишаяться, любий, — пояснила Пат.

— Тут, у горах, люди стають, як діти, — ніби вибачаючись, мовив Антоніо.

"Видужав, — думав я, — один видужав і їде звідси..."

— Що б ти хотіла випити, Пат? — спитав уголос.

— Мартіні. Сухого мартіні.

По радіо почали передавати музику. Віденські вальси. Вони линули крізь тепле сонячне повітря, ніби легкі, яскраві прапори. Кельнер приніс нам мартіні. Напій був дуже холодний і ще іскрився під сонячним промінням.

— Як хороше отак сидіти, правда? — звернулась до нас Пат.

— Чудово, — відповів я.

— Але ж іноді просто несила витримати, — сказала вона.

Ми залишились у селі, щоб поспідати. Пат дуже цього хотіла. Останні тижні вона змушена була весь час бути в санаторії, і це вперше вийшла; вона сказала, що вдвічі поздоровішає, коли поспідає чи повечеряє в селі. Антоніо снідав з нами. Потім ми знову

поїхали нагору, і Пат пішла в свою кімнату, бо їй треба було дві години полежати.

Ми з Кестером викотили "Карла" з гаража й оглянули його. Довелося замінити два зламаних ресорних листи. У хазяїна гаража був інструмент, і ми взялися за роботу. Потім підлили мастила і помазали шасі. Коли все було готове, вивели його на вулицю. Він стояв на снігу, забризканий, каплоухий.

— Може, помиємо його? — запропонував я.

— Ні, в дорозі не треба, — заперечив Кестер. — Він цього не любить.

До нас підійшла Пат. Було видно, що вона добре виспалась і зігрілась. Собачка бушував навколо неї.

— Біллі! — гукнув я.

Песик насторожився, але не виказав буйної радості. Не впізнав мене і зовсім розгубився коли Пат звернула його увагу на мене.

— От які діла... — мовив я. — Хвала богу, що хоч у людей краща пам'ять. А де це він був учора?

Пат засміялась:

— Він увесь час сидів під ліжком. Коли до мене хтось заходить, Біллі стає ревним і з досади ховається під ліжко.

— У тебе чудовий вигляд, — сказав я.

Пат щасливо дивилась на мене. Потім підступила до "Карла".

— Мені хочеться ще раз сісти в нього і хоч трохи проїхати.

— Звичайно, можна, — сказав я. — Як Отто?

— Безумовно. Адже ви в теплому пальті, а тут у нас ще є плед і ковдри.

Пат сіла спереду, за вітровим склом, поруч з Кестером. "Карл" заревів. Вихлопні гази пахнули блакитно-білою хмарою в холодне повітря. Мотор ще не прогрівся. Ланцюжки на колесах зачавкали, поволі перемелюючи сніг. "Карл", наче сутулий вовк, з шипінням, гуркотом і ревом поповз униз до села, потім уздовж головної вулиці, серед тупоту коней і передзвону санних упряжок.

Виїхали за село. Надходив вечір, і засніжені простори, освітлені призахідним сонцем, миготіли рожевим блиском. На схилі гори стояло кілька стіжків сіна, майже зовсім занесених снігом. В долину, ніби маленькі коми, злітали останні лижники. При цьому вони на мить затуляли величезне рожеве сонце, що, мов клубок жару в диму, ще раз показалося з-за схилу.

— Ви проїжджали тут учора? — спитала Пат.

— Так.

Машина досягла вершини першого перевалу. Кестер загальмував. Звідси розгортався величний краєвид. Коли ми напередодні з брязкотом пробиралися тут голубим вечором, ковзаючи на льодовій дорозі, ми нічого цього не помічали. Тоді ми лише стежили за дорогою.

Схил за схилом відкривалася хвиляста долина. На фоні блідозеленого неба круто здіймалися відроги далеких гір. Вони відсвічували золотом. Золотаві плями, ніби здуті з гір, лежали і на снігу під вершинами. Гірські схили на очах у нас набирали пишного

блідорожевого відтінку, а тіні щосекунди ставали синішими. Сонце якраз стояло в прогалині між двома осяяними вершинами, і широка долина з її висотами й схилами являла собою ніби могутній, німий, блискучий парад перед вмираючим володарем. Фіолетова стрічка шосе, темна на поворотах, звивалася між висотами, зникала, виринала знов, минала села і побігла на перевал аж до обрію.

— Так далеко від села я ще ніколи не була, — мовила Пат. — Це дорога додому?

— Так.

Вона мовчки дивилася вниз. Потім вийшла з машини й прикрила від сонця очі долонею. Вона довго вдивлялася на північ, ніби хотіла розгледіти башти далекого міста.

— Скільки туди кілометрів?

— Щось близько тисячі. У травні ми з тобою поїдемо вниз. Отто приїде за нами.

— У травні, — повторила вона. — Боже мій, у травні!

Сонце повільно заходило. Долина ожила: досі застигли тіні, що ховалися в складках землі, почали беззвучно здійматися вгору, видиратися вище, ніби велетенські блакитні павуки. Потягнуло холодом.

— Нам треба повертатися, Пат, — сказав я.

Вона звела очі, і на її обличчі раптом відбився страшний біль. Я миттю збагнув, що Пат усе знала. Знала, що вже ніколи не вийде з-за цього суворого гірського кряжу, знала — і хотіла приховати від нас, як ми приховували це від неї; але на якусь мить вона втратила самовладання, і в її очах відобразилася вся скорбота вічного світу.

— Давайте ще трохи проїдемо вниз, — сказала вона. — Тільки трішечки...

— Давай, — обмінявшись поглядами з Кестером, сказав я.

Пат сіла до мене на заднє сидіння, я пригорнув її і вкрив нас обох ковдрою. Машина почала повільно спускатися в долину й поринула в тіні.

— Роббі, любий, — шепотіла вона на моєму плечі, — тепер усе так, ніби ми їдемо додому, повертаємось до нашого життя...

— Так, — сказав я, натягуючи вище ковдру.

Чим нижче ми спускалися, тим швидше темніло. Пат лежала, щільно закрита ковдрою. Вона засунула свою руку мені на груди, під сорочку, я відчував її руку, потім її дихання, її губи і, нарешті, — сльози...

Обережно, так, щоб вона не помітила повороту, Кестер широкою петлею розвернувся на риночному майдані найближчого села і повільно поїхав назад.

Коли ми знову проїжджали вершину, сонця вже не було, а на сході підіймався місяць — блідий і ясний серед хмар, що насувалися з-за обрію. Ми їхали назад, монотонне шуміли ланцюжки, перемелюючи сніг. Запанувала тиша. Я сидів нерухомо і відчував сльози Пат па своєму серці, ніби там кровоточила рана.

Через годину я сидів у вестибюлі, Пат була в своїй палаті, а Кестер пішов на метеорологічну станцію довідатися, чи не передбачається снігопад. Надворі стояла імла, навколо місяця утворився світлий вінець, а вечір за вікном був сірий і лагідний, ніби м'який оксамит. Через якийсь час підійшов Антоніо і сів біля мене. За кілька столів

від нас сидів чоловік, схожий на гарматне ядро, у в'язаному костюмі з надто короткими штаньми "гольф". Обличчя немовляти з витягнутими губами і холодними очима, а над ними — круглий, рожевий череп без волосся, блискучий, як більярдна куля. Біля нього — сухорлява жінка з широкими синцями під очима і благальним, сумним виразом обличчя. "Гарматне ядро" був жвавий, голова його весь час вертілась, рожеві дитячі рученята метлялись, як крила вітряка.

— Чудово тут, у горах, просто рай! Оці краєвиди, це повітря, оце обслуговування! Тобі тут дійсно добре...

— Бернгарде, — стиха озвалась жінка.

— Справді, я б сам не від того, — доглядають тебе, балують! — Він залився реготом.
— Ну, я радий за тебе...

— Ох, Бернгарде... — з розпачем у голосі промовила жінка.

— Ну, що, чого ти? — весело галасувало "гарматне ядро", — ніде ж краще не може бути! Ти ж тут, як у раю! Як, ти гадаєш, живеться там, унизу? Завтра я знову змушений повернутися до того шарварку. Раділа б, що нічого того не бачиш. Ге, я радий побачити, що тобі тут добре живеться.

— Бернгарде, недобре мені тут... — простогнала жінка.

— Але ж, дитинко моя, — заторохтів Бернгард, — не будь такою розпеченою! Що ж тоді казати нашому братові! Вічно мотаєшся, всюди невдачі, податки... гм, хоч-не-хоч, а мусиш...

Жінка мовчала.

— Жвавий хлопець, — зауважив я.

— Ще б пак! — відповів Антонію. — Уже третій день тут і не дає дружині слова мовити за своїм безперервним: "Як тобі чудово тут". Він, знаєте, нічого не хоче бачити — ні її страху, ні хвороби, ні самотності. Певно, вже давно живе з якимсь іншим "гарматним ядром" у Берліні, а сюди з'являється раз на півроку з обов'язку — веселий, потирає руки, проте сам побоюється за свій затишок. Тільки б нічого не чути! Таке тут можна часто бачити.

— А скільки часу вже тут дружина?

— Приблизно, два роки.

Через вестибюль, хихикаючи, пройшла група молодих людей. Антонію посміхнувся:

— Повертаються з пошти. Послали телеграму Роту.

— Хто це — Рот?

— Це той, що скоро має виїхати. Вони телеграфували йому, що через епідемію грипу у нього на батьківщині йому не можна виїжджати, треба лишитись тут. Це тут звичайні жарти. Адже вони самі змушені тут лишитись, розумієте?

Я дивився у вікно на затягнуті сірим оксамитом гори. "Це ж усе не справжнє, — думав я. — Це ж усе не дійсність, так не буває. Тут просто сцена, на якій трохи грають у смерть. Коли людина вмирає, це ж страшенно серйозно". Мені хотілося піти слідом за тими молодими людьми, поплескати їх по плечу і сказати: "Правда ж — це лише театральна смерть, а ви тільки любителі грати роль умираючих? А потім знову встанете

і вклонитися глядачам? Адже так не можна вмерти — від температури й хрипкого дихання, вмирають від пострілів і ран, я ж знаю це..."

— Ви теж хворий? — спитав я Антонію.

— Звичайно, — сказав він посміхаючись.

— Справді чудова кава, — галасувало поряд "гарматне ядро", — у нас такої взагалі немає. Це просто казкова країна з молочними ріками!

Кестер повернувся з метеостанції.

— Я повинен їхати, Роббі, — сказав він. — Барометр упав і дуже ймовірно, що цієї ночі піде сніг. Тоді вже завтра я не проб'юся. Сьогодні ввечері ще цілком можливо.

— Гаразд. Повечеряємо ще разом?

— Так. Зараз я швиденько спакуюсь.

— Я йду з тобою, — сказав я.

Ми спакували речі Кестера й винесли їх у гараж. Потім пішли назад, щоб запросити Пат на вечерю.

— Коли що — дзвони мені, Роббі, — сказав Отто.

Я хитнув головою.

— Гроші одержиш тут за кілька днів. Вистачить на якийсь час. Роби все, що необхідно.

— Добре, Отто. — Я завагався. — У нас дома ще є кілька ампул морфію. Ти можеш прислати мені їх?

Він поглянув на мене.

— Навіщо вони тобі?

— Не знаю, як воно далі піде. Може, й не згодяться. У мене, всупереч усьому, ще жевріє надія. Завжди, коли дивлюсь на Пат. Коли лишаюсь на самоті, надія зникає. Але мені не хотілося б, щоб вона мучилась, Отто. Щоб отак лежала весь час і нічого, крім болю, не відчувала... Можливо, і вони тут дадуть їй... Але я буду спокійніший, коли знатиму, що зможу допомогти їй.

— Тільки для цього, Роббі?

— Тільки для цього, Отто. Чесно кажу. Інакше я б не сказав тобі.

Він кивнув.

— Адже ми тепер лишилися удвох... — повільно вимовив він.

— Так...

— Добре, Роббі.

Ми пішли у вестибюль, і я сховався за Пат. Потім ми швиденько повечеряли, бо небо дедалі більше заволокало хмарами. Кестер вивів "Карла" з гаража до portalу.

— Всього найкращого, Роббі, — сказав він.

— І тобі теж, Отто.

— До побачення, Пат! — Він подав руку і подивився їй в очі: — Весною приїду по вас.

— Бувайте здорові, Кестер. — Пат міцно стискала його руку. — Вітайте від мене і Готфріда Ленца.

— Добре... — сказав Кестер.

Пат усе ще тримала його руку. Її губи дрижали. Раптом вона зробила крок уперед і поцілувала його.

— Прощайте... — пробурмотіла вона здавленим голосом.

Обличчя Кестера раптом ніби зайнялося яскочервоним полум'ям. Він хотів сказати ще щось, але відвернувся, сів у машину, рвучко рушив і не оглядаючись погнав униз. Ми дивилися йому вслід. Машина прогрімала головною вулицею і зигзагами почала збиратися вгору, мов самотній світлячок, з блідою смужкою від фар на сірому снігу поперед себе. На вершині перевалу машина зупинилась, і Кестер помахав нам рукою. На світлому фоні неба виднілась його темна постать. Потім він зник, а ми ще довго слухали, як гула його машина дедалі тихше й тихше.

Пат стояла, подавшись наперед, і прислухалась, поки ще можна було щось почути. А тоді повернулась до мене.

— От і останній корабель відплив, Роббі...

— Передостанній, — заперечив я. — Останній — я. І ти знаєш, що я надумав? Пошукаю для себе іншої якірної стоянки. Мені не подобається більше кімната у флігелі. Не розумію: чому б нам не жити вкупі? Спробую дістати кімнату десь поблизу твоєї.

Вона осміхнулась:

— Це виключено! Не доб'єшся! Як ти думаєш це зробити?

— А ти будеш рада, якщо доб'юся?

— Ти ще питаєш! Це було б чудово, любий. Майже як у матусі Залевської!

— Гаразд, тоді дозволь мені зараз попрацювати з півгодини!

— Добре. Я поки що пограю з Антоніо в шахи. Я тут навчилась.

Я пішов до канцелярії і заявив, що лишусь тут трохи довше і хотів би мати кімнату на тому ж поверсі, що й Пат. Якась літня, безгруда дама обурено подивилась на мене й відхилила моє бажання, посилаючись на існуючий у санаторії порядок.

— А хто встановив цей порядок? — спитав я.

— Дирекція, — відповіла дама, розгладжуючи руками складки свого плаття,

Дуже неохоче вона, зрештою, довірила мені, що будь-який виняток може дозволити лише головний лікар.

— Але його вже немає тут, — додала вона. — І ввечері його можна турбувати вдома тільки в службових справах.

— Чудово, — сказав я. — То я потурбую його в службовій справі. З приводу порядку в санаторії.

Головний лікар жив у маленькому будиночку поряд з санаторієм. Він зразу ж прийняв мене і дав дозвіл.

— Після такого початку в канцелярії я не думав, що все скінчиться так легко, — признався я.

Він осміхнувся:

— Ага, вас, мабуть, спіймала стара Рексрот? Ну, ось я їй зараз подзвоню.

Я повернувся в канцелярію. Стара Рексрот з почуттям власної гідності зникла, побачивши моє визивне обличчя. Я все врегулював з секретаркою і попросив служника санаторію перенести мої речі та подбати про те, щоб у моїй кімнаті було що випити. Тоді пішов до Пат у вестибюль.

— Ну що, добився? — спитала вона.

— Ще ні, але за кілька днів якось та доб'юся.

— Жаль. — Вона перекинула фігури з шахової дошки і встала.

— Ну, чим ми займемось? — спитав я. — Підемо в бар?

— Ми часто вечорами граємо в карти, — сказав Антонію. — Подув альпійський вітер, це відчувається й тут. Найкраще зараз — пограти в карти.

— В карти? Пат? — здивовано спитав я. — Яку ж ти гру в карти знаєш? Хіба що в "воза" та пасьянс?

— У покер, любий, — заявила Пат.

Я сміявся.

— Правда, вона вміє, — сказав Антонію. — Тільки відчайдушна дуже. Страшенно дурить партнерів.

— Я теж, — відповів я. — Давайте-но спробуєм.

Ми сіли в куток і почали грати. У Пат виходило непогано. Вона дійсно "брала на бога" — тільки держись!

Десь через годину Антонію показав на вікно. Надворі йшов сніг. Повільно, ніби ще вагаючись, майже вертикально падали пухнасті сніжинки.

— Вітер зовсім стих, — сказав Антонію. — Буде багато снігу.

— Де може бути зараз Кестер? — спитала Пат.

— Він уже переїхав головний перевал, — сказав я.

На мить я цілком виразно уявив "Карла", як він з Кестером рухається вночі, і раптом мені все здалося не зовсім справжнім: і те, що я сидів тут, і що Кестер був у дорозі, і що Пат була зі мною. Вона щасливо посміхалась до мене, спершись рукою з картами на стіл.

— Ходи, Роббі.

"Гарматне ядро" тинялось у вестибюлі, зупинялося біля нашого столу й почало доброзичливо втручатися в гру. Певно, його дружина вже спала, і він шукав, чим розважитись. Я поклав карти і неприязно втупився в нього очима, поки він пішов геть.

— Ти не дуже привітний, — задоволене зауважила Пат.

— Ні, — відповів я. — І не хочу бути таким.

Ми ще зайшли в бар і випили "спеціального". Пат уже час було спати. Я попрощався з нею у вестибюлі. Підіймаючись повільно сходами нагору, вона, перш ніж завернути по коридору, зупинилась і оглянулась. Я трохи почекав, потім попросив у канцелярії ключ від своєї кімнати. Секретарка посміхнулась.

— Номер сімдесят вісім, — сказала вона.

Це була кімната, суміжна з кімнатою Пат.

— Чи не пані Рексрот розпорядилася так? — спитав я.

— Ні, пані Рексрот у будинку місіонерів, — відповіла вона.

— Іноді місіонери — просто благодать, — сказав я і швидко пішов нагору.

Мої речі вже були розпаковані. Через півгодини я постукав у сполучні двері до Пат.

— Хто там? — гукнула вона.

— Поліція по боротьбі з аморальністю, — відповів я.

Ключ завищав, і двері розчинились навстіж.

— Ти, Роббі? — в нестямі шепотіла Пат.

— Я! — сказав я. — Переможець пані Рексрот! Власник коньяку і порто-ронко. — Я вийняв з кишень халата пляшки. — А тепер кажи одразу: скільки чоловіків уже побувало тут?

— Не було нікого, крім футбольної команди та посиленого симфонічного оркестру, — заявила вона сміючись. — Ах, любий, тепер знову до нас повернулись наші старі, щасливі дні!

Вона заснула, поклавши голову мені на груди. Я ще довго не спав. У кутку палати горіла маленька лампочка. Сніжинки тихо шурхотіли в шибки вікна, і здавалося, що у цих м'яких, золотавокоричньових сутінках зупинився час. У палаті було досить тепло. Іноді в трубах центрального опалення щось потріскувало. Пат ворушилась уві сні, ковдра поволі сповзла вниз і шурхнула на підлогу. "Ах, — майнуло у мене в голові, — яка бронзова, блискуча шкіра! Дивні вузьенькі коліна! Ніжна таємничість грудей!" Її волосся лоскотало мені плече, а губами я відчував биття пульсу на її руці. "Тобі судилося вмерти, — думав я. — Але ти не можеш померти. Ти — саме щастя".

Я обережно знову наклав її ковдрою. Пат щось пробурмотіла й стихла, повільно засунувши знову свою руку мені під голову.

XXVII

Наступні дні безперервно йшов сніг. Пат температурила й мусила лежати в постелі. У багатьох хворих підвищилась температура.

— Це через погоду, — пояснив Антоніо. — Надто тепло, і цей альпійський вітер. Саме отака погода і наганяє температуру.

— Любий, вийди хоч трохи надвір, — сказала Пат. — Ти вмієш ходити на лижах?

— Ні. Де я міг навчитись? Я ж ніколи не був у горах.

— Антоніо навчить тебе. І сам матиме якусь втіху, Він любить тебе.

— Краще я вже лишуся тут.

Вона трохи підвелась на ліжку. Нічна сорочка сповзла їй з плечей. Страшно вузьенькі вони стали. І шия теж була дуже тонка.

— Роббі, — сказала вона, — зроби мені люб'язність. Мені не подобається, коли ти сидиш отак біля мене, хворої. Вчора і позавчора, це вже більше ніж досить.

— Я охоче посиджу тут, — відповів я. — Не відчуваю палкого бажання лізти в сніг.

Вона шумно зітхнула, і я почув якийсь незвичайний хрип у неї в грудях.

— У цьому я маю більший досвід, ніж ти, — сказала вона, спираючись на лікоть. — Це буде краще для нас обох. Ти сам переконаєшся потім. — Вона стомлено посміхнулася: — Сьогодні пополудні і ввечері ти ще насидишся тут. А вранці мене це

непокоїть, мій любий. Вранці, коли температуриш, жахливий вигляд. А ввечері зовсім інакше. Я легковажна й пуста — не хочу, щоб ти мене бачив, коли буваю бридка.

— Що ти. Пат!.. — Я встав. — Ну, добре, я трохи прогуляюсь надворі з Антонію. А опівдні знову буду тут. Сподіваюсь, що не поламаю своїх кісток на тих дерев'янках.

— Ти хутко навчишся, любий. — Стурбований вираз на її обличчі зник. — Ти дуже швидко почнеш чудово бігати на лижах.

— А ти швидше зможеш тоді чудово вигнати мене надвір, — сказав я і поцілував її. Руки в неї були вологі й гарячі, а губи сухі й припухлі.

Антонію жив на третьому поверсі. Він дав мені свої п'єкси і пару лиж. Вони підходили мені, бо ми були однакові на зріст. Ми пішли на учбову площадку, що була на лузі за селом. Дорогою Антонію допитливо поглядав на мене.

— Температура викликає тривогу в людини, — сказав він. — У такі дні тут траплялися незвичайні речі. — Він поклав лижі поперед себе і закріпив їх. — Але найгірше — чекати й нічого не робити. Це доводить людину до божевілля і до загибелі.

— Здорових так само, — відповів я. — Адже стоїш поруч і нічого не можеш вдіяти. Він хитнув головою.

— Деякі з нас працюють, — говорив він далі, — інші прочитують цілі бібліотеки. Але багато хто поводить себе по-школярськи, ухиляється від постільного режиму, як колись від гімнастики, і злякано хихикає, тікаючи до магазинів або кондитерських, коли проходить лікар. Потай курять, потай п'ють, незважаючи на заборону, влаштовують у санаторії безглузді маскаради, безглузді витівки, розпускають плітки, — так вони рятуються від порожнечі. І від правди. Вдавана, легковажна, а то й героїчна зневага до смерті. А, зрештою, що їм ще лишається в житті?

"Це так, — подумав я, — зрештою, що нам усім ще лишається в житті..."

— Давайте спробуєм? — спитав Антонію, спершись на лижні палки.

— Давайте.

Він показав мені, як прикріплювати лижі і як тримати рівновагу. Це було неважко засвоїти. Я частенько падав, але поступово звик і в мене теж почало трохи ладитись.

Через годину ми припинили тренування.

— Досить, — мовив Антонію. — Ви й так сьогодні ввечері будете відчувати свої м'язи.

Відв'язуючи лижі, я відчув, як сильно в мені пульсувала кров.

— Добре, що ми з вами зробили вилазку, Антонію, — сказав я.

Він кивнув:

— Це ми можемо робити щоранку. Зовсім інші думки викликає така прогулянка.

— Може, заїдемо кудись трошки вип'єм? — запропонував я.

— Можна. У Форстера по бокалу дюбоне.

Ми випили дюбоне і пішли нагору до санаторію. Секретарка в канцелярії повідомила, що до мене приходив листоноша, переказував, щоб я прийшов на пошту. Там для мене мусять бути гроші. Я глянув на годинник. У мене ще був час, і я пішов назад. На пошті мені виплатили дві тисячі марок. При тому ще був лист від Кестера.

Він писав, щоб я не турбувався, що в нього є ще гроші. Досить мені лише написати йому...

Я закликав поглядом дивився на гроші. І звідки він їх добув, та ще так швидко? Адже мені були відомі наші джерела. І раптом я збагнув. В моїй уяві постав авто гонщик-аматор, конфекціонер Больвіс; я пригадав, як увечері перед баром, він, програвши парі, заздрісно і жадібно постукував "Карла", а потім і сказав: "На цю машину я завжди покупець". Ай-ай-ай!.. Кестер продав "Карла"! Ось звідки так раптом гроші! Того "Карла", про якого він сам сказав, що краще втратить руку, ніж машину. Значить, "Карла" у нас вже нема. Тепер він у товстих руках фабриканта готового одягу, і Отто, який розпізнавав "Карла" на слух за кілометри, буде слухати, як він виє на вулицях, мов собака, що втратив хазяїна.

Я сховав лист Кестера і маленький пакуночок з ампулами морфію в кишеню і все ще стояв безпорадний перед віконечком пошти. Найкраще було б негайно відіслати гроші назад, але я не міг: вони були нам потрібні. Я розгладив купюри і сховав у кишеню. Потім вийшов на вулицю. Прокляте життя, відтепер я обминатиму кожну машину. Автомашини — друзі, а "Карл" нам був більше, ніж друг. Він був товаришем у борні! "Карл" — привид шосейних доріг... Ми були нерозлучні: "Карл" і Кестер, "Карл" і Ленц, "Карл" і Пат. У безсилому гніві я пхнув ногою сніг. Ленц був мертвий. "Карла" ми втратили. А Пат? Невидючими очима я втупився в небо, в сіре, безкрає небо безпутного бога, який видумав життя і смерть для власної розваги.

Надвечір вітер раптово змінив напрям, стало ясніше й холодніше, і ввечері Пат покращало. На другий день їй дозволили встати, а через кілька днів, коли від'їжджав Рот, той чоловік, що вилікувався, вона могла вже разом з усіма поїхати на вокзал.

Ціла юрба проводжала Рота. Це тут був такий звичай, коли хто від'їжджав. Сам Рот був не дуже веселий, йому по-своєму не повезло. Два роки тому на запитання, скільки йому ще жити, якийсь відомий фахівець заявив: щонайбільше два роки, коли він ретельно дотримуватиметься режиму. Для обачності він тоді розпитав ще й іншого лікаря, щоб той по совісті сказав йому всю правду. Той дав йому ще менше. У відповідь на це Рот перевів своє майно на гроші й розподілив на два роки, зовсім не турбуючись уже про лікування хвороби, його доставили в санаторій з сильною кровотечею. Він важив тоді дев'яносто фунтів. Тепер важив сто п'ятдесят і настільки поздоровішав, що міг знову повернутися додому. Але грошей у нього вже не було.

— Ну що я тільки там робитиму? — сказав він, звертаючись до мене, і почухав свою рудоволосу голову. — Ви ж тільки-но звідти, як воно там?

— Там багато дечого змінилось, — відповів я, розглядаючи його кругле, одутле обличчя з білястими віями. Він видужав, хоча його вважали безнадійним; крім цього, мене в ньому ніщо не цікавило.

— Я змушений буду шукати собі якусь службу, — сказав він. — Як тепер там з роботою?

Я знизав плечима. Для чого пояснювати йому, що він, певно, не знайде ніякої. Він досить швидко і сам переконається в цьому.

— У вас є якісь зв'язки, друзі абощо? — спитав я.

— Друзі... гм, та ви ж самі знаєте. — Він в'їдливо посміхнувся: — Якщо ви раптом лишилися без грошей, вони поскакають геть, як блохи з дохлого собаки.

— Тоді вам буде нелегко.

Він наморщив лоба:

— Не уявляю, як воно буде... У мене лишилося всього кілька сот марок. Я ж нічого не вчився, хіба що витратити гроші. Мій професор, здається, мав рацію, хоча і в інший спосіб... я таки відправляюсь на той світ через два роки... хоча, можливо, від кулі...

Мене раптом охопив безрозсудний гнів на цього недоумкуватого базіку. Хіба він досі не зрозумів, що таке життя? Поперед мене йшла Пат з Антонію, я бачив, як повужчала шия Пат в пазурах хвороби, я знав, як вона любила життя, і я б міг у цю мить убити Рота, коли б від цього могла видужати вона.

Поїзд рушив. Рот махав нам капелюхом. Ті, що лишилися, кричали йому вслід всяку всячину і сміялись. Одна дівчина, спотикаючись, трохи пробігла за поїздом і зривистим, слабим голосом кричала:

— До побачення! До побачення!..

Потім повернулася назад і залилася сльозами. Всі зніяковіли.

— Ей! — гукнув Антонію. — Хто плаче на вокзалі, мусить платити штраф. Такий старий санаторний закон! Штраф до каси наступного свята!

Він широким жестом простягнув руку. Знову всі засміялись. Дівчина теж посміхнулася крізь сльози, що заливали її нещасне, загострене обличчя, і вийняла з кишені пальта потертий гаманець.

Мені вже несила було зносити це видовище. Оці обличчя навколо, це ж зовсім не сміх, це судорожна, болісна веселість, якісь гримаси.

— Ходімо, — сказав я Пат, міцно взявши її під руку.

Ми мовчки йшли вздовж вулиці села. Біля ближчої кондитерської я зупинився і взяв коробку цукерок.

— Смажений мигдаль, — сказав я, подаючи їй пакунок. — Ти ж любиш його, правда?

— Роббі... — мовила Пат. Її губи дрижали.

— Хвилиночку, — відповів я і швидко пішов до сусіднього магазину квітів. Якогога спокійніше я вийшов звідти з букетом троянд.

— Роббі... — зворушено вимовила Пат.

Я дещо жалісно посміхнувся:

— На старість іще кавалером стану, Пат.

Не знаю, що на нас найшло. Напевно, це все від того триклятого поїзда, що тільки-но відійшов. Воно подіяло на нас, як олов'яна тінь, як злий вітер, що зривав усе, що ми з такою силою хотіли втримати. Чи не перетворилися ми на дітей, які заблудилися, потрапили у безвихідь і хотіли виказати свою хорообрість?

— Ходімо швидше вип'ємо трохи, — запропонував я.

Вона хитнула головою. Ми зайшли до першого кафе і сіли за вільний стіл біля

вікна.

— Ти що хочеш, Пат?

— Рому, — відповіла вона, поглянувши на мене.

— Рому, — повторив я і схопив її руку під столом.

Вона міцно притиснула руку до моєї долоні.

Принесли ром. Це був баккарді з лимоном.

— За тебе, мій вірний коханий, — сказала Пат, підіймаючи чарку.

— Мій старий, вірний друг! — відповів я.

Ми посиділи ще трохи.

— Як дивно іноді буває, га?— промовила Пат.

— Так. Іноді таке знаходить... Але знову минає.

Вона кивнула. Ми пішли далі, щільно притулившись одне до одного. Повз нас топали запряжені в сани коні, від них здіймалася пара. Пройшли стомлені, засмаглі на сонці лижники, команда хокеїстів у біло-червоних светрах; від них пашило здоров'ям.

— Як ти себе відчуваєш, Пат? — спитав я.

— Добре, Роббі.

— Ми ще покажем, на що ми здатні, правда?

— Так, любий. — Вона притиснула до себе мою руку.

Вулиця спорожніла. Вечірня зоря ніби рожевою наміткою вкрила засніжені гори.

— Пат, — сказав я, — ти ж зовсім не знаєш, яка сила грошей у нас. Кестер прислав...

Вона зупинилась.

— Та це ж чудово, Роббі. Тоді ми ще якось виберемося на люди, але по-справжньому.

— Безумовно, — сказав я. — Скільки захочемо.

— Тоді підемо в суботу до курзалу. Там відбудеться останній великий бал цього року.

— Але ж тобі не можна виходити увечері.

— Більшість хворих не мають дозволу, а все ж виходять.

Я замислився. Побачивши вираз сумніву на моєму обличчі, вона сказала:

— Роббі, весь час, коли тебе не було тут, я робила все, що мені приписували. Я вся перетворилася на пологливий рецепт, не більше. Нічого не допомогло. Мені стало гірше. Не перебивай мене, я знаю, що ти хочеш сказати. І я знаю, до чого все йде. Але той час, який ще лишився мені, цей час із тобою — дозволь мені робити, що я хочу.

Її обличчя, осяяне призахідним сонцем, почервоніло. Воно було серйозне і спокійне, сповнене глибокої ніжності. "Про що це ми розмовляємо? — думав я. У мене пересохло в роті. — Це ж неприпустимо, щоб ми отак стояли й говорили про щось таке, чого не може бути, не повинно бути. Адже це Пат, це вона сказала ці слова так спокійно, майже без суму в голосі, ніби проти цього вже нічого не вдієш, ніби вже нема навіть найменшої крихти обманливої надії, — це ж Пат, сливе дитина, яку я повинен захищати, Пат, яка раптом стала від мене така далека, свідомо й покірна тому

безіменному, потойбічному..."

— Ти не повинна говорити про подібні речі, — нарешті пробурмотів я. — Я ж лише мав на увазі, що ми могли б спершу запитати лікаря.

— Ми більше нікого не питатимем, нікого! — Вона хитала красивою, маленькою голівкою й закоханими очима дивилась на мене. — Я більше нічого не хочу знати. Я лише хочу бути щасливою.

Увечері в коридорах санаторію люди бігали одне до одного й шепталися. Прийшов Антоніо і приніс запрошення. Мала відбутися вечірка в палаті одного росіянина.

— А хіба мені можна отак просто піти з вами? — спитав я.

— Тут? — перепитала Пат. — Тут можна багато чого, що в іншому місці взагалі виключається, — сказав Антоніо посміхаючись.

Росіянин був чорнявий, літній чоловік. Він займав дві кімнати, застелених килимами. На якійсь скрині стояли пляшки з горілкою. В кімнаті було напівтемне, горіли тільки свічки. Серед гостей була одна красива, молода іспанка. Мали відсвяткувати її день народження. Якийсь своєрідний настрій створювали ці кімнати, освітлені мерехтливими вогниками. Півсвітлом і незвичайним братським єднанням людей спільної долі вони нагадували бліндаж.

— Що ви хочете випити? — спитав мене росіянин.

У нього був досить приємний, грудний голос.

— Що у вас є.

Він дістав пляшку коньяку і карафку горілки.

— Ви здорові? — спитав він.

— Так, — відповів я ніяковіючи.

Він запропонував мені цигарки з довгими картоновими мундштуками. Ми випили.

— Звичайно, вам тут дещо здається дивним, адже так? — мовив він.

— Не те щоб занадто, — відповів я. — Я не звичний до нормального життя.

— Так, — сказав він, поглянувши темними очима в бік іспанки. — Тут, у горах, своєрідний, замкнений світ. Він змінює людей.

Я кивнув на знак згоди.

— Незвичайна хвороба, — задумливо додав він. — Вона робить людей жвавішими. А іноді кращими. Загадкова хвороба. Вона розтоплює і знімає з людини всякий шлак. — Він підвівся, злегенька вклонився мені й пішов до іспанки, що посміхалася йому.

— Ніби маслом маже патетичний балакун, га? — озвався хтось позад мене.

Обличчя без підборіддя. Лоб гулею. Неспокійний, гарячковий погляд.

— Я тут гість, — відповів я. — А ви хіба ні?

— Таким чином він ловить жінок, — вів далі той, не слухаючи мене, — на цьому вони й ловляться. Та маленька теж.

Я нічого не відповів.

— Хто це такий? — спитав я Пат, коли той відійшов.

— Якийсь музикант. Скрипаль. Безнадійно закоханий в іспанку. Так, як закохуються тут, у горах. Але вона й слухати про нього не хоче. Любить росіянина.

— На її місці я зробив би так само.

Пат засміялась.

— Я вважаю, що саме в таких чоловіків слід закохуватись. А ти не закохалася в нього?

— Ні, — відповіла вона.

— Ти ще не була закохана тут?

— Не дуже-то...

— Та мені це байдуже, — сказав я.

— Оце-то зізнання... — Пат випрямилась. — А в дійсності тобі було б далеко не байдуже.

— Я не про те. Навіть не можу тобі пояснити свою думку. Саме тому ні, що я все ще не знаю, що ти, власне, знаходиш у мені.

— Полиш ці турботи на мене, — відповіла вона.

— А ти сама знаєш це?

— Не до кінця, — відповіла вона посміхнувшись. — А інакше й ніякої любові не було б.

Росіянин залишив біля мене пляшки. Я вже налив собі і випив кілька чарок. Атмосфера в цих кімнатах гнітила мене. Неприємно було бачити Пат серед усіх цих хворих.

— Тобі не подобається тут? — спитала вона.

— Не дуже. Спершу я повинен при звичаїтись.

— Бідний мій, любий... — Вона погладила мою руку.

— Я не бідний, коли ти зі мною, — сказав я.

— Хіба Рита не дуже гарна?

— Ні, — відповів я, — ти краща.

Молода іспанка тримала гітару на колінах. Щипнула кілька акордів. Потім заспівала, і здалося, по кімнатах лине якийсь похмурий птах. Вона співала іспанських пісень стиха, сиплим, надривним голосом хворої. І я не знав, що так впливає: чи меланхолійні чужі мелодії, чи разючий, вмираючий голос дівчини, чи тіні хворих, що притулилися в кріслах і на підлозі, чи велике схилене темне обличчя росіянина, — але мені раптом здалося, що все це лише тихе ридання, заклинання долі, яка стоїть надворі за завішеними вікнами й чекає; благання, зойк і страх, страх перед самотністю наодинці з нічим, що поволі пожирає людей...

Наступного ранку Пат була весела й пустотлива. Вона взялася до своїх платтів.

— Широкі стали, надто просторі, — мурмотіла вона, приміряючи їх перед дзеркалом. Потім повернулася до мене: — А ти захопив з собою свій смокінг, любий мій?

— Ні, — відповів я. — Не знав, що він тут знадобиться.

— Тоді йди до Антонію. Він позичить тобі свій. У вас же однакові постаті.

— Але ж він потрібен йому самому.

— Він одягне фрак. — Вона пришила складку. — А потім іди кататися на лижах.

Мені треба тут дещо зробити. При тобі я не можу...

— Цей Антонію... — бурмотів я. — Обберу його до нитки. І що б ми тільки робили без нього?

— Він хороший хлопець, правда?

— Так, — відповів я, — це вірно характеризує його: хороший хлопець.

— Не знаю, що б я робила сама, якби його не було тут.

— Давай про це більше не думати, — сказав я. — Це вже лишилося далеко позаду.

— Так. — Вона поцілувала мене. — А тепер іди покатайся на лижах.

Антонію чекав мене.

— Я вже думав про те, що ви, певно, не захопили з собою смокінга, — сказав він. — Приміряйте-но піджак.

Піджак виявився трохи короткуватий, але в усьому іншому був ніби на мене пошитий. Антонію, вдоволено посвистуючи, вийняв костюм з гардероба.

— Завтра добре розважимося, — пояснив він. — На щастя, в канцелярії чергуватиме маленька секретарка. Стара Рексрот не випустила б нас із санаторію. Адже офіційно все це заборонено. А неофіційно ми ж, звичайно, уже не діти.

Ми пішли кататись на лижах. Я вже досить добре підучився, і нам не треба було йти на лижний трек. Дорогою ми зустріли якогось чоловіка в брильянтових перснях, у картатих штанах і з галстуком, як у художників, що розвівався на вітрі.

— Тут трапляються оригінальні особи, — зауважив я.

Антонію засміявся:

— Це — важлива персона. Супровідник мерців.

— Що? — здивовано спитав я.

— Супровідник мерців, — повторив Антонію. — Тут же є хворі з усього світу. Особливо багато з Південної Америки. Ну, а більшість рідних хочуть поховати своїх членів родини вдома. Тоді такий супровідник мерців за пристойну винагороду доставляє туди цинкові труни. В такий спосіб ці люди стають заможними і багато подорожують. Он того, як бачите, смерть перетворила на денді.

Деякий час ми сходили на гору пішки, потім закріпили лижі й пішли на лижах. Білі схили гір то здіймалися, то опускались, а за нами дзявкаючи мчав, немов рожево-коричньовий м'яч, Біллі і час від часу провалювався в снігу по самі груди. Він знову звик до мене, хоча в дорозі іноді повертався і щодуху гнав назад, у санаторій, тріпаючи вухами. Я вивчав христіанійські прийоми і щоразу, коли, готуючись до польоту вниз, розслабляв своє тіло, думав: якщо цей стрибок удасться і я не впаду, Пат видужає. Вітер свистів мимо вух, сніг здавався важким і цупким, але я знову й знову робив круті повороти, вишукуючи дедалі стрімкіші схили, дедалі складніший рельєф, і коли мені знову й знову вдавалось не впасти, я думав: "Врятована..." Знав, що це безглуздо, а все ж радів, як ніколи...

В суботу ввечері відбувся масовий таємний вихід з санаторію. Трохи осторонь і вниз від санаторію Антонію замовив санки. Він сам сів у спортивні санки — в лакованих черевиках, в пальті з широким декольте, з-під якого блищала біла фрачна манишка, —

і, радісно гикаючи, полинув униз з висоти.

— Він збожеволів, — сказав я.

— Він часто витворює таке, — відповіла Пат. — Надзвичайно пустотливий. Тому й витримує тут. Інакше б не був завжди у доброму гуморі.

— Зате ми тебе закутаємо якнайкраще.

Я загорнув її в усі ковдри і шалі, які тільки були в нас. Потім санні упряжки затупотіли вниз. Колона вийшла досить довга. Втекли з санаторію всі, хто міг. Можна було подумати, що в долину виїжджає весільний поїзд, так святково хиталися в місячному сяйві різноколірні султани на головах коней і так багато було сміху та перегуків від саней до саней.

Курзал був щедро прикрашений. Коли ми зайшли, там уже почалися танці. Для гостей із санаторію був зарезервований куток, захищений від протягу з вікон. Було тепло і пахло квітами, духами й вином.

За нашим столом сиділо багато людей — росіянин, Рита, скрипаль, одна стара дама з обличчям розмальованого черепа, з нею якийсь кавалер, схожий на платного танцюриста, Антоніо і ще кілька чоловік.

— Ходімо, Роббі, — сказала Пат, — попробуємо потанцювати.

Паркет поволі обертався навколо нас. Скрипка і віолончель в супроводі оркестрового рокоту звучали ніжною кантиленою. Тихо повзали ступні танцюристів по підлозі.

— Але ж, мій любий, коханий, ти раптом навчився чудово танцювати, — сказала вражена Пат.

— Ну, вже й чудово...

— Авжеж. Де ти навчився?

— Це ще Готфрід підучив мене, — признався я.

— У вашій майстерні?

— Так... і в кафе "Інтернаціональ". Адже нам потрібні були і дами для цього. Роза, Маріон та Валлі остаточно відшліфували мене. Боюсь лише, що саме через те у мене виходить не досить елегантно.

— Цього не можна сказати. — Її очі сяяли. — Це ми вперше танцюємо так удвох, Роббі!

Поряд з нами танцював з іспанкою росіянин. Він посміхався й бадьоро кивав нам головою. Іспанка була дуже бліда. Чорне, блискуче волосся крилом ворона обрамляло її лоб. Вона танцювала з непорушним, серйозним обличчям. На зап'ясті у неї був браслет із великих чотирикутних смарагдів, їй було вісімнадцять років. Від стола жадібними очима за нею стежив скрипаль.

Ми повернулися на свої місця.

— Тепер я б хотіла закурити сигарету, — сказала Пат.

— Цього краще б тобі не робити, — обережно заперечив я.

— Кілька затяжок, Роббі. Я так давно не курила...

Вона взяла сигарету, але невдовзі знову поклала її в попільничку.

— Не йде на душу, Роббі. Просто неприємна.

Я засміявся:

— Це завжди так, коли довго чогось бракує.

— Тобі й мене теж довго бракувало? — спитала вона.

— Це стосується лише отруту, — відказав я, — горілки й тютюну.

— Люди — страшніша отрута, ніж горілка і тютюн, мій любий.

Я засміявся:

— Ти розумне дитя, Пат.

Вона сперлася ліктями на стіл і дивилася мені в очі:

— Ти ж, власне, ніколи не сприймав мене по-справжньому серйозно, адже так?

— Я й сам себе ніколи не сприймав по-справжньому серйозно, — відповів я.

— Мене теж ні. Скажи по правді.

— Не знаю. Але нас обох разом я завжди сприймав страшенно серйозно, це я знаю,

Вона посміхнулась. Антоніо запросив її до танцю. Вони пішли на паркетний круг. Я дивився на неї в танці. Проходячи повз мене, вона щоразу посміхалась мені. Її срібні черевички ледве торкалися землі. У неї були рухи антилопи.

Росіянин знову танцював з іспанкою. Обоє мовчали. Його велике, темне обличчя було сповнене прихованої ніжності. Скрипаль хотів потанцювати з іспанкою. Вона лише похитала головою і пішла на паркет з росіянином.

Скрипаль розчавив сигарету в довгих кістлявих пальцях. Мені раптом стало жаль його. Я запропонував йому сигарету.

Він відмовився.

— Я повинен берегти себе, — пояснив він уривчастим голосом.

Я хитнув головою.

— Той, — хихикнувши, говорив він далі й показав на росіянина, — щодня палить п'ятдесят штук.

— Кожен робить по-своєму, — відповів я.

— Хоч вона тепер і не хоче танцювати зі мною, я все-таки спіймаю її.

— Кого?

— Риту.

Він підсів ближче.

— Я був у злагоді з нею. Ми грали удвох. Потім з'явився той росіянин з своїми тирадами й перехопив її

у мене. Та я спіймаю її знову.

— Але для цього вам доведеться зробити зусилля, — сказав я. Цей чоловік не подобався мені.

Він засміявся цапиним сміхом:

— Зусилля? Ви наївний ангел. Мені треба тільки почекати.

— Тоді тільки чекайте.

— П'ятдесят сигарет, — шепотів він. — щоденно. Вчора я бачив його рентгенівський знімок. Каверна на каверні. Готовий. — Він знову замикав. — Спочатку ми були

однакові. Можна було переплутати рентгенівські знімки. А побачили б ви тепер різницю! Я поправився на два фунти. Ні, шановний, мені треба тільки почекати й поберегти себе. Я з радістю чекаю наступного знімка. Сестра щоразу показує мені. Коли росіянина не стане, надійде моя черга.

— Теж своєрідний метод, — зауважив я.

— Теж своєрідний метод, — повторив він, мов папуга, — єдиний метод, зелений неофіте! Коли б я став йому поперек дороги, то зіпсував би собі шанси на майбутнє. Ні, недосвідчений новаче... люб'язно, спокійно... чекати...

Повітря в курзалі стало спертим, важким. Пат закашлялась. Я помітив, що вона при цьому тривожно поглянула на мене; я вдавав, ніби нічого не чув. Стара жінка в брильянтах сиділа тихо, поринувши в свої думки. Час від часу вона вибухала гучним сміхом. Потім одразу заспокоювалась і сиділа нерухомо. Дама з розмальованим черепом сперечалася з своїм кавалером. Росіянин курих одну сигарету за другою. Скрипаль давав йому припалити. Одна дівчина раптом конвульсивне ковтнула слину, затулила рота хусточкою, поглянула на неї потім і зблідла.

Я обвів поглядом зал. Там стояли столи фізкультурників, там сиділи здорові місцеві мешканці, там французи, там англійці, голландці з якимсь привільним акцентом їхньої мови, звуки якої нагадували луки і море... а між ними забилася в куточок невеличка колонія недугів і смерті — гарячкова, прекрасна і приречена... "Луки і море... — я поглянув на Пат. — Луки і море... піна, пісок і плавання в морі... Ах, — думав я, — моя кохана овальна голівка! Тоненькі, любі ручки! Ти моє кохане життя — тебе можна лише любити, але ніяк не врятувати..."

Я встав і пішов до виходу. Мені стало душно від гнітючого настрою і безсилля. Я поволі побрів вулицею. Холод пронизував наскрізь, а вітер з-за будинків морозив мені шкіру. Стиснувши руки в кулаки, я довго вдивлявся в суворі, білі гори, охоплені якоюсь дикою сумішшю почуттів нестійкості, гніву і болю.

Внизу по вулиці проїхала санна упряжка з дзвіночками. Я повернувся назад. Назустріч мені йшла Пат.

— Де ти був?

— Вийшов трохи надвір.

— У тебе поганий настрій?

— Ні, нівроку.

— Любий, будь веселий! Будь веселий сьогодні! Для мене! Як знати, коли я ще зможу піти на бал...

— Ще багато разів.

Вона поклала голову мені на плече:

— Коли про це говориш ти, то це, напевно, правда. Ходімо, потанцюємо трохи. Це ж ми вперше танцюємо удвох.

Ми танцювали, і м'яке приємне світло було милосерде до нас; воно приховувало всі тіні, які глибока ніч поклала на обличчя.

— Як ти себе почуваєш? — спитав я.

— Добре, Роббі.

— Яка ти гарна, Пат.

Її очі сяяли.

— Як гарно, коли ти так говориш.

Я відчув її теплі, сухі губи на своїй щоці.

Коли ми прийшли в санаторій, було вже пізно.

— Ви тільки погляньте, який у нього вигляд! — хихикав скрипаль, крадькома показуючи на росіянина.

— У вас точнісінько такий вигляд, — роздратовано відповів я.

Він спантеличено дивився на мене:

— Ну, що ж, вам можна чванитись своїм здоров'ям! — злісно кинув він.

Я подав росіянину руку. Він злегенька вклонився мені і бережно й ніжно повів молоду іспанку по сходах наверх. Його широка, сутула спина й вузькі плечі дівчини в слабому нічному освітленні на сходах виглядали так, ніби на них звалили весь тягар з усього світу. Дама з розмальованим черепом тягнула по коридору свого буркотливого кавалера. Антоніо побажав нам доброї ночі. Було щось ніби трохи примарне у цьому майже беззвучному прощанні пошепки.

Пат скинула плаття через голову. Вона стояла зігнувшись і смикала за плечі. При цьому порвалася парча. Пат розглядала розірване місце.

— Вона, мабуть, була зотліта, — заспокоював я.

— Це нічого, — сказала Пат, — воно мені більше не потрібне.

Пат повільно згорнула плаття і вже не повісила його до шафи. Поклала в чемодан. Її обличчя раптом стало стомленим.

— Поглянь, що в мене є, — квапливо гукнув я, виймаючи з кишені пальта пляшку шампанського. — Тепер почнеться наше маленьке свято.

Я дістав бокали й наповнив їх. Вона знову посміхалася й пила вино.

— За нас обох разом, Пат.

— Так, мій любий, за наше прекрасне життя.

Яким усе було дивним: ця кімната, тиша і наш смуток. Адже за дверима було життя, безмежне, з лісами й ріками, з могутнім подихом, квітуче й неспокійне; адже там, по той бік гір, березень уже нетерпляче стукав у груди землі, будив її...

— Ти лишишся на ніч тут, зі мною, Роббі?

— Так, лягаймо спати. Будемо такі близькі один до одного, як тільки можуть бути люди, а наші бокали поставимо на ковдру й будемо пити.

Вино... Златава шкіра... Чекання... Безсоння... Тиша й тихенький хрип у коханих грудях...

XXVIII

Погода зіпсувалася. Дув альпійський вітер, і по долині розливалось вологе, сльотаве тепло. Сніг розм'як. Капало з дахів. Криві температур здіймалися вверх. Пат мусила лежати в постелі. Через кожні кілька годин заходив лікар, його обличчя ставало дедалі заклопотанішим.

Одного дня я сидів за обідом; прийшов Антоніо і сів біля мене.

— Рита померла, — сказав він.

— Рита? Ви хотіли сказати: росіянин?

— Ні, Рита, іспанка.

— Не може бути!.. — вигукнув я, відчуваючи, як у мене кров холоне в жилах. Рита була значно здоровіша за Пат.

— Тут і не таке можливе, — сумовито відповів Антоніо. — Вона померла сьогодні вранці. До її хвороби ще добавилося запалення легенів.

— Запалення легенів. Це вже щось інше, — полегшено сказав я.

— Вісімнадцять років. Жах!.. І так тяжко вмирала...

— А росіянин?..

— Ах, не питайте. Він не хоче повірити, що вона мертва. Твердить, ніби вона заснула летаргічним сном. Сидить біля її ліжка, і ніхто не може вивести його з кімнати.

Антоніо пішов. Я втупився очима у вікно. Рита померла; але я сидів на місці й думав лише одне: "Це не Пат. Це не Пат".

Через скляні шибки я побачив у коридорі скрипалю. Перш ніж я встав, він підійшов до мене. У нього був жахливий вигляд.

— Ви курите? — мовив я, аби щось сказати.

Він засміявся:

— Звичайно! А чому б ні? Тепер? Адже тепер мені однаково...

Я низав плечима.

— А вас це, видно, розважає, ви, чеснотливий жевжику? — спитав він глузливо.

— Ви збожеволіли! — сказав я.

— Збожеволів? Ні, я промахнувся! — Він зліг на стіл і пахнув мені в обличчя коньяком. — Промахнувся. Вони обдурили мене. Свині. Всі свині. Ви теж чеснотлива свиня.

— Якби ви не були хворим, я б викинув вас за вікно, — сказав я.

— Хворий? Хворий? — кричав він, як папуга. — Я здоровий, майже зовсім здоровий, оце саме йду звідти! Незвичайний випадок раптової інкапсуляції! Скажете, жарт?

— То вам треба радіти, — сказав я. — А поїдете звідси, і забудуться всі ваші переживання.

— Так? — невгавав він. — Так, ви гадаєте? Гендлярська ви голова, от що! Хай вам бог збереже вашу черству душу!..

Він посунув геть, але знову повернувся назад.

— Ходіть зі мною! Побудьте зі мною, давайте вип'ємо разом. Я плачу за все. Я не можу лишатись на самоті.

— Не маю часу, — відповів я. — Пошукайте собі когось іншого.

Я знову пішов наверх до Пат. Вона лежала, важко дихаючи, з кількома подушками за спиною.

— Ти не хочеш покататись на лижах? — спитала вона.

Я похитав головою:

— Дуже поганий сніг. Всюди тане.

— То, може б, з Антоніо погуляв у шахи?

— Ні, — сказав я. — Хочу лишитись тут, біля тебе.

— Бідний Роббі! — Вона спробувала трохи повернутись. — То хоч візьми випий що-небудь.

— Це я можу.

Я пішов до своєї кімнати і приніс пляшку коньяку і чарку.

— Хочеш трошки? — спитав я її. — Тобі можна, ти ж знаєш.

Вона відпила маленький ковточок, потім ще один. Тоді віддала мені чарку. Я наповнив її і випив.

— Тобі не слід пити з тої самої чарки, що й я, — сказала Пат.

— Ти нічого кращого не могла придумати? — Я ще раз наповнив чарку і знову перехилив її.

Вона похитала головою:

— Не можна так, Роббі. Ти більше не повинен і цілувати мене. Тобі взагалі не можна так багато бувати зі мною. Ти не повинен захворіти.

— Я буду цілувати тебе і плювати мені на все інше, — заперечив я.

— Ні, не можна. Тобі вже більше не можна і спати в моєму ліжку.

— Добре, тоді прихось ти до мене спати.

Вона заперечливо водила губами:

— Облиш це, Роббі. Ти повинен ще довго жити. Я хочу, щоб ти зберіг своє здоров'я, щоб мав дітей і дружину...

— Не хочу я мати ні дітей, ні дружини, крім тебе. Ти моє дитя і моя дружина.

Якусь хвилину вона лежала мовчки.

— Я б дуже хотіла мати дитину від тебе, Роббі, — сказала потім і прихилилась обличчям до мого плеча. — Раніше мені не хотілося. Я навіть не могла собі уявити цього. А тепер часто думаю про це. Добре, коли б від мене залишилось що-небудь. Тоді тільки поглянуло б на тебе, а ти б і згадав мене. І я б ще хоч трохи продовжила своє життя з тобою...

— У нас іще буде маля, — сказав я. — Коли ти видужаєш. Мені дуже хочеться мати дитину від тебе, Пат. Але дівчинку, і щоб її звали теж Пат.

Вона взяла чарку з моїх рук і випила ще ковточок.

— А може, це й краще, що у нас нема дитини, мій любий. Тобі не треба нічого брати з собою. Ти повинен забути мене. А коли згадаєш, то думай тільки про те, як гарно нам було вдвох — більш нічого. І що воно минуло, цього ми ніколи не зможемо збагнути. І ти не повинен сумувати...

— Мені сумно, коли ти говориш щось подібне.

Якийсь час вона мовчки дивилась на мене.

— Коли отак лежиш, багато дечого спадає на думку. І багато чого здається дивним, чого раніше зовсім не помічав. Ти знаєш, чого я ніяк не можу зрозуміти? Що можна так любити одне одного, як ми, і все-таки один помирає...

— Ти не хвилюйся, — сказав я. — Хтось один завжди має померти першим, це так завжди в житті. Але нам з тобою ще далеко до цього.

— Треба, щоб помирали тільки самотні. Або коли одне одного ненавидять... а не тоді, коли любляться...

Я змусив себе посміхнутись.

— Так, Пат, — сказав я, беручи її гарячі руки в свої. — Якби ми творили світ, він би мав кращий вигляд,
правда?

Вона кивнула:

— Так, любий. Ми б не допустили чогось подібного. Коли б хоч знати, що буде потім. Ти віриш у те, ніби потім знову щось буде?..

— Так, — відповів я. — Світ так погано створений, що цим не може все закінчитись.

Вона осміхнулась:

— Це теж аргумент... А ти вважаєш, що це погано створено? — Вона показала на букет жовтих троянд біля її ліжка.

— В тім-то й річ, — відповів я. — Деталі чудові, а все в цілому-безглузде. Наче створене тим, хто, побачивши дивну розмаїтість життя, нічого кращого не придумав, як знову знищити його.

— І створювати знов, — додала Пат.

— І в цьому я не бачу ніякого сенсу, — відповів я. — Від цього воно досі кращим не стало.

— А все ж, мій любий, — сказала Пат, — з нами він добре зробив. Краще не могло й бути. Лише надто мало... Надто мало...

Через кілька днів я відчув, як щось заколало мені в грудях, і почав кашляти. Головний лікар, ідучи коридором, почув шум і просунув голову в мою кімнату.

— А зайдіть-но до мене в кабінет.

— Я тільки кашлянув, і більше нічого, — відповів я.

— Це не має значення, — сказав він. — З таким кашлем вам не можна сидіти у фройляйн Гольман. Ходіте зараз зі мною.

В кабінеті я з незвичайним задоволенням скинув сорочку. Тут, у гірському санаторії, здоров'я здавалося якоюсь майже несправедливою перевагою; здорова людина дивилася сама на себе, як на спекулянта або дезертира.

Головний лікар здивовано поглянув на мене:

— Та ви ще, здається, й радієте чомусь, — сказав він, наморщивши лоба.

Потім уважно вислухав мене. Оглядаючи блискучі речі на стінах, я дихав то глибоко, то швидко й коротко, то вдихав, то видихав, як він наказував мені. При цьому я відчував, як у грудях знов щось кольнуло, і був задоволений з того, що тепер не далеко відстав од Пат.

— Ви застудилися, — констатував лікар. — Полежте день чи два у ліжку або принаймні не виходьте з кімнати. До фройляйн Гольман вам заходити не можна. Не ради вас — ради фройляйн Гольман.

— А можна розмовляти з нею крізь двері? — спитав я. — Або з балкона?

— З балкона — можна, але всього кілька хвилин, і, коли вже вам так хочеться, крізь двері теж, якщо добре прополощете горло. Крім простуди, у вас іще й катар горла від куріння.

— А легені? — Я чомусь сподівався, що там хоч трохи негаразд. Тоді б я краще почував себе перед Пат.

— Ваших легенів вистачило б на трьох, — заявив головний лікар. — Ви найздоровіший з людей, яких я зустрічав протягом багатьох років. Але у вас дуже тверда печінка. Мабуть, ви забагато п'єте.

Він щось прописав мені, і я повернувся до кімнати.

— Роббі, — спитала Пат із своєї палати. — Що він сказав?

— Мені не можна заходити до тебе поки що... — відповів я, зупинившись на дверях.

— Суворо заборонено. Є небезпека, що може передатися хвороба...

— От бачиш, — злякано мовила вона, — я вже давно не хотіла цього...

— Небезпечно для тебе, Пат. Не для мене.

— Облиш дурниці, — сказала вона. — Поясни мені як слід, що сталося.

— Я правду кажу тобі. Сестро! — Я кивнув черговій сестрі, що саме принесла мені медикаменти. — Скажіть фройляйн Гольман, хто з нас двох небезпечніший.

— Пан Локамп, — пояснила сестра, — йому не можна виходити, щоб не заразив вас.

Пат недовірливо дивилась то на сестру, то на мене.

Я показав їй крізь двері медикаменти. Вона повірила, що це так, і почала сміятися, — дедалі дужче, аж поки в неї сльози виступили на очах і не закашлялась так болісно, що сестра мусила побігти до неї і підняти вище її голову.

— Боже, любий мій, — шепотіла вона, — ой, як це смішно. А як ти пишаєшся!

Пат була весела весь вечір. Звичайно, я не лишив її саму, а, одягши тепле пальто і закутавши добре шию, сидів до півночі на балконі, — сигара в одній руці, чарка — в другій, з пляшкою коньяку в ногах, — і розповідав їй усілякі пригоди з свого життя; Пат час від часу перебивала мене тихим пташиним сміхом і заохочувала розповідати далі, а я брехав і брехав, щоб викликати посмішку на її обличчі. Я радів своєму кашлю, бухикав, як міг, і випив пляшку до дна, а на ранок уже був здоровий.

Знову повіяв альпійський вітер. Од нього деренчали вікна; зсуваючись до купи, низько спускалися хмари, а лапастий сніг цілі ночі стукав у шибки; хворі лежали збуджені, нервові й не могли заснути, прислухаючись до погоди. На затишних схилах почали цвісти крокуси, а на дорогах поміж санками з'явилися перші екіпажі на високих колесах.

Пат дедалі слабшала. Вона вже не могла встати. Ночами часто в неї були приступи задухи. Тоді вона блідла від страху перед смертю. Я тримав її вологі, безсилі руки.

— Тільки б пережити цю годину! — задихалась вона. — Лише цю годину, Роббі. В цей час помирають...

Пат боялася останньої години перед світанком. Вона вважала, що наприкінці ночі невідомий струмінь життя слабне і майже згасає — і тільки цієї години боялась і хотіла,

щоб я був з нею. А взагалі Пат була така мужня, що мені не раз доводилося міцно зціплювати зуби.

Я попросив перенести своє ліжко до неї в палату, і сідав до неї, коли вона прокидалась і коли її очі сповнювались відчайдушного благання. Я нерідко думав про ампули морфію у мене в чемодані і вдався б до них без жодних вагань, якби вона не була така вдячна за кожен новий день життя.

Я сидів біля її ліжка і розповідав усе, що спадало мені на думку. Пат не можна було багато говорити, і вона охоче слухала, коли я розповідав про своє життя-буття. Найбільше вона любила слухати історії з моїх шкільних років. Іноді, тільки-но переборовши новий приступ, бліда й розбита, сидячи в подушках, знову просила, щоб я зобразив їй когось із моїх учителів. Розмахуючи руками й поглажуючи удавану руду бороду, я ходив по кімнаті, сопів і скрипучим голосом виголошував професорські мудрості. Щодня я вигадував щось нове, і Пат поступово визнавала всіх забіяк і баламутів з нашого класу, які завдавали учителям найбільше неприємностей. Одного разу, почувши громовий бас нашого ректора, наскочила чергова нічна сестра... Потрібен був час, поки я, на прохання Пат, переконав її, що я не збожеволів, хоч і скакав серед ночі по кімнаті в пелерині і каплоухому капелюсі й давав прочухана якомусь Карлу Оссеге, що підступно підпиляв кафедру.

Денне світло поволі проникало в палату. Гостро вимальовувались чорні силуети гір. Бліде й холодне небо за ними починало відступати вдалину. Нічна настільна лампа ставала блідожовтою, і Пат клала своє вологе обличчя мені на руки.

— Пройшло, Роббі. Тепер у мене знову є ще один день.

Антоніо приніс мені свій радіоприймач. Я підключив його до електропроводки, заземливши до батареї парового опалення, і ввечері в палаті Пат почав налаштовувати. Приймач гарчав і квакав, та раптом із хрипіння прорвалася ніжна, ясна музика.

— Що це, любий? — спитала Пат.

Антоніо дав також радіожурнал. Я погортав його.

— По-моєму, Рим.

Тут прозвучав і глибокий, металевий голос диктора:

— Радіо Рома — Наполі — Фіренце...

Я повернув кнопку настройки. Соло на фортепіано.

— Цього мені не треба шукати в журналі, — сказав я. — Це Вальдштайнівська соната Бетховена. Колись я теж умів грати її — у ті часи, коли ще сподівався стати радником народної освіти, професором або композитором. Тепер я вже давно забув її. Краще повернемо далі. Нічого приємного вона не нагадує.

Теплий альт, дуже тихий і улесливий: "Parlez moi d'amour" (1).

— Париж, Пат.

Лекція про боротьбу з філоксерою... Я повернув далі.

Рекламні об'яви. Квартет.

— Що це? — спитала Пат.

— "Прага. Смичковий квартет. Опус п'ятдесят дев'ять, два, Бетховен", — прочитав я

вголос.

Я почекав, поки скінчиться музична фраза, повернув далі, і раптом зазвучала скрипка, дивна скрипка.

— Це буде Будапешт, Пат. Циганська музика.

Я точніше встановив шкалу. Повно і м'яко линула мелодія над потоком звуків оркестру з цимбалів, скрипок і волинок.

— Прекрасно, Пат, правда?

Вона мовчала. Я обернувся. Вона плакала широко розкритими очима. Я ривком вимкнув приймач.

— Що з тобою, Пат? — Я поклав руку на її худенькі плечі.

— Нічого, Роббі. Звичайно, це безглуздо... Але коли почуєш таке — Париж, Рим, Будапешт... Боже, а я була б рада ще хоч раз побувати внизу, в селі...

— Але ж, Пат...

Я говорив їй усе, що міг, аби відвернути її од цих думок. Та вона хитала головою:

— Я не сумую, любий. Ти не повинен так думати. Я не сумую, коли плачу. Це знаходить на мене іноді, але ненадовго. Зате я надто багато думаю.

— Про що ж ти думаєш? — спитав я, цілючи її волосся.

— Про єдине, що в мене може бути на думці, — про життя і смерть. І коли при цьому я стаю сумною і вже нічого не розумію, то переконую себе в тому, що краще вмирати, коли ще хочеться жити, ніж тоді, коли хочеться вмерти... Ти як гадаєш?

— Не знаю...

— Авжеж. — Вона прихилила голову до мого плеча. — Коли хочеться жити, тоді щось є таке, що любиш. Це важче, але й легше водночас. Подумай: так чи інакше я мусила б померти, і тепер я вдячна, що у мене є ти. Адже я могла бути самотня і нещасна. Тоді б я вмирала з охотою. Тепер мені тяжко; але я сповнена любові, як бджола меду, коли повертається увечері до вулика. Якби я могла вибирати — я б вибрала знову те саме... щоб як тепер...

Вона поглянула на мене.

— Пат, — сказав я, — але ж є ще й третє: коли альпійський вітер стихне, тобі буде краще, і ми поїдемо звідси.

Вона все ще допитливо дивилась на мене.

— Я боюсь за тебе, Роббі. Тобі набагато тяжче, ніж мені.

— Давай більше не говорити про це, — сказав я.

— Я сказала для того, щоб ти не думав, ніби я сумую, — відповіла вона.

— Та я й не думаю, що ти сумуєш.

Вона поклала свою руку на мою:

— Ти більше не хочеш, щоб знову грали цигани?

— Ти хочеш їх послухать?

— Хочу, любий.

Я знову ввімкнув приймач, і в кімнаті тихо, потім дедалі гучніше зазвучали скрипки з флейтами і приглушені арпеджіо цимбал.

— Прекрасно, — сказала Пат. — Як вітер. Як вітер, що несе тебе кудись...

Це був вечірній концерт з ресторану одного з будапештських парків. Крізь музику іноді чути було голоси відвідувачів ресторану, час від часу лунали дзвінки, веселі вигуки. Можна було припустити, що на каштанах острова Маргарити розпустились перші листочки, що вони блідо миготять у місячному сяйві, ніби їх колише вітерець од скрипок. Можливо, вже теплий вечір, і люди сидять на вільному повітрі, а перед ними — бокали з жовтим угорським вином, у своїх білих кітелях бігають туди й сюди офіціанти, грають цигани... Згодом, стомлені, зеленими весняними сутінками люди йдуть додому... А тут посміхаючись лежить Пат, і ніколи вже не вийде знову з цієї палати, ніколи вже не встане з цього ліжка...

Потім, якось раптом, усе пішло дуже швидко. Її обличчя ніби тануло. Вилиці загострились, а на висках проступили черепні кістки. Руки стали тоненькі, як у дитини, під шкірою напнулися ребра, і гарячка з новою силою стала трясти її схудле тіло. Сестра приносила кисневу подушку, а лікар заходив щогодини.

Якось надвечір, невідомо чому, дуже швидко спала температура. Пат опритомніла й довго дивилась на мене.

— Дай мені дзеркало, — прошепотіла трохи згодом.

— Навіщо тобі дзеркало? — спитав я. — Відпочинь трохи, Пат. Гадаю, ти переборола хворобу. У тебе вже немає температури.

— Ні, — шепотіла вона надтріснутим голосом з пересохлого горла; — дай мені дзеркало.

Я обійшов ліжку, взяв дзеркало і впустив його на підлогу. Воно розбилося.

— Пробач, — сказав я. — Така невдача. Випало просто у мене з рук і розбилося на дрізки...

— В моїй сумочці є ще одне, Роббі.

То було маленьке люстерко з хромованого нікелю.

Я провів по ньому рукою, щоб воно трохи затьмарилось, і подав Пат. Вона старанно витерла його й почала уважно розглядати себе в люстерко.

— Ти повинен їхати звідси, любий, — прошепотіла потім.

— Чому ж? Хіба я тобі неприємний?

— Ти не повинен більше бачити мене. Це вже не я...

Я взяв у неї люстерко.

— Ці металеві речі нічого не варті, Пат. Ти поглянь, який я в ньому. Блідий і кістлявий. А я ж засмаглий і міцний. Якась хвиляста штука.

— Ти повинен запам'ятати мене іншою, — шепотіла вона. — їдь звідси, любий. Я вже й сама якось справлюся з цим.

Я втішав її. Вона знову попросила люстерко і свою сумочку. Потім почала пудритись — виснажене обличчя, потріскані губи, глибокі коричньові ями під очима.

— Хоч трохи, мій любий, — сказала вона і спробувала посміхнутись. — Ти не повинен бачити мене такою страшною.

— Можеш робити, що хочеш, — сказав я, — але для мене ти ніколи не будеш

страшною. Для мене ти — найкраща жінка, яких я будь-коли бачив.

Я взяв у неї з рук люстерко й пудреницю і обережно обняв руками її голову. За мить вона знову захвилювалась.

— Що, Пат? — спитав я.

— Цокає так голосно, — шепотіла вона.

— Що? Годинник?

Вона кивнула:

— Так гримить...

Я зняв годинник з руки.

Вона злякано поглянула на секундну стрілку:

— Забери його геть...

Я взяв годинник і жбурнув його. Він розбився, вдарившись об стінку.

— Отак, тепер він більше не цокає. Час зупинився.

Ми розірвали його посередині, тепер існує лише ми, тільки удвох — ти і я, і більше нікого.

Вона повела очима в мій бік. Її очі здавалися дуже великими.

— Любий... — прошепотіла вона.

Я не міг витримати її погляду. Він ішов з глибини і, пронизуючи мене наскрізь, линув кудись у далечінь.

— Мій вірний друг, — бурмотів я. — Мій коханий, мужній, старий друг.

Вона померла в останню годину ночі, раніш, ніж настав ранок. Вона вмирала тяжко, болісно, і ніхто не міг допомогти їй. Вона міцно тримала мою руку, але вже не знала, що я був біля неї.

Через якийсь час хтось сказав:

— Вона мертва...

— Ні, — заперечив я, — вона ще не мертва. Вона ще міцно тримає мою руку...

Світло. Нестерпне, яскраве світло. Люди. Лікар. Я повільно розняв свою руку. Рука Пат упала вниз. Кров. Виснажене, запале обличчя. Болісні, заляклі очі. Каштанове, шовковисте волосся.

— Пат, — покликав я. — Пат...

І це було вперше, коли вона не відповіла мені.

— Хочу побути з нею один, — сказав я.

— Може, спершу... — спитав хтось.

— Ні, — сказав я. — Вийдіть. Не торкайтесь до неї.

Потім я обмив на ній кров. Я ніби одерев'янів. Розчесав їй волосся. Вона охолола. Я поклав її на своє ліжко і прикрив ковдрами. Потім сів коло неї і не міг нічого думати. Сидів на стільці, втупивши в неї очі. Собака ввійшов і сів коло мене. Я спостерігав, як мінилося її обличчя. Я нічого не міг робити — тільки спустошений сидів біля неї і дивився на неї... Потім настав ранок, і я побачив, що то вже була не вона.

1. "Говоріть мені про кохання" (франц.)